

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**TAŞRA İDARESİNDE MERKEZİ OTORİTENİN
SAĞLANMASI SÜRECİNDE MANİSA KAZASI ÖRNEĞİ
(1808-1861)**

Fatma ÖZABA

**Danışman
Doç. Dr. Ferhat BERBER**

MANİSA-2024

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**TAŞRA İDARESİNDE MERKEZİ OTORİTENİN
SAĞLANMASI SÜRECİNDE MANİSA KAZASI ÖRNEĞİ
(1808-1861)**

Fatma ÖZABA

**Danışman
Doç. Dr. Ferhat BERBER**

MANİSA-2024

FATMA
ÖZABA

TAŞRA İDARESİNDE MERKEZİ OTORİTENİN SAĞLANMASI SÜRECİNDE
MANİSA KAZASI ÖRNEĞİ (1808-1861)

2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

Fatma ÖZABA

ÖZET

TAŞRA İDARESİNDE MERKEZİ OTORİTENİN SAĞLANMASI SÜRECİNDE MANİSA KAZASI ÖRNEĞİ (1808-1861)

Fatma ÖZABA

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Danışman: Doç. Dr. Ferhat BERBER

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı taşra yönetimi merkezîyetçilikten uzak durumdaydı. III. Selim (1789-1807) ile II. Mahmud'un (1808-1839) eyaletlerde düzeni sağlamak, merkezden bağımsız hareket etmeye başlayan yerel güçleri kontrol altında almak ve kanuna aykırı uygulamalarına son vermek amacıyla gerçekleştirdikleri bazı düzenlemeler oldu. Fakat III. Selim döneminde taşrada bozulan düzen sağlanamadı, halefi II. Mahmud döneminde ise taşrada tam bir merkezileşmeye ulaşılamasa da bu konuda önemli düzenlemeler yapıldı. Çoğunlukla reformlarını despotik bir yönetim anlayışı doğrultusunda gerçekleştiren II. Mahmud, taşradaki yerel güçleri büyük ölçüde sindirmeyi başardı. Özellikle 1826'da yeniçeriliğin ilgası akabinde devleti modern-merkezîyetçi bir yapıya kavuşturmak için reformlara hız verdi. Fakat bu taşradaki güç odaklarının sonu anlamına gelmiyordu. Öte yandan II. Mahmud devri düzenlemeleri, kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) döneminde gerçekleştirilen reformları da şekillendirdi. Padişah'tan ziyade bürokratların başı çektiği Abdülmecid devri reformlarının amaçlarından biri de mülkî idareyi merkezîyetçi bir yapıya kavuşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda mülkî idarede çeşitli düzenlemelere gidildi. Bu çalışmada, II. Mahmud devrinden Sultan Abdülmecid devrinin sonlarına değin merkezî hükümet tarafından taşra idaresinde yapılan reformların, Manisa Kazası örneğinde yereldeki yansımaları tahlil edilmeye çalışılacaktır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü 19. yüzyıl öncesindeki Osmanlı taşrasına ve Manisa Kazası'nın idaresine ayrılmıştır. İkinci bölümde ise II. Mahmud'un ayanları tasfiye çabaları doğrultusunda gerçekleştirdiği idarî düzenlemeler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümü de Abdülmecid devrinde taşra idaresine dair gerçekleştirilen reformlara ayrılmıştır. Bu süreçte - Manisa örneğinde- eski idare usulünün nasıl değiştiği veya değişemediği ve bu dönüşüm sürecinde neler yaşandığına dair hususlar, çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Taşra İdaresi, Ayan, Manisa, II. Mahmud, Abdülmecid.

2024, 278 sayfa

ABSTRACT

THE CASE OF MANISA DISTRICT IN THE PROCESS OF PROVIDING CENTRAL AUTHORITY IN THE PROVINCIAL ADMINISTRATION (1808-1861)

Fatma ÖZABA

**Manisa Celal Bayar University
Graduate School of Education
Department of History**

Supervisor: Doç. Dr. Ferhat BERBER

Before the 19th century, the provincial administration of the Ottoman Empire was far from centralised. Selim III (1789-1807) and Mahmud II (1808-1839) introduced some regulations in order to restore order in the provinces, to control the local powers that started to act independently from the centre and to put an end to their illegal practices. However, during the reign of Selim III, order in the provinces could not be restored, and during the reign of his successor Mahmud II, although complete centralisation in the provinces could not be achieved, important arrangements were made in this regard. Mahmud II, who mostly carried out his reforms in line with a despotic administration mentality, succeeded in suppressing the local powers in the provinces to a great extent. In particular, after the abolition of the janissaries in 1826, he accelerated reforms in order to transform the state into a modern-centralised structure. But this did not mean the end of the power centres in the provinces. On the other hand, the regulations of Mahmud II's reign also shaped the reforms carried out during the reign of his son Sultan Abdülmecid (1839-1861). One of the objectives of the reforms of the Abdülmecid period, which were led by bureaucrats rather than the Sultan, was to centralise the civil administration. In parallel with this aim, a number of reforms were introduced in the civil administration. In this study, the local reflections of the reforms made by the central government in the provincial administration from the reign of Mahmud II until the end of the reign of Sultan Abdülmecid will be analysed with the case of Manisa district. The first part of the three-part study is dedicated to an examination of the Ottoman provinces before the nineteenth century, with a particular focus on the administrative structure of Manisa. The second part of the study examines the administrative arrangements put in place by Mahmud II in line with his efforts to abolish the ayans. The third and final part of the study focuses on the extent of the reforms to the provincial administration during the reign of Abdülmecid. In the case of Manisa, the primary objective is to analyse the manner in which the traditional administrative approach underwent, or failed to undergo, transformation, and the subsequent developments during this process.

Keywords: Ottoman, Provincial Administration, Ayan, Manisa, Mahmud II, Abdülmecid.

2024, 278 pages

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu çalışmada II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde merkeziyetçi bir devlet yapısı inşa edebilmek amacıyla gerçekleştirilen idarî düzenlemeler, Saruhan Sancağı'nın merkezi olan Manisa Kazası özelinde ele alındı. Çalışmada Manisa örneğinden yola çıkarak söz konusu tarih aralığında taşra idarecilerinin merkezî idare ile olan ilişkilerinin boyutları ve gerçekleştirilen reformların taşra idaresine yansımaları ortaya koyulmaya çalışıldı.

Büyük oranda arşiv malzemesine dayanan bu çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak 19. yüzyıl öncesindeki Osmanlı taşra idaresi hakkında bilgi verildi. Çünkü 19. yüzyılla birlikte başlayan mülkî idaredaki değişimlerin daha iyi kavranabilmesi için klasik dönemdeki Osmanlı Devleti'nin idarî birimleri, idarecileri ve bunların görevleri gibi hususlar iyi bilinmelidir. Çalışma Manisa Kazası örneğinde yapılacağından Manisa'nın 19. yüzyıl öncesindeki idarî tarihi hakkında bilgiler de çalışmanın birinci kısmında yer aldı. Bu şekilde Manisa Kazası'nın 1861'e kadarki geçirmiş olduğu idarî değişim veya dönüşümleri birbiri ardına ve bir bütün olarak ele almak amaçlandı.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise II. Mahmud döneminde (1808-1839) başlayan merkezileştirme politikaları neticesinde yerel güçlerin tam olarak ortadan kaldırılamadığı fakat önemli bir boyutta zayıfladığı dönem incelenmiştir. İlk olarak Sultan Mahmud'un taşra idaresine müdahaleleri ve yerel güçleri tasfiye edebilmek için yapılan düzenlemeler ele alındı. Sonrasında ise Sultan Mahmud devrinde (1808-1839), Manisa Kazası'nın idaresi, idarecileri ve bunların merkez ile olan ilişkilerinin boyutları irdelendi. Ayrıca II. Mahmud devrinde oluşturulan yeni taşra kurumları ve kazadaki en yüksek mülkî yönetici dışındaki diğer görevliler de bu bölümde ele alındı.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ilk olarak Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) gerçekleştirilen taşra düzenlemeleri hakkında genel bilgi verildi. Sonrasında bu düzenlemeler ile Manisa Kazası'nın idarî anlamda ne gibi değişikliklere uğradığı, bu değişikliklerin kazadaki idarecileri ve kurumları ne şekilde etkilediği konuları üzerinde duruldu.

Sancak ile merkez kazanın yönetimi birbiriyle bütünleşiktir. Nitekim sancağı idare edenler hem merkez kazanın yöneticisi hem de sancağın yöneticisi durumundadır. Bundan dolayı söz konusu dönemde Manisa Kazası'nın idaresindeki

dönüşüm süreci ele alınırken genellikle sancak ve sancak yöneticileri üzerinden bir anlatım yapıldı.

Çalışma konusunun seçiminden yazımına kadar bana her türlü desteği veren ve kıymetli görüşlerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Ferhat BERBER'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Danışmanımın rehberliği olmasa bu çalışma tamamlanamazdı. Ayrıca tez izleme komitesinde bulunarak tezin şekillenmesinde büyük katkı sağlayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA ve Doç. Dr. Biray ÇAKMAK'a sonsuz teşekkür ederim. Tez jürimde yapıcı eleştiriler yapan ve çalışmama katkı sağlayan hocam Prof. Dr. Ertan GÖKMEN ile sayın Doç. Dr. Mehmet Fatih SANSAR'a şükranlarımı sunarım. Doktora başlamam konusunda beni teşvik eden hocam Prof. Dr. Zafer ATAR'a ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü'nün diğer bütün hocalarına teşekkürü borç bilirim. Bu vesile ile gerek lisans eğitimimde gerekse doktora sürecinde üzerimde büyük emeği olan merhum hocam Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU'nu rahmetle anıyorum.

Eğitim hayatım boyunca üzerimde maddi-manevi büyük emekleri olan aileme müteşekkirim. Son olarak bu süreçte desteğini esirgemeyen arkadaşlarım ve varlığıyla huzur veren canım kedim Venüs ayrı bir teşekkürü hak ediyor.

Fatma ÖZABA
Ankara-2024

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- A.} DVN.: Sadaret, Divan Kalemi Evrakı
A.} MKT.: Sadaret, Mektubî Kalemi Evrakı
A.} MKT.MVL.: Sadaret, Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.} MKT. UM.: Sadaret, Umum Vilayat Evrakı
A.{NŞT.d.: Bâb-ı Asafl Nişan ve Tahvil Defterleri
A.E. SSLM.III.: Ali Emirî, Selim III
a.g.e.: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g.t.: Adı geçen tez
B: Receb
BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.: Cilt
C: Cemâziye'l-ahir
CA: Cemâziye'l-evvel
C. ZB.: Cevdet, Zabtiye
CBÜ: Celal Bayar Üniversitesi
Çev.: Çeviren
Ed.: Editör
H.: Hicri
HAT: Hatt-ı Hümâyûn
Haz.: Hazırlayan
HR. MKT.: Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi
İ. DH.: İrade, Dahiliye
İ. MVL.: İrade, Meclis-i Vâlâ
L: Şevvâl
M.: Miladi
M: Muharrem
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
ML.MSF.d.: Maliye Nezareti, Masârifât Muhasebeciliği Defterleri
MŞS.: Manisa Şer'iyye Sicili
MVL.: Meclis-i Vâlâ

N: Ramazan

NFS.d.: Nüfus Defterleri

nr.: Numara

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

R: Rebî'ü'l-ahîr

RA: Rebî'ü'l-evvel

S: Safer

s.: Sayfa

S.: Sayı

Ş: Şa'bân

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TS. MA.d.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TS. MA.e.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Z: Zi'l-hicce

ZA: Zi'l-ka'de

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Manisa Kazası'nın Nüfusu (1835)	77
Tablo 2: 1808-1816 Arası Manisa Kazası'nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler ...	88
Tablo 3: 1816-1829 Arası Manisa Kazası'nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler ..	109
Tablo 4: Manisa Kazası Mahallelerinin Avarızhane Sayıları	121
Tablo 5: Saruhan Sancağı'nın Kazaları	122
Tablo 6: Manisa'daki Muhtarların Seçimine Katılanlar	126
Tablo 7: Manisa Kazası Mahallelerinin Muhtarları (1834)	127
Tablo 8: Emlak Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1834)	128
Tablo 9: Palamud Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1835)	129
Tablo 10: Belen Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1835)	130
Tablo 11: Yuntdağı Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1834)	131
Tablo 12: 1829-1839 Arası Manisa Kazası'nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler	139
Tablo 13: Manisa Müftüleri (1808-1839)	142
Tablo 14: Manisa Kazası'nın Kadıları ve Naippleri (1808-1839)	147
Tablo 15: Manisa Kazası Mahallelerinin İmamları (1834)	153
Tablo 16: İhtisap Rüsumu Mükellefleri	158
Tablo 17: Devlet Salnamelerine Göre Saruhan Sancağı'nın Kazaları ve Nahieleri (1850-1864)	178
Tablo 18: Manisa Muhassıllığı'nın Gelirleri (1840)	181
Tablo 19: Manisa Muhassıllığı'ndan Maaş Alan Memurlar	181
Tablo 20: Manisa Muhassıllığı'ndan Yapılan Harcamalar (Haziran 1840)	182
Tablo 21: 1839-1845 Arası Manisa Kazası İdaresinde Görev Alan Yöneticiler	187
Tablo 22: Saruhan Sancağı Mal ve Tahrirat Katipleri	190
Tablo 23: Karesi Sancağı Mal ve Tahrirat Katipleri	190
Tablo 24: Saruhan Eyaleti'ne Bağlı Livalar	192
Tablo 25: 1847-1861 Arası Saruhan Sancağı İdaresinde Görev Alan Yöneticiler...	202
Tablo 26: Manisa Kazası'nın Naippleri (1839-1861)	204
Tablo 27: Manisa Defter Nazırları	206
Tablo 28: Manisa Karantina Müdürleri ve Maaşları	208
Tablo 29: Saruhan Mal Müdürleri ve Mal Başkatipleri	220
Tablo 30: Saruhan Evkâf Müdürleri	224

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	XI
İÇİNDEKİLER	XII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	12
19. YÜZYIL ÖNCESİNDE MANİSA KAZASI'NIN İDARESİ	12
1.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Taşra İdaresi	12
1.1.1. Eyalet İdaresi	12
1.1.2. Sancak İdaresi	15
1.1.3. Kaza İdaresi ve Kadı	19
1.1.4. Nahiye	22
1.1.5. Taşra İdaresinde Dönüşüm	23
1.2. Manisa'nın İdari Tarihi	32
1.2.1. Türk Hakimiyetinden Önce Manisa	32
1.2.2. Beylikler Döneminde Manisa	35
1.2.3. Osmanlı Döneminde Manisa Kazası'nın İdaresi	41
1.2.4. Ayanlar Devrinde Manisa Kazası'nın İdaresi	52
İKİNCİ BÖLÜM	63
II. MAHMUD DÖNEMİ (1808-1839)	63
2.1. II. Mahmud'un Taşra İdaresine Müdahaleleri	66
2.2. II. Mahmud Devrinde Manisa Kazası'nın İdaresi (1808-1839)	75
2.2.1. II. Mahmud Döneminde Saruhan Sancağı'nın İdarî Taksimatı Ve Nüfusu	75
2.2.2. 1808-1816 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi	78
2.2.2.1. Adem-i Merkeziyetçi Devirde Bir Ayan-Mütesellim: Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa (1797-1816)	78
2.2.3. 1816-1829 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi	88
2.2.3.1. Hacı Hüseyin Ağa'nın Ölümü ve Manisa'da Merkezileşme Çabaları	88
2.2.3.2. Manisa'da Muhassıllık Dönemi	90
2.2.3.2.1. Osman Bey	90

2.2.3.2.2. Süleyman Paşa.....	92
2.2.3.2.3. Hasan Rıza Paşa.....	95
2.2.3.2.4. Derviş Mehmed Paşa.....	95
2.2.3.2.5. Mehmed Behram Paşa.....	96
2.2.3.2.6. Sirozlu Yusuf (Muhlis) Paşa.....	101
2.2.3.3. 1826 Taşra Düzenlemesi ve Manisa’da Hasan (Kelâmî) Paşa’nın İdaresi..	105
2.2.4. 1829-1839 Arası Manisa Kazası’nın İdaresi	112
2.2.4.1. 1829 Düzenlemesi, Atçalı Kel Mehmed İsyanı ve Mütessellimler Devri	112
2.2.4.2. Kavalalı İbrahim Paşa ve Manisa İdaresi	119
2.2.4.3. Muhtarlık Teşkilatı	123
2.2.4.4. Redif Teşkilatı	133
2.2.4.5. Müşirliklerin İhdası ve Taşrada Ayan Etkisinin Kırılması.....	137
2.2.5. Kazadaki Diğer Görevliler.....	140
2.2.5.1. Müftü	140
2.2.5.2. Şehir Kethüdası.....	142
2.2.5.3. Nakibü’l-Eşraf Kaymakamı.....	144
2.2.5.4. Kadı ve Naip	145
2.2.5.5. İmam.....	152
2.2.5.6. Menzilci	154
2.2.6. II. Mahmud Devrinde Yeni Taşra Kurumları ve Görevliler.....	156
2.2.6.1. İhtisap Nazırlığı	156
2.2.6.2. Karantina Uygulaması	160
2.2.6.3. Defter Nazırlığı, Nüfus Mukayyitleri ve Jurnal Teşkilatı.....	161
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	165
ABDÜLMECİD DÖNEMİ (1839-1861).....	165
3.1. Abdülmecid Dönemi İdari Düzenlemeleri.....	169
3.1.1. Muhassıllık Teşkilatı (1840-1842)	169
3.1.2. 1842 İdari Düzenlemesi.....	171
3.2. Abdülmecid Döneminde Manisa Kazası’nın İdaresi	175
3.2.1. Abdülmecid Döneminde Saruhan Sancağı’nın İdari Taksimatı ve Nüfusu	176
3.2.2. 1839-1845 Arasında Manisa Kazası’nın İdaresi.....	180
3.2.2.1. Manisa’da Muhassıllık Sisteminin Uygulanışı ve Manisa Muhassıllık Meclisi	180
3.2.2.2. 1842 Düzenlemeleri Sorasında Manisa Kazası’nın İdaresi	185

3.2.3.	1845-1847 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi	187
3.2.4.	1847-1861 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi	193
3.2.5.	Kazadaki Diğer Kurumlar ve Görevliler	203
3.2.5.1.	Kadı/Naip.....	203
3.2.5.2.	Hapishane Müdürü.....	205
3.2.5.3.	Jurnal Katipleri	205
3.2.5.4.	Defter Nazırları	206
3.2.5.5.	Karantina Uygulaması	207
3.2.5.6.	Posta Teşkilatı.....	210
3.2.5.7.	Zaptiye Teşkilatı	211
3.2.5.8.	Sandık Emni	215
3.2.5.9.	Mal Müdürü	219
3.2.5.10.	Tahrirat ve Mal Katipleri	220
3.2.5.11.	Evkaf Müdürü	221
SONUÇ.....		225
KAYNAKÇA		230
EKLER		256

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren çeşitli ekonomik ve siyasî sebepler nedeniyle bir değişim ve dönüşüm sürecine girdi. Bu sürecin görünür taraflarından biri de taşrada gerçekleşti. Timar rejiminin önemini kaybetmesiyle birlikte dirlikler mukâtaaya dönüştürülerek özel müteşebbislere önce iltizâm sonra da mâlikâne usulüyle verilmeye başlandı. Bu yeni pratik, devlet hazinesinin nakit ihtiyacını karşılamaya yönelik bir adım olsa da mukâataaları tasarruf eden bu yeni müteşebbis sınıfı 18. yüzyılla birlikte “*ayan*” olarak devlet ile halk arasında aracı rolüne büründü. Ayanlar sahip oldukları siyasî ve ekonomik güç nedeniyle zamanla klasik dönemin yerleşik merkeziyetçi yapısının aksine devlette adem-i merkeziyetçi bir yapının ortaya çıkmasına sebep oldular.

Dönüşüm sürecinde devletin taşra idaresine atadığı üst düzey memurlar görev yerlerine vekil tayin ederek gelirlerin toplanmasını bir usul olarak benimsediler. Arpalık denilen bu usul taşradaki yerel aktörlerin taşra idaresine dahil olmalarının önünü açtı. 18. yüzyılda hem siyasî hem de ekonomik olarak gücünün zirvesine ulaşan ayanlar, taşradaki idarî makamları ellerine geçirdiler.

19. yüzyıla gelindiğinde ise bu yüzyılın temel dinamikleri önceki yüzyıllarda ortaya çıkan adem-i merkeziyetçi sürecin değişmesi yönünde bir siyasetin ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle II. Mahmud (1808-1839), merkezileştirme faaliyetleri anlamında kendisinden önceki hükümdarların aksine sadece askerî alanda değil idarî ve malî konularda da önemli düzenlemelere gitti. II. Mahmud’un bu faaliyetleri devletin hukukî düzenlemelerinin neticesinde ortaya çıkan bir süreçten ziyade Sultan’ın sert mizacının ve despotik yönetim tarzının bir ürünüydü. Reformların böyle bir atmosferde gerçekleşmesinin sebebi, taşranın merkez karşısında edindiği gücün başka bir biçimde kırılamayacağı düşüncesiydi. Bununla birlikte bürokrasinin taşrada yayılmasını sağlayacak insan kaynağının henüz yetiştirilememiş olmasıydı. Buna rağmen II. Mahmud devrinin sonlarından itibaren müstebit merkeziyetçi düşünce, yasa yapıcı reformist düşünceyle birleşecekti.

II. Mahmud devri reformları aynı zamanda ayanın taşradaki gücünün yavaş yavaş zayıflamasına sebep oldu. Fakat bu durum ayanlığın taşra idaresinden tamamen tasfiyesi anlamına gelmemekteydi. Bunun en önemli sebebi şüphesiz özellikle savaş ya da isyan dönemlerinde bunların askerî gücüne duyulan ihtiyaçtı. Öte yandan ayanlar

yeterli ekonomik kaynağa sahip olmalarından ötürü, devletin taşradaki ihtiyaçlarına cevap veren yegâne güç konumundaydı. Ayanlara duyulan bu tür mecburiyetler, 19. yüzyılla birlikte merkezileşme çabaları doğrultusunda gerçekleştirilen taşra idaresindeki düzenlemelerin kalıcı olmasının önüne set çekti.

II. Mahmud devrinde modern-merkeziyetçi devlet yapısını inşa edebilmek için girişilen düzenlemeler, Tanzimat dönemi reformlarının da alt yapısını oluşturdu. Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde ilan edilen *Gülhane Hatt-ı Hümayûnu* ile Osmanlı tarihinde Tanzimat dönemi denen yeni bir devir başladı. Bu dönemin ilk safhası olan Abdülmecid devri düzenlemeleri, II. Mahmud'un reformlarının bir devamı niteliğindedir. Nitekim Abdülmecid devri reformları modern-merkeziyetçi bir devlet yapısını inşa edebilme üzerinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan Abdülmecid dönemi reformları, II. Mahmud devrinde olduğu gibi müstebit Sultan iradesine dayalı reformist düşüncenin ürünleri değil, hukuka dayalı ve otoritenin kanunlarla merkezden taşraya doğru yayıldığı meşru bir süreçtir. Bu süreçte taşraya yönelik reformların neticesinde dönüşüme paralel olarak, yerel güçler de yeni bir kimliğe bürünmüş ve bu yenilenmiş sistemin eski karakterli, fakat yeni sıfatlı aktörlerine evrilmiştir.

Konu ve Kapsam

Bu çalışma, 19. yüzyılın reformist uygulamalarının taşrada görünür olduğu iki padişah döneminde taşra idaresinin dönüşümünü merkez kaza bazında ele almak amacındadır. Merkez kaza, kapsam bakımından sancaktan küçük ancak bir sancağın maruz kaldığı tüm gelişmeleri barındıran bir idarî birim olduğundan, çalışma nesnesi olmuştur. Bu bakış açısından hareketle çevre kazalar, merkezî otoritenin tesisi hususunda yaşanan tüm gelişmeleri görmek bakımından yeterli olmayabilir. Bütün bir sancağı ele almak ise belirli bir sürede yapılması gerekli çalışmanın sınırlarını aşacağından böyle bir seçime gidilmiştir. Öte yandan bu çalışmanın odağında bir kazanın anılan süreçteki tarihini yazmak hedeflenmemiştir. Aksine merkezileşme süreci içerisinde taşra reformlarının yansımalarını bir taşra idari biriminde görebilmek esas mesele olmuştur.

Örneklem olarak seçilen yer ise yukarıda ana hatlarıyla bahsettiğimiz taşra güçleri ile merkezî otoritenin ilişkilerini açıkça görebileceğimiz bir yer olan Manisa Kazası'dır. Manisa, ayanların güçlü olduğu devirde Karaosmanoğulları ailesiyle meşhur bir şehirdir. Bu çalışma ile bir yandan Karaosmanoğulları ailesinin taşradaki

tahakkümü, öte yandan merkezî otoritenin taşrada tesis edilebilmesi hususları, yukarıdaki bakış açısından hareketle gözlemlenebilmektedir.

Çalışmanın kapsamının II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemleriyle sınırlandırılması sadece belirli bir tarih tespitinden ibaret değildir. Özellikle ayanlığın tasfiyesi ve merkezî idarenin taşrada güçlendirilmesi çabalarının başladığı tarihten, nizamnameler yolu ile daha kalıcı, istikrarlı ve uzmanlaşmaya dayanan, daha öncekilerden farklı ülke geneline dönük kurumsal düzenlemelerin başlangıcına kadar geçen süreci, Manisa Kazası özelinde ele alarak örneklendirmek amacıyla bu şekilde belirlenmiştir. Bu süreçle birlikte ayanların taşra idaresindeki konumları ile devletin bunlarla olan mücadeleleri kişiler, kavramlar ve olaylar üzerinden ele alınmıştır. Özellikle 1864'te başlayan süreçte yayınlanan Vilayet Nizamnameleri ile berraklığa kavuşan taşra idaresi ve bu idarenin mensuplarına dair tanımlamalar ve açıklamalar oldukça sarıh iken, 1808 ile 1864 arasında taşra bürokrasisinin tanımlanmasında bir istikrarsızlık görülmektedir. Nitekim çeşitli adlar altında benzer görevleri ifa eden idarecileri bu dönemde görmek mümkündür.

Çalışmanın hem II. Mahmud devrini hem de Abdülmecid devrini kapsamı tesadüfen seçilmiş bir dönemlendirme değildir. II. Mahmud döneminde kişisel reformcu uygulamaların taşraya yansımalarını ikinci bölümde başlı başına inceleyerek bir Sultan'ın taşra idaresine yönelik tutumunu görmeyi hedefledik. Abdülmecid devriyle de genişleyen bürokrasinin neticesinde ortaya çıkan yeni bir reformist anlayışı da bu sürecin devamı olarak ele almayı gerekli gördük. Böylece 1864'e giden süreçte iki farklı Sultan devrinde bir kazada idarî anlamda yaşanan gelişmeleri ortaya koymayı amaçladık.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın ana odağında zaman bakımından sınırlandırdığımız dönemi kapsayan ve çalışma konumuzu ilgilendiren Osmanlı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz belgelerdeki ham veriler işlenerek çalışmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte mevcut literatürde yer alan araştırmalar da çalışmamızda kullanılmıştır. Bu iki kaynak grubuna hem kronolojik hem de senkronolojik açıdan yaklaşılmış, çalışmanın sonuna kadar bu yöntemler yeri geldikçe kullanılmıştır.

Kaynaklar

Çalışmamız için faydalandığımız ana kaynakların ilki *Manisa Şer'iyye Sicilleri*dir. Bilindiği üzere Şer'iyye Sicillerinde berat, ferman, buyruldu ve tezkire gibi belgelerin birer sureti bulunmaktadır. Söz konusu belgelerde idarî teşkilat, idareciler ve ifa ettikleri görevler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Bunun yanında yine idareciler hakkında şikayetler, eşkıyalık veya yolsuzluk gibi konular da sicillere yansımaktadır. Manisa'ya ait 1808-1839 yılları arasını kapsayan 241-278 numara aralığındaki siciller, katalogda II. Mahmud devrine ait görünmektedir. Çalışmamızda bu sicillerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Manisa sicilleri içerisinde tarih bakımından çalışma kapsamında bulunan ancak doğrudan Manisa Kazası'na ait hükümleri barındırmayan siciller de bulunmaktadır. Bu sicillerden, 245 nolu defter Kula, 269 ve 275 nolu defterler ise Demirci Kazası'na ait hükümleri ihtiva etmektedir. 267 nolu defterde Sakız adası esirleri hakkında malumat vardır. Öte yandan çalışma kapsamındaki 247 nolu defter 1803-1804 yıllarına aittir. Ayrıca 278 nolu defter ise Manisa'daki medreseler defteridir.

Çalışmamız kapsamında kullanılan önemli bir başka kaynak da *Maliye Nezareti, Masârifât Muhasebeciliği Defterleri*dir. II. Mahmud devrinin sonlarına tesadüf eden bu defter grubu, çalışma için özellikle Abdülmecid devrinin ana kaynağı durumundadır. Bu fonda Maliye Nezareti'nin masraflarını içeren ve 1834-1920 yılları arasını kapsayan 19.481 defter bulunmaktadır. Söz konusu defterlerde taşrada idarî ve askerî kadrolardaki çeşitli memurların, zabıt ve neferatın aylık maaşları yer almaktadır.¹ Manisa Kazası'nın idarî teşkilatlanmasını göstermesi açısından maaş cetvelleri araştırmamız için önemli veriler sağlamaktadır. Manisa Kazası özelinde Manisa idarecilerinin aylık ödemelerinin ayrıntılı dökümü bu defterlerde kaydedilmiştir. Bu fonda Saruhan Sancağı'nı ilgilendiren 82 defter bulunmaktadır. Bu defterlerden 1839-1861 yıllarına ait olanlar incelenerek, ilgilileri çalışmamıza dahil edilmiştir.

Bir diğer kaynak grubu ise *Hatt-ı Hümayûn* tasnifidir. Hatt-ı Hümayûn sultanların el yazısı anlamına gelmektedir. Sadrazamların Sultan'a ilettikleri telhis denilen kısa arzların üzerine sultanların doğrudan yazdıkları yazılardır. Bu tasnifte I.

¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2010, s. 247.

Mahmud'dan II. Mahmud'un saltanatının sonuna kadarki dönemi kapsayan 95.134 evrak yer almaktadır.² Bu fondaki evrakın çoğunluğunun III. Selim ile II. Mahmud dönemlerine ait olması nedeniyle çalışma kapsamında önemli bir yer işgal etmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümünde ağırlıklı olarak Şer'îyye sicilleri ile bu tasnifin evrakından yararlanılmıştır.

Bâb-ı Alî Sadaret Dairesi kalemlerine ait çeşitli belgeler de taşra idaresi hususunda önemli veriler sağlamaktadır. Bu önemine istinaden çalışmamız için Osmanlı Arşivinde Sadaret Dairesi altındaki *Hazine-i Evrak Müdürlüğü İradeler (İ.)*, *Teşrifat Kalemi Evrakı (A.} TŞF.)*, *Umum Vilayat Evrakı (A.} MKT. UM.)*, *Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT.NZD.)*, *Sadaret, Müteferrik Evrakı (A.} M...)*, *Mühimme Kalemi Evrakı (A.} MKT.MHM.)*, *Mühimme Evrakı (A.} DVN.MHM.)*, *Divan Kalemi Evrakı (A.} DVN.)*, *Mektubî Kalemi Evrakı (A.} MKT.)* gibi çeşitli fonlardaki kayıtlardan faydalandık.

İrade, arz tezkiresinin altına Serkatib-i Şehriyârînin yazdığı, Sultan'ın emrini içeren 1839 sonrası evrakın tasnifidir. Bu tasnifin altında yer alan özellikle *Dahiliye* ile *Meclis-i Vâlâ* fonlarında çalışmamızı ilgilendiren evraklar bulunmaktadır.³ Bunlardan da çalışmamıza dönük olanlardan faydalanılmıştır.

Müteferrik belge tasnifleri içerisinde *Ali Emirî* ve *Cevdet Tasnifi* belgeleri de yoğunlukla kullanılmıştır. Ali Emiri Efendi'nin başkanlığında bir heyet tarafından, kronolojik bir biçimde her bir padişah dönemine ait evraklar 1918-1921 yılları arasında tasniflenmiştir. Ali Emiri Tasnifi'nde askeri ve siyasi konulara ait belgeler, yabancı ülkelerle olan ilişkilere dair kayıtlar, timar ve zeâmet tevcihleri gibi çeşitli hususlarda vesikalar mevcuttur. Bu tasnifte 54 adet katalog bulunmaktadır.⁴ Diğer bir katalog olan *Muallim Cevdet Tasnifi*, Muallim Cevdet başkanlığında 1932-1937 yılları arasında 17 ana bölüm altında 1553-1904 yıllarını ihtiva eden 216.572 belgeden oluşmaktadır. Bu tasnifin ise 87 kataloğu vardır.⁵

Çalışmamızın bir başka kaynağı ise salnamelerdir. Salnameler kısaca merkezî idare, nazırlıklar, askerî kurumlar vb. tarafından bilgilendirme amacıyla neşredilen yıllıklardır. Devlet, nezaret, vilayet ve özel salnameler olmak üzere dört çeşidi

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 421-422.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 418-419.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 418-419.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 420-421.

bulunmaktadır.⁶ İlk olarak 1847’de Mustafa Reşit Paşa’nın öncülüğünde çıkarılmaya başlanan *Devlet Salnameleri* devletin mülkî taksimatı, idarî üniteleri, idarecileri vb. hususlarda önemli veriler sağlamaktadırlar. Bu açıdan çalışmamız için önemli birer kaynaktırlar. Çalışma kapsamında 1847-1861 yılları arasında yayınlanan devlet salnameleri kullanılmıştır. Bu salnamelerden özellikle Saruhan Sancağı’nın idarî taksimatı, idare biçimleri ve idarede görev alan memurlar bakımından yararlanılmıştır.

1831 yılında yayın hayatına başlayan İmparatorluğun ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* devletin yapmış olduğu düzenlemeleri ilan ettiği resmi mecra olduğundan çalışmamızda kullanılmıştır. Özellikle taşra idaresindeki düzenlemelerin içeriğine dair hususlarda *Takvim-i Vekayi*’den faydalandık.

Öte yandan dönemin çağdaş tanıklarının eserleri de çalışmamızda kullanılmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi’nin M. 1825-1879 (H. 1241-1296) yılları arasındaki olaylara dair malumat veren *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*⁷, Ahmed Cevdet Paşa’nın M. 1774-1826 (H. 1188-1241) yılları arasını kapsayan *Tarih-i Cevdet*’i⁸, Şanizade Mehmed Ataullah Efendi’nin M. 1808-1821 (H. 1223-1237) yılları arası olaylarını anlattığı *Şanizade Tarihi*⁹, Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi’nin M. Ekim 1821-Temmuz 1826 (H. Muharrem 1237- Zî’l-hicce 1241) yılları arasındaki olayları kapsayan *Vak’anüvîs Es’ad Efendi Tarihi*¹⁰ ve Mustafa Nuri Paşa’nın *Netâyicü’l-Vukû’ât*¹¹ adlı eseri çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmanın odağındaki bir diğer kaynak grubu ise modern literatürdür. Manisa iktisadî, siyasî ve coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca önemli bir şehir olmuştur. Özellikle Osmanlılar döneminde uzun yıllar şehzade sancağı olarak öne çıkan bu şehirle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Manisa tarihine ait ilk çalışmalar Çağatay

⁶ Salname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin Aydın, “Salnâme”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 51-54.

⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1999: C. I-VIII.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1891, C. XII.

⁹ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, C. II, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım, İstanbul 2008.

¹⁰ Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, *Vak’anüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.

¹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukû’ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, Haz. Yılmaz Kurt, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

Uluçay¹², İbrahim Gökçen¹³, Oktay Akşit¹⁴, Zekeriya Yurdoğlu¹⁵ gibi araştırmacıların ortaya koydukları eserlerdir. Sonraki yıllarda Yuzo Nagata¹⁶, Feridun Emecen gibi tarihçiler aracılığıyla Manisa tarihinin aydınlatılması konusu akademik bir boyuta taşınmıştır.

Feridun Emecen'in¹⁷ gerek Saruhanoğulları hakkında gerekse Osmanlı klasik döneminde Manisa'daki kaza idaresi hakkındaki çalışmaları son derece önemlidir. Öte yandan Nagata ile ele aldığı Karaosmanoğlu Mustafa Ağa'ya dair çalışmasından da tezimizin birinci bölümünde faydalanılmıştır.¹⁸

¹² M. Çağatay Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955; "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-1953, s. 284-298; "Manisa Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri", *Gediz*, S. 53, 1941, s. 9-11; "Manisa Tarihi Etrafında", *Gediz*, S. 70, 1943, s. 1-2; "Manisa Tarihinin Türkler Devri Kaynaklarına Dair Düşünceler", *Gediz*, S. 71, 1944, s. 1-2; "Manisa Mahkeme-i Şer'iyye Sicillerinin Değeri", *Gediz*, S. 79, 1945, 1-13; "Manisa Kazaları Tarihi Yazılırken Başvurulacak Kaynaklar", *Gediz*, S. 82, 1945, s. 4; *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul 1940-1946; *Manisa'da Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941; *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat ve Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942; *Manisa Ünlüleri*, Manisa 1946; "Manisa Tarihine Dair Düzeltmeler", *Gediz*, S. 46, s. 5-7; "Evliya Çelebi ve Manisa", *Gediz*, S. 47, s. 5-6; "Saruhanogulları", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, C. 10, s. 239-244. M. Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.

¹³ İbrahim Gökçen, "16. Ve 17. Asırda Saruhan Zaviye ve Yatırları", *CHP Manisa Halkevleri Yayınlarından*, S. XV, İstanbul 1946; *Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul 1946; *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I-II*, 1946-1950; *Tarihte Saruhan Köyleri*, İstanbul 1950; "Ulu Cami ve Medresesi", *Gediz*, C. 2, S. 14, 1938, s. 7, 8.

¹⁴ Oktay Akşit, *Manisa Tarihi (Başlangıçtan M.S. 395 Yılına kadar)*, İstanbul 1983.

¹⁵ Zekeriya Yurdoğlu, *Manisa Tarihi (Kuruluştan Cumhuriyete Kadar)*, Manisa Barosu Kültür Yayınları, Manisa 1994.

¹⁶ Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri, 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Âit Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 731-758; "Manisa Şer'i Mahkeme Sicil Defterlerinden Birkaç Not", *OTAM*, S. 3, Ocak 1992, s. 285-296; Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia, Tokyo 1976; *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997; "Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. Ve 19. Yüzyıllar)", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 408-409.

¹⁷ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989; "Saruhanogulları ve Uç Dünyası", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları İstanbul 2012, s. 157-169; "Saruhanogulları", *TDVİA*, C. 36, 2009, s. 170-173; "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Son Direniş Devirlerinde Saruhanogulları ve Osmanlılar", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 121-132; "Saruhan Beyliği'nin Kurucusunun Kimliği Meselesi Üzerine Notlar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV Saruhanogulları Beyliği Bildiri Özetleri*, Manisa 2015; "Saruhanogulları ve Mevlevîlik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1995, s. 282-297; "Beylikten Sancağa, Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, C. 60, S. 227, 1996, s. 81-91; "Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yergüz, Tülin Altınova, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 34-41; "Saruhan Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşım Şahin, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 143-153; "Saruhanogulları Beyliği", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, C. 11, Ed. L. Kayapınar, Y. Ayönü, Siyer Yayınları, İstanbul 2017, s. 101-124.

¹⁸ Yuzo Nagata, Feridun M. Emecen, "Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *Belgeler*, C. XXV, S. 29, 2004, s. 1-2.

Manisa'nın 19. yüzyılına yönelik doğrudan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu yüzyıla ilgili ilk çalışmayı Çağatay Uluçay yapmıştır. Uluçay, 1955'te yayınladığı *18. Ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* adlı eserinde şer'iyye sicilleri ışığında anılan yüzyılda Manisa'nın idarecileri, idare tarzı, ekonomik ve sosyal hayatına değinmiştir. Çalışmanın ana odağı halk hareketleri olduğundan bizim çalışmamızdan bu yönüyle ayrılır.

Bu ilk çalışmalar neticesinde tarih bilimi açısından çeşitli yüzyıllarda Manisa'yı konu alan *doktora tezleri* ve *yüksek lisans tezleri* ortaya çıkmış ve Manisa tarihine katkıda bulunmuşlardır.¹⁹

Manisa'nın 19. yüzyılına ait en kapsamlı ilk çalışma Hilal Ortaç'ın 1996'da tamamladığı *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)* adlı doktora tezidir. Adından da anlaşılacağı üzere bu iki dönem arasındaki Manisa şehrine odaklanan bir çalışmadır. Ortaç'ın bu çalışması çalışmamızın üçüncü bölümüyle zaman bakımından çakışmaktaysa da idarî yapıya yönelik değerlendirmeleri kısaca ele alınmıştır.

Öte yandan Nejdet Bilgi'nin 1996'da tamamladığı *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası: 1908-1950* isimli doktora tezi²⁰, 1908-1950 aralığını ele alsa da çalışmadaki önceki döneme dair veriler, Manisa tarihi çalışan her araştırmacı için iyi bir yol göstericidir. Bilgi'nin, 19. yüzyılda Saruhan'ın nüfusuna ve idarî taksimatına dönük yaptığı çalışmaları da tezimiz açısından son derece önemlidir. Yeri geldiğinde bu çalışmalardan istifade edilmiştir.²¹

¹⁹ Manisa tarihini baz alan tez çalışmalarının sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte burada sadece çalışma kapsamında değerlendirilebilecekler göz önüne alınmıştır. Bu tezler şunlardır; Hilal Ortaç, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (idari, sosyal, ekonomik ve demografik yapı)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 1996; Ferhat Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010; İlker Mümin Çağlar, *273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005; Özlem Kale, *275 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H. 1254-1255/M. 1838-1840)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019; Melis Merve Ocak, *19. yüzyıl Ortalarında Yunt'dağı Nahiyesi'nin Sosyo-ekonomik Durumu*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2020; Ömer Karataş, *242 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (1223-1224/1808-1809)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

²⁰ Nejdet Bilgi, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası: 1908-1950*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996 İzmir.

²¹ Nejdet Bilgi, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu Ve İdari Bölünüşü", *Manisa Araştırmaları I*, S. 1, Manisa 2001, s. 87-122; Aynı yazar, "Tanzimat'ın Öncesi Ve Sonrasında Saruhan Sancağı'nda Nüfus", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 249-290.

Çalışmamız kapsamında incelenen Karaosmanoğulları ailesi hakkında ayrıntılı incelemelerde bulunan isim Yuzo Nagata'dır. Nagata, 1997'de kaleme aldığı *Tarihte Ayanlar* adlı eserinde doğrudan Karaosmanoğulları ailesini irdelemiştir. Bu eserinde genellikle Karaosmanoğulları ailesinin Manisa ve çevresindeki toplumsal konumu ve ekonomik faaliyetlerini baz almıştır. Bununla birlikte çalışmamızı destekleyici çok fazla veri barındırdığından ayrıca önemlidir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından biri olan şer'iyye sicilleri üzerine yapılmış tezler bulunmaktadır. Bu tezler şer'iyye sicillerinin transkripsiyonu ve tahlili şeklindedir. Manisa'nın 1808-1809²², 1836-1837²³ ve 1838-1840²⁴ yıllarına ait kadı sicilleri bu tezlerin konusudur. Çalışmamızın sınırları dahilindeki (1808-1861) bu tezler de yeri geldiğinde kullanılmıştır.

Çalışmamız kapsamında doğrudan Manisa'nın idarecilerine yönelik birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle Karaosmanoğulları ailesinin bireyleri hakkındadır. Mehmet Çetin Börekçi'nin ve Nagata'nın Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa²⁵ ve Ferhat Berber'in Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey²⁶ üzerine çalışmaları vardır. Bu çalışmalardan da yeri geldiğinde istifade edilmiştir.

²² Ömer Karataş, 242 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (1223-1224/1808-1809), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

²³ İlker Mümin Çağlar, 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

²⁴ Özlem Kale, 275 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H. 1254-1255/M. 1838-1840), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019.

²⁵ Mehmet Çetin Börekçi, *Aydın Muhassılı ve Saruhan Mütesellimi Karaosman-zade Hacı Hüseyin Ağa ve Yılanlı Oğulları (Yılanlı Musa ve Oğulları)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1963; Yuzo Nagata, "Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya Âit Bir Tereke Defteri", *IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım*, TTK, Ankara 1988, s. 1055-1062.

²⁶ Ferhat Berber, "Manisa'da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, Eylül 2015, s. 291-304; "Sıradışı Bir Kaymakamın Terekesi Ve Manisa Üzerine", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Ed. Yunus KOÇ, Serhat KÜÇÜK, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 97-106.

Bizim çalışma dönemimize tesadüf eden ve taşra idaresine yönelik eserlerden de²⁷ büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bunun yanında doğrudan taşra idaresine dair tez çalışmaları²⁸ vardır. Bu tezler de yeri geldikçe çalışmamızda kullanılmıştır.

Eyalet, sancak ve kazaların, doğrudan idarî yapısı üzerine çalışmalar mevcuttur.²⁹ Öte yandan 19. yüzyılı kapsayan eyalet, sancak veya kaza bazlı ele alınan çeşitli çalışmalar vardır.³⁰ Bu çalışmalar doğrudan taşra idaresine dönük değil genel

²⁷ Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara 2018; aynı yazar, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Erçoşkun, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2017; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2013; Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018.

²⁸ Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2002; Sadık Fatih Torun, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sancak Yönetimi (1839-1921)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012; Şerife Gülpınar, *Osmanlı’da Tanzimat Döneminde Merkeziyetçilik Ve Bu Bağlamda Yapılan İdari Düzenlemeler*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2010; Semih Yıldız, *Ayniyat Defterleri ışığında II. Mahmud Dönemi merkez-taşra ilişkileri: Ankara, Bursa, Kütahya, Selanik, Varna ve Tırhala sancakları örneğinde*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2021; Nedret Güngördü, *Tanzimat Ve Meşrutiyet (I-II) Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988, Ankara; Fatih Tolga, *Türkiye’de Taşra İdaresinin Tarihsel Gelişimi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2018; Armağan Sütüoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra İdaresinde Teftiş Sistemi (1839-1876)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021; Sadık Çetin, *Şer’iyye Sicillerine Göre III. Selim Ve II. Mahmud Dönemleri Amasya’sında Merkez-Taşra Münasebetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gaziantep 2018.

²⁹ Özlem Gülenç İğdi, *Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009; Muammer Değirmendere, *Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hudâvendigâr Eyâleti Örneği, 1839-1908)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa 2015; Alperen Yalçın Bazna, *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Çankırı 2021; İsa Altun, *Ünye Kazasının İdari Yapısı (XIX. Yüzyıl)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2023; Rumeysa Sena Kurt, *Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi’nde Kaza Yönetiminin İdari Yapısı Ve Yargısal Fonksiyonu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

³⁰ Refik Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010; Ahmet Elibol, *Yakınçağ Başlarından Tanzimat’a Kadar Çankırı, (1789-1839)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005; Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas’ın Sosyal, Demografik, Ekonomik Ve Kültürel Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1994; Emre Satıcı, *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008; Sinan Kaya, *Tanzimat’ın Bursa’da uygulanması (1839-1863)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022; Ahmet Ercivan, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Gerede*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Bolu 2022; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 694, 1. Baskı, Ankara 1986; Gülşen Ulukaya, *XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya kazası (1839-1900)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2023; Dilek Şenkul, *Tanzimat Döneminde Uluborlu Kazası’nın İdari, Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2024; Kadir Tekin Ertekin, *XIX. yüzyılda Boyabat Kazası, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2022; Melike Demircan, 19. Yüzyılda Şorba Kazası*, Ankara

itibariyle sosyo-ekonomik tarafı ağır basan çalışmalardır. Bununla birlikte içinde çalışılan bölgenin idaresine de değinmektedir. Bizim çalışmamızın ana odağı ise çalışılan bölgenin idaresine değinmekten ziyade eski idare usulünün nasıl değıştiğı veya değışemediğı ve bu dönüşüm sürecinde neler yaşandığı hususudur. Bu yönüyle yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır.

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022; Sabit Genç, *Merzifon kazasının idari, sosyal ve ekonomik tarihi (1839-1914)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bolu 2019; Özlem Muraz Budak, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Ayıntab kazası (Şeriye sicillerine göre 1839-1876)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2017; Asuman Karabulut, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Bergama kazası (1839-1908)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2017; Gazi Özdemir, *XIX. yüzyılın ilk yarısında Ilgın kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2014; Ertan Gökmen, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci kazası (idari, sosyal ve ekonomik açıdan)* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000; Emre Koç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Larende / Karaman (1839-1923)*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Karaman 2023.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL ÖNCESİNDE MANİSA KAZASI'NIN İDARESİ

II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde taşra idaresinde gerçekleştirilen reformların Manisa Kazası'na tezahürünün boyutlarının iyi kavranabilmesi için kazanın 19. yüzyıl öncesindeki idaresine değinmek gerekmektedir. Böylelikle Manisa Kazası'nın 1861'e kadar geçirmiş olduğu idarî değişim veya dönüşümler birbiri ardına ve bir bütün olarak ele alınmış olacaktır. Bununla birlikte 19. yüzyıl öncesindeki Osmanlı taşra idaresinin iyi anlaşılması da çalışma konumuz için ayrıca önem arz etmektedir. Bundan dolayı çalışmanın bu bölümü, klasik dönem Osmanlı taşra idaresine ve Manisa'nın 19. yüzyıl öncesindeki idaresine ayrılmıştır.

Bu arada vurgulanması elzem olan bir hususu da dile getirmekte fayda vardır. Şöyle ki, tarih öğretiminde kolaylık sağlanması bakımından, Osmanlı dönemindeki yerleşim birimlerinin idarî sıfatlarının günümüzdekiler ile benzetilmesi ya da eşdeğerliğinin vurgulanması doğru değildir. Zira hemen hemen II. Mahmud dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin kimliğinin, hanedan ve payitaht odaklı, askerî nitelikli bir devlet olduğu; tebaa olan yönetilenler ile ilişkinin de yine askerî ve malî yükümlülükler üzerinden kurgulandığı unutulmamalıdır. Oysa 19. yüzyıl reformları sadece taşrada düzeni sağlamak ve merkezin otoritesini tesis etmek için yapılmamıştır. Bu faaliyetler devletin ordu ve fetih odaklı bir nevi orta çağ devletinden modern, bürokratik bir kimliğe geçiş sürecinin de yansımalarıdır. Bu bağlamda değişen sadece taşra idarecileri değildir. Ayrıca bu süreçte, çeşitli kompartımanlar halinde örgütlenen tebaa da artık devletin muhatap aldığı vatandaşlara dönüşmektedir ve yerel idarenin şekillenmesinde bu durumun payı büyüktür. Dolayısıyla özellikle kaza, sancak, nahiye gibi birimler, 19. yüzyılın öncesinde başkaca fonksiyonları haiz iken, bu dönüşüm süreci ile, devletin topyekûn değişimi neticesinde daha farklı nitelikte birimlere evrilmişlerdir.

1.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Taşra İdaresi

1.1.1. Eyalet İdaresi

Osmanlı klasik döneminde idarî taksimat açısından en büyük idarî ünite beylerbeylikti. Beylerbeylik/vilayet tabiri 17. yüzyılın başlarına kadar kullanıldı,

sonrasında ise yerini yavaş yavaş eyalet tabirine bıraktı.³¹ Osmanlı'nın ilk beylerbeyliği, Sultan I. Murad devrinde Rumeli'de Lala Şahin Paşa'nın tayin edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yıldırım Bayezid devrinde Timurtaş Paşa'nın idaresinde Ankara merkezli Anadolu Beylerbeyliği kuruldu. Fetihler neticesinde Osmanlı sınırlarının genişlemesiyle yeni eyaletler ortaya çıktı.³² Böylelikle Osmanlı taşra idaresinde beylerbeylik/eyaletler, sancaklar üzerinde bir kontrol mekanizması oldu.³³

Beylerbeylikler/Eyaletler, vergi toplama biçimine göre salyaneli ve salyanesiz eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Dirlik sisteminin uygulanmadığı eyaletler salyaneli eyaletler olarak adlandırılmaktaydı. Salyaneli eyaletlerde bölgeden elde edilen gelirden taşradaki idarî görevlilerin maaşları ödenir, sonra kalan meblağ Hazine'ye gönderilirdi.³⁴ Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarp ve Tunus salyaneli eyaletlerdendi.³⁵ Bunlar arasında sadece Mısır, Bağdat ve Basra eyaletleri her yıl İstanbul'a irsaliye yollardı.³⁶

Salyanesiz eyaletler ise dirlik rejiminin bulunduğu eyaletlerdi. Bu bölgeler tahrire tabi olmaktadır ve bu tahrirler neticesinde eyalet gelirleri has, zeamet ve timar olarak dirliklere bölünmekteydi. Salyanesiz eyaletler şunlardı; Rumeli, Anadolu, Karaman, Budin, Tımişvar, Bosna, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kıbrıs, Dulkadır (eski Alaüddeve vilayeti veya Maraş), Diyarbekir, Rum, Erzurum, Şam, Trablusşam, Halep, Rakka, Kars, Çıldır, Trabzon, Kefe, Musul, Van ve Şehrizar.³⁷

Salyaneli ve salyanesiz eyaletler dışında içişlerinde kısmen bağımsız olup Osmanlı'ya tabii olan Kırım Hanlığı, Dubrovnik Cumhuriyeti, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları ve Erdel Krallığı da bulunmaktaydı. Bunlardan sadece Dubrovnik

³¹ Söz konusu bu değişim yukarıda da belirtildiği üzere bir anda değil yavaş yavaş gerçekleşti. Nitekim 16. yüzyılda da vilayet ve eyalet terimlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte 17. ve 18. yüzyıllarda dahi Beylerbeylik terimine rastlamak mümkündür. Bkz. Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Vilayetler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluşları 19. Yüzyıla, C. 1*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.169; İncalcık ve Göyünç ise Osmanlı taşrasındaki en büyük idarî birimin karşılığı olarak Eyalet tabirinin resmen kullanılışının 16. yüzyıl sonlarında olduğu görüşündedir. bkz. Halil İncalcık, "Eyalet", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 6, Ankara 1999, s. 78.

³² Mehmed İpşirli, "Beylerbeyi", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69.

³³ İlhan Şahin, "Sancak", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 98.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 59; İncalcık, a.g.m., s. 549.

³⁵ İncalcık, a.g.m., s. 549.

³⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s. 59.

³⁷ İncalcık, a.g.m., s. 549.

Cumhuriyeti Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almamaktaydı. Ayrıca Kafkasya’da Osmanlı’ya vergi ile bağlı Datyan, Güril ve Açıkbaş meliklikleri de vardı.³⁸ Son olarak kutsal topraklarda bulunması hasebiyle Mekke-i Mükerreme Emirliği’nin ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Emirliğin yöneticileri Hz. Peygamber’in kızı Fatimetü’z-Zehra ile İmam Ali soyundan gelenlerden olmaları sebebiyle Osmanlılar tarafından farklı bir yapıdaydı.³⁹

Beylerbeyliklerin başında bulunan beylerbeyiler, Osmanlı kaynaklarında *mîr-i mîrân*, *emîrû’l-ümerâ* ya da *vali* olarak tanımlanmaktadır. Beylerbeyi, eyaletin hem askerî yöneticisi hem de mülkî amiriydi ve eyalet merkezi olan ve paşa sancağı adı verilen sancakta oturmaktaydı.⁴⁰ Eyaletindeki timarlı sipahi ordusundan sorumlu olan beylerbeyinin en önemli görevlerinden biri, emri altında bulunan timarlı sipahileri hazırlayıp orduya katılmaktı. Belirli bir meblağa kadar timar tevcihi hakkına sahip beylerbeyi, aynı zamanda sipahilerin tayin ve terfilerinden sorumluydu. Beylerbeyilerin idaresi altında bulunan defter kethüdâları ile timar defterdarları bu işlerle uğraşır. Timarlar, tahrir yapıldıktan sonra mufassal ve icmal defterlere kaydedilirdi. Bu defterlerin birer sureti de merkezden eyaletlere gönderilirdi.⁴¹

Klasik dönemde genel itibarıyla bir yıllığına tayin edilen beylerbeyiler⁴² kul kökenli ve Enderun’da yetişmiş kişilerden seçilmekteydi. Beylerbeyi rütbesiyle eyalet yöneticisi olacak kişinin önce taşrada subaşı ve sancakbeyliği gibi çeşitli görevlerde bulunması gerekmektedir.⁴³ Ayrıca Fatih Kanunnamesinde de Beylerbeyilik makamına ulaşabilecek olanlar açıkça belirtilmiştir. Bunlar mal defterdarları, nişancılar, yüksek gelirli kadılar, sancakbeyleri ile üzengi ağalarıdır.⁴⁴

³⁸ Tabakoğlu, a.g.e. s. 67-69.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 4; İbrahim Solak, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 79.

⁴⁰ Vali unvanı 17. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmıştır. 19. yüzyıldaki idarî düzenlemeler neticesinde vali tabiri resmen kabul edilmiştir. Ancak Rumeli Beylerbeyiliği paye olarak imparatorluğun sonuna kadar varlığını devam ettirmiş, hatta salnamelerde dahi yer almıştır. Bkz. İpşirli, a.g.m., s. 69.

⁴¹ İnalçık, a.g.m., s. 550.

⁴² İpşirli, a.g.m., s. 70.

⁴³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s. 211; aynı yazar, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite Ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, Ankara 1999, s. 112.

⁴⁴ Göyünç, a.g.m., s. 78.

Sultanların taşradaki icra gücünün temsilcileri olan beylerbeyiler, eyalette bütün işlerden sorumluydular. Sultan'ın buyruklarının ve kadıların hükümlerinin uygulayıcısıydılar.⁴⁵ Ayrıca devletin siyasî ve idarî işlerinin görüşüldüğü İstanbul'da toplanan Dîvân-ı Hümâyûn'un⁴⁶ taşradaki bir benzeri olan Beylerbeylik divanında,⁴⁷ askerî sınıfla ilgili konular görüşülüp karara bağlanırdı. Eyaletin merkez sancağı olan paşa sancağındaki beylerbeyinin konağında toplanan bu divanda, eyalet içerisindeki çeşitli meseleler ele alınırdı.⁴⁸

Eyalet divanında görüşülen meseleler daha sonra ilgili diğer divanlara havale edilirdi. Şer'î konular kadı divanında, malî konular ise defterdar divanında görüşülürdü. Eyalet divanında ele alınan meseleler ve sonrasında alınan kararlar ise deftere kaydedilirdi.⁴⁹ Divanda yazı işlerinden sorumlu olan kişi "*divan efendisi*" idi. Divan efendisi dışında hazineye ait meselelere bakan "hazine ya da mal defterdarı", timar işlerine bakan "*timar defterdarı*" ve "*timar kethüdası*" gibi çeşitli memurlar da bu divanın üyelerindendi.⁵⁰

1.1.2. Sancak İdaresi

Beylerbeylikler, alt bir idarî birim olan sancaklardan/livalardan oluşmaktaydı. Sancak, Osmanlı taşra teşkilatının temel idarî ünitesi olmasının yanında savaşlarda komutanlar tarafından taşınan ve hakimiyet sembolü olan bayrak anlamına gelmekteydi. Öte yandan, *liva-i müselleme*, *liva-i piyade*, *çingane sancağı*, *voynugan sancağı*, *yörük sancağı* gibi belirli zümreleri ifade etmek için de kullanılıyordu.⁵¹ Sancağın idarî ünite anlamında kullanımı 15. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu yüzyıldan itibaren sancak, birden fazla anlama kavuştu: timar sistemindeki bir geliri ifade eden dirlik, askerî birlik ve sancaktaki timarlı sipahilerin bulunduğu yer.⁵²

⁴⁵ İnalçık, a.g.m., s. 550.

⁴⁶ Dîvân-ı Hümâyûn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, Ankara 2017.

⁴⁷ Göyünç, a.g.m., s. 79; Ünal, a.g.e., s. 211.

⁴⁸ İpşirli, a.g.m., s. 72.

⁴⁹ İpşirli, a.g.m., s. 72-73.

⁵⁰ Mumcu, a.g.e., s.137.

⁵¹ Ünal, a.g.e., s. 215.

⁵² 15. yüzyıldaki dönemden önce kullanılan sancak kelimesinin idarî ünitelerden ziyade askerî bir anlamı vardır. Sancak'ın idarî ünite olarak kendini göstermesi zamanla olmuştur. Özellikle Osmanlıların İlhanlılarla olan bağının zayıflaması ve sonrasında beyliğin gittikçe güçlenmesi ve yeni fetihlerle birlikte artık Osmanlı'da sancak kelimesinin askerî teşkilat yanında idarî manada kullanıldığı ve idarî taksimatın ana birimi haline geldiği söylenebilir. Bkz. Şahin, a.g.m., s. 98.

İlk Osmanlı sancaklarına bakıldığında, Anadolu beyliklerinin ilhakı sonrası sınırlarının korunduğu ve isimlerinin aynı kaldığı görülmektedir. Yıldırım Bayezid devrine ait bir listeye istinaden Saruhan, Aydın, Menteşe gibi beylik topraklarının birer sancak addedildiği bilinmektedir.⁵³ Öte yandan, Karamanoğulları⁵⁴, Dulkadiroğulları⁵⁵, Ramazanoğulları⁵⁶ Candaroğulları⁵⁷ beyliklerinin toprakları Osmanlılar döneminde idarî taksimatta eyalet/vilayet olarak yer almıştır.

Osmanlı taşra idaresinde sancakların yöneticisine sancak beyi denirdi. “Seyfiye” veya “ehl-i örf” zümresinden olan sancakbeyleri (mîr-i livâ), sancakların en yüksek idarecisi konumundaydı ve merkez kazada otururdu. Sancakbeyleri de beylerbeyiler gibi genellikle Enderun’da yetişir ve taşradaki çeşitli vazifeleri ifa ettikten sonra sancağın beyi olurlardı.⁵⁸ Devlete karşı güvenilirliğini kanıtlamış, liyakat sahibi bir kişi olduğuna Sultan tarafından kanaat getirilmiş bir kişi sancakbeyi tayin edildiğinde kendisine bir berat verilir ve tayin edildiği sancağın kadısına da ayrıca bildirilirdi. Sancakbeyi, görevlendirildiği sancağın kadısının atama beratını sicile işlemesiyle göreve başlardı.⁵⁹

Sancak beyleri, sancaktaki timarlı sipahiler ile zaimlerin tabii komutanıydı. Kapı halkı ve sancağındaki diğer zaim, timarlı sipahi ve cebelüleriyle emir doğrultusunda seferlere katılmakla yükümlüydü. Bu sancakbeyinin en başta gelen göreviydi. Bunun yanında yönetimi altındaki reayanın rahatı ve huzuru için sancağın düzeninin ve güvenliğinin sağlanması, adaletin uygulanması ve suçluların hakkaniyetli bir şekilde cezalandırılması da sancakbeyinin idarî görevleri arasındaydı.⁶⁰

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, “Beylikten Sancağa. Batı Anadolu’da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar”, *Belleten*, C. 60, S. 227, 1996, s. 81-92.

⁵⁴ Orhan Kılıç, “II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti’nin İdari Teşkilatı ve Taksimatı”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluşun 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 91-93.

⁵⁵ Orhan Kılıç, “Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluşun 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 106-107.

⁵⁶ Orhan Kılıç, “Adana Hükümeti’nden Adana Eyaleti’ne”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluşun 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 339-340.

⁵⁷ Ümit Katırcı, *Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 190-196.

⁵⁸ Şahin, a.g.m., s. 99.

⁵⁹ Uğur Gök, Cavid Qasimov, Osman Kimya, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi”, *Turkuaz*, C. 2, S. 1, Ankara 2021, s.49.

⁶⁰ Ünal, a.g.e., s. 217; Mumcu, a.g.e., s.84.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın erkek çocukları⁶¹ yönetim alanında tecrübe kazanmaları için sancaklara bey olarak gönderilirdi. Buna *sancağa çıkma usulü*, şehzadelerin görev yaptığı sancaklara da “*şehzade sancağı*” denilmekteydi. 15. ve 16. yüzyıllarda Amasya, Germiyan (Kütahya), Kastamonu, Kefe, Konya, Menteşe, Saruhan (Manisa), Trabzon gibi bazı sancaklar şehzade sancağı konumundaydı.⁶²

Şehzade sancaklarının dışında Osmanlı idarî mekanizması içerisinde yönetim bakımından farklı sancaklar da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerinin fethini gerçekleştirdikten sonraki idarî teşkilatlanmasında, bölgelerin başta coğrafi olmak üzere siyasî ve sosyal yapısını göz önünde bulundurmaya ihmal etmemiştir. Çünkü söz konusu bölgelerde uzunca bir zamandır süregelen merkezî otoriteden yoksun ve aşiret otoritesine dayalı feodal bir yapı hâkimdi. Osmanlılardan önce bu bölgeleri ele geçiren devletler buralarda tam anlamıyla merkezî otoriteye bağlı bir hakimiyet kuramamışlardı. Osmanlı idaresi bu hususları dikkate alarak bazı düzenlemelerde bulundu ve bu düzenlemeler neticesinde bu bölgelerde farklı bir yapılanmaya gitti. Bu yapılanmanın sonucunda “*ocaklık sancaklar*” ortaya çıktı. Ocaklık sancakların “yurtluk-ocaklık” ve “hükümet” sancaklar şeklinde iki farklı uygulaması bulunmaktadır.⁶³

Klasik Osmanlı sancakları diye adlandırılan sancaklar, yöneticisinin (sancakbeyi) merkezî idare tarafından tayin edildiği ve gerektiğinde azledilebildiği sancaklardı. Bunlar timar sisteminin uygulandığı klasik sancaklardandı.⁶⁴ Yurtluk-ocaklık ve Hükümet sancaklarda ise klasik sancaklardan farklı olarak fetih sırasında hizmet eden yerel beylere veya emirlere genellikle yaşadıkları yerler tevcih edilmiştir. Hükümet sancaklarda sancaklar mülkiyet üzere verilirken, yurtluk-ocaklık sancaklarda ise arpalık ve has yoluyla verilir. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmadığından, bu sancaklarda dirlik bulunmazdı. Sancak gelirinin tamamı sancağın idarecisine tahsis edilmekteydi. Yurtluk-ocaklık sancaklara gelince, buralarda tahrir yapılır, timar ve zeametler bulunurdu. Hükümet sancakların yöneticileri yerel hanedandan kişiler oldukları için buralarda merkezî idare memurları ile kul taifesi

⁶¹ Şehzadelerin taşra idareciliği hususunda bkz. Haldun Eroğlu, “Şehzade”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 480-481.

⁶² Gök, Qasimov, Kimya, a.g.m., s.45; Şahin, a.g.m., s. 98; Sancağa çıkan Osmanlı şehzadeleri için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Belleten*, C. 37, S. 156, Ankara, 1975, s. 659-696.

⁶³ Ünal, a.g.e., s. 219-220.

⁶⁴ Ünal, a.g.e., s. 220.

bulunmazdı. Bu bölgeyi idare eden beylerin kendilerine ait askerî birlikleri vardı. Bunlar da diğer sancaklar gibi sefer emri gelince beylerbeyinin emrine girerek sefere çıkarlardı. Bu sancaklar Adana, Anadolu, Bağdat, Basra, Bosna, Çıldır, Diyarbekir, Kars, Rakka, Şam, Şehrizar, Tunus, Trabzon ve Van eyaletlerinde görülmektedir.⁶⁵

Buraya kadarki anlatıdan da görüldüğü üzere timar sisteminin önemli olduğu geleneksel yönetim düzeninde sancakların başında sancakbeyleri bulunuyordu. Taşra yönetiminde zeamet sahiplerinin büyük bir bölümü sancakbeyi, sancakbeylerinin de önemli bir kısmı ise beylerbeyi oluyordu. Bu düzen taşrada tecrübe kazanan kimselerin kademe kademe yükselmelerini gerekli kılıyordu. Klasik dönemde görülen bu hiyerarşik düzen 17. yüzyılda değişime uğradı. Zeamet sahiplerinin sancak beyliğine, oradan da beylerbeyliğine yükselmeleri büyük oranda azaldı. Oransal açıdan taşradaki yöneticiler arasından sancak beyliğine yükselenlerin oranı 1570’lerde %67,8 iken 1630’lara gelindiğinde %25,4’e düşmüştü. Merkezden sancak beyi olarak atananların oranı ise %32,2 den %49,2 ye ulaşmıştı.⁶⁶ Sancakbeyliğinden beylerbeyliğe yükselmeye ise 1570’lerdeki oran %85,7 idi. 1630’lara gelindiğinde bu oran %26,9’a gerilemişti. Merkezden atananların oranı ise %14,3’ten %61,5’a çıkmıştı.⁶⁷ Tüm bunların nedeni olarak merkezde bulunan görevlilerin 17. yüzyılda özellikle beylerbeyi rütbesiyle taşra idaresinde yer almaya başlamaları, taşra idaresinde sancağın yerine eyaletin ön plana çıkması ve Sultan ile ilişkili olup himaye gören saraylı ve diğer merkezî memurların etkin olması gösterilmektedir.⁶⁸

Bu konuya dair başka bir yorum ise timar sisteminin çözülmesi devletin siyaseten tevcih edebileceği gelirlerin daralmasına yol açtığından sancakbeyleri sistemin dışına itilmiştir. İltizam sisteminin ortaya çıkışıyla beraber timarlı sipahiler, alaybeyleri ve sancak beyleri arasındaki hiyerarşik ilişki büyük bir oranda ortadan kalkmış, bunun sonucunda sancakbeyleri önemini kaybederek bürokratikleşmenin ve

⁶⁵ Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 317; Aynı yazar, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, C. 10, S. 10, 1999, s. 122; aynı yazar, “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 317.

⁶⁶ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 72-74, 114-115.

⁶⁷ Kunt, *a.g.e.*, s. 79, 114-115, tablo 12.

⁶⁸ Kunt *a.g.e.*, s. 116.

merkezi kontrol mekanizmasının faaliyete geçmesinin bir getirisi olarak beylerbeyleri ön plana çıkmıştır.⁶⁹

1.1.3. Kaza İdaresi ve Kadı

Osmanlı Devleti'nde yukarıda bahsedildiği üzere eyalet-sancak şeklinde askerî-idarî-mâlî bir teşkilatlanma söz konusuydu. Bu teşkilatlanmanın yanında bir de adlî-idarî açıdan ülke, birçok kaza bölgesine ayrılmıştı ve her bir kaza doğrudan merkeze bağlıydı. Bir başka deyişle eyalet ve eyaletin alt birimi olan sancak dışında, tamamıyla sivil karakterli bir de kaza idaresi vardı.⁷⁰ Sancağa bağlı bütün köyler askerî bakımdan Sancakbeyine, adlî-idarî açıdan ise kadıya bağlıydı.⁷¹ Kadı kazanın hem adlî hem de idarî alanda tek hâkimiydi ve reyanın merkezle olan ilişkilerinde aracılık yapmasından dolayı da kadının Osmanlı toplumu için ayrı bir önemi vardı.⁷²

Kaza hukukî bakımdan kadının yetki alanını ifade etmekteydi. Türkiye Selçuklularında ve Osmanlıların erken dönemlerinde kaza tabiri kullanılmamaktadır. Sancaklara atanan bir kadının bulunması neticesinde kadının yetki alanında bulunan yerler de kaza olarak ifade edilmektedir. Kadıların salahiyetinde bulunan yerde kadının oturduğu yer kaza merkezi olarak anılırdı. Dolayısıyla kaza da kadının iskân olduğu yerdirdi. Bununla birlikte iskân merkezi bulunmayan kadılıklar da vardı. Kazanın bilinen anlamıyla sancakların altında askerî ve idarî özelliklerle birleşmesi ise 15. yüzyıldan sonradır.⁷³

Kazayı idare eden kadılar, yüksek dereceli medreselerden mezun olduktan sonra bir süre Edirne, Konya, Sivas, Bağdat gibi önemli şehirlerde danışmendlik yaparlardı. Kazalara bu süreci tamamlayanlar tayin edilirdi.⁷⁴ Yüksek dereceli medreselerde eğitimlerini tamamlayıp icazet alan kadılar,⁷⁵ padişah beratıyla

⁶⁹ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Kronik Yayınları İstanbul 2021, s.119-121. Aydın ve Saruhan sancaklarına yapılan atamalara odaklanan bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşıldığı ifade edilmektedir. Bkz. aynı eser, s. 117-118.

⁷⁰ Klasik dönem için eyalet ve sancak arasında bir idarî hiyerarşi vardır. Fakat sancak ile kaza söz konusu olduğunda aynı hiyerarşiden söz edemeyiz. Kazanın idarî ünite olarak sancağın bir alt birimi olması 19. yüzyıla tekabül etmektedir.

⁷¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 224; aynı yazar *a.g.m.*, s. 118-119.

⁷² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 90.

⁷³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 2. Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 34-35.

⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 91.

⁷⁵ Solak, *a.g.m.*, s. 88.

kadıaskerlerce,⁷⁶ iki yıllık süreyle merkezden atanmaktaydı. Kadıların tayinleri, yol ve nakil işlemleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri daireleri aracılığıyla yapılmaktaydı ve yapılan işlemler ruzname adındaki deftere kaydedilmekteydi.⁷⁷ Anadolu yakasındaki kadıların atamalarını Anadolu Kazaskeri, Rumeli taraflarındaki kadıların atamasını ise Rumeli Kazaskeri yapmaktaydı.⁷⁸ Kadı adaylarında bazı özellikler aranırdı. İslam hukukunun uygulayıcısı olan kadılar tabii olarak erkek, yaşça reşit, nesebi sahih ve dinen Sünnî Müslüman olmak zorundalardı. Ayrıca, adaletli, tarafsız, hukuk bilgisi açısından donanımlı ve ehil ve hukukî muamelelerde kabiliyetli olmalıydı.⁷⁹ Tüm bunlar kadı olmanın olmazsa olmazlarıydı.

Kaza sınırlarına dahil olan gerek şehirlerdeki gerekse köylerdeki tüm davalar “*meclis-i şer‘*” denen ve kadı veya kadı yoksa naip başkanlığındaki mahkemede görülürdü. Genellikle kadının evi bazen de bulundukları bölgedeki en büyük camii mahkeme olurdu ve yargı işleri burada yürütülürdü. Kişiler arasındaki her türlü anlaşmazlıklar, cezai işlem gerektiren suçlar, arazi, alacak-borç, evlenme-boşanma, miras davaları, ehli örf ve reaya arasındaki sorunlar kadı mahkemelerinde görülürdü.⁸⁰

Kadı, şer‘i hukuku uygulamanın yanında kazanın idaresi bakımından da önemli görevler ifa etmekteydi. Bu görevler arasında şunlar vardı:

*“Sanatkâr ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralların gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiyat tesbit ve kontrolü, diğer yandan şehirlerin alt yapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak”*⁸¹

Kadılar, görev yerinin büyüklüğüne göre, yapılması gereken işlerin aksamaması için kendisine bazı yardımcılar seçmekteydiler. Bu yardımcılardan ilki

⁷⁶ 16. yüzyıl ortalarından sonra “*mevleviyet*” denilen büyük kaza bölgelerine kadı atamaları, Kadıaskerlerce değil şeyhülislamın sadrazam aracılığıyla yaptığı ‘inha’ üzerine yapılmaya başlanmıştır. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 225. Kadıaskerlik hakkında ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 140-143.

⁷⁷ İlber Ortaylı, *Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 10-11; aynı yazar, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017, s. 264-265.

⁷⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 225. Solak, *a.g.m.*, s.88.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 14, 2009, s. 13-48.

⁸⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 225-227; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 119-120.

⁸¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 21.

*naibler*dir. Naibler, kadılar tarafından nahiyelerde görevlendirilirlerdi. Her bir nahiyenin başında bulunan naibler, kadı adına kadının görevlerini ifa ederlerdi. Bu görevler arasında davalara bakmak, gerektiğinde keşfe çıkmak gibi görevler bulunurdu. Kadıların, yardımcılarının bir diğeri ise mahalle *imamları*ydı.⁸² İmamlar, bilindiği üzere camilerde görev yaparlardı ve Sultan tarafından beratla tayin edilirdi. İmamın bilinen dini görevleri dışında en önemli görevi mahalleye ait meselelerle ilgilenmekti. İmamlar, mahallenin ileri geleni olduğundan anlaşmazlıkların çözümünde, asayiş ve düzenin sağlanmasında, toplumdaki yanlış davranışlar karşısında tebaayı uyarma ve tedbirler almasında görev alıyorlardı.⁸³

Kadının *naib* ve *imam* dışında *subaşı* ve *muhtesip* gibi yardımcıları da bulunmaktaydı.⁸⁴ Kazada asayişin sağlanmasından da ayrıca sorumlu olan kadı,⁸⁵ bu konuda subaşı, asesler, asesbaşı gibi görevlilerle iş birliği içindeydi.⁸⁶ Subaşı, şehrin asayişinden ve kanunların uygulanmasından sorumluydu.⁸⁷ Muhtesip ise kadının şehre dair beledî ve iktisadî konularda yardımcısıydı. Muhtesibin çok çeşitli görevleri vardı. Bunlar arasında narh tespit etmek ve narhın uygulanıp uygulanmadığını denetlemek; çarşığı, pazarı ve buralardaki tartı ve ölçü aletlerini kontrol etmek; özellikle gıda maddesi üretilip satan işletmeleri denetlemek gibi vazifeleri bulunuyordu. Kadının yardımcıları olan bu görevliler devletin memurları olduğundan maaşları reyanın vergilerinden ve cezalardan elde edilen gelirlerden karşılanmaktaydı.⁸⁸

Kadılar, 18. yüzyılda merkezî idarenin zayıflamasıyla doğru orantılı olarak kaza idaresindeki güçlerini kaybetmeye başladılar. Bu dönemde kadılar görevlerini ifa ederken zaman zaman yerel güçlerin müdahalelerine maruz kalmaktaydılar.⁸⁹ Nitekim ayanların taşrada artan ekonomik ve siyasî güçleri, şehir idaresinde önemli bir yerde duran kadıyı zor duruma soktu. Özellikle, yerel yönetimi ellerine geçiren ayanlar, kadıya ait bazı görevleri elde etmek yoluyla kadıların gücünü zayıflatıldılar. Öte yandan,

⁸²Feyzullah Ünal, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal Ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 30, Ağustos 2011, s. 242.

⁸³ Ahmet Güven-Battal Dülger, “Osmanlı’dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü”, *Enderun Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, s. 47.

⁸⁴ Ünal, a.g.m., s. 242.

⁸⁵ Osmanlı Devleti’nde, “*toprak kadılığı*” ismiyle zikredilen ve daha çok yolsuzlukları tahkik ve teftişle görevlendirilen seyyar kadılıklar da mevcuttur. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 38-40; aynı yazar, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017, s. 273-274; Ünal, a. g. e., s. 227-228.

⁸⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 21; Ünal, a.g.e., s. 227.

⁸⁷ Mücteba İlgiş, “Subaşı”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 447-448.

⁸⁸ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s.143-145; Ünal, a.g.m., s. 242.

⁸⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 267.

görevi kötüye kullananlara karşı harekete geçmesi gereken kadı, eyalet meclislerine başvurduğunda karşısında yine aynı kişileri buluyordu. Ayrıca kadıların tayin sürelerindeki kısaltmalar neticesinde, göreve tayin edilen bir kadının bölgede hakimiyet tesis etmesi zorlaştığından kadıların gücü gittikçe sınırlandı.⁹⁰ Böylelikle 18. yüzyılda kadılar ile ayanlar yavaş yavaş birbirlerine bağımlı hale geldi. Bununla birlikte bazı kadılar kendi çıkarları doğrultusunda mahallî güçlerle çeşitli iş birliklerine giderek görevlerini suistimal etmeye başladı.⁹¹ Özellikle verginin toplanması hususunda hem ayanların hem de kadıların birlikte hareket etmelerinin gerekliliği neticesinde iş birliği kaçınılmaz oluyordu. Öte yandan büyük yerel hanedanların bazılarının (bunlara Osmanlı idaresi tarafından *mütegalibe* denmekteydi) vergi toplanmasında kadıları devre dışı bırakmaya çalıştıkları da görülmekteydi.⁹²

1.1.4. Nahiye

Osmanlı taşra idaresinde nahiye terimi farklı anlamlarda kullanılırdı. Nitekim nahiye bir bölge, vilayet, taraf, cemaat veya küçük ya da büyük bir çevre anlamlarına da gelmekteydi.⁹³ Türkiye Selçuklularında nahiye bir terim olarak bulunmamakla birlikte, şehirlerin dışına/çevresine nahiye dendiği görülür. Osmanlı devrinde coğrafi açıdan bütünlük arz eden yerler nahiye olarak tanımlanmıştır. Öte yandan, Türkiye Selçuklularında bir idarî birim olan *vilayet* tabirinin Osmanlı teşkilatlanmasında nahiye olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ 15. yüzyılla birlikte nahiye kelimesi sancağın alt birimi anlamında kullanılmaya başladı.⁹⁵ Sancakların altında adlî-idarî yönetim açısından kazalar, askerî-idarî yönetim açısından ise timar nahiyeleri bulunmaktaydı.⁹⁶ Sancakbeyinin idaresindeki livalar ile kadının yetki alanındaki kazalar coğrafi ve idarî açıdan köy, mezraa ve aşiret gruplarının bulunduğu çeşitli bölgelere ayrılmaktaydı. Bu bölgeler genelde nahiye tabir edilmekteydi.⁹⁷

⁹⁰ Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 84-85.

⁹¹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 28. Kadıların suistimallerinin önüne geçmek için III. Selim döneminde çeşitli tarihlerde fermanlar yayınlandı. Fakat Sultan Selim'in bu çabaları olumlu bir sonuç vermedi. Bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2013, s. 80-81; aynı yazar, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Erçoşkun, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2017, s. 20.

⁹² İncalcık, *a.g.e.*, s. 85.

⁹³ Ünal, *a.g.e.*, s. 229; İlhan Şahin, "Nahiye", *TDVİA*, C. 32, 2006, s. 306-307.

⁹⁴ Baykara, *a.g.e.*, s. 35.

⁹⁵ Şahin, *a.g.m.*, s. 307.

⁹⁶ Tuncer Baykara, "Kaza", *TDVİA*, C. 25, 2002, s. 119.

⁹⁷ Şahin, *a.g.m.*, s. 307.

Timar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan nahiyeler coğrafi bütünlük gösteren bölgeler idi. Bu anlamıyla nahiyeler askerî, kazalar ise hukukî anlamda birbirlerini tamamlayıcı özellik göstermekteydi. Kaza sınırları içerisinde askerî ünite durumundaki nahiyeler bulunabilirdi. Tahrir defterleri timar düzenini öncelediğinden kaza yerine nahiyeler esas alınarak kaydedilirdi. Dolayısıyla bu defterlerde kaza birimi bazen nahiye olarak da görülebilmekteydi.⁹⁸

Askerî bakımdan nahiyelerin başında timarlı sipahilerden biri bulunmaktaydı. Serasker olarak adlandırılan bu görevli kendi bölgesinde bulunan sipahileri toplayarak sancakbeyinin bayrağı altında savaşa göndermekle yükümlüydü. Öte yandan kadıların yetki sahası içindeki nahiyelerde adlî ve idarî işleri yürütmek üzere naibler bulunmaktaydı.⁹⁹

17. ve 18. yüzyıllarda timar rejiminin önemini kaybetmesine paralel olarak kazaların alt birimi olarak nahiye ön plana çıktı. Tanzimat sonrasında yapılan yeni idarî düzenlemeler ile bu durumu daha belirginleştirdi.¹⁰⁰

1.1.5. Taşra İdaresinde Dönüşüm

Osmanlı taşrasında yaşanan dönüşüm meselesi üzerinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmada bunların tamamından bahsetmek mümkün olmadığı gibi, çalışmanın amacından uzaklaşmasına da yol açacaktır. Bu bakımdan, burada kısaca bahsi geçen açıklamalar, literatürde en yaygın ve kabul gören görüşlerdir.

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde siyasal yapıyla birlikte ülkenin idarî ve malî yapısında da köklü değişiklikler gerçekleşti. 16. yüzyılda yaşanan nüfus artışı ve bunun getirdiği sosyal problemler, askerî teknolojiye gelişmeler ile bunun yarattığı askerî yapıdaki değişimler, ucuz Amerikan gümüşünün önce Avrupa'ya oradan da Osmanlı'ya gelmesi sonucu para sistemindeki tahribat ile Celalî

⁹⁸ Şahin, a.g.m., s. 307; Derya Erkan, *Osmanlı Devleti'nde Nahiye İdaresi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2022, s. 14.

⁹⁹ Şahin, a.g.m., s. 307; Erkan, a.g.t., s. 10.

¹⁰⁰ Şahin, a.g.m., s. 307; Erkan, a.g.t., s. 15. 1864 tarihli vilayet nizamnamesinde nahiyeler, “birkaç köyden meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek yönetilen yerler” olarak tanımlandı. Fakat söz konusu nizamnamede nahiyelerin kuruluşu, organları ve yönetim usulü konusunda bilgiye yer verilmedi. Nahiyelerin kazaların altında idarî birim olarak düzenlenmesi 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşti. Bkz. Şahin, a.g.m., s. 307-308. Bu konuda ayrıca bkz. Muttalip Şimşek, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Teşkilatında Nahiye Yönetimi: Kırelî Örneği”, *Çatalhöyük: Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2017, s. 53-75.

isyanları bu dönemde görülen önemli gelişmelerdir.¹⁰¹ Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumun yansımalarını taşra idaresinde görmek mümkündür. Ancak öncelikle devlette yaşanan gelişmelere yakından bakmak gerekir.

1593-1606 yılları arasındaki savaş döneminde geleneksel silahlarla (ok, yay, mızrak, kılıç-kalkan) donatılmış Osmanlı sipahilerinin ateşli silahlara sahip Avusturya ordusu karşısında etkisiz kaldığı görülmekteydi. Bu durum ateşli silah kullanabilen paralı askerlere daha fazla ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Bu nedenle, devlet süratle yeniçerilerin sayısında artışa gitti. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde yeniçerilerin sayısı yüzyılın ortalarına göre üç kat artmıştı.¹⁰²

Yeniçeri birliklerinin sayıca artması, kapıkullarının merkezî idarede nüfuzunun artmasına neden oldu. 17. yüzyılda siyaset otorite, devlet işleriyle doğrudan ilgilenmeyen Sultanlar nedeniyle, saraylı kadınlar ile saray ağalarının kontrolüne girdi. Devlet işlerinde validelerin, şeyhülislamın, yeniçeri ağası, sekbanbaşı gibi yüksek rütbeli saray kullarının sözü geçmeye başladı. Öte yandan, Kanuni devrinde, Bayezid ile Selim mücadelesi sırasında ve daha sonra da Celalî isyanlarının ortaya çıkmasıyla yeniçeriler taşradaki şehirlere yerleştirilmişlerdi. Böylece, yeniçeriler taşrada da önemli bir güç haline geldiler. Anadolu'daki sipahiler ise bu dönemde ortaya çıkan ateşli silah kullanabilen levend-sekban gruplarına karşı başarısız olmuşlardı. Yeniçeriler, şehirlerin güvenliğini tehlikeye atan bu gruplarla mücadelede kullanıldılar. Şehirlerdeki uzun süreli varlıkları ve şehir ahalisiyle kurdukları ilişkilerin neticesinde yeniçeriler şehirlerin toplumsal yapısının bir parçası haline geldi.¹⁰³

Yeniçeriler haricinde şehirlerde yaşayan diğer bir askerî grup ise süvari bölükleriydi. Kapıkulu süvarileri de merkezî yönetim tarafından önemli şehirlere yerleştirilmişti. Başlarında da *kethüdayeri* isimli bir görevli bulunmaktaydı. Şehirlerde vergilerin toplanmasında yöneticilere yardımcı oluyorlardı.¹⁰⁴ Bu iki askerî grup (yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri) zamanla şehirdeki ekonomik kaynakları ellerine geçirdiler. Elde ettikleri ekonomik güç onları şehrin idaresinde söz sahibi yaptı. Bu

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 35-51.

¹⁰² İncelik, a.g.e., s. 27.

¹⁰³ İncelik, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁴ İncelik, a.g.e., s. 28.

yeni konumları, özellikle devletin merkeziyetçi yapısının zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan adem-i merkeziyetçi yapıda nüfuz kazanmalarını sağladı.¹⁰⁵

Osmanlılar, 16. yüzyılın sonundaki Habsburg Savaşları sırasında ateşli silah kullanan asker ihtiyacını giderebilmek için yeniçerilerin sayısındaki artışın yanında *sekban* ve *sarıca* denilen paralı ordu birlikleri kurdu. Bu birlikler genellikle askerlik mesleğinin cazibesine kapılmış olan köylülerden oluşuyordu. Yerli halktan gönüllülük esasına göre toplanan bu tüfekli kıtaların maaşları ise avarız vergilerinden karşılanmaktaydı. Bu kıtaların ortaya çıkışındaki en büyük etken 16. yüzyılda Akdeniz havzasındaki nüfus artışıydı. Nüfusun artması karşısında ekilebilir arazinin yetersizliği nüfus baskısına sebep oldu. Bu hal sosyal kargaşanın ortaya çıkmasına yol açtı. Belgelerde *gurbet* ya da *levend* taifesi denilen bu topraksız genç köylüler Anadolu'nun her tarafına yayıldılar. Bunlar, geçimlerini sağlamak amacıyla paralı asker olmaya başladılar. Kalelerde, donanmalarda ya da paşaların hizmetinde çalıştılar.¹⁰⁶ Barış zamanında ise bunların çoğu serbest kaldığından ellerindeki silahları reayaya çevirerek eşkıyalık faaliyetlerine giriştiler. Adem-i merkeziyetçiliğin yaşandığı devirlerde ayanların ve asi paşaların himayelerine girerek bunların askerî gücü oldular, böylece yerel güçlerin yükselişinde başat bir rol üstlendiler.¹⁰⁷

Sarıca-Sekbanların bir kısmı ise ilmiye sınıfına dahil olmaya çalıştılar. Parasız ve yatılı eğitim veren medrese ve imaretlere doluşanların sayısı bir süre sonra binlere ulaşarak suhte çeteleri haline dönüştüler. Celali isyanlarında da yer alan bu gruplar, şehirleri yağmalamaktan, ahaliden *salgın* adı altında haksız vergi almaya kadar eşkıyalık faaliyetlerinde bulundular.¹⁰⁸ Köylü genç nüfusun asker olması, tarımsal faaliyetlerde daralmaya ve eşkıyalığın yaygınlaşmasına sebep oldu. Kasaba ve köylerin yağmalanmaya başlaması köylünün çiftini çubuğunu bırakarak şehirlere kaçmasına vesile oldu. Bu hadise karşısında tımarlı sipahilerin etkisiz kalması bu sosyal buhranın büyümesine yol açtı. Böylece Anadolu'da kırsal alanların boşalmasına karşılık şehirlerin başıboş köylülerle istila edildiği bir yapı ortaya çıktı.¹⁰⁹

¹⁰⁵ İncalcık, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰⁶ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. 38, S. 152, 1974, s. 689-690.

¹⁰⁷ İncalcık, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Alkan, "Softa", *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 342-343.

¹⁰⁹ İncalcık, *a.g.e.*, s. 29.

Öte yandan ateşli silahlara sahip bir orduya duyulan ihtiyaç, Osmanlı ekonomisi için bir külfet yarattı. Klasik dönemde timar sistemi, sipahilerin kendilerine tahsis edilen timarlardan topladıkları vergilerle giderlerini karşılaması esasına dayanıyordu. Böylece sipahiler merkezî hazineye yük olmuyorlardı. Merkezî hazine giderlerinin başında Kapıkullarına ödenen maaşlar geliyordu. Zaman içerisinde kapıkullarının sayısındaki artış ile sarıca ve sekbanların savaş zamanlarında orduya dahil edilmesi, merkezî hazinenin yükünü arttırdı. Maaş ödemelerinin yüksek meblağlara ulaşması, Osmanlı maliyesinin yeniden yapılandırılmasına yol açtı.¹¹⁰

Bunun yanında 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 17. yüzyılın ilk yarısında etkileri derinleşen fiyat enflasyonu, malî bir buhrana dönüştü. 1580'lerde Amerika kıtasından çıkarılan ucuz ve bol miktardaki gümüş önce Avrupa'ya, oradan da Osmanlı topraklarına aktı. Amerikan gümüşü, Osmanlı pazarını alt üst ederek büyük bir enflasyona sebep oldu. İktisadî ve malî istikrarın ortadan kalkmasıyla birlikte akçenin değeri süratle düştü. Buna karşılık pazardaki malların fiyatları ise birdenbire fırladı. Akçenin değer kaybı sonucunda paranın değeri yarı yarıya düşürüldü. Devalüasyonla birlikte devlet gelirlerinde de düşüş gerçekleşti. Sabit maaşa sahip timar ve ulufe sahipleri bu iktisadî buhrandan en çok etkilenen zümre oldular, çünkü hayat pahalılığı karşısında gelirleri aynı oranda kaldığından ekonomik açıdan zor duruma düştüler. Ulufelilere gümüş değeri düşürülmüş akçalarla ödeme yapılması, bunların hükümete tepki göstermelerine neden oldu, bu durum ise siyasî krizlere yol açtı. Timarlılar ise gelirlerindeki düşüş sebebiyle reayayı istismar etmeye başladılar, fakirleşmeleriyle birlikte seferlere katılamayacak duruma geldiler. Seferlere katılamamaları neticesinde dirliklerine el koyulması tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bu nedenle, merkezde olduğu gibi taşrada da siyasî ve sosyal buhranlar çıktı. Köylünün çiftini çubuğunu terk etmesi, rüşvetin yaygınlaşması ve fazla vergi talepleriyle idarî gücün istismarı bu dönemde yoğun bir biçimde görülmektedir.¹¹¹

Merkezî hükümet, tüm bunlar karşısında sabit gelirlilerin maaşlarına zam yapamayacak durumda olduğundan, ortaya çıkan bütçe açığıyla mücadele için yeni vergi düzenlemelerini yürürlüğe koydu. Nakdî ve aynî şeklinde olağanüstü durumlarda toplanan '*avârız-ı dîvâniye* ve *tekâlif-i örfiye* vergilerini düzenli hale getirdi. *İmdâdîye* adıyla yeni bir vergi ihdas etti. Vergilerin ödeme biçiminde de yeniliğe gidildi. Buna

¹¹⁰ İnalcık, *a.g.e.*, s. 45.

¹¹¹ Yücel, *a.g.m.*, s. 692-693.

göre, *maktû* ' sistem yaygınlaştırılarak ahaliye dönük toplu ödeme biçimi sunuldu ve bu vergilerin dağılımı ve toplanması yerele bırakıldı. En önemli yenilik ise timar ve has gelirleri mukâtaa haline getirilerek devlet tarafından ihale usulüyle iltizâm edilmesi yönündeki düzenleme idi.¹¹²

17. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bir başka değişiklik ise devletin yerel yöneticilerin yetkilerini kısıtlamaya yönelik girişimde bulunmasıydı. Merkezî otoritenin zafiyete uğramasıyla birlikte yetkilerini kötüye kullanan taşra yöneticileri, halkın üzerinde baskı kurmaya ve haksız vergi toplamaya başladılar. Himayelerinde bulundurdıkları sekban-sarıca birlikleriyle valiler, idaresi altındaki halka ya da merkezî idareye karşı gelmekten çekinmemektedirler. Savaş zamanı sekban-sarıca birlikleri toplayan valilerin savaş sonrasında ellerindeki silahlı gücü kullanarak gelir elde etmek için kanuna aykırı bir biçimde vergi tahsil etmeleri halkın yaşadıkları yeri terk etmesine sebep oluyordu. Öte yandan, savaş sonrasında işsiz kalanlarıysa isyan etmekten çekinmiyorlardı. Bu da devletin bir dizi önlemler almak suretiyle taşranın kontrolünü sağlamaya çalışmasını gerektiriyordu.¹¹³

Valilerin gücünü sınırlamak adına devlet tarafından atılan en önemli adım, taşra idaresinin adlî-idarî ve malî ayaklarından sorumlu kadı ile defterdarların gücünü arttırmaktı.¹¹⁴ Böylelikle kadılar merkezî idarenin taşradaki en güçlü idarecilerinden biri haline geldiler. Nitekim timar rejiminin önemini kaybetmesiyle nahiyelerin yerine kazalar ön plana çıkmıştır. 17. yüzyıldan itibaren düzenli bir vergi haline gelen avarız vergisi tahrirlerinde livanın alt birimi olarak kazalar görülmekte ve vergiler kaza bazlı toplanmaktaydı.¹¹⁵ Bu durum kazaların, dolayısıyla da kadıların kazandığı yeni konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

18. yüzyıla gelindiğinde ayanların güçlenmesi, kadılar için olumsuz sonuçlar doğurdu. Devlet ile halk arasında duran kadı, şehir ayanlarının ekonomik ve siyasî açıdan yerelde elde ettiği konum neticesinde baskı altında kaldı. Kadıların başkanlığındaki eyalet meclislerinde kendilerine yer bulan ayanlar, bölgenin uleması ve devlet görevlileri olduğundan, adem-i merkeziyetçi süreçte kadının yetki alanındaki

¹¹² İncik, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹³ İncik, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹¹⁴ İncik, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁵ Örneğin Saruhan Sancağı'na bağlı Kayacık Kazası'nın avarız defteri için bkz. Feridun M. Emecen, "Kayacık Kazasının Avârız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, s. 159-170.

bazı görevleri elde etmeyi başardılar. Bu gelişme kadıyı yerel ayanlarla iş birliğine gitmeye mecbur kıldı. Güçleri azaltılmış kadılar ayanlarla çıkar ilişkisine girmekten çekinmeyerek ayanlara bağımlı bir hale geldiler.¹¹⁶

Celâlî isyanları sonrasında taşrada malî işlere bakan *muhassıllar* geniş yetkilerle ön plana çıkmaya başladılar. Eyalet defterdarlarının görevlerini yerine getirmekle kalmayarak aldıkları geniş yetkiler sayesinde devlet hazinesine bağlı gelirlerin toplanması işini de yürütüyorlardı. Eskiden has olarak verilen gelirlerin mukâtaaya verilerek hazine tarafından kontrol edilmeye başlanması, valilerin ekonomik açıdan -ve bunun sonucunda siyasî açıdan da- güçsüzleşmesine yol açtı. Muhassıllar sadece eski defterdarlardan seçilmemekteydi. Devletin güvenini kazanmış paşalar da muhassıl olabiliyordu, böylece askerî ve idarî güce de kavuşmuş oluyorlardı. Tabii bu paşalar, işlerini mütesellimler aracılığıyla yürütüyorlardı. 18. yüzyılda ayan kökenli muhassıllar ortaya çıkmış, bu ayanlar daha sonra valiliğe kadar yükselmişti.¹¹⁷ Muhassılların yaygınlaşması neticesinde 19. yüzyılda pek çok sancağın muhassıllık şeklinde idare edildiği görülmektedir.¹¹⁸

17. yüzyılda sefer nedeniyle valilerin asker toplaması amacıyla konulan *imdâdîyye* (*imdâd-ı seferiyye ve hazariyye*) vergileri, valiler ve sancakbeylerine gelir tahsis edildi.¹¹⁹ Valilerin gücünün zamanla azalması neticesinde bu gelirlerin toplanması, mültezim-ayanların kontrolüne girdi. Öte yandan, 17. yüzyılla birlikte sancaklar, Havâss-ı Hümâyûn'a dahil edilerek iltizâma verilmekte ya da voyvodalar eliyle idare edilmekteydi. Valilere maaş tahsisi olarak sancakların arpalık verilmesi veya saray kadınlarına paşmaklık verilerek mütesellimler/voyvodalar tarafından idare ettirilmesi de yine bu dönemin yaygın yönetim şekillerinden biriydi. Bununla birlikte, valilerin tayin süreleri ise 1-2 yıla kadar düşmüştü. Tüm bunlar valilerin atandıkları bölgeler üzerindeki gücünü ve nüfuzunu kısıtlayan önemli gelişmelerdi. Nüfuzlarının etkili olmadığı bu dönemlerde doğal olarak gelirleri de aynı oranda düşmüştü.¹²⁰

¹¹⁶ İncik, *a.g.e.*, s. 84-85.

¹¹⁷ İncik, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁸ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 18-20.

¹¹⁹ Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "İmdadiyye", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

¹²⁰ İncik, *a.g.e.*, s. 72; Kunt, *a.g.e.*, 79-85.

17. yüzyılda yaygınlaşan arpalık uygulaması, aslında İstanbul'daki yüksek rütbelilere taşrada maaş karşılığı sancağın tahsis edilmesi idi.¹²¹ Bu usule göre, yüksek dereceli idareciler tayin edildikleri yerlere gitmemekte, yerlerine buraların idaresi için bir vekil tayin etmekteydiler. 15. ve 16. yüzyılda valilere karşı sorumluluğu olan bu kimseler voyvoda ya da subaşı idi.¹²² 17. yüzyıldan itibaren ise vekillere *mütesellim* ya da *müsellim* denmekteydi. Bu mütesellimler sancaklara gönderildiklerinde, asıl idareciler adına bölgeyi idare etmekle kalmıyor, özellikle bey/paşalara tahsis edilen has gelirlerinin toplanmasından da sorumlu oluyorlardı.¹²³

Arpalık usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte taşra idaresinde mütesellimlerin önemi arttı. 18. yüzyılda sancaklardaki mütesellimlerin büyük bir kısmı ayanlardan oluşmaktaydı. Ayanlar, genel anlamıyla şehrin ileri gelenleriydi. Bunlar arasında şehrin ulema sınıfı, şehirdeki idarî görevli, kapıkulları, esnafın önde gelenleri ya da tüccarlar vardı.¹²⁴ Bu yerel güçler, valiler tarafından ya tercih ediliyor ya da bölgenin sosyo-politik yapısı gereği seçmek zorunda kalınıyordu. Klasik dönemde ayan-ı vilayet tabiri yaygın olarak toplumun muteber, servet sahibi, soylu, sözü dinlenir ya da belli bir rütbeyi haiz kimseleri nitelemekteydi. Bunlar, yerelde elde ettikleri malî ve siyasî güçle birlikte zaman içerisinde valilerden bile üstün bir konuma yerleştiler. Tarih yazımında 18. yüzyılın ele alınan ayanlarından farklıydılar. Ayan-ı vilayet tabirinin yaygın kullanımı ve bunların yüzyıllara yayılan değişen kimlikleri nedeniyle birbirinden ayrılmaz bir hale büründüyse de anılan yüzyılın hanedanları ile yerelin önde gelenlerini birbiriyle karıştırmamak gerekir. Öte yandan, valilerin bu yüzyılda sık sık değiştirilmesi, ayanlığı ele geçirmiş hanedanların mütesellim olarak uzun süreler görev yapmalarının önünü açtı. Özellikle yerli hanedanlarının ortaya çıktığı dönemde ayan aileleri sancakların idaresini ele geçirdiler. Bozok'ta Çapanoğulları, Manisa'da Karaosmanoğulları, Adana'da Hasanpaşazadeler, Ankara'da Nakkaşzadeler ile Müderriszade aileleri 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bulundukları sancaklarda etkin bir rol oynadılar.¹²⁵

¹²¹ Bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık", *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.

¹²² İncelik, *a.g.e.*, s. 73.

¹²³ Bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203-204.

¹²⁴ İncelik, *a.g.e.*, s. 79-81.

¹²⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar", *Belleten*, C. 56, S. 217, Aralık 1992, s. 809-846.

Ayanlar bulundukları sancaklardaki mukâtaaları iltizâmlarına alarak önemli bir ekonomik güç elde ettiler. Bununla birlikte, devletin gerek Hazine'ye ait gelirlerin tahsilinde gerekse yerel giderlere ait tevzi defterlerinin hazırlanmasında ayanları görevlendirmesi de bunların güçlerine güç kattı. Maiyetlerindeki sarıca-sekban kuvvetleriyle bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine karşı etkin bir güç oluşturarak hem meşruiyetlerini sağladılar hem de devlet nezdinde itibar kazandılar. Özellikle, savaş zamanlarında ordunun iâşesi için gerekli insan, hayvan ya da gıda temininde gösterdikleri gayret neticesinde devlet bunların bölgede idarî otorite olmalarında beis görmemekteydi. Öte taraftan devlet görevlisi olmaları nedeniyle halkın gözünde de saygın bir yerdediler.¹²⁶ Bu hal II. Mahmud devrindeki merkezileşme politikasına kadar Anadolu'nun birçok yerinde görülmekteydi.

Mütesellimler, sancağın ileri gelenleri ile hareket etmek durumundaydılar. Sancak merkezlerinde kadı başkanlığındaki ayan meclisleri ile iş birliği halinde görev yapıyorlardı. Ayan meclisleri üst düzey askerler, güvenlik işlerine bakan ağalar, ulema, servet sahipleri, tüccarlar ile lonca reislerinden oluşmaktaydı. Bu meclis, mütesellimlerin tayin veya azilleri hususunda güçlü bir konumda bulunuyordu. Sancağa dair önemli meseleler burada görüşülür ve karara bağlanırdı. Mecliste sadece mütesellimlerin seçimi değil sancaktaki subaşı, muhızırbaşı, dizdar, muhtesip, yeniçeri serdarı gibi diğer görevlilerin de tayininde önemli rol oynuyordu.¹²⁷ Bu anlamıyla Tanzimat reformlarıyla birlikte kurulan eyalet meclisleri, aslında ayan meclisinin yeni bir biçiminden başka bir şey değildi.¹²⁸

Sancaklarda valinin vekili olarak mütesellim varken, kazalarda ise *voyvodalar* bulunuyordu. Voyvodalar, Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren yüksek rütbedeki askerî sınıf mensuplarına ve saray mensuplarına ait haslar, saray kadınlarına ait paşmaklıklar ile evkâf gelirlerini toplamaktaydılar. Eyaletlerde ise mutasarrıflara ait gelirleri kaza bazında tahsil etmekteydiler. Merkezî hazineye tahsis edilen büyük çaptaki aşiretlerin vergilerinin toplanması da yine voyvodaların görevlerinden biriydi. 17. yüzyıldan itibaren aynı mütesellimler gibi çevre kazalara idareci olarak tayin

¹²⁶ Özcan Mert, "Ayan", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195-198; İnalçık, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹²⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 76.

¹²⁸ İnalçık, *a.g.e.*, s. 86.

edildiler. Eyaletlere/sancaklara tayin edilen mütesellimler kazalara voyvodalar atayarak vergi tahsil etmekteydiler.¹²⁹

Mütesellimliğin 17. yüzyıldan itibaren güce ve servete ulaşmanın esas yolu haline gelmesi, ayanlar açısından taşra hakimiyetini ele geçirmek için bir mücadele alanına dönüştü. Dolayısıyla klasik dönem sonrası Osmanlı Devleti'nin toplum yapısında ayan önemli bir hale geldi. Şehrin ileri gelenlerinden ulema, kapıkulları, esnaf ve tüccarlar servet sahibiydiler.¹³⁰ Dolayısıyla reaya ile devlet arasında aracı konumundaydılar. Şehir ile ilgili meselelerde arabuluculuk rolüne bürünüyorlar, böylece toplum nezdinde itibar sahibi oluyorlardı. Ulema sınıfı, şehre dair meselelerde daima görüşü alınan ayanlardandı.¹³¹ Şehirdeki kapıkulu sınıfı ise esasında memur ve askerlerden oluşmaktaydı. Bunlar, gerek unvanları (paşa, bey, ağa, çavuş) gerekse kıyafetleri aracılığıyla zaten toplumdan ayırdılar. Daha evvelen Sultan'ın kapısından yetişen bu sınıfın üyeleri arasına, 17. yüzyıldan itibaren reaya kökenliler de dahil olmaya başladı. 18. yüzyılın ilk yarısına kadar bunlar kapıkullarının vekilleriydiler. Ayrıca, saraylı memurların kapılarında askerî vazifeleri yerine getiriyorlardı. 18. yüzyılla birlikte saraylı memurlar üst rütbelere tayin olunmaya başlandı. Böylece kapıkulu sınıfına mensup ayanlar üst rütbeli askerî sınıfa dahil oldular.¹³² Kapıkulları askerî sınıfa dahil olunca, ayan kökenliler ile reaya kökenliler de bey ya da paşa unvanına sahip olabildiler. Yüzyılın getirdiği bu sonuçla birlikte adem-i merkeziyetçi yapıda gözle görülür bir artış oldu. Bu anlamıyla Osmanlı tarihçileri yerel halktan yükselerek bey ya da paşa olanlar ile yerel idare ve toplum arasındaki temsil gücüne sahip yerel ayanlar arasındaki ayrıma dikkat çekerler.¹³³

Üst düzey idarî görevleri elde etmiş bir ayan, devletin bir memuruna dönüştüğünden yerel ayanlardan farklı bir konumdadır. Bu nedenle ikisinin birbirine sıkça karıştırıldığı görülmektedir. Esnaf ve tüccar sınıfının ayandan sayılması ise ulema ve kapıkulu sınıfının nitelikleri yanında servetleriyle açıklanabilir. Bunların

¹²⁹ Yine bu dönemde merkezî hazine, Tokat, Diyarbakir ve Halep eyaletlerinde hazineye ait gelirlerin bütünüyle toplanabilmesi için bu eyaletleri voyvodalık haline getirerek iltizâma verdi. Hazine adına vergi toplayan voyvodalar, maiyetlerindeki sekban birlikleriyle de kazaların güvenliğinden sorumlu oldular. Tanzimat'ta iltizâmın kaldırılmasıyla birlikte voyvodalık yerine kaza müdürleri tayin edildi. Bkz. Erol Özvar, "Voyvoda", *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129-131; İncalcık, *a.g.e.*, s. 78-80.

¹³⁰ Mert, *a.g.m.*, s. 195.

¹³¹ İncalcık, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹³² İncalcık, *a.g.e.*, s. 82.

¹³³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Genişletilmiş 2. Baskı, *TTK Yayınları*, Ankara 2014, s. 8-9; İncalcık, *a.g.e.*, s. 83.

zenginliği gerek devlet gerekse toplum nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmalarının önünü açıyordu. Nitekim 17. yüzyıl sonrası önemli hale gelen iltizâm sistemi, vergi tahsilatı, iaşe ve asker temini, kredi işlemleri vb. işler doğrudan doğruya ayanların faaliyet alanlarıydı. Bu faaliyetler, ayanları imtiyazlı bir konuma yerleştiriyordu. Tabii, servetlerine servet katan ayanlar da bunun doğal bir sonucu olarak gerek siyasî gerekse idarî mevkilere erişme fırsatına sahip oluyorlardı.¹³⁴

Ayanlar, devlet nezdinde temsilci olarak görölüyorlardı. Taşra meclislerinde kendilerine yer bulmaktaydılar. Böylece şehre dair meselelerde sorun çözücü mevkiindeydiler. Ayanlar şehirlerde bazı hizmetlerde bulunuyorlardı. Bunlar arasında çeşitli kamu ve belediye hizmetleri, şehirlerin ekonomik refahının istikrarlı bir biçimde sürdürölmesi, kamuya ait binaların tamiri ve merkezî idareden gelen buyrukların uygulanması sayılabilir.¹³⁵

1.2. Manisa'nın İdari Tarihi

1.2.1. Türk Hakimiyetinden Önce Manisa

Eskiçağda Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı kuzeyde Mysia, ortada Lydia ve güneyde Caria olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştı. Bu bölgelerden Lydia içerisinde yer alan Manisa kentinin (eski ismi ile Magnesia) kurucuları ve kuruluş tarihi konusunda tam olarak bir netlik yoktur. Fakat bugünkü Manisa'nın 7 km doğusundaki harabelerin bulunduğu Tantalıs adı verilen bölgenin ilk yerleşim yeri olduğu ve kuruluşunun M.Ö. 2. bine denk düştüğü kabul edilmektedir. Ayrıca Magnesia'da yine M.Ö. 2. binyıla kadar tarihlenen çanak-çömlek gibi yerleşmeye dair kalıntılar da bulunmuştur. Bu kalıntılar sebebiyle Magnesia'nın M.Ö. 2. bin yılda kurulduğu kabul edilmektedir. Literatürde Manisa'nın Magnetler¹³⁶ tarafından kurulduğu yönünde genel bir görüş vardır. Buna göre şehre kurucuların adı dolayısıyla Magnesia ismi verilmiş ve

¹³⁴ İnalçık, *a.g.e.*, s. 83-84.

¹³⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s. 86-87.

¹³⁶ Homeros'a göre Magnetler Trova Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'ya gelmişlerdir. İlk olarak aşağı Büyük Menderes civarında bir şehir kurmuşlardır. Bir kısmı ise kuzeye giderek Sipylös dağı eteğindeki Magnesia'ya yerleşmişlerdir. Magnesia isminin Magnetlere bağlanmasının yanında şehrin bulunduğu dağda veya Magnetlerin geldikleri bölgede bulunan mıknatıs özellikli demir madeninden aldığı düşünölmektedir. Bkz. Nejdett Bilgi, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 25; M. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi, İstanbul 1939, s. 9-10.

Menderes nehri yakınlarındaki Maiandros Magnesia'sından ayırmak için Sipylos Magnesia'sı (Magnesia ad Sipyllum) denilmiştir.¹³⁷

Magnetlere dair görüş kesinlik göstermese de Hititlerin bölgede varlığı günümüze ulaşan kalıntılarla sabittir. M.Ö. 14. yüzyıl ortalarına tarihlenen Sipylos dağındaki Kybele kabartması ve 13. yüzyıla ait mevkii geçidindeki (Karabel bugünkü İzmir'in Kemalpaşa ilçesindedir) kayalara oyulmuş Eti kabartmaları Manisa'nın bir dönem Hititlerin etkisinde kaldığını göstermektedir.¹³⁸

M.Ö. 12. yüzyıla gelindiğinde Kavimler Göçü sebebiyle Anadolu'nun siyasi yapısında birtakım değişiklikler yaşandı. Friglerin, Boğazlardan Anadolu'ya girerek Hititlere saldırması sonucu Hitit Devleti yıkıldı. Frig saldırısı nedeniyle yakılıp yıkılan Anadolu'daki Tantalıs şehrinin de yok olduğu düşünülmektedir. Friglerin ne kadar süre Manisa ve çevresinde etkili olduğu bilinmese de yok ettikleri Tantalıs şehrinin yerine Sipylos şehrini kurmuş olmaları yüksek ihtimaldir. Friglerin M.Ö. 7. yüzyılda Sakarya civarında merkezî bir krallık kurmaları ile Sipylos üzerindeki etkileri günden güne azalmıştır. Frig baskısının kalkması ile bölge Lydia'lıların etkisi altına girmiştir.¹³⁹

Bir süre Lydia hakimiyetinde kalan Magnesia, M.Ö. 546'da Lydia Kralı Kroisos ile Pers Kralı II. Kyros arasındaki savaş neticesinde Pers hakimiyetine geçmiştir. Pers Devleti, Dareios zamanında (M.Ö. 522-486) 20 satraplığa (valilik) ayrılmıştır. Magnesia bu satraplıklardan I. Pers Satraplığına dahil edilmiştir. Söz konusu satraplıkta Magnesia şehrinin dışında Karia, Lykia, İyonya, Aeolia, Milya ve Pamphylia da yer almaktadır.¹⁴⁰ Magnesia'nın Persler tarafından yapılan "Kral Yolu"na yakın olması dolayısıyla bu dönemde ticarî yönden gelişim gösterdiği bilinmektedir.¹⁴¹

M.Ö. 334'te Büyük İskender'in başında olduğu Makedonya ordusu, Persleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi sonrasında Magnesia, Büyük İskender'in nüfuzu altına girdi. Büyük İskender'in ölümü (M.Ö. 323) ile halefler (Diadokhlar) dönemi başladı. Bu dönem kendilerini Büyük İskender'in halefleri olarak gören kumandalar arasında çeşitli taht kavgaları ve savaşların yaşandığı bir dönemdir. Söz konusu

¹³⁷ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 15; Aynı yazar, "Manisa", *TDVİA*, C. 27, 2003, s. 577; Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 9-10; Bilgi, *a.g.t.*, s. 24.

¹³⁸ Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 10; Bilgi, *a.g.t.*, s. 24.

¹³⁹ Emecen, *a.g.e.*, s. 15; Bilgi, *a.g.t.*, s. 25.

¹⁴⁰ Bilgi, *a.g.t.*, s. 26.

¹⁴¹ Emecen, *a.g.e.*, s. 15.

çatışmaların sonucunda Makedonya kralı olarak P. Keraunos ilan edildi. Magnesia'nın da içinde bulunduğu Küçük Asya ise I. Antiokhos hakimiyetinde kaldı (M.Ö. 281-280).¹⁴²

I. Antiokhos idaresinde olan Magnesia bu dönemde askerî bir koloni olarak Smyrnalı (İzmirli) bir askerin komutasında idi. Magnesia askerî bir koloni olduğundan polis (şehir) kabul edilmemekteydi ve burada Smyrna parası geçmekteydi. Aynı dönemde Smyrna ile Magnesia arasında çıkan savaşı Smyrnalılar kazandı ve bu olay sonucunda Magnesia, Smyrna'ya tabii oldu.¹⁴³

Selevkiler (Seleukhoslar) arasındaki taht kavgalarından etkilenen Magnesia bir süre sonra Bergama Devleti'nin nüfuzu altında girdi. Selevkilerden III. Antiokos'un kuzeni Akhaïos'un, M.Ö. 220'de bölgeyi tekrar zapt etmesiyle şehir yeniden Selevkilerin kontrolü altına alındı.¹⁴⁴

M.Ö. 190'da Romalılar ile III. Antiokos'un ordusu arasında bir savaş meydana gelmiştir. Magnesia yakınlarında meydana gelmesi sebebiyle *Magnesia Savaşı* olarak tarihe geçen bu harp sırasında Magnesia halkı Roma hakimiyetini kabul etti. Savaş sonrasında da Roma senatosu savaşta kendilerine yardım ettiğinden dolayı şehri Bergama Kralı II. Eumenes idaresine bıraktı.¹⁴⁵

Magnesia, M.Ö. 133'te Roma hakimiyetine geçti. Roma hakimiyetinde iken Pontus Kralı IV. Mithridates'in Küçük Asya'ya yönelik seferi sırasında kısa bir süreliğine Pontusluların eline geçti. Fakat bu durum uzun sürmedi ve Pontusların geri çekilmesi üzerine şehir tekrar Roma hakimiyetine girdi. Roma'nın Asya Eyaleti içinde yer alan Magnesia şehrinin M.Ö. 20'de iç işlerinde bağımsız bir başka deyişle yarı-otonom olduğu ve para basma hakkının bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Magnesialılar, idarecilerini kendileri seçmişler ve kendi yasalarını hazırlayabilmişlerdir.¹⁴⁶

M.S. 17'de Gediz havzasında meydana gelen şiddetli depremde Magnesia ve birçok şehir büyük zarar gördü. Fakat Roma imparatoru Tiberius döneminde depremden etkilenen şehirler yeniden ihya edildi. Bunun yanında İmparator Claudius

¹⁴² Emecen, *a.g.e.*, s. 15; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 577; Bilgi, *a.g.t.*, s. 25.

¹⁴³ Emecen, *a.g.e.*, s. 15-16; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 577; Bilgi, *a.g.t.*, s. 27-28.

¹⁴⁴ Emecen, *a.g.m.*, s. 577.

¹⁴⁵ Emecen, *a.g.m.*, s. 577.

¹⁴⁶ Emecen, *a.g.e.*, s. 16; Bilgi, *a.g.t.*, s. 28-29.

tarafından Gediz nehri yakınına bir su kemeri inşa edildi ve Magnesia-Sipylos yolu tamir edildi.¹⁴⁷

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılınca Magnesia, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kaldı. Bu dönemde Magnesia Batı Anadolu'daki önemli bir askerî üst haline geldi. Ayrıca Magnesia, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde piskoposluk merkezi olmuştur. Bu sebeple gerek din gerek askerî alanda önemli bir mevkidedir.¹⁴⁸

1204'te İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra İznik İmparatoru Dukas, Latinlerle girdiği mücadeleler sırasında uzunca bir süre Magnesia'da ikamet etti. Bu dönemde Magnesia bir nevi imparatorluğun merkezi haline geldi. Nitekim Magnesia Kalesi'nin bizzat İmparator Dukas tarafından kendi güvenliğini sağlamak için yaptırıldığı düşünülmektedir. Fakat 1261'de Rum İmparatorluğu'nun başına geçen Mihail Paleolog'un İstanbul'u Latinlerin elinden almasıyla Magnesia da eski önemini yitirdi.¹⁴⁹

1.2.2. Beylikler Döneminde Manisa

Malazgirt Savaşı sonrası Sultan Alparslan'ın Anadolu'ya yönelik akınları artmıştı. 11. yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'da özellikle Çaka(n) Bey'in akınları neticesinde İzmir ve civarı Türk hakimiyetine girmişti.¹⁵⁰ Daha sonra Moğolların Anadolu'ya yönelik istilası yaşandı. Bu sırada Magnesia bir Doğu Roma şehriydi.¹⁵¹ Moğol istilasından kaçan Türkmen boyları Anadolu'nun batısına yığıldılar ve 1280'lerden itibaren şehirleri ele geçirmeye başladılar. Türk akınları karşısında zor durumda kalan Doğu Roma, Türklerle savaşmak üzere para karşılığında Katalanlarla anlaştı. Katalanlar 1303 yılı sonlarında önce İstanbul'a geldiler. Daha sonra da istilacı Türkmenlerle mücadele etmek üzere Anadolu'nun batısına sevk edildiler. Magnesia'ya gelen Katalanlar şehrin muhafazası konusunda Magnesia'daki kale kumandanıyla anlaşmazlığa girerek şehri kuşattılar. Fakat kuşatma altına aldıkları şehre giremeyince bir süre sonra geri çekildiler. Katalanların bölgeden ayrılması üzerine Türkler şehre baskılarını daha da arttırdılar. Selçukluların uç beylerinden olan

¹⁴⁷ Emecen, *a.g.e.*, s. 16; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 577-578, Bigi, *a.g.t.*, s. 29.

¹⁴⁸ Emecen, *a.g.e.*, s. 16-17; Bilgi, *a.g.t.*, s. 30- 31.

¹⁴⁹ Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 18; Emecen, *a.g.e.*, s. 16-17; Bilgi, *a.g.t.*, s. 31.

¹⁵⁰ Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s.186-188.

¹⁵¹ Emecen, *a.g.e.*, s.17.

ve bölgede faaliyet gösteren Saruhan Bey¹⁵², 1305 yılında kuşattığı şehri 1313 tarihinde zapt etmeyi başardı. Böylelikle Saruhanoğulları¹⁵³ tarafından ele geçirilen şehir bu tarihten sonra *Mağnisiye/Mağnisa* şeklinde telaffuz edilmeye başladı.¹⁵⁴

Saruhan Bey, Manisa'yı aldıktan sonra Türk geleneğine uygun olarak beyliği hanedan arasında böldü. Kardeşi Çuha (Çuğa) Bey'i Demirci ve çevresinin idaresine, diğer kardeşi Ali Paşa'yı ise Nif ve çevresinin idaresine yolladı.¹⁵⁵ Kendisi de beyliğin merkezi olan Manisa'da beyliği yönetmeye devam etti.¹⁵⁶

Saruhanogulları Beyliği'nin hakim olduğu topraklar, Gediz havzası boyunca Ege Denizi'ne, İzmir körfezinin batı kıyılarından Foçalar'a kadar bir alana uzanmaktaydı.¹⁵⁷ Beylik kuzeyde Karesioğulları, güneyde Aydınoğulları, doğuda ise Germiyanogulları ile sınır komşusu idi.¹⁵⁸

Saruhanogulları Beyliği, Batı Anadolu'daki Aydın, Menteşe ve Karesi gibi denizde faaliyet gösteren Türkmen beyliklerindendi.¹⁵⁹ Nitekim beyliğin, üç tarafı Karesioğulları, Aydınoğulları, Germiyanogulları gibi çeşitli Türk beylikleri ile çevrelendiğinden beyliğin yalnız Ege Denizi'ne doğru sınırlarını genişletme imkânı vardı. Bu sebeple Saruhan Bey idareciliği devrinde bir filo kurarak deniz seferlerine

¹⁵² Saruhan Beyin menşei hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte kendisinin Harezmşahlar'a mensup emirlerden birisinin torunu olduğu yüksek ihtimaldir. Bkz. Emecen, *a.g.e.*, s.17. Bu konu hakkında ayrıca bkz. aynı yazar, "Saruhan Beyliğinin Kurucusunun Kimliği Üzerine Notlar", *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanoğulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 9-19; Uluçay- Gökçen, *a.g.e.*, s. 20-21; Zekeriya Yurdoğlu, *Manisa Tarihi (Kuruluştan Cumhuriyete Kadar)*, Manisa Barosu Kültür Yayınları, Manisa 1994, s. 53-54; M. Çağatay Uluçay, "Saruhanogulları", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 239.

¹⁵³ Saruhanoğullarının kimliği hakkında bkz. İbrahim Şahin, "Saruhanogullarının Menşesine Dair", *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanoğulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 29-50.

¹⁵⁴ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s.17. Bilgi, *a.g.t.*, s. 32. Emecen, İslam ansiklopedisinde yazdığı Manisa maddesinde Manisa'nın Saruhanoğulları tarafından fethinin 1310'dan sonra 1314'e doğru uzun bir ablukanın ardından gerçekleştiğini belirtir. Bkz. Feridun Emecen, "Manisa", s. 578.

¹⁵⁵ Çuha Bey'in ölümünden sonra Demirci'yi oğlu Devlethan idare etti. Devlethan'ın ölümü ile de Yakub Çelebi Demirci idaresine getirilmiştir. Bkz. Muharrem Kesik, "Saruhanogullarının Diğer Türk Beylikleri ile İlişkileri", *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanoğulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 328.

¹⁵⁶ Kemal Ramazan Haykıran, "Aşiretten Beyliğe: Batı Anadolu'da Saruhanoğulları Beyliğinin Kuruluşu", *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanoğulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 114; Feridun Emecen, "Saruhanogulları", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 170.

¹⁵⁷ Haykıran, *a.g.m.*, s. 114; Emecen, *a.g.m.*, s. 170.

¹⁵⁸ Emecen, *a.g.m.*, s. 170.

¹⁵⁹ Emecen, *a.g.m.*, s. 170-171.

çıktı.¹⁶⁰ Bu dönemde Yunanistan ve Trakya sahillerine seferler düzenleyen Saruhanoğulları, Ege Denizi'nde önemli bir güç odağı haline geldi.¹⁶¹ Hatta Midilli adası ile Sakız, Naksos ve Foça'daki Ceneviz kolonilerinin dahi Saruhanoğulları tarafından vergiye bağlandığı bilinmektedir.¹⁶²

Saruhan Bey döneminden beylik, denizlerdeki faaliyetlerinde genellikle Aydınoğulları ile ittifak yapmıştır. Bu ittifaka zaman zaman Menteşeoğulları da dahil olmaktaydı. Söz konusu bu üç beylik bir taraftan Doğu Roma ve Latinlere karşı diğer taraftan da Osmanlılara karşı birlikte hareket ettiler. Bunun yanında zaman zaman bölgede gittikçe güçlenen Osmanlılara karşı ise Doğu Roma'nın yanında yer aldılar. Nitekim Saruhan Bey'in Foça'nın kuşatılmasında Doğu Roma'ya yardım ettiği bilinmektedir.¹⁶³

Doğu Roma İmparatoru III. Andronikos Paleologos (1328-1341), 1329 yılında Sakız Adası'nı yeniden hakimiyetine aldıktan sonra gözünü adanın karşısındaki Yeni Foça'ya dikmişti. Yeni Foça önlerine gelen İmparator, denizci Türk beyliklerinin desteğini alarak bölgedeki Osmanlı yayılışını engelleyebilmek için Saruhan Bey ve Aydınoğlu Mehmed Bey ile anlaşma yaptı. Bu anlaşma sonrasında Aydınoğlu Umur Bey, Saruhanlı birliklerinin de içinde bulunduğu müttefik donanma gücü ile Gelibolu'ya saldırdı ve birçok ganimet ile esir ele geçirdi.¹⁶⁴ Daha sonra saldırılarına devam ederek 1332'de ise Eğriboz ve Semadirek'i yağmaladı. 1335 yılına gelindiğinde Saruhan Bey'in oğlu Süleyman Bey'in idaresinde bulunan donanma gücü, Umur Bey ile Mora seferine iştirak etti. Bu seferler neticesinde Ceneviz kolonisi olan Foça, Saruhan Beyliği tarafından vergiye bağlandı.¹⁶⁵

Fakat 1344'te Latinlerin İzmir'e hakim olması ve Foça'nın Cenevizlerin elinde kalması sebebiyle Saruhanoğulları'nın denizlerdeki ticari imkanları kısıtlandı. Bu durumu bertaraf etmek isteyen Saruhan Bey, Aydınoğlu Umur Bey ile o sırada İstanbul'u ele geçirmek isteyen Kantakuzenos'un yardım talebine olumlu cevap verdiler. Saruhan Bey'in oğlu Süleyman önderliğindeki Saruhan birlikleri, Umur Bey

¹⁶⁰ Kesik, a.g.m., s. 328.

¹⁶¹ Bilgi, a.g.t., s. 33.

¹⁶² Uluçay-Gökçen, a.g.e., s. 24; Kesik, a.g.m., s. 328.

¹⁶³ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 164-165; Aynı yazar, *XVI. Asırda...*, s.18; Bilgi, a.g.t., s. 33.

¹⁶⁴ Kesik, a.g.m., s. 328; Emecen, a.g.m., s. 171.

¹⁶⁵ Emecen, *İlk Osmanlılar...*, s. 165-166; aynı yazar, a.g.m., s. 171.

ile Trakya'ya gittiler ve orada Kantakuzenos'un askerleri ile birleştiller. Fakat müttefik kuvvetler İstanbul önlerine geldiğinde, Süleyman Bey humma hastalığına yakalanarak öldü. Saruhan Bey ise oğlu Süleyman'ın ölümü üzerine gerek istediğı imkanlara kavuşamaması gerekse Kantakuzenos'un Osmanlılarla ittifakı neticesinde Kantakuzenos'un rakibi imparatoriçe Anna ile anlaşma yoluna gitti. Fakat o esnada hastalanarak vefat etti (1346).¹⁶⁶

Saruhan Bey'in devrinde (1313-1346) Saruhanoğulları Beyliği sınırlarını genişletmiş, uçta yerini sağlamlaştırmış ve bölgede önemli bir güç odağı haline gelmişti.¹⁶⁷ Hatta yukarıda da bahsi geçtiğı üzere İstanbul ve Trakya'ya kadar uzanan bir kısımda etkili siyasî ve askerî roller üstlenmişti.¹⁶⁸ Bunun yanında Saruhan Bey döneminde Manisa'nın bir Türk-İslam hüviyeti kazanarak neredeyse tamamen Türkleştiğı bilinmektedir. Nitekim Saruhan Bey'in Manisa'daki imar faaliyetlerine dair kayıtlar bunu gözler önüne sermektedir.¹⁶⁹

Saruhan Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Fahreddin İlyas Bey geçti. Kayıtlarda İlyas Bey'in hükümranlığı dönemindeki faaliyetler hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat kendisinin babasının izinden giderek İmparatoriçe ile yapılan anlaşmaya bağlı kaldığı bilinmektedir. Nitekim İlyas Bey 1346 yılında yaklaşık 6.000 askeri, İmparatoriçenin yardımına sevk etti. Ancak Trakya'ya geçen Saruhan birlikleri Umur Bey'in yönlendirmesiyle taraf değıştirerek Kantakuzenos'un safında yer aldılar ve bölgeyi yağmalayarak geri döndüler. Bu sefer aynı zamanda Saruhanoğulları'nın Rumeli'deki son seferi oldu.¹⁷⁰

Bunun yanında İlyas Bey dönemi Osmanlıların Karesi Beyliği'ni¹⁷¹ ilhak ettiğı ve Saruhanlılarla sınır komşusu olduğı bir döneme tesadüf etmektedir. Ayrıca bu

¹⁶⁶ Emecen, *XVI. Asırda...*, s.18-19; Bilgi, *a.g.t.*, s. 33-34.

¹⁶⁷ Emecen, *a.g.m.*, s. 170-171.

¹⁶⁸ Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 168.

¹⁶⁹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.17-18; Yurdoğlu, *a.g.e.*, s. 56. Saruhanoğulları'nın imar faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. M. Çağatay Uluçay, *Saruhanlılar ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220 H.)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940; *Saruhanlılar ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, Haz. H. Mustafa Eravcı, Mustafa Korkmaz, Ed. Mehmet Çelik, Manisa Valiliğı Yayınları, 1. Baskı, Manisa 1999.

¹⁷⁰ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.19; Emecen, *a.g.m.*, s. 171.

¹⁷¹ Karesi Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zerrin Günel, "Karesioğulları", *TDVİA*, C. 24, 2001, s. 488-489.

dönemde İzmir de Latinlerin elindedir. Bu gelişmeler Saruhanoğulları'nın gerek denizlerdeki akın faaliyetlerini gerekse deniz ticaretini kötü etkilemiştir.¹⁷²

Bu dönemde Osmanlı şehzadesi Halil, Foçalı korsanlar tarafından kaçırılmış, devam eden süreçte yaşananlar beyliği zor durumda bırakmıştır. Söz konusu kaçırılma olayında, İlyas Bey, şehzade Halil'i kurtarmak gayesiyle harekete geçen Osmanlı ve Doğu Roma birliklerine destek vererek Foça'nın kuşatılmasına iştirak etti. Fakat sonraki süreçte İlyas Bey ve İmparator arasında birtakım anlaşmazlıklar yaşandı. Hatta Doğu Roma kaynaklarında bu anlaşmazlıklar sonucu İmparatorun İlyas Bey'i tuzağa düşürerek rehin aldığı kaydedilmektedir. İlyas Bey bu durumdan eşinin ödediği fidye ve çocuklarından bazılarının rehine olarak verilmesine razı olmasıyla kurtulmuştur. Bu olay sonrası tahttan çekilen İlyas Bey, bir süre sonra vefat etti.¹⁷³

Tahttan çekilen İlyas Bey yerini oğlu Muzaffereddin İshak Bey'e bırakmıştı. İshak Bey hükümranlılığı süresince beyliğin içinde bulunduğu sıkıntıların farkında olduğundan Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Osmanlı Sultanı I. Murad'ın (1362-1389) oğulları Yakub Çelebi ve Bayezid'in sünnet düğünlerine iştirak etti. Ayrıca, Germiyanoglu Süleyman Bey'in kızı ile Yıldırım Bayezid'in düğün merasimine katılmıştır.¹⁷⁴ İlyas Bey, I. Kosova Savaşı sırasında da Saruhan kuvvetlerini Osmanlılara destek için göndermiştir.¹⁷⁵

Karesi Beyliği'nin Osmanlılarca ilhak edilmesi neticesinde Saruhanlılar ile Osmanlılar sınır komşusu oldu. (1345 veya 1346). İshak Bey her ne kadar Osmanlılarla iyi geçinme yolunda bir siyaset gütsede bu tarihten sonra Osmanlıların Saruhan Beyliği üzerindeki nüfuzu artmaya başladı. Bu durum karşısında İshak Bey ise zaman zaman Osmanlılar aleyhine ittifak oluşturmaktan geri kalmadı. Nitekim Sultan Murad'ın Kosova'da şehit olması (1389) ve akabinde yerine Bayezid'in geçmesi sürecinde Karaman, Mentеше ve Aydın Beyleri ile birlik olup Osmanlılar aleyhine hareket ettiği bilinmektedir.¹⁷⁶

1390'a doğru vefat ettiği tahmin edilen İshak Bey'in devri kaynaklarda, Saruhan Beyliği'nin en parlak dönemi olarak zikredilir. Özellikle beyliğin merkezi

¹⁷² Emecen, *a.g.e.*, s.19; Emecen, *a.g.m.*, s. 171.

¹⁷³ Emecen, *a.g.m.*, s. 171; Bilgi, *a.g.t.*, s. 34-35.

¹⁷⁴ Halil İnalçık, "Murad I", *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 159-160.

¹⁷⁵ Emecen, *a.g.e.*, s.19-20; Bilgi, *a.g.t.*, s. 35.

¹⁷⁶ Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 35; Bilgi, *a.g.t.*, s. 35-36.

olan Manisa söz konusu dönemde önemli imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu dönemde Manisa’da inşa edilen *Ulucami*, *Ulucami Medresesi*, *Mevlevihane*, *Çukur Hamamı* gibi birtakım eserler günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁷⁷ Ayrıca, İshak Bey’in yöneticiliği dönemi aynı zamanda Manisa’nın ticari anlamda da geliştiği bir devirdir. Nitekim bu dönemde Manisa ticaret merkezi olarak daha da ön plana çıkmıştır. Hatta çeşitli Türkmen beyliklerinin dahi söz konusu dönemde Manisa ile bağlantılı bir ticaret ağına dahil oldukları bilinmektedir.¹⁷⁸

İshak Bey’in ölümü üzerine Saruhanoğulları Beyliği’nin başına oğlu Hızırşah geçti. Hızırşah dönemi beyliğin parçalanma sürecine girdiği bir devirdir. Bu dönemde beylik içindeki iç çekişmeler beyliğin parçalanmasını hızlandıran önemli etkenlerden biridir. Nitekim beyliğin başına Hızırşah geçince kardeşi Orhan bunu kabul etmeyerek kardeşiyle taht mücadelesine girişti. Bu mücadele hakkında kaynaklarda açık bir bilgi olmasa da mücadelenin Hızırşah tarafından kazanıldığı anlaşılmaktadır. Zira Yıldırım Bayezid’in Batı Anadolu harekâtı sırasında Hızırşah topraklarını barış yoluyla Osmanlılara bıraktı. Bu olay üzerine Hızırşah’a Saruhan İli’nin doğu tarafları mülk olarak verildi. Osmanlı dönemi kayıtlarına nazaran Hızırşah Bey Demirci, Adala, Gördes, Kayacık ve Kemaliye taraflarını mülk olarak aldı.¹⁷⁹

Yıldırım Bayezid savaşız şekilde Saruhan’ı aldıktan sonra bu bölgeyi Karesi ile birleştirdi ve bölgenin idaresini oğlu Ertuğrul’a bıraktı.¹⁸⁰ Şehzade Ertuğrul, Manisa’da bir süre idarecilik yaptıktan sonra vefat etti. Bunun üzerine Yıldırım diğer oğlu Süleyman’ı Manisa’ya idareci gönderdi. Böylece, Manisa 1390-1402 tarihleri arasında bu iki şehzade tarafından idare edildi.¹⁸¹

1402’de Yıldırım Bayezid ile Emir Timur arasında yaşanan Ankara Savaşı’ndan¹⁸² sonra Türkmen beylikleri yeniden ortaya çıkmaya başlayınca Hızırşah’ın kardeşi Orhan Bey, Timur’dan destek alarak Manisa’ya geldi ve beyliğin başına geçti (1402). Böylece Saruhanoğulları Beyliği on iki yıl sonra tekrar kurulmuş

¹⁷⁷ Emecen, a.g.m., s. 171-172; Bilgi, a.g.t., s. 34-35.

¹⁷⁸ Emecen, “Batı Anadolu Türkmen...”, s. 5.

¹⁷⁹ Emecen, a.g.e., s. 20; Bilgi, a.g.t., s. 36.

¹⁸⁰ Emecen, a.g.e., s. 20-21; Yurdoğlu, a.g.e., s.61.

¹⁸¹ Yurdoğlu, a.g.e., s. 61.

¹⁸² Ankara savaşı hakkında bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Ankara Savaşı”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 210-211.

oldu.¹⁸³ Orhan Bey, Manisa’da bağımsızlık simgesi olarak sikke bastırdı (1403).¹⁸⁴ Ancak Orhan Bey’in bu ikinci saltanatı uzun süreli olmadı ve kardeşi Hızırşah Bey tarafından bertaraf edildi. Beyliğin başına yeniden Hızırşah Bey geçti (1404).¹⁸⁵

Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmed’in, Anadolu siyasî birliğini sağlamak amacıyla giriştiği hareket sırasında Saruhan Beyliği’nin başında Hızırşah bulunuyordu (1405-1406). Hızırşah aynı zamanda Yıldırım Bayezid’in şehzadeleri arasındaki taht mücadelesinde Şehzade İsa Çelebi’yi destekledi. Bunun üzerine, Çelebi Mehmed Hızırşah üzerine sefere çıktı. 1405-1406 civarında Manisa’ya giren Çelebi Mehmed, Hızırşah’ı yakalatarak idam ettirdi.¹⁸⁶

Hızırşah’ı ortadan kaldıran Çelebi Mehmed, bölgeden çekildikten sonra İshak Bey’in diğer oğlu Saruhan Bey Manisa’ya hakim oldu.¹⁸⁷ Ancak 1412 civarında Saruhan Bey de Çelebi Mehmed tarafından bertaraf edildi ve böylelikle Saruhanlıların Manisa kolu sona erdi. Beyliğin Demirci kolu ise siyaseten devam etti. Manisa ve çevresi, tam olarak Osmanlı hakimiyetine II. Murad¹⁸⁸ zamanında (1421-1444/1446-1451) girdi.¹⁸⁹

Saruhanogulları Beyliği’nin idarî taksimatı ve sınırları, Osmanlılarca da aynen korunmuştur. Yıldırım Bayezid’in Saruhan Beyliği’ni ilhakı sonrası buranın -Demirci hariç tutularak- bir Osmanlı sancağı haline getirildiği görülmektedir. 1430’lara tarihlenen bir sancak listesinde Anadolu’da görülen on altı sancaktan bir tanesi de Saruhan idi. Yıldırım Bayezid’in ilhak siyaseti neticesinde Karesi ile Saruhan birleştirilerek -sanki kaderin bir cilvesiymiş gibi bu iki sancak 19. yüzyılda da birleştirilerek bir eyalet haline getirilecekti- şehzade Ertuğrul’a verildi.¹⁹⁰ II. Murad devrinde kesin bir Osmanlı sancağına dönüştüğünde sancağın hudutları Foçalar’dan

¹⁸³ Uluçay, “Saruhan-oğulları”, s.42-43; Emecen, “Saruhanogulları”, s.172.

¹⁸⁴ Bilgi, *a.g.t.*, s. 37.

¹⁸⁵ Emecen, *a.g.m.*, s.172.

¹⁸⁶ Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 39-40; Bilgi, *a.g.t.*, s. 36-37; Emecen, *a.g.e.*, s.21.

¹⁸⁷ Emecen, “Manisa”, s. 578.

¹⁸⁸ II. Murad’ın tahta çıkmasından hemen sonra Saruhanogulları kısa bir süre de olsa yeniden Manisa’ya hâkim oldular. II. Murad, İzmir Beyi Cüneyd Bey liderliğinde ortaya çıkan isyanı 1424 senesinde bertaraf etti ve Manisa’da tekrar Osmanlı hakimiyeti kuruldu. Emecen, *a.g.e.*, s. 24-25. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Halil İnalcık, “Murad II”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 164-172; Feridun Emecen, “Cüneyd Bey”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s.122.

¹⁸⁹ Emecen, *a.g.e.*, s.22.

¹⁹⁰ Emecen, “Beylikten Sancağa...”, s. 87-88.

Nif, Demirci, Bergama hattı ve Gediz nehri boyunca Alaşehir'e kadar uzanan bölgeyi kapsamaktaydı.¹⁹¹

1.2.3. Osmanlı Döneminde Manisa Kazası'nın İdaresi

Osmanlılar ilhak ettikleri Anadolu beyliklerinin topraklarını genel itibariyle sancağa dönüştürmüşlerdir. Örneğin; Hamitoğulları'nın yönetimi altındaki topraklar Hamid Sancağı, Aydınoğulları'nın elindeki topraklar ise Aydın Sancağı olarak teşkilatlandırılmıştır. Saruhanoğulları Beyliği'nin merkezi olan Manisa da aynı kaderi paylaştı. Manisa bu tarihten 19. yüzyıla kadar Anadolu Beylerbeyliği altında bir sancak olarak statüsünü korudu.

Osmanlıların, Anadolu beyliklerini fethettikleri zaman buralara sancakbeyi statüsünde oğullarını atama geleneği, Manisa için de geçerliydi. Nitekim yukarıda da zikredildiği gibi Yıldırım Bayezid 1390'da Manisa'yı Saruhanoğulları'ndan aldığı anda stratejik önemi dolayısıyla ilk olarak Karesi ile birleştirmiş ve bölgeyi oğlu Ertuğrul'un idaresine vermişti. Şehzade Ertuğrul'un ölümü sonrasında ise Şehzade Süleyman'ı Manisa'ya idareci olarak atamıştı.¹⁹²

1402 Ankara Savaşı'nda Timur'un Yıldırım Bayezid'i yenmesi sonucu, Saruhanoğulları Beyliği yeniden canlandı. Çelebi Mehmed'in Manisa'ya girerek, Saruhan beylerinden Hızırşah ve Saruhan Bey'i bertaraf etmesi ile beylik tekrar Osmanlı topraklarına katıldı (1410). Çelebi Mehmed'in bu olay sonrasında Manisa'yı kimin idaresine bıraktığı konusunda, kaynaklarda net bir bilgi mevcut değildir. Fakat yine aynı döneme tesadüf eden, Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in İzmir'de ve Manisa civarında çıkardığı isyan sırasında Ali Bey isimli bir zatın Saruhan Sancakbeyi bulunduğu bilinmektedir.¹⁹³ Söz konusu isyanı askerleri ile bastırmaya çalışan Ali Bey'in -Manisa'da camii, hamam ve imaret gibi çeşitli eserleri bulunması dolayısıyla- Timurtaşoğlu Ali Bey olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Emecen, a.g.m., s.90

¹⁹² Emecen, a.g.e., s.22; Bilgi, a.g.t., s. 38; Hilal Ortaç, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, İzmir 1996, Ege Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 20-21.

¹⁹³ Uluçay-Gökçen, a.g.e. , s. 44; Bilgi, a.g.t., s. 38; Emecen, a.g.e., s.23.

¹⁹⁴ Bilgi, a.g.t., s. 38; Emecen, a.g.e., s.23.

Şeyh Bedreddin'in isyanı sırasında Çelebi Mehmed, Düzmece Mustafa¹⁹⁵ ile uğraştığından Selanik'te bulunuyordu. Çelebi Mehmed, isyanın Ali Bey ve merkezden tayin edilen diğer beyler tarafından bastırılmaması üzerine, oğlu Şehzade Murad'ı ve Bayezid Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirdi. Şehzade Murad ise bu isyan sırasında Amasya Sancakbeyi idi. Bu emir doğrultusunda Şehzade Murad ve Bayezid Paşa, Amasya'daki kuvvetleriyle Manisa'ya geldiler. Bayezid Paşa isyanı bastırmayı başardı. İsyancılardan Torlak Kemal öldürüldü (1416). Börklüce ise yakalanarak Serez'e Sultan'ın huzuruna götürüldü ve orada ulemadan oluşan bir heyet karşısında dine sakıncalı görüşleri öne sürülerek idam edildi (1420). İsyanın bastırılması akabinde Şehzade Murad, Bayezid Paşa ile tekrar Amasya'ya döndü.¹⁹⁶

Buraya kadarki anlatıdan da anlaşıldığı üzere Manisa'nın Osmanlı hakimiyetine girdiği ilk dönemlerde, Osmanlılar bölgede idareyi tesis etme konusunda zorluklar yaşamışlardır. Bu durum Sultan Murad döneminde de devam etti. Nitekim beylik topraklarını ele geçirmek isteyen eski hükümdarların torunlarının, İzmir Bey'i Cüneyd'in önderliğinde çıkarttıkları isyanlar sırasında Manisa tekrar Saruhanogulları hakimiyetine girdi. Fakat kısa bir süre sonra Sultan Murad, Cüneyd Bey üzerine kuvvetlerini yollayarak bölgede Osmanlı hakimiyetini yeniden kurdu (1424).¹⁹⁷

Bu olay sonrasında Sultan Murad, Ali Bey'i ikinci kez Manisa'nın idaresine getirdi. Sultan Murad, Ali Bey'den sonra oğlu şehzade Alaeddin'i Manisa'nın idaresinde görevlendirdi (1437). Alaeddin'den sonra ise diğer oğlu Mehmed'i Manisa'ya tayin etti. Sultan, bu şekilde Osmanlı hakimiyetini Manisa'da istikrarlı hale getirmeyi amaçlamaktaydı.¹⁹⁸ Manisa bu tarihten başlayarak 16. yüzyıl sonlarına kadar şehzade sancaklarından biri oldu. Şehzadelerin idarede tecrübe kazandıkları yer

¹⁹⁵ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Fahameddin Başar, "Mustafa Çelebi, Düzme", *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 292-293.

¹⁹⁶ İnalçık, a.g.m., s. 164; Uluçay-Gökçen, a.g.e., s. 44; Bilgi, a.g.t., s. 39; Emecen, a.g.e., s. 2-24.

¹⁹⁷ Emecen, a.g.e., s. 24-25; Aynı yazar, "Manisa", s. 578; Bilgi, a.g.t., s. 39.

¹⁹⁸ Emecen *XVI. Asırda Manisa Kazası* isimli eserinde II. Murad'ın Manisa'ya oğlu Mehmed'den önce oğlu Alaeddin'i 1437 tarihinde tayin ettiğini yazar (s. 25). Zekeriya Yurtoğlu'nun *Manisa Tarihi* eserinde ise Manisa'da Sancak Beyliği görevinde bulunan şehzadeler; sırasıyla Ertuğrul, Süleyman, Alaeddin, II. Mehmed, Mustafa, Abdullah, Şehinşah, Korkut, Alemşah, Mahmud, Kanuni, Mustafa, Mehmed, Selim, Murad ve III. Mehmed şeklinde verilmektedir (s. 78). Uzunçarşılı ise "*Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri*", adlı çalışmasında II. Murad'ın hükümdarlığı zamanında, oğullarından Alaeddin'in Amasya'da ve Mehmed'in Manisa'da Sancak Beyliği görevinde bulunduklarını yazmaktadır (s. 661).

olan Manisa, bu dönemde Batı Anadolu'nun en önemli siyasî merkezlerinden biri olarak ön plana çıktı ve bu öneminden dolayı “*Dârü'l-mülk*”¹⁹⁹ sıfatıyla anıldı.²⁰⁰

Manisa'nın Osmanlılar döneminde önemli bir siyasî merkeze dönüşme süreci, Şehzade Mehmed'in Manisa'ya gelmesiyle başlamıştır. Henüz 12 yaşında olan Mehmed, 1443'te idarî işlerde tecrübe kazanmak amacıyla Manisa'ya yollandı. Fakat Amasya'daki kardeşi Alaeddin'in vefatı ile tahtın tek varisi kalan şehzade, aynı yıl Sultan II. Murad tarafından Edirne'ye çağrılarak Osmanlı tahtına geçirildi. II. Murat ise oğlunu kaybetmenin derin üzüntüsü ile Bursa taraflarında inzivaya çekildi. Kısa bir süre sonra 1444'teki Varna Savaşı'na giden süreçte yaşanan olaylar, II. Murad'ın tekrar fiili olarak hareket etmesini gerekli kıldı. II. Murad'ın başkumandan olarak katıldığı Varna Savaşı'ndan Osmanlı ordusu galibiyetle çıktı.²⁰¹

Bu galibiyet sonrasında Edirne'de kısa bir süre kalıp oradan da Manisa'ya dönen II. Murad'a Menteşe, Saruhan ve Aydın'ın gelirleri tahsis edildi.²⁰² II. Murad, Varna savaşından sonra devlet üzerindeki nüfuz ve otoritesi tekrar sağlanmış olduğundan, Manisa'da adeta bir padişah gibi yaşamaktaydı. Bu sebeple Manisa'nın da bir nevi ikinci payitaht olduğu söylenebilir.²⁰³ Bunun yanında II. Murad Manisa'ya geldikten sonra orada bir saray inşa ettirdi. (H. 849/M. 1445-1446).²⁰⁴ *Saray-ı Amire* olarak ün salan bu yapı, sonraki yıllarda Manisa'ya gelen şehzadelerin de ikamet yeri oldu.²⁰⁵

II. Murad Manisa'da çok uzun süre oturmadi. Nitekim Balkanlar'da tam anlamıyla bir sükûnet sağlanamadığından karışıklıklar devam etmekteydi. Buna bir de tarihe “*Buçuktepe Vak'ası*”²⁰⁶ olarak geçen bir Yeniçeri ayaklanması eklenince, II. Murad Edirne'ye giderek tekrar Osmanlı tahtına geçti (1446). Bunun üzerine Şehzade Mehmed ise Manisa'ya giderek Manisa Sancakbeyliği görevini üstlendi.²⁰⁷ Bu olay

¹⁹⁹ Dâr-ü'l-mülk: başşehir, başkent. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 167.

²⁰⁰ Emecen, *a.g.e.*, s.22.

²⁰¹ Emecen, *a.g.e.*, s. 27; Bilgi, *a.g.t.*, s. 40; İnalçık, *a.g.m.*, s. 169.

²⁰² İnalçık, *a.g.m.*, s. 169.

²⁰³ Emecen, *a.g.e.*, s. 27; Bilgi, *a.g.t.*, s. 40; İnalçık, *a.g.m.*, s. 169; *Manisalı Padişahlar*, Manisa Valiliği Yayınları, 2. Baskı, Manisa 1999, s. 44.

²⁰⁴ M. Çağatay Uluçay, *Manisa'da Sarây-î Âmire ve Şehzadeler Türbesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941, s. 29.

²⁰⁵ Emecen, *a.g.e.*, s. 27; Bilgi, *a.g.t.*, s. 40; *Manisalı Padişahlar*, s. 44-45.

²⁰⁶ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Buçuktepe Vak'ası”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 343-344.

²⁰⁷ Emecen, *a.g.e.*, s. 27-28; Bilgi, *a.g.t.*, s. 40; Ortaç, *a.g.t.*, s. 21.

aynı zamanda Manisa'nın "sürekli olarak" "Şehzade Sancağı"²⁰⁸ haline gelmesinde etkili oldu.²⁰⁹

Nitekim 1451'de Sultan II. Murad ölünce, Şehzade Mehmed Manisa'dan Edirne'ye giderek tekrar Osmanlı tahtına oturdu. Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi sonrasında, oğlu Mustafa'yı Manisa'ya sancakbeyi olarak tayin etti. Şehzade Mustafa, 1466 yılına kadar Manisa'da görev yaptı. Bu tarihte Karaman'a tayin edilince yerine Bayezid'in oğlu Abdullah atandı.²¹⁰ Bundan sonra Manisa'ya sırasıyla Bayezid'in oğulları Şehinşah, Korkud, Alemşah ve Mahmud gönderildi. Yavuz Sultan Selim döneminde ise şehzade (daha sonra Kanuni) Süleyman, Manisa'da sancakbeyliği yaptı (1513).²¹¹

Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine Şehzade Süleyman İstanbul'a giderek 30 Eylül 1520'de tahta geçti. Kanuni döneminde Manisa, bir süreliğine merkezden tayin edilen sancakbeyleri aracılığıyla idare edildi. Söz konusu sancakbeylerinden ilki Kanuni'nin tahta oturmasından hemen sonra Manisa'ya tayin edilen eski Köstendil Beyi Kasım Bey idi (Kasım 1520). Sonrasında sırasıyla Ferhat Bey, Mehmed Bey ve Kara Ali Bey Manisa Sancakbeyliği görevini ifa ettiler.²¹²

Merkezden atanan sancak beylerinden sonra 1533'te Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa, Manisa'ya tayin edildi. Şehzade Mustafa sekiz yıl kadar Manisa idaresinde görev aldıktan sonra Amasya'ya nakledilince yerine Şehzade Mehmed (Hürrem Sultan'ın oğlu) atandı (1542). Şehzade Mehmed Manisa idaresinde sadece bir yıl kalabildi. Bir yılın sonunda hastalanarak vefat etti (1543). Mehmed'in ölümü sonrasında ise yine Hürrem Sultan'ın bir diğer oğlu Şehzade Selim Manisa'ya sancak beyi olarak atandı (1544).²¹³

Saruhan sancakbeyi bulunan Şehzade Selim, bir süre sonra Şehzade Bayezid ile saltanat çekişmesine girişti. İki kardeş arasındaki çekişmenin kızışması üzerine Sultan Süleyman harekete geçerek iki şehzadeyi birbirinden uzaklaştırdı. Şehzadelerin

²⁰⁸ Osmanlılardaki şehzade sancakları ve sancağa çıkan şehzadelerle ilgili ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 659-696.

²⁰⁹ Ortaç, *a.g.t.*, s. 20-21. Manisa'da görev yapan şehzadelerle ilgili ayrıca bkz. Uluçay-Gökçen, *a.g.e.*, s. 44-55; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 77-93.

²¹⁰ Bilgi, *a.g.t.*, s. 40.

²¹¹ Emecen, *a.g.e.*, s. 29-32; Bilgi, *a.g.t.*, s. 42.

²¹² Emecen, *a.g.e.*, s. 32.

²¹³ Emecen, *a.g.e.*, s. 32-34.

haslarını artıran Sultan, Şehzade Bayezid'i Kütahya'dan Amasya'ya, Şehzade Selimi ise Manisa'dan Konya'ya nakletti (1558).²¹⁴

Şehzade Selim'in Manisa'dan ayrılması üzerine Saruhan Sancağı'nın idaresine Saruhan Alaybeyi Mehmed Bey tayin edildi. Mehmed Bey'den sonra ise Musa Bey Saruhan Sancakbeyliği görevini ifa etti (1559-1560). Bu iki sancakbeyinden sonra Saruhan idaresine tekrar bir şehzade tayin edildi. 1546'da Manisa'da doğan II. Selim'in oğlu Şehzade Murad, bir süre Aydın Sancakbeyliği görevinde bulunmuş, 1558'de ise Akşehir Sancakbeyliği'ne tayin edilmişti. Şehzade Murad, bu görevinden sonra ise Saruhan Sancakbeyliği'ne getirildi (Mart 1562). Şehzade Murad on iki yıl kadar Saruhan idaresinde görev aldı. Fakat bu süre zarfında sancağın idarî işleriyle fazla ilgilenmemiş ve genellikle sancak şehzadenin lalaları aracılığıyla idare edilmiştir.²¹⁵

Babası II. Selim'in 1574'te ölümü üzerine İstanbul'a giden Şehzade Murad, Osmanlı tahtına oturmuştur. III. Murad'ın tahta geçmesinden sonra 1583 yılı sonlarına kadar sancak, merkezden tayin edilen sancakbeyleri aracılığıyla yönetildi. Bu sancak beylerinden ilki III. Murad'ın eski lalası olan ve bir süre Aydın Sancakbeyliği de yapan Ferruh Bey'dir. Ferruh Bey'den sonra sırasıyla Kaytas Bey (1577), Trablus Beyi Mustafa Bey (1579), Halil Bey (1580) ve Birecik Beyi Davud Bey (1581) Saruhan Sancakbeyliği görevinde bulundu.²¹⁶

Davud Bey'den sonra III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed Saruhan Sancağı'na tayin edildi.²¹⁷ Henüz 16 yaşında olan Şehzade, maiyetiyle İstanbul'dan çıkarak 14 Ocak 1584'te Manisa'ya vardı. Şehzade Mehmed on iki yıl kadar Saruhan idaresinde görev aldı. Onun sancakbeyliği devri, bölgenin eşkıyalık hareketleri ve suhtelerin yarattığı karmaşıklıkla boğuştuğu bir döneme denk düşer. Özellikle Demircioğlu isimli bir eşkıyanın Saruhan Sancağı'ndaki kişilerin evlerini, harmanlarını yaktığı ve bölgeye büyük zararları dokunduğu bilinmektedir. Bunun yanında yine suhte ve levendler, Şehzade Mehmed sancağa gelmeden hemen önce bölgede faaliyetlerini arttırmışlardı. Şehzade 1584'te Manisa'ya gelir gelmez bu

²¹⁴ Emecen, *a.g.e.*, s. 34.

²¹⁵ Emecen, *a.g.e.*, s. 34-35.

²¹⁶ Emecen, *a.g.e.*, s. 36-37.

²¹⁷ Ortaç, *a.g.t.*, s. 21.

olayları bertaraf edebilmek için lalalarını görevlendirmiş ve onlar aracılığıyla Manisa'yı idare etmeye çalışmıştır.²¹⁸

Şehzade Mehmed aynı zamanda Manisa'da sancağa çıkan son şehzadedir.²¹⁹ Mehmed, Ocak 1595'te babasının ölümü üzerine İstanbul'a giderek Osmanlı tahtına geçti.²²⁰ Ayrıca III. Mehmed (1595-1603) şehzade iken sancakbeyliği yapmış son padişaktır. Nitekim 1617'de I. Ahmed'in ölümünden sonra tahta geçen kardeşi I. Mustafa ile sancağa çıkma usulü son bulmuş ve hanedanın en büyük erkeğinin hükümdar olması (ekberiyet usulü) benimsenmiştir.²²¹

III. Mehmed'den sonra veliaht şehri olma ayrıcalığını kaybeden Manisa, 16. yüzyıl sonlarına doğru bütün Anadolu'yu etkisi altına alan sosyal karışıklıklardan nasibini aldı. 17. yüzyıla birlikte Manisa ve çevresinde çıkan isyanlar bölgede huzursuzluğa yol açtı.²²² Özellikle Kara Sait, Kalenderoğlu Mehmed, Uzun Halil gibi eşkıyaların Manisa'ya büyük zararları dokunduğu bilinmektedir. Bunların yanında Celali Yusuf Paşa, İlyas Paşa ve yine Celalî reislerinden Birgili Cennetoğlu gibi eşkıyalar Manisa ve köylerini yakıp yıkarak büyük bir tahribata yol açmışlardır.²²³

Osmanlı klasik döneminde Saruhan Sancağı'nın idarî yapısı da konumuz açısından bahsedilmesi gereken bir husustur. Saruhan Sancağı, 16. yüzyılda merkez kaza Manisa ile Adala, Menemen, Akhisar, Gördes, Güzelhisar, Ilıca, Kayacık, Demirci, Gördük, Marmara ve Nif kazaları olmak üzere toplamda on iki kazadan meydana gelmekteydi. Sancağın merkezi olan Manisa Kazası'nda ise Manisa, Canşa, Doğanhisarı, Yengi, Palamud ve Emlak isimli altı nahiye bulunmaktaydı.²²⁴ 1531'de otuz yedi mahallesi bulunan Manisa şehrinin, 1575 senesinde mahalle sayısı kırk ikiye yükselmiştir. 1531'de 1.258 haneli Manisa Kazası'nın -hane sayısını 5 ile çarparak elde edilen- tahmini nüfusu 6.496 idi. Kazanın 1575'teki hane sayısı 1.530 olup tahmini nüfusu ise 8.245 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla 1531 senesinden 1575 senesine kadar Manisa Kazası'nın nüfusunda %27 oranında bir artış mevcuttur.²²⁵

²¹⁸ Emecen, *a.g.e.*, s. 37-39.

²¹⁹ Emecen, *a.g.e.*, s. 26-42.

²²⁰ Emecen, *a.g.e.*, s. 39.

²²¹ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 482.

²²² Emecen, *a.g.e.*, s. 41; Aynı yazar, "Manisa", s. 578-579, Bilgi, *a.g.t.*, s. 44.

²²³ Emecen, *a.g.m.*, s. 578-579, Bilgi, *a.g.t.*, s. 44.

²²⁴ Emecen, *a.g.m.*, s. 582.

²²⁵ 16. Yüzyılda Manisa Kazası'nın mahalleri ve nüfusuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, *a.g.e.*, s. 46-55.

III. Mehmed 1595'te tahta geçtikten sonra Saruhan Sancağı bey ve paşalara tevcih edilmeye başlandı.²²⁶ Öte yandan, 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygın olarak görülen sancakların arpalık usulüyle tevcihi uygulaması Manisa Sancağı'nda da görülmektedir.²²⁷ Bu yönetim biçiminde sancağa atanan idarecinin bölgede olmaması ve bölgenin gelirinin kişiye geçimlik olarak tahsis edilmesi esas amaçtır. Arpalık yoluyla sancak tahsis edilen idareciler, sancağa gelmek yerine mütesellimler aracılığıyla gelirlerini toplamakta ve sancağın idarî işlerini görmektedirler.²²⁸ Saruhan Sancağı'na 17. yüzyılda atanan mutasarrıfların büyük bir bölümü sancağı arpalık yoluyla idare etmişlerdir.²²⁹ Manisa bu dönemde mütesellimler eliyle yönetilmiştir. Ayrıca, sancak 1645'te 10 yıl kadar süreyle Havâss-ı Hümâyûn'a bağlı kalarak voyvodalar eliyle de idare edilmiştir.²³⁰

17. yüzyılda Manisa Kazası, Belen, Turgutlu (Yengi), Palamud, Yuntdağı, Emlak olmak üzere beş nahiye ve bu nahiyelere bağlı toplamda 150 köyden oluşmaktaydı.²³¹ 17. yüzyılın başlarında kırk dört mahallesi bulunan Manisa Kazası'nın 1660 senesinde elli dört mahallesi bulunmaktaydı. Bu mahalleler şunlardır; *Akmescid, Alaybeyi, Ali Ağa, Arapalanı maa Davud Fakih, Attar Ece, Ayn Ali, Baba Kuyusu tabii el-Hac Yahya, Bölücek-i Cedit, Bölücek-i Atik, Bektaş-ı Sagir, Bektaş-ı kebir, Çapraslar-ı Kebir, Çapraslar-ı Sagir, Camii-i Kebir, Çarşu, Danişmend Halil, Çengizâde, Dere, Derviş Ağa, Deveciler, Dilşikar, Ebekuyusu tabii el-Hac Yahya, Enarlıca, Eskihisar, el-Hac Yahya, Göktaşlı, Gürhane, Hacı İlyas-ı Kebir, Hâki Baba, Hüccaclar, Hüseyin Ağa maa Nişancı, İbrahim Çelebi, Yaylakiye ve Kırdecî Baba, İlyas-ı Sagir, İsa Fakih, İmad, Kara Yunus, İvaz Paşa, Seydi Hoca, Yarhasanlar, Yaviler, Tekye tabii el-Hac Yahya, Saz, Serabâd, Sakalar, Nasırlı, Karahisar,*

²²⁶ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s. 7.

²²⁷ Saruhan Sancağının arpalık olarak verildiğine dair bilinen en erken kayıt 1625 yılına tesadüf eder. Bkz. Şahin Sonyıldırım, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 55-56.

²²⁸ Kılıç, a.g.m., s. 255-256.

²²⁹ Emecen, a.g.e., s. 41. 17. yüzyıl boyunca atanan yaklaşık doksan altı paşa rütbeli yöneticilerin büyük bir çoğunluğu Aydın ile Saruhan Sancağı'nı tasarruf etmektedirler. Söz konusu yöneticilerin listesi için bkz. M. Çağatay Uluçay, *17. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s. 473-484.

²³⁰ Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 7.

²³¹ Bilgi, a.g.t., s. 143; Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 25.

*Nıflizâde, Recai, Kasım Paşa, Ermeniyân-ı Bâlâ, Ermeniyân-ı Suflâ, Rumiyan, Yahudiyan.*²³²

17. yüzyılda Manisa'nın mahalle sayısındaki artışla doğru orantılı olarak nüfusu da yaklaşık iki katına çıkmıştır. 1660 senesinde Manisa'da 2.991 reaya ve 693 askerî hanelerinde 18.465 kişi yaşamaktaydı. Mahallelerdeki “oda”larda yaşayanlarla birlikte bu sayı 20.000'e ulaşmaktaydı.²³³ 18. yüzyılda da Manisa'nın mahallelerinin sayısı bir önceki yüzyılla aynı kalmış ancak bu mahallelerde yaşayan nüfus artmıştır. Avarız kayıtlarına göre, Manisa mahallelerinin tahmini nüfusu 1705 yılında 20.600 ve 1715 yılında ise 24.150 kişi olarak hesaplanmıştır.²³⁴

Saruhan Sancağı 1703-1705 yılları hariç (bu tarih aralığında sancak ilk defa mâlikâne olarak idare edildi) 1721'e kadar arpalık usulüyle yönetilmeye devam etti. 1721 yılında mâlikâne usulüyle idare edildi. Bu tarihten sonra sancak “*mâlikâne*” ve “*ber vech-i maktu*” iltizâma verildi ve bu durum 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürdü. Bu dönemde sancak gelirleri iltizâma verilerek mültezimler eliyle idare ettirildi.²³⁵ Sancağın gelirlerini iltizâm edenler büyük oranda devlet görevlisiydiler. Ancak bu usulle idare neticesinde, idareciler Saruhan'a gelmemişler ve yerlerine malî ve idarî işlerini görecek bir mütesellim tayin etmişlerdir. Bu yönetim tarzı taşradaki nüfuzlu kimselerin daha çok güç kazanmasına ve yerli hanedanların doğmasına sebebiyet vermiştir.²³⁶

Bununla birlikte Saruhan'da yerli ayanların ve mütegalibelerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan önemli hususlardan biri de 18. yüzyılın ilk yarısındaki mutasarrıfların genellikle sancağı Manisalı ve Aydınlı mütesellimlerce yönetmeleri idi. Halbuki 17. yüzyılda Manisa'ya atanan mütesellimlerin neredeyse tamamı sancağın sakini değillerdi. Bu yüzyılda sancağı arpalık şeklinde tasarruf eden paşalar sancağın idaresine genellikle kendi adamlarını gönderiyorlardı. 18. yüzyılda ise sancağa atanan mütesellimlerin büyük bir kısmı yerelden atanan kimselerdi. Bu kimseler sancağın gelirlerini iltizâm ve mâlikâne şeklinde uhdelere aldıklarından yerelde ekonomik güç kazandılar. Bunlar zaman içerisinde ekonomik açıdan

²³² Günay, *a.g.t.*, s. 36-38.

²³³ Günay, *a.g.t.*, s. 40.

²³⁴ Bkz. Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 49-50.

²³⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s.7-12. Bilgi, *a.g.t.*, s. 45.

²³⁶ Bilgi, *a.g.t.*, s. 45.

zenginleşmelerinin neticesinde Manisa'nın idaresinde de söz sahibi oldular. Manisa'da ayanlar çağı bu sebeplerle ortaya çıktı.²³⁷

Manisa'daki ayanlar birçok yerde de benzer şekilde görüldüğü gibi şehrin ulemâ ve askerî sınıfına mensup zengin kimseleriydi. Bunlar 18. yüzyılda şehrin gelirlerini kontrol etmeye başladılar. Bununla birlikte, onlar nüfuzlarını ve servetlerini arttırarak şehrin idarî, mâlî ve içtimaî hayatını da ele aldılar. 18 ve 19. yüzyıllardaki Manisa ayanları arasında isimleri tespit edilenler şunlardır: Abdürrahimzade, Abdürrezzakzade, Beylizade, Çavuşzade, Kabilzade, Kara Alizade, Katibzade, Müderriszade, Karaosmanzade, Karakulakzade, Çelebizade, Evliyazade, Hasıryakanzade, Hatibzade, Hazinedarzade, Hidayet Paşazade, Hocasade, Kasabzade, Müftizade, Sadıkhade, Şerifzade ve Mevlevî şeyhleri.²³⁸

Bunun yanında 18. yüzyılın ikinci yarısında Seyfioğulları (Turgutlu'da), Köseoğulları (Adala'da), Hacışabanoğulları (Akhisar'da), Şeyhoğulları (Borlu'da), Hacı Himmetoğulları (Güzelhisar-ı Menemen'de) gibi ayan aileleri Saruhan Sancağı'nın kazalarını uzun müddet idare etmişlerdir. Ayrıca Alaşehir Voyvodası Hacı Ömer Ağa, Hüseyin Ağa ve Hacı Mehmed Ağa, Menemen Voyvodası Ali Ağa, Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail, Dedebeyoğlu Mustafa, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları, Gördes'te Sunullah Ağa gibi zengin ve nüfuzlu kimseler voyvodalık ve ayanlık yapmışlardır.²³⁹

Saruhan ayanları içerisinde en çok bilineni ve en kudretlisi şüphesiz Karaosmanoğulları'dır. Karaosmanoğulları, tarihte, sadece Saruhan Sancağı'nın değil, aynı zamanda Batı Anadolu'nun en güçlü ayan ailesi olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim Batı Anadolu'daki Katibzadeler, İlyaszadeler, Cihanzadeler, Nasuhoğulları, Acemoğulları, Araboğulları gibi diğer ayan aileleri Karaosmanoğulları'nın güç ve nüfuz derecelerine erişememiştir.²⁴⁰ Karaosmanoğulları, 18. yüzyılda Saruhan'da başladıkları ayanlık faaliyetlerini zamanla genişleterek Saruhan'ın etrafındaki sancaklara da sirayet ettirmişlerdir.

²³⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s.12-13.

²³⁸ Uluçay, *a.g.e.*, s. 16.

²³⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 20.

²⁴⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 20.

Klasik dönemin taşra idaresindeki bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan ve ayan denilen yerel yöneticilerin de unvanları olarak gördüğümüz mutasarrıf, muhassıl, mütesellim, müsellim, voyvoda gibi terimleri kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Mutasarrıf, sözlük anlamı tasarruf eden yani herhangi bir makamı, memuriyeti ya da görevi elinde bulundurandır. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren paşalar tayin edilmeye başlanınca bey rütbeli sancak idarecilerinden ayırmak amacıyla mutasarrıf tabiri kullanılır oldu. 18. yüzyılda kavramın yaygınlaşmasıyla sadece paşalara değil beylere de mutasarrıf denildi. Buradaki en önemli neden, sancakların has statüsünün kaldırılarak mîrî mukâtaa haline dönüştürülerek iltizâma verilmesiydi. Dolayısıyla, mutasarrıfların askerî yönünden ziyade mâlî yönü ön plana çıktı. Bu dönüşüm sancaklarla başlamış, eyaletlere de uzanmıştır. 19. yüzyılda ise bazı eyaletlerin ve sancakların idaresi “ber-vech-i mutasarrıflık” olarak tevcih edilmiştir. Bu haliyle mutasarrıf artık eyalet veya sancağın idarecisiyle eş anlamlı hale gelmiştir.²⁴¹

Muhassıl, sözlüklerde “tahsil eden” şeklinde tanımlanır. Tahrir defterlerinde ilim tahsil eden öğrenciler için de bu tabir kullanılmaktaydı. Osmanlılarca yaygın kullanımı ise vergi tahsildarı anlamındadır. Başlangıçta devlete ait gelirlerin toplanmasından sorumlu mahallî kimselerdi. 17. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli’deki bazı sancakların mirî gelirlerini toplayan kimselere muhassıl-ı emvâl ya da muhassilü’l-emvâl denmekteydi. Özellikle 18. yüzyılda timar ve zeametlerin mâlikâne usulüyle satılması neticesinde eyalet ve sancakların hem havâss-ı hümayûna ait gelirlerini toplayan hem de idaresinde bulunanlara muhassıl denildiği, sancakların da ber-vech-i muhassılık şeklinde tevcih edilmeye başlandığı görülmektedir. 19. yüzyılın başlarında bu uygulama yaygınlaşmış ve birçok sancak muhassıllara verilmiştir. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte vergilerin toplanması konusunda görev alan memurlar da muhassıl-ı emvâl şeklinde adlandırıldı.²⁴²

Mütesellim/müsellim, “kendisine teslim edileni alan kişi” olarak tanımlanır. Osmanlı vesikalarında yaygın olarak mütesellim şeklinde geçmektedir. Mütesellim, taşra idaresinde eyalete ya da sancağa atanan idarecinin vekili anlamına gelmekteydi.

²⁴¹ Orhan Kılıç, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri I*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 245-247.

²⁴² Özkaya, Akyıldız, a.g.m., s. 18-20; Kılıç, a.g.m., s. 238, 248.

Mütesellimler, vekil oldukları idarecinin yerine bakan ve onlara tahsis edilen gelirlerin toplanmasından sorumlu olan kimselerdi. 16. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır. Başlangıçta idarecinin kapı halklarından atanan kimselerken, 18. yüzyılda bu görevi yerel hanedanlar ele geçirmiştir. 19. yüzyılda mütesellimlerin tayininde birtakım değişikliklere gidildi. Mütesellimlerin yerelden ziyade İstanbul'dan tayini kararlaştırıldı. Özellikle II. Mahmud devrinde sancaklar yeni kurulan Hazinele bağlanınca, mütesellimler de buralardan tayin edilmeye başlandı. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte mütesellimlik uygulaması da kaldırıldı.²⁴³

Voyvoda, Osmanlı literatüründe iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki Eflak ve Boğdan prenslerine verilen unvandır. Konumuz açısından bizi ilgilendiren ikinci anlamı ise serbest timar sahibi adına vergi tahsilatı yapan kişidir.²⁴⁴ Muhassıl ile mütesellimden ayıran yönü ise sadece dirliklerin değil merkezî hazineye ait gelirler ile vakıf gelirlerinin de tahsil edilmesinden sorumlu olmasıdır. Eyaletlerdeki gelirlerin tahsilinden sorumlu olan voyvodalar 16. yüzyılda önem kazandı. Bu yüzyılda üst düzey devlet memurlarına ve saray mensuplarına tahsis edilen gelirler voyvodalar eliyle toplanmaktaydı. 17. yüzyıldan itibaren değişen koşullarla birlikte iltizâm sisteminin yaygınlaşmasıyla eyaletlerin defterdarlıkları kaldırılarak hazine gelirleri voyvodalık ya da muhassıllık olarak ihale edildi. 17. yüzyılın ortalarından itibaren mütesellimlerin de kazalardaki gelirleri toplamak için voyvodalar gönderdiği bilinmektedir. 18. yüzyılda voyvodaların taşradaki güçlü ve zengin ailelerin eline geçtiği belirtilmektedir. Merkezî hazinenin gelirlerini toplayan voyvodalar, bu toplanan meblağın harcamalar için gönderilmesinden de sorumluydular. Kazalarda niyabet ve bâd-ı hevâ vergilerini topluyorlardı. Tanzimat devrinde yapılan düzenlemelerle kazalardaki voyvodaların yerini kaza müdürleri aldı.²⁴⁵

1.2.4. Ayanlar Devrinde Manisa Kazası'nın İdaresi

Osmanlı taşrasında idarî yapıda gözle görülür biçimde kendine yer bulmuş hanedanlar Anadolu'nun hemen her sancağında göz önündeydiler. Bununla birlikte, sancakların yönetim biçimlerinde de değişimler gözlenmekteydi. Daha evvel de bahsedildiği gibi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Saruhan Sancağı genel itibarıyla mâlikâne usulüyle kişilere tevcih edilmekteydi. Sancağı tasarruf eden yöneticilere

²⁴³ Özkaya, a.g.m., s. 203-204.

²⁴⁴ Kılıç, a.g.m., s. 251.

²⁴⁵ Özvar, a.g.m., s. 129-131.

bakıldığında büyük bir kısmının aynı zamanda Aydın muhassılı olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla sancağa tayin edilen görevliler Aydın'da oturmaktaydılar. Bunlar da Manisa'yı atadıkları mütesellimler aracılığıyla idare etmekteydiler. Bu mütesellimler arasında Karaosmanoğulları ailesinden kimseler bulunduğu gibi paşaların kendi kapı halkından adamları da bulunmaktaydı. Ancak Karaosmanoğulları zamanla, hem de aile olarak, diğer yerel güçlerin arasından sıyrılmış; neredeyse bir asra yakın bir dönem Manisa'nın ve hatta Batı Anadolu'nun siyasî, sosyal ve ekonomik hayatına damga vurmuştur.

Manisa'da ayanlar çağında öne çıkan Karaosmanoğulları ailesinin geçmişi 17. yüzyılın ortalarına değin takip edilebilmektedir. Ailenin Güneydoğu Anadolu'dan göç ederek Manisa'nın Yayaköy'üne (günümüzde Akhisar ilçesine bağlı Zeytinliova) yerleşen bir Türkmen ailesi olduğu düşünülmektedir. Bu ailenin soyundan olup tespit edilebilen en eski kişi olan Mehmed Çavuş'un (ö. 1644) ise kapıcıbaşı²⁴⁶ olarak devlet hizmetinde bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁷

Karaosmanoğulları ailesine ismini veren kişi Mehmed Çavuş'un oğlu Kara Osman Ağa'ydı. Bir sipahi emeklisi olan Kara Osman Ağa aynı zamanda mütesellim kethüdalığı, Bahadırlı Mukâtaası Eminliği (1666), Beytü'l-mâl-ı Âmme ve Hâssa Mukâtaası Eminliği (1676), cizyedârlık (1687) gibi çeşitli görevlerde bulundu. 1691'de ise Viyana Seferine katılmayan zaim ve timarlı sipahilerin gelirlerini devlet adına zapt etmek için görevlendirildi. Bu hizmetleri yapabilecek derecede güçlü biri olduğundan zamanla devlet nezdinde itibarlı bir konuma yükselen Kara Osman Ağa servet ve güç sahibi bir kimse olarak 1706'da Yayaköy'de vefat etti. Bu tarihten

²⁴⁶ Kapıcıbaşılar, saray muhafızlığı, teşrifat işleri, Rikâb-ı Hümayûn hizmetlerinde bulunan kapıcıların başıydı. Bunları tayin, terfî ve emeklilik işlerinde de yine kapıcıbaşılar sorumluydu. Ayrıca, Arz Odası'nda elçi kabulünden, taşradaki üst düzey görevlilere gönderilen fermanların ulaştırılmasına ve Sarayın dışına çıkan padişahın maiyetinde bulunmakla da görevliydi. Başlangıçta Enderun'dan seçilen kapıcıbaşılar, devşirme rejiminin önemini kaybetmesiyle birlikte ümera oğullarından seçilmişlerdir. 18. Yüzyılda kapıcıbaşılık rütbe veya paye olarak verilmeye başlanmış, bunlardan ayanlar dahi nasiplenmiştir. Kapıcıbaşılık kurumu 1908'de kaldırılmıştır. Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 345-347.

²⁴⁷ Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 468; aynı yazar, "Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. Ve 19. Yüzyıllar)", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 388-389.

itibaren aile, Manisa’da “*Osmanzadeler/Karaosmanoğulları*” olarak anılmaya başladı.²⁴⁸

Güneydoğu’dan gelen bir Türkmen ailesine mensup Mehmed’in, Çavuş unvanlı bir kapıcıbaşı olması, oğlu Kara Osman’ın ise Ağa unvanlı, önce bir sipahi emeklisi daha sonra da bir mütesellim kethüdası şeklindeki kariyerleri, belirli bir servet birikimine sahip olarak hızlı yükselişlerinin önünü açtı. Öte yandan devlet görevlileriyle olan yakın irtibatları sayesinde hem devlet nezdinde güvenilir hem de taşradaki diğer yerel güçler karşısında sözü geçen bir aile konumuna yükseldiler. Burada aile üyelerinin bu fırsatları başarılı bir şekilde değerlendirmesinin rolü büyüktür. Böylece her başarılan görev maddî açıdan servet birikimine vesile olmakta, artan servet ise kapı halklarının oluşumuna ve daha sonra genişlemesine yol açmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bu iki ismin taşradaki atılımları, Karaosmanoğulları’nın yükselişine zemin hazırlamıştır. Onların bu atılımları olmasa, muhtemelen bu aile bu kadar güçlü olmayacaktı.

Kara Osman Ağa’nın oğullarından Hacı Mustafa Ağa, bu aileden Saruhan Sancağı Mütesellimliği’ne tayin edilen ilk isimdir. Hacı Mustafa Ağa’yı mütesellimliğe götüren olaylar silsilesi, Mustafa Ağa’nın neden mütesellim tayin edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hacı Mustafa Ağa, ilk olarak babası gibi Beytü’l-mâl-ı Âmme ve Hâssa Mukâtaası Eminliği görevini ifa etmekteydi. 1724’teki İran Seferi sırasında bölgeden talep edilen develerin toplanmasında görev aldı. 1730’da Manisa’nın Serdengeçti Ağası olarak tayin edildi. 1733’te Revan Seferine katılmak için 300 askeri ile bizzat Revan’a hareket eden Hacı Mustafa Ağa, İran savaşları sırasında gösterdiği başarılar neticesinde devletin güvenini kazandı.²⁴⁹ Öte yandan, bölgede türemiş olan Sarıbeyoğlu, Sıracalı Himmet ve Uzun İsmail gibi eşkıyaların bertaraf edilmesinde de önemli roller üstlendi. Bu başarıları O’nun Saruhan Sancağı mütesellimi olmasının yolunu açtı. Manisa’daki yaklaşık 20 yıllık hizmeti neticesinde 1743’te mütesellimliğe getirildi. Hacı Mustafa Ağa, 1743 yılında atandığı Saruhan Mütesellimliği görevine 1755’e kadar devam etti.²⁵⁰ Hacı Mustafa Ağa’nın

²⁴⁸ M. Çağatay Uluçay, “Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s.247; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997, s. 25-26; aynı yazar, “Karaosmanoğulları”, s. 468.

²⁴⁹ M. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Lise Matbaası, Manisa 1946, s. 54; aynı yazar, “Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler”, s. 246; Nagata, *a.g.e.*, s. 26; aynı yazar, “Karaosmanoğulları”, s. 468.

²⁵⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 55; Nagata, *a.g.e.*, s. 26; aynı yazar, “Karaosmanoğulları”, s. 468.

bu süre zarfında görevini bazen oğulları Ataullah ve Ahmed Ağalar ile bazen de damadı Kösezade Hidayetullah Ağa eliyle ifa ettiği bilinmektedir.²⁵¹

Hacı Mustafa Ağa'nın ailesiyle birlikte sancağın idaresindeki bu güçlü konumu zaman içerisinde aleyhine döndü. Mütesellim Mustafa Ağa hakkında birtakım usulsüzlüklere karıştığı ve halktan fazla vergi topladığı yönünde merkezî hükümete şikayetlerde bulunulmuştu. Ayrıca bölgedeki diğer ayanlarla da çekişme içinde olan Hacı Mustafa Ağa, Saruhan Sancağı Mukâtaası'nı mâlikâne olarak üzerine alan Yeğen Ali Paşa ve ortaklarıyla da geçinememekteydi. Bütün bu olaylar neticesinde 1755'te görevinden azledildi. Azledilmesine rağmen sancaktaki hakimiyetini tekrar kurmak çabasından vazgeçmedi. Hacı Mustafa Ağa'nın bu hırsı onun sonunu getirdi ve 1755 yılı Kasım'ında idam edildi.²⁵² Mustafa Ağa'nın katlinin yarattığı kötü imaj neticesinde Karaosmanoğulları'na mütesellimlik ve mültezimlik yasağı konduysa da²⁵³ daha sonra aile bireylerinin sancakta görev yaptığı görülmektedir.

Hacı Mustafa Ağa görevinden azledildikten sonra yerine İbrahim Ağa mütesellim tayin edildi (1755). İbrahim Ağa, Saruhan Sancağı mutasarrıfı olan Yeğen Ali Paşa'nın kapıcılar kethüdası idi. Fakat kısa süre içerisinde İbrahim Ağa da Hacı Mustafa Ağa'nın akıbetine uğradı. Nitekim İbrahim Ağa halkın kendisinden çok fazla şikayetçi olması üzerine görevinden azledildi (Mart 1756). Bunun üzerine Yeğen Ali Paşa, Akhisar Voyvodası Hacı Şabanoğlu Mehmed Ağa'yı Manisa'ya mütesellimi olarak gönderdi. Fakat Mehmed Ağa'nın da Manisa halkı ile iyi ilişkiler kuramaması ve dolayısıyla bölgeyi layıkıyla idare edememesi üzerine Saruhan Sancağı Mütesellimliği'ne yeniden Yeğen Ali Paşa'nın kapıcılar kethüdası İbrahim Ağa tayin edildi (1756).²⁵⁴

²⁵¹ Nagata, *a.g.e.*, s. 26-27.

²⁵² Uluçay, *a.g.e.*, s. 55; aynı yazar, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", s. 246; Nagata, *a.g.e.*, s. 27-28; aynı yazar, "Karaosmanoğulları", s. 468. İdam edilen Hacı Mustafa Ağa'nın 23 Aralık 1755 tarihli bir fermanla mallarının da müsaderesine karar verildi. Müsadere sonrasında Hacı Mustafa Ağa'nın büyük oğlu Ataullah Ağa hükümete başvurarak af dilemiş ve müsadere edilen malların iadesi karşılığında 1.800 kese (900.000 kuruş) ödeyeceğini ifade etmiştir. Hükümet Ataullah Ağa'nın teklifini kabul etmiştir. Fakat bir süre sonra Ataullah Ağa 1.800 kesenin ağır olduğunu söyleyerek indirim talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 1.800 kese borçtan 300 kese düşülerek geri kalan borcun ise 500 kesesi elde edilen müsadere malına eklenmiş, 1000 kese ise ödenmesi için taksitlendirilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yuzo Nagata, Feridun M. Emecen, "Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *Belgeler*, C. XXV, S. 29, 2004, s. 1-2.

²⁵³ Uluçay, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", s. 246.

²⁵⁴ Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 279-280.

Saruhan Sancağı Mutasarrıflığı ile Aydın Muhassıllığı'nı uhdesinde bulunduran Yeğen Ali Paşa, Mirahur-ı Evvel Halil Ağa ve arkadaşları ile müştereken Saruhan Sancağı mukâtaasının mâlikâne mutasarrıfıydı. 1756'da Yeğen Ali Paşa Anadolu Valiliği'ne tayin edildiyse de kısa süre sonra vefat etti. Yerine Aydın Muhassılı olarak Çelik Mehmed Paşa tayin edildi. Saruhan mukâtaasının müşterek mutasarrıfları Halil ve arkadaşları da Saruhan mukâtaasını Çelik Mehmed Paşa'ya iltizâma verdiler. Paşa da sancağı idare etmek üzere Kapıcılar Kethüdası Ömer Ağa'yı mütesellim tayin etti. Ömer Ağa 1758'e kadar Manisa'yı idare etti.²⁵⁵ 1758 yılı Temmuz'unda yerine Karaosmanzade Hacı Mustafa Ağa'nın büyük oğlu Ataullah Ağa, "*Bedel-i Sancağ-ı Saruhan*" mukâtaasını iltizâmına alarak mütesellim tayin edildi.²⁵⁶

Ataullah Ağa mütesellimliği döneminde (1758-1761), tıpkı babası gibi bölgedeki diğer ayanlarla çekişme içine girdi. Özellikle Adala Ayanı Köseoğulları, Akhisar Voyvodası Hacı Şabanoğlu Mehmed ve Bergama Voyvodası Araboğlu gibi rakipleriyle devamlı olarak çekişme halinde bulunduğu bilinmektedir.²⁵⁷ Bunun yanında kapısındaki adamları aracılığıyla kanuna aykırı vergi toplamış ve yörükleri dahi soymaya kalkışmıştı. Ataullah Ağa bu davranışlarından dolayı 1761'de mütesellimlik görevinden azledildi.²⁵⁸

Ataullah Ağa'nın azli sonrasında yerine Aydın Muhassılı vekili Mehmed Efendi atandı.²⁵⁹ Mehmed Efendi, Manisa halkıyla iyi ilişkiler kuramadı. 1762 senesinde yerine Turgutlu Voyvodası Abdullah Ağa mütesellim tayin edildi. Çok geçmeden Abdullah Ağa'nın yerine el-Hac Numan Ağa Saruhan Sancağı Mütesellimliği görevine getirildi. Fakat Numan Ağa da vergi işlerinde yolsuzluk yaparak halkı karşısına aldı. Hakkındaki şikayetler merkeze iletilince 1764'te o da azledildi. Saruhan Sancağı mukâtaası, o tarihte müştereken Saruhan Sancağı Mutasarrıfı bulunan Dergâh-ı Âli Kethüdası Halil Ağa, Yedekçipaşazade Mustafa, Yeğen Alipaşazade Abdülbaki, Ali ve Seyyid Mustafa tarafından ikinci kez Aydın Muhassılı vekili Mehmed Efendi'ye iltizâm edildi. Mehmed Efendi, önceki

²⁵⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 280.

²⁵⁶ Nagata, *a.g.e.*, s. 31.

²⁵⁷ Uluçay, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", s. 246; Nagata, *a.g.e.*, s. 31.

²⁵⁸ Uluçay, *a.g.m.*, s. 246; Fikret Yılmaz, "Kara Osman-Oğlu Ataullah Ağa'ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 1990, s. 241.

²⁵⁹ Nagata, *a.g.e.*, s. 31; Uluçay, *a.g.e.*, s. 281.

yaşananlardan ders çıkarmış olacak ki Saruhan'ı idare etmesi için vekil olarak Yusuf Ağa'yı gönderdi (1764). Aynı yıl Saruhan Sancağı mukâtaasını el-Hac Halil Ağa iltizâmına aldı.²⁶⁰ Bu dönemde Saruhan'a tayin edilenler halkı memnun edemediler. Halktan gelen şikayetler sonucu sık sık aziller gerçekleşti. Bu durum, sancaktaki güç sahipleri arasındaki yaşanan çekişmenin bir tezahürüydü.

Bir taraftan sancak idaresinde art arda tayinler ve dahi aziller gerçekleşirken öte taraftan da Manisa'daki Karaosmanoğulları'nın nüfuzuna devlet tarafından müdahale ediliyordu. Bu dönemde, Manisa Mütesellimliği'nden azledilmiş olan Ataullah Ağa'nın Manisa'da kalması sakıncalı görülerek Yayaköy'e gitmesi ve orada ikamet etmesi emredildi. Ancak Ataullah Ağa bu emre itaat etmeyerek, Yayaköy yerine Manisa yakınlarındaki Papaslı/Papaslık Çiftliği'ne gitti. Papaslı Çiftliği'ne yerleşen Ataullah Ağa, Manisa'nın ileri gelenlerini yanına toplayarak şehri oradan idare etmeye çalıştı. Hatta bölgedeki hakimiyetini hiç kaybetmemiş ve hala mütesellimmişçesine kanunsuz bir şekilde vergi toplamaya devam etti.²⁶¹ Sonrasında Yayaköy'e giderek idareyi oradan ele almaya çalıştı. Bu sırada Bergama Voyvodası Araboğlu ile olan çekişmesi büyük bir çatışmaya dönüştü ve birçok köyün yakılarak harap olmasına sebep oldu.²⁶² Merkezî idare bu durumdan haberdar olur olmaz Aydın Muhassılı Abdurrahman Paşa'ya bir ferman gönderdi (Temmuz 1766). Fermanda Ataullah Ağa'nın başının kesilmesi ve bütün mallarına el konulması emrediliyordu.²⁶³

Ataullah Ağa'yı idam etmek üzere Abdurrahman Paşa derhal harekete geçti. Ataullah Ağa da bu sırada 2.000 kişilik kuvvetiyle Yayaköy'de bulunan etrafı hendeklerle çevrili kulelere çekilmişti. Bu kuleler bir nevi kale görünümündedir. Buradan da anlaşıldığı üzere gerek askerî güce gerekse sığınacak güvenli bir bölgeye sahip olan Karaosmanoğulları, kendi çıkarları zedelendiğinde devlete karşı gelmekten, hatta devletle çatışmaktan geri durmamaktaydı. Bu anlamıyla devletin bütün bölgelerinde görülen yerel güçlerin en önemli örneklerinden biriydiler.²⁶⁴

Ataullah Ağa'nın bu hamlesi üzerine Abdurrahman Paşa, Hamid Sancağı Mutasarrıfı Çelikpaşazade Ahmed Bey'i ve yine aynı bölgeden Hacı Ömer, Şeyh

²⁶⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 281.

²⁶¹ Uluçay, *a.g.m.*, s. 247; Nagata, *a.g.e.*, s. 31-32; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 241.

²⁶² Nagata, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶³ Uluçay, *a.g.m.*, s. 247; aynı yazar, *Manisa Ünlüleri*, s. 56; Nagata, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶⁴ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 244.

Hüseyinoğlu, Katırcıoğlu Mustafa, Kızılcacı Hacı Mahmudoğlu Salih gibi ayanları desteğe çağırdı. Bunun yanında İzmir'den de iki top çıkarılması emredildi. Bu gelişmeler neticesinde paşaya karşı duramayacağını anlayan Ataullah Ağa ve kardeşleri Yayaköy'den kaçtılar. Firari Ataullah Ağa yoldayken vefat etti (1766). Ataullah Ağa ve kardeşlerinin bütün malları ise müsadere edildi.²⁶⁵

Ataullah Ağa'nın idam fermanı yayınlandığı sırada kardeşi Ahmed Ağa, Saruhan Sancağı Mütesellimi idi.²⁶⁶ Ferman sonrasında Ahmed Ağa da mütesellimlikten azledildi (Eylül 1766) ve bir daha Karaosmanoğulları ailesine mütesellimlik verilmeyeceği bildirildi.²⁶⁷ Karaosmanzade Ahmed Ağa'nın mütesellimlikten azli sonrasında Bedel-i Sancağ-ı Saruhan mukâtaasını iltizâmına alan Aydın Muhassılı Abdurrahman Paşa'nın kethüdası Süleyman Ağa Manisa halkının talebi doğrultusunda mütesellim tayin edildi.²⁶⁸ Süleyman Ağa'nın ne kadar bir süre ile mütesellimlik yaptığı belli değildir. Çağatay Uluçay, Karaosmanzade Ahmed Ağa'nın yerine aynı tarihte Aydın Güzelhisarı'ndan Hamza Balızade İbrahim Bey'e Saruhan mukâtaasının 35.000 kuruşa iltizâma verildiğini kaydeder. Bu durumda Süleyman Ağa'nın mütesellimliğinin birkaç ay kadar sürdüğü tahmin olunabilir.²⁶⁹

İbrahim Bey'den sonra önceden Saruhan mukâtaasını iltizâm etmiş olan Halil Ağa ikinci kez mukâtaayı iltizâmına aldı. Halil Ağa, Karaosmanoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın maiyetini kullanmaktaydı. Manisa halkı ise bu durumdan şikayetçiydi. Şikayetlerin artması üzerine 7 Mayıs 1769'da azledildi. Hemen ardından Aydın Muhassılı vekili Mehmed Efendi üçüncü defa Saruhan mütesellimi tayin edildi. Mehmed Efendi Manisa'nın gelirlerini adamları vasıtasıyla toplamaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Bu nedenle 1770 Ekim'inde görevinden alındı. Aynı yıl yerine Ali Ağa mütesellim tayin oldu.²⁷⁰

²⁶⁵ Ataullah Ağa ile kardeşleri Hacı Ahmed Ağa ve Pulad Mehmed Ağa'nın mallarına el koyulduğu sırada bunların Manisa ovasındaki birçok köyü iltizâmlarında bulundurdıkları ve beş büyük çiftliğe sahip oldukları görülmüştür. Bkz. Nagata, *a.g.e.*, s. 32-33. Ataullah Ağa'nın mallarının müsaderesi hakkında ayrıca bkz. Yılmaz, *a.g.m.*, s. 245-252.

²⁶⁶ 9 Haziran 1766 tarihinde Saruhan Sancağı mukâtaası, Halil Ağa ve ortakları tarafından Karaosmanzade Hacı Ahmed Ağa'nın iltizâmına verilmişti. Bkz. Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 281.

²⁶⁷ Nagata, *a.g.e.*, s. 32; Uluçay, *a.g.e.*, s. 281.

²⁶⁸ Nagata, *a.g.e.*, s. 32.

²⁶⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 281.

²⁷⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 281-282.

18. yüzyıl boyunca ayanların güç kazanması ile savaşlar arasında doğru bir bağlantı vardır. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ayanların yükselişinde önemli bir payı olmuştur. Çünkü bu savaşa kadar vezirlerin kapı haklarının ön planda olduğu ordu, yerini taşrada otorite sahibi ayanlar ve onlara bağlı yerel kuvvetlere bırakmıştır. Ayanlar gerek İstanbul'un iâşesini gerekse ordunun ihtiyacı olan her türlü gıda maddesi, hayvan, asker ve mühimmatı karşılayabiliyorlardı. Bu anlamıyla ayanlar, özellikle savaş organizasyonunda devlet nezdinde yadsınamayacak bir öneme sahipti. Orduyu her anlamda destekleyen bir nevi savaş müteahhidi olan ayanların karşısındaki vezirler ise bu konuda yetersiz kalmakta, hatta yönettikleri bölgelerden talep edilenleri dahi ayanlar yoluyla temin edebilmekteydi. Ayanların merkezî idare karşısındaki bu güçlü konumları onlara, zaman içerisinde kapıcıbaşılıktan vezarete kadar çeşitli payeler²⁷¹ kazanmalarının da önünü açtı. Bu da devlet nezdinde ayanların devlet görevlisi olarak yönetici sınıfa dahil edilmelerine, dolayısıyla meşru bir zemine oturmalarına vesile oldu.²⁷²

Bunun en açık örneklerinden birini Karaosmanoğulları özelinde görmek mümkündür. Şöyle ki, yukarıda da zikredildiği üzere hükümet, Karaosmanoğulları'ndan Mustafa Ağa ve Ataullah Ağa'nın ölümü sonrasında artık Karaosmanoğlu ailesinden kişilerin Manisa idaresine getirilmeyeceğini duyurmuştu. Fakat 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ailenin Manisa'da tekrar güç kazanmasında önemli bir rol oynayacaktı.²⁷³ Nitekim gerek savaş zamanında ayanların askerî gücüne duyulan ihtiyaç, gerekse bu dönemde önemli bir ticaret merkezi olarak öne çıkan İzmir'in asayişinin sağlanması ve eşkiyadan korunması hususları ailenin bölgede tekrar hakimiyet kurmasında etkili oldu.²⁷⁴ Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus donanmasına karşı İzmir'in muhafazası devlet nezdinde büyük bir önem kazanmıştı. Bu yüzden daha önce Saruhan Mütesellimliği'nden azledilen Karaosmanzade Hacı Ahmed Ağa 1769'da Sancakburnu Muhafızlığı ile

²⁷¹ Ayanlara verilen payeler hakkında ayrıca bkz. Serkan Polat, "Çapanoğulları Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Ayanlara Paye Tevcihi", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 12/40, 2024, s. 377-402.

²⁷² Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik Ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 24-26. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Hamit Karasu, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2021.

²⁷³ Nagata, "Karaosmanoğulları", s. 468.

²⁷⁴ Nagata, *a.g.e.*, s. 33; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 468.

görevlendirildi. Bunun yanında aynı yıl İzmir Voyvodalığına da tayin edildi.²⁷⁵ Fakat bir süre sonra Hacı Ahmed Ağa'nın kuvveti ile Tuna Cephesindeki orduya katılması istendi. 1771'de Şumnu'dan İzmir'e dönüşünde ise Sakız Adası muhafızlığına getirildi.²⁷⁶ Aynı yıl Hacı Ahmed Ağa'ya başarılarına istinaden Kapıcıbaşılık rütbesi tevcih edildi.²⁷⁷

Buraya kadar ki anlatıdan da anlaşıldığı üzere Karaosmanzade Hacı Ahmed Ağa söz konusu savaş zamanında önemli askerî görevler üstlenmiştir. Üstelik hizmetleri sadece askerî alanda kalmamış aynı zamanda bu dönemde ordunun ihtiyacı olan zahireyi de temin etmiştir. Hacı Ahmed Ağa bütün bu hizmetlerinin karşılığı olarak 1773'te Saruhan Sancağı Mütesellimliği'ne tekrar getirildi.²⁷⁸ Böylelikle Manisa'da yeniden Karaosmanoğulları dönemi başladı. Manisa'yı hakimiyeti altına alan Hacı Ahmed Ağa, Saruhan Mütesellimliği görevini vefat yılı olan 1793'e kadar sürdürdü. Hacı Ahmet Ağa'nın bu süre zarfında Saruhan'ı zaman zaman Karaosmanzade Mehmed Ağa aracılığıyla da idare ettiği olmuştur.²⁷⁹

Hacı Ahmed Ağa'nın mütesellimliği devrinin en önemli olayı 1787-1792 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'dır. Bu savaş sürecinde Hacı Ahmed Ağa'nın yine sahada etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Savaş başladığı sırada Hacı Ahmed Ağa Saruhan mütesellimi olarak kuvvetleri ile bizzat cepheye yer aldı. Yine savaş süresince ordunun zahire ihtiyacını karşılamakla meşgul oldu. 1792'de Hacı Ahmed Ağa başbuğ olarak, yeğenleri Hacı Mehmed Ağa ve Bergama Voyvodası Ömer Ağa ile orduya katılmaları için tekrar çağırıldı. Her ne kadar savaş Rusya'nın zaferi ile sonuçlanmışsa da savaşta gösterdiği yararlılıklar sebebiyle Hacı Ahmed Ağa'ya Padişah tarafından "samur kürk" giydirildi.²⁸⁰

Hacı Ahmed Ağa'nın 1793'te vefat etmesinden sonra Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa (Kara mütesellim), Saruhan Sancağı mukâtaasını iltizâmına aldı.²⁸¹ Hacı Mehmed Ağa'nın mütesellimliği devri hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte

²⁷⁵ Nagata, *a.g.e.*, s. 35; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 468; Uluçay, *a.g.e.*, s. 18-19; aynı yazar, *Manisa Ünlüleri*, s. 56-57.

²⁷⁶ Nagata, *a.g.e.*, s. 35; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 468; Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 18-19; aynı yazar, *Manisa Ünlüleri*, s. 56-57.

²⁷⁷ Uluçay, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", s. 247.

²⁷⁸ Nagata, *a.g.e.*, s. 35; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 468; Uluçay, *a.g.e.*, s. 56-57.

²⁷⁹ Nagata, *a.g.e.*, s. 35-36; Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 19.

²⁸⁰ Nagata, *a.g.e.*, s. 35.

²⁸¹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 282.

Uşaklı Acemoğulları'nın derdest edilmesinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.²⁸² Şöyle ki 1790'da Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla Batı Anadolu'daki ayanlara kuvvetleri ile sefere iştirak etmeleri emredilmişti. Bu dönemde Uşak Voyvodası olan Acemoğulları'ndan Seyyid Ahmed, emre itaat etmeyerek sefere gitmedi. Gerek emre itaatsizliği gerekse daha önceden hakkında yapılan birçok şikâyet üzerine Acemoğulları'nın katli için ferman yayınlandı. Bu emri yerine getirmek için Anadolu Valisi Hacı Ali Paşa görevlendirildi. Ali Paşa ilk olarak Acemoğulları üzerine kardeşi Osman Bey'i, kethüdasını ve Seyyid Ahmed'in yerine Uşak voyvodası tayin edilen Hasan Ağa'yı gönderdi (1793). Banaz taraflarında iki taraf arasında çıkan çatışmada Acemoğulları'nın bölükbaşı olan Kızıl Abdi'nin kuvvetleri galip çıktı ve Osman Bey geri çekildi. Acemoğlu Seyyid Ahmed ve kardeşi Şahin, bu başarıdan sonra Uşak'a giderek oraya yerleştiler.²⁸³

Bunun üzerine hükümet bizzat Ali Paşa'nın Acemoğulları'nın üzerine gitmesini emretti. Ali Paşa kuvvetleri ile Uşak'a giderek şehri kuşatsa da Acemoğulları'nı ortadan kaldırmaya muvaffak olamadı. Nitekim Ahmed Ağa saklandığı kasabanın etrafını hendek ve su ile kapatmıştı. Buna kışın şiddeti de eklenince askerler kuşatmadan vazgeçerek geri dönmek istediler. Bunun üzerine Ali Paşa kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.²⁸⁴ Bu başarısızlığı sebebiyle de azledildi (1794).²⁸⁵

Hükümet, Ali Paşa yerine Acemoğulları'nın yakalanması konusunda Karaosmanoğulları'nı göreve çağırdı. Bu iş için aileden Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Bergama Voyvodası Hacı Ömer Ağa görevlendirildi. Karaosmanoğulları, Ahmed Ağa'nın saklandığı Banaz Kazası'nın Öksüz Köyü'nü kuşattı. Bunu haber alan Acemzade Ahmed Ağa Simav Kazası'na doğru kaçmaya başladı. Fakat Simav yakınlarında²⁸⁶ Nasuhoğlu Nasuh Ağa tarafından yakalanarak öldürüldü. Nasuh Ağa, Ahmed Ağa'nın kesik başını Karaosmanzadeler'e gönderdi.

²⁸² Nagata, *a.g.e.*, s. 39.

²⁸³ Uluçay, *a.g.e.*, s. 22-23. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Biray Çakmak, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Eşrâf-Toplum İlişkileri: Uşak Eşrâfindan Acemzâdelerin Tarihine Katkı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 2, Aralık 2015, s. 64-66.

²⁸⁴ Çakmak, *a.g.m.*, s. 66.

²⁸⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 23.

²⁸⁶ Çakmak, *a.g.m.*, s. 66.

Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa da Acemzade Ahmed Ağa'nın kesik başını İstanbul'a iletti.²⁸⁷

Devleti bir hayli uğraştıran Acemoğulları'nın bertaraf edilmesinde gösterdiği başarıya istinaden Hacı Mehmed Ağa'ya Saruhan Mütesellimliği'ne ek olarak Aydın Muhassıllığı verilmiştir. Hacı Mehmed Ağa bu görevlerini vefat tarihi olan 1796'ya kadar ifa etti.²⁸⁸ Onun ölümü ile yerine oğlu Hacı Hüseyin Ağa Saruhan Mütesellimi ve Aydın Muhassılı oldu.²⁸⁹ Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği dönemi ise çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır.

Gerek Karaosmanoğulları gerekse Batı Anadolu'daki diğer ayan aileleri bu dönemde, bölgede sadece idarî ve malî görevleri ile etkili olmamışlar; aynı zamanda ileride çok önemli sonuçlara yol açacak olan demografik bir değişimin de ivme kazanmasında büyük rol oynamışlardır. Şöyle ki 16. yüzyılda Rum tebaa Batı Anadolu'nun birçok bölgesinde ya yoktu ya da demografik açıdan sayıca çok azdı. Bu yüzyıldan itibaren özellikle adalardan ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden peyderpey Rum nüfus gelerek bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'in ticari anlamda²⁹⁰ öne çıkması ve pamuğa olan talebin artması idi. Bu ticari canlanma sonucu ortaya çıkan işgücü ihtiyacı ise Rum işçiler aracılığıyla giderilmeye çalışıldı.²⁹¹

Göç sürecine ivme kazandıran en önemli olaylardan birisi ise 1770 Mora ayaklanması ve akabinde yaşananlardır.²⁹² Mora'da yaşanan olaylar sırasında Arnavut baskısından kaçan Rumlar, Batı Anadolu'ya -özellikle de İzmir ve Manisa çevresine- göç etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Rumların bölge ayanları tarafından kabul gördüğü özellikle Karaosmanoğulları'nın davetkar tutumları ile Manisa'da ev ve dükkân kiralayarak bölgeye yerleştikleri bilinmektedir.²⁹³ Rumlar, Karaosmanoğulları

²⁸⁷ Özkaya, "Anadoludaki Büyük Hanedanlıklar", s. 832; Nagata, *a.g.e.*, s. 39. Uluçay, *a.g.e.*, s. 22-23.

²⁸⁸ Nagata, *a.g.e.*, s. 39.

²⁸⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 282; Nagata, *a.g.e.*, s. 45.

²⁹⁰ İzmir'in uluslararası ticaretin bir parçası olması hakkında bkz. Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 95-164.

²⁹¹ Ferhat Berber, "Osmanlı Döneminde Manisa'da Rum Nüfusun Artışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırmalar Kavramlar, Araştırmalar ve Uygulama-2*, Ed. Sevilay Özer, Şükrü Ünar, Lyon 2022, s. 25-26.

²⁹² Berber, *a.g.m.*, s. 25-26.

²⁹³ Nagata, *a.g.e.*, s. 21-22; Tuncer Baykara, *XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1966, s. 19-20; Berber, *a.g.t.*, s. 31-32.

başta olmak üzere, bölge ayanlarının çiftliklerinde ve ağıllarında çalışmaya başlamışlardır.²⁹⁴ Örneğin, Karaosmanzade Hüseyin Ağa'nın Karaağaçlı Çiftliği'nde çalışan 21 kiracısından 19'unun Rum idi. Dolayısıyla bu göçler, ayanlara önemli bir iş gücü de sağlamıştı. Hüseyin Ağa örneğinde de anlaşıldığı üzere ayanlar, işsiz Rumları kendi çiftliklerinde çalıştırıyor, topraklarının bir kısmını onlara ucuza kiraya veriyordu. Böylelikle demografik değişimlerden kendi çıkarları doğrultusunda faydalanma yolunu seçiyorlardı.²⁹⁵ Ayanların bu tutumları bölgede Türklerin aleyhine demografik yapının değişmesinde önemli bir etken olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde ise süreç Türklerin aleyhine işlemeye başlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MAHMUD DÖNEMİ (1808-1839)

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birçok devlet adamı, III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren imparatorluğun eski kudretine kavuşabilmesinin yolunun ordunun güçlendirilmesinden geçtiği kanaatindeydi. Bundan dolayı bu yüzyıldan itibaren girişilen ıslahat çabaları orduya ve onun dayandığı kurumlar üzerine yoğunlaştı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece askerî kurumlarının değil, aynı zamanda diğer bütün kurumlarının köklü bir değişime ihtiyacı vardı. Nitekim değişen dünya karşısında imparatorluğun bütün kurumları gerek zihniyet, gerekse teşkilat bakımından miadını doldurmuş bulunuyordu. Fakat III. Ahmed döneminde olduğu gibi sonrasında onu takip eden I. Mahmud (1730-1754), III. Mustafa (1757-1774) ve III. Selim (1789-1807) devirlerinde de bu husus yeterince anlaşılmadığından veya idrak edenlerin de yeterli kudret ve imkanları olmadığından yenilikler genel itibarıyla

²⁹⁴ Nagata, *a.g.e.*, s.22; Berber, *a.g.m.*, s. 26; Ayrıca bkz. Ali Yaycıoğlu, *Partners Of The Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, California 2016, s. 97.

²⁹⁵ Bayır, *a.g.t.*, s. 61.

askerî boyutta kaldı. Askerî alandaki yenileşme hareketleri, özellikle Kapıkulu Ocakları'nın buna şiddetle karşı olmaları sebebiyle gerek kanlı ihtilallerle bertaraf edildi, gerekse çoğu zaman reformlara kalkışanların öldürülmesiyle son buldu.²⁹⁶

Osmanlı Sultanı III. Selim de benzer bir kaderi yaşadı. Nitekim 29 Mayıs 1807'de Osmanlı Sultanı III. Selim, ulema ve yeniçeri iş birliği ile ortaya çıkan bir ayaklanma sonucu tahttan indirildi ve Nizam-ı Cedid ordusu dağıtıldı. Böylelikle Sultan Selim'in Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirme çabaları da sona erdi. IV. Mustafa'nın kısa süren hükümdarlığı (1807-1808) sonrasında Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa ve destekçilerinin yardımıyla Şehzade Mahmud, 28 Temmuz 1808'de Osmanlı tahtına geçti.²⁹⁷

Tahta çıktığında 23 yaşında olan ve hükümranlılığına tahtını borçlu olduğu Alemdar Mustafa Paşa'nın hakimiyeti altında başlayan II. Mahmud, reformist düşüncelere sahip bir padişahı. Onun yenilikçi fikirlerini amcası III. Selim'den devraldığı biliniyordu.²⁹⁸ Özellikle Sultan Selim'in tahtan indirilmesinden katline kadar geçen bir yılı aşkın süre zarfında, II. Mahmud onunla sıklıkla görüşmüş ve ondan reformcu fikirler alarak devlet yönetimi anlamında tecrübeler edinmişti.²⁹⁹ Bununla birlikte Sultan Mahmud, III. Selim'in zafiyetlerinin ve kararsızlıklarının sonuçlarını görmüş ve bunlardan gerekli dersleri çıkarmıştı. Özellikle Nizam-ı Cedid programının getirdiği sınırlı ıslahat girişimlerinin sonuçlarına tanık olan Sultan Mahmud, reformların kapsamının askerî alanları aşarak tüm kurumlara, hatta topluma ulaşması

²⁹⁶ Midhat Sertoğlu, "Tanzimat'a Doğru", *Sultan II. Mahmud Ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriden Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 1-2. 18. yüzyıldan II. Mahmud devrine kadarki süreçte gerçekleştirilen ıslahatlar için ayrıca bkz. Nejdett Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s. 25-62, 65-94.

²⁹⁷ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 352; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, E Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 25. Ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid Ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK, Ankara 2022, s. 82-85, 87-89; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: 1774-1912*, C. 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 164-166, 174-176; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, C. 7, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 323-332; Stanford J. Shaw, *Eski Ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 521-528, 529-544, 545-560; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. B. Babür Tuna, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 104-107; Aysel Yıldız, *Osmanlı'da Kriz Ve İsyan-Sultan'ın Düşüşü-*, çev. Dara Elhüseyni, Fol Yayınları, Ankara 2023; Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 364-365; aynı yazar, "Mustafa IV", *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 283-285.

²⁹⁸ Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.* s. 25-26.

²⁹⁹ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, 1995, s. 13; Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.*, s. 25; Karal, *a.g.e.*, s. 142-143; Beydilli, *a.g.m.*, s. 356.

gerektiği fikrindeydi.³⁰⁰ Sultan bu yönüyle kendinden önceki Osmanlı hükümdarından ayrılmaktaydı. Ayrıca Sultan, gerçekleştirmek istediği reformların dikkatle planlamadan ve reform hareketleri için gerekli desteği almadan başarıya ulaşamayacağını farkındaydı. II. Mahmud'un bu farkındalıkları onun hükümdarlığı boyunca reform politikasının esasını oluşturdu.³⁰¹

II. Mahmud'un hükümdarlığı devri genellikle tarihçiler tarafından iki kısımda ele alınır. Bunlardan birincisi, tahta geçtiği 1808 yılından 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar olan hazırlık devridir. İkincisi ise 1826'dan 1839'da vefatına kadarki reformların hızla hayata geçirildiği devirdir. Sultan Mahmud'un hükümdarlığının ilk devri genel itibarıyla savaşların, zorba idarecilerin ve çoğunlukla askerî ve ilmiye sınıfına mensup ıslahat karşıtlarının hüküm sürdüğü bir dönemdi.³⁰² Sultan bu devirde ilk olarak kendine bir güç tabanı oluşturarak işe koyuldu. Özellikle ulema, kalemiye ve ordunun kilit noktalarına güvendiği adamlarını getirdi.³⁰³ Yeniçerileri ortadan kaldırmaya niyetli olan Sultan, ulema-yeniçeri iş birliğine meydan vermemek için tedbirler aldı. Önde gelen ulema mensuplarını ıslahatların gerekliliğine inandırdı. Islahata taraftar olan ulemayı etrafında topladı, bazılarını ise taltif ederek hoş tutmaya özen gösterdi. Böylelikle ulemadan önemli bir kısmını kendi yanına çekti.³⁰⁴ Bunun yanında, aşağıda ayrıntılı olarak yer verildiği üzere gerek Anadolu, gerekse Balkanlardaki ayanın merkezî otoriteyi tanınması anlamında önemli başarılar elde etti.³⁰⁵

Ayanları merkezî otoriteye tabi kıldıktan sonra sıra Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına geldi. İran Seferlerinde yeniçerilerin yetersizlikleri devlet adamları nezdinde gözler önüne serilmişti. Bu sebeple Sultan hem üst rütbeli yeniçerilerin hem de üst düzey yöneticilerinin desteğini alarak imparatorluğu kurtarmak için askerî alanda modernleşmenin zorunluluğuna dair bir bildiri hazırlattı. Bildiride ayrı bir askerî kuvvet yerine reformun Yeniçeri Ocağı'nın içinden yapılacağı açıklandı. Buna göre İstanbul'da bulunan elli bir Yeniçeri Ocağı'nın içerisindeki en seçkin ve yetenekli

³⁰⁰ Özcan, a.g.m., s. 13; Shaw, Kural-Shaw, a.g.e., s. 25.

³⁰¹ Shaw, Kural-Shaw, a.g.e., s. 25.

³⁰² Beydilli, a.g.m., s. 353; Özcan, a.g.m., s. 13-14.

³⁰³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2022, s. 47.

³⁰⁴ Beydilli, a.g.m., s. 354; Özcan, a.g.m., s. 14; Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 51.

³⁰⁵ Zürcher, a.g.e., s. 47.

askerlerden oluşan *Eşkinciyan Ocağı*³⁰⁶ adlı bir birlik kurulacaktı. Bildirinin imzalanmasından hemen sonra yeni birliğe asker alınmaya başlandı ve 12 Haziran’da askerî eğitimler başladı. Eşkinci Ocağı eğitime başlayalı sadece iki gün olmuştu ki yeniçeriler ayaklandı. Bunun üzerine sadrazamın sadık askerleri, ulema, hükümetin ileri gelenleri ve hatta uzun süredir yeniçerilerin zorbalıklarından usanmış olan halk ve esnaf da Padişahın yanında yer aldı. Bu yeniçerilerin son isyanı oldu. İsyan sırasında Yeniçerilerin Et Meydanı’ndaki kışlaları ateşe verildi, yakalanan isyancılar öldürüldü. Böylelikle yeniliklerin önündeki en büyük engel görülen Yeniçeri Ocağı ilga edildi.³⁰⁷

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından 1839’a kadarki süreçte Sultan Mahmud, imparatorluğu modern ve merkeziyetçi bir yapıya kavuşturmak adına askerî, idarî, kültürel, malî, sağlık, eğitim vb. alanlarda büyük bir reform faaliyetine girişti. Onun döneminde gerçekleştirilen reformlar ondan sonra gelen hükümdarların takip edeceği yolun ana hatlarını çizmesi bakımından da ayrıca önemlidir.³⁰⁸

2.1. II. Mahmud’un Taşra İdaresine Müdahaleleri

II. Mahmud’un tahta çıktığı dönemde imparatorluğun neredeyse bütün toprakları yerel güçlerin eline düşmüş haldeydi. Osmanlı İmparatorluğu’nda öteden beri Kırım Hanlığı, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları, Erdel Prenslığı, Mekke Şerifliği gibi zaten bir nevi muhtariyete sahip yönetimler bulunuyordu. Bunların dışında merkeze uzak olan Bağdat, Cezayir-i Garb, Mısır gibi herhangi bir imtiyaza sahip olmayan ve devlete tamamen bağlı yerler de yerel güçlerin kontrolü altındaydı. Sadece imparatorluğun merkeze uzak topraklarına has olmayan bu güçler, 18. yüzyıldan itibaren imparatorluğun her yerine yayıldı.³⁰⁹

Bu yerel güçler, mahallî ve beledî işleri görmek için seçilen ayanlardan başkası değildi. Ayanlar, yaşadıkları topraklarda hakimiyet kurmuş olan ileri gelen soylu ailelerdi. Bunlar, ekonomik ve siyasî güçlerinin yanında kapılarında besledikleri askerî

³⁰⁶ Eşkinci Ocağı hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, “Eşkinci Ocağı”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 471.

³⁰⁷ Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.*, s. 46-49; Özcan, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, s. 14. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005; Kemal Beydilli, “Vak’ai Hayriyye”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 454-457; Yeşil, *a.g.e.*, s. 337-343.

³⁰⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 112.

³⁰⁹ Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2859.

birliklerle silahlı güce de sahiptiler. Zaman zaman bu askerî birliklerle devlete dahi kafa tutmaktan çekinmiyorlardı.³¹⁰ Nitekim Adana'nın ayan ailelerinden Menemencioğulları'na mensup Ahmed Bey hatıratında, Çapanoğlu Süleyman Bey'i "derebeyi usûlünce ikinci padişah mesâbesinde" kabul etmekteydi.³¹¹ Devlet, bunlarla başa çıkamayınca itaatlerini temin etmek için bu ailelere bazen vezaret derecesine varan rütbelere, bazen de bulundukları bölgenin idaresini vermek zorunda kalıyordu.³¹²

Sultan Mahmud, siyasî açıdan tahta çıkar çıkmaz ayana dokunulmayacağına dair bir belge imzalamak zorunda kaldıysa da³¹³ kısa bir süre sonra devletin merkezî otoritesini imparatorluğun her köşesinde hissedilir kılmak için bunlarla mücadeleye başladı. Ayanların kökünü kazımaya niyetli olan Sultan, Ruslarla imzalanan Bükreş Anlaşması (1812) sonrasında öncelikle ayanların üzerine gitti. İlk, işe ayanlardan devletin emirlerine uymayanlarını yok etmekle başladı.³¹⁴ Bu asi ayanlar üzerine bazen ordu göndererek bazen de onları birbirine düşürerek merkezî otoriteyi kuvvetlendirmeye çalıştı.³¹⁵ Mesela, Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali Ağa bu asi ayanlardan biriydi. Bilecik ve çevresindeki bütün ayanları nüfuzu altına almış olan Ali Ağa askerleriyle devlete karşı geldi, bunun sonucunda da öldürüldü. Köse Paşa

³¹⁰ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2859.

³¹¹ Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 18.

³¹² Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2859. Yanya valisi Ali Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Bağdat Valisi Davut Paşa, Lübnan Valisi Emir Beşir, 19. Yüzyılda devletin karşılaştığı iç ve dış zorluklardan faydalanarak hakimiyet sahalarını genişletmeye çalışmış, Osmanlı eyalet valilerindendir. Bu valilerin çoğu emellerinde başarısız olurken Kavalalı Mehmed Ali Paşa ise başarılı olmuştur. Kavalalı'yı bu anlamda başarıya götüren faaliyetleri hakkında bkz. Khaled Fahmy, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu Ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010; Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

³¹³ Sened-i İttifak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 512-514; Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul 1998, s. 209-222; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 83-102; Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat, *Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s. 3-9; Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s. 89-110; Sina Akşin, "Sened-i İttifak İle Magna Carta'nın Karşılaştırılması", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, Ankara 1994, s. 115-123; Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.*, s. 26-27; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 27. Baskı, İstanbul 2018, s.137-145; İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 97-104; Hayati Hazır, "Sened-i İttifak'ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Diyarbakır 1984, s. 17-28; Ali Akyıldız, Şükrü Hanioglu, "Negotiating the Power of the Sultan: Ottoman Sened-i İttifak (Deed of Agreement), 1808", *The Modern Middle East: A Sourcebook for History*, Ed. C. M. Amin ve diğerleri, Oxford 2006, s. 22-30.

³¹⁴ Sertoğlu, *Mufasssal...*, s. 2859.

³¹⁵ Mert, "Âyan", s. 197.

hanedanından Veli Paşa'nın idamıyla Anadolu'nun güneydoğusu, Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın³¹⁶ idamıyla da Doğu Karadeniz Bölgesi büyük ölçüde kontrol altına alındı.³¹⁷ Rumeli taraflarında uzun süredir devlete baş kaldırmış olan Hasköylü Emin Ağa da Sultan Mahmud'un gazabından kurtulamayarak öldürüldü. Yine devleti uzunca bir süre uğraştıran Dağlı eşkıyasının reislerinden olan Yılıkoğlu Süleyman³¹⁸, Şumnu'da yakalanarak katledildi. Adakale Muhafızı Recep Ağa, Hezargrad Ayanı Hasan Ağa gibi mütegalibe guruhundan kişiler de ortadan kaldırıldı. Anadolu'daysa Karahisar Voyvodası İbrahim Ağa idam edildi.³¹⁹ Adana'daki Hasanpaşazadeler ise sindirildi.³²⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

II. Mahmud, asi ayanlar dışında, devlete bağlı ayan ailelerini ise bertaraf etmek için acele etmedi. Bu gibi hanedanları bölgelerinde güçsüzleştirmek için ölmelerini bekleyip yerlerine merkezden atamalar yapma siyasetini güttü.³²¹ Mesela; Çapanoğlu Süleyman Bey'in ölümü (1813) üzerine Bozok Sancağı, Çapanoğullarının idaresine verilmeyerek ailenin bölgedeki etkisi yok edilmeye çalışıldı. Bununla da yetinmeyen Sultan, bu aileden Abdülfettah Efendi ile Abbas Hilmi, Mahmud, Hamza ve İzzet beyleri memleketlerinden uzaklaştırarak İstanbul'a getirtti.³²² Yine Hüdavendigâr Sancağı 1812'den beri mutasarrıf vezirlere tevcih edilmiş ve böylelikle bölge yönetiminde etkin olan Tahir Ömer-zadelerin sancak üzerindeki nüfuzu azaltılmıştı.³²³

Bütün bunlar merkeziyetçi bir siyasetin taşrada uygulanışını temsil etmekteydi. Bu dönemde yerel güçlerin tasfiyesi anlamına gelebilecek bir siyasetin imparatorluğun farklı coğrafyalarında görülmesi ayanların gücünün kırılması bakımından değerlendirilmelidir. II. Mahmud bu siyasetiyle merkezî gücü taşrada hissedilir

³¹⁶ Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın Doğu Karadeniz'deki faaliyetleri ve onu idama götüren isyan süreci hakkında ayrıca bkz. Gökmen Karademir, *Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın Doğu Karadeniz'de Ayanlık Mücadelesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2022.

³¹⁷ Yeşil, *a.g.e.*, s. 275.

³¹⁸ Yılıkoğlu Süleyman Ağa hakkında ayrıca bkz. Halil Haluk Durkan, *Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın Hayatı Ve Ayanlık Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017.

³¹⁹ Sertoğlu, *Mufasssal...*, s. 2859-2861; bu konuda ayrıca bkz. Jorga, *a.g.e.*, s. 206-224.

³²⁰ Yılmaz Kurt, "Hasanpaşazâdeler", *TDVİA*, C. EK-1, Ankara 2020, s.539.

³²¹ Mert, *a.g.m.*, s. 197.

³²² Özcan Mert, "Çapanoğulları", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 222. Çapanoğlu Süleyman Bey'in faaliyetleri hakkında bkz. Serkan Polat, *Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017.

³²³ Satıcı, *a.g.t.*, s. 12-13.

kılmıştır. II. Mahmud devrinden itibaren ayanlar, merkeze bağlı, güçlü- kuvvetli valilerin varlığına zor da olsa alışmaya mecbur kalacaklardır.³²⁴

Taşraya hâkim olabilmenin çarelerini arayan merkezî idare çözüme iki yol üzerinden gitti. Bunlardan ilki taşra idaresinde düzenlemeler yapmaktı. Taşra idaresine dair düzenleme çabalarının ilk örneğini, II. Mahmud'un saltanatının hemen başlarında görmek mümkündür. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ayanların yerelde güçlerini adem-i merkeziyete varacak şekilde arttırması, Anadolu'da ve Rumeli'de beylerbeyliklerin öneminin azalmasına yol açtı. Özellikle ayanların taşra idarecilerine dönüşmesi neticesinde merkezle doğrudan ilişki kurabilmeleri, klasik dönemden itibaren yerleşmiş idarî düzenin çözülmesine neden oldu. Örneğin, Karaosmanoğulları, Aydın, Saruhan Sancakları ve havalisinde etkin bir nüfuza sahiptiler. Ayanların, nüfuz sahalarını genişleterek komşu sancakları veya kazaları da kontrol altına almaları neticesinde, 19. yüzyılın başlarında idarî taksimatta değişikliğe gidilmek istendiği bir kanaat olarak belirtilmektedir. Bu kanaate göre, 1811'de Sultan Mahmud tarafından Anadolu Eyaleti'nin dörde bölünmesine teşebbüs edildiği ancak şartların el vermemesi nedeniyle başarılı olunamadığı ifade edilmektedir.³²⁵

Taşra hakimiyeti için ikinci yol ise maliyeyi merkeziyetçi bir yapıya kavuşturmaktı. 19. yüzyıla kadar idareciliğin yanında çeşitli iltizâmları da ellerinde bulunduran yerel hanedanlar zenginliklerine zenginlik katmışlardı. Bu yüzden ayanları gerek malî gerekse idarî yönden güçsüz kılacak bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. Bu amaç doğrultusunda Sultan Mahmud döneminde 1813 yılında taşra maliyesine yönelik bir düzenleme getirildi. Bu yılda alınan bir kararla “*eyalât ve elviye dâhillerinde bulunan*” mukâtaaların sadece o bölgenin vali ve sancak mutasarrıflarına ihale edileceği ilkesi kabul edildi. Bu mukâtaaların çoğunluğu malikâne mukâtaalarındandı ve bu uygulamayla artık malikâne sahiplerinin mukâtaalarını istediklerine iltizâma verme yolu kapanmaktaydı. Böylece önceden malikâne sahibinin mültezimlere terk ettiği kâr bundan sonra mahallî idarecilere kalacaktı. Böylelikle bu uygulamayla hem reayanın kâr peşinde koşan mültezimlerce ezilmesi önlenecek hem de vali ve sancak

³²⁴ Yeşil, *a.g.e.*, s. 275.

³²⁵ Baykara, *a.g.t.*, s. 2.

mutasarrıfları malî yönden güçleneceklerdi.³²⁶ Bu düzenleme II. Mahmud'un gerek idarî, gerekse malî açıdan ayanları yok etmesi yönünde atılmış en önemli adımdı.³²⁷

Merkezden atananların malî yönden güçlenmesi aynı zamanda kapılarında daha fazla asker besleyebilecekleri anlamına gelmekteydi. Vali ve sancak mutasarrıfları, maiyetlerindeki donanımlı askerler sayesinde hem yerel ayandan güçlü olacaklar hem de devletin güvenliğini kolayca sağlayabileceklerdi.³²⁸ Bu nedenle, anılan tarihten sonra birçok sancak mukâtaası paşalara ihale edilmeye başlandı. Örneğin; Çapanoğlu Süleyman'ın iltizâmında olan Tarsus mukâtaası, 1813'te Süleyman Bey'in ölümü üzerine Adana Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa'ya verildi.³²⁹ 1815'te Darphane'ye bağlı olan Bergama Kazası mukâtaası ile İnönü ve Sultanönü Hassı mukâtaası Bursa Mutasarrıfı Nurullah Paşa'nın uhdesine verildi.³³⁰ Buna benzer örnekler imparatorluğun birçok yerinde görülmektedir.

II. Mahmud, tıpkı III. Selim ve rakibi, aynı zamanda esin kaynağı olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi merkezî idareyi güçlendirmek için kendine bağlı modern bir ordu kurma siyaseti gütmekteydi. Yeni ordunun kurulabilmesi için devlet ekonomisinin güçlü olması gerekmektedir. Bunun içinse etkin bir vergilendirme sistemine ihtiyaç vardı. Sultan, bu sistemin ancak modern ve güçlü bir merkez ve taşra bürokrasisiyle mümkün olabileceği düşüncesindeydi. Sultan'ın bu siyasetinin bir uzantısı olarak gerek taşrada, gerekse merkez teşkilatında çeşitli düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte hız kazandı. Ocağın kaldırılması ile II. Mahmud, tasarladığı merkeziyetçi uygulamaların önündeki en büyük engeli de kaldırmış oldu.³³¹

Yeniçeriliğin ilgasından sonra merkezde *Âsakir-i Mansûre Ordusu'nun* kurulması, taşrada ise 1834'te *Redif Ordusu'nun* oluşumu ve 1836'da müşirliklerin ihdası gibi yeni askerî teşkilatlanmalar gerek merkezin, gerekse taşra idarecilerinin diğer güçler

³²⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1986, s. 242; Emre Satıcı, 19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 31.

³²⁷ Yeşil, *a.g.e.*, s. 214-215.

³²⁸ Satıcı, *a.g.t.*, s. 31. Bütün çabalara rağmen taşradaki bütün mukâtaaların valilere ihalesi mümkün olamamıştır. Bu gibi ihale olunamamış mukâtaalara “*defter dışı mukâtaa*” veya “*perakende iltizâmât*” denilmekteydi. Bunların düzenleme dışında kalmasındaki en önemli etken gerçek hasılatlarının belirlenmesindeki zorluklar ve bu yüzden özellikle mâlikâne sahipleri ile ortaya çıkan anlaşmazlıklardı. Bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 243; Satıcı, *a.g.t.* s. 32.

³²⁹ Polat, *a.g.t.*, s. 433.

³³⁰ Satıcı, *a.g.t.*, s. 32.

³³¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 56-59.

karşısında avantaj sağlamasına yol açmıştır. Bununla birlikte valilerin otoritesini kuvvetlendirmek için hazırlanan nizamnameler, *Memleket Sandıkları'nın*³³², *İhtisap Nezareti'nin* ve *Muhtarlık Teşkilatı'nın* kurulması, Sultan Mahmud döneminde merkezî otoriteyi kuvvetlendirme yolunda gerçekleştirilmiş diğer önemli düzenlemelerdir.³³³

II. Mahmud'un modern merkezîyetçi devlet kurma yolunda izlediği siyaset sadece taşra ve merkez idaresinin dönüşümü hususunda değildi. Bu dönemde sosyal alanı dönüştürmeye yönelik düzenlemeler de Sultan'ın ideal devletini kurmaya yönelik hamleleriydi. Nitekim II. Mahmud'un 1829'da Başkent'te, 1831'de ise imparatorluk genelinde yaptırdığı nüfus sayımları³³⁴ vergi sistemini ve askere alma kanununu düzenlemede etkili oldu. Askerî düzenlemeler taşradaki mütegalibenin kapısında beslediği askerlerin ilgasına zemin hazırlıyordu. Aynı şekilde vergi sistemindeki değişiklikler de ayanların malî olanaklarını kısıtlayacaktı. Bunun yanında pasaport, mürur tezkiresi ve karantina gibi çeşitli uygulamalar da Sultan'ın merkezî devlet kurma yolunda attığı diğer adımlardandı.³³⁵

Bu düzenlemelerin yanında kendine bağlı bir din bürokrasisi de yaratmak isteyen Sultan, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasının akabinde 15. yüzyıldan beri yeniçerilerle yakından ilişkili olan Bektaşî tarikatını da kapattı.³³⁶ Yeniçerilerin bertaraf edilmesiyle ulema da artık dayanağını yitirmişti. Sultan, ulemanın zayıf düşmüş konumundan faydalandı ve vakıfları ayrı bir evkâf müdürlüğü³³⁷ altında toplayarak merkezin denetimi altına aldı. Ayrıca Şeyhülislam'ın, başmüftünün olduğu hiyerarşik bir düzen kurarak ulemanın üzerindeki denetimi arttırdı.³³⁸ 1836 ve 1838'de yazılan Hatt-ı

³³² Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 165-166, 230-232.

³³³ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 124.

³³⁴ Osmanlı İmparatorluğunda gerçekleştirilen ilk nüfus sayımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud Ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriden Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81-106; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010; Mustafa Mesut Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları İle Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2020.

³³⁵ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 125-126.

³³⁶ Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.* s. 48; Zürcher, *a.g.e.*, s. 57.

³³⁷ Evkâf-ı Hümâyün Nezareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 521-524.

³³⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s. 57-58. Modern-merkezîyetçi bir devlete geçişte engel teşkil eden ulemanın etkisi her ne kadar Sultan Mahmud döneminde azaltılmış olsa da tam anlamıyla yok edilememiştir. Bu durum köklü ve akılcı düzenlemeler yapılmasını engellemiştir. Dolayısıyla Sultan Mahmud dönemi eski ve yeni kurumların yan yana varlıklarını devam ettirdikleri bir nevi ikilikler dönemini başlatmıştır

Hümâyûnlar ile daha önce kaza (yargı) ve iftâ (fetva) olarak ikiye ayrılan şer'î işler, Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) çatısı altında toplandı. Böylelikle Şeyhülislamlık tüm şer'î işlerin karar mercii durumuna geldi.³³⁹ Ulema, maaşlı memurlar haline getirildi.

Vakıf davalarını görmek ve vakıfların teftiş ve kontrolünü sağlamak amacıyla *Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği* oluşturuldu. Yine taşradaki vakıflar için Anadolu ve Rumeli'deki önemli merkezlerle *Muaccelât Nazırı* adlı birer evkâf müdürü tayin edildi. Haremeyn-i Şerîfeyn vakıflarının işleri için ise *Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Nezareti* kuruldu. (1836) Bir süre sonra söz konusu iki nazırlık *Darphâne-i Âmire Nezareti*'ne bağlandı. Tüm bunlar, Sultan Mahmud'un merkeziyetçi tutumunun bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Padişah vakıf gelirlerinin idaresini Darphane'ye bağlayarak denetlemeyi amaçlamıştır. Fakat bir süre sonra iş yoğunluğunun iyi idare edilememesi sonucunda Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti, Darphane'den ayrılarak ayrı bir birim hale getirildi.³⁴⁰

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni oluşturulan ordunun masraflarını karşılamak maksadıyla Mukâtaat Hazînesi kuruldu. 1834'te Mukâtaat Hazînesi'nin ismi Mansûre Hazinesi olarak değiştirildi ve bu hazineye bağlı bir de Redif Hazinesi oluşturuldu. Bu yeni kurulan hazine ile Darphâne ve Hazîne-i Âmire eski önemlerini kaybederek 1837 yılında bu iki hazine bir araya getirildi. Kısa bir süre sonra Hazine-i Âmire, Darphane'den ayrılarak bu kez de Mansûre Hazînesi ile birleştirildi.³⁴¹ 28 Şubat 1838'de yapılan bir düzenleme ile Hazîne-i Âmire ile Mansûre Hazînesi, *Umûr-ı Maliye Nezâreti* adıyla birleştirildi. Haremeyn, Evkâf-ı Hümâyûn ve Darphâne'nin gelirleri bu yeni nezarete devredildi. Maliye Nezareti'nin kuruluşu ile çoklu hazine sistemine de son verilmiş oldu.³⁴²

Sultan Mahmud mülkî idarede görev alan memurlar hakkında da çeşitli düzenlemeler yaptı. Memurların hiyerarşik yapılarını, rütbe ve kademelerini belirledi. 1834 yılı düzenlemesiyle *ûlâ*, *sâni*, *sâlis* ve *râbi*' olmak üzere dört mülkî rütbe belirlendi. Bunların üzerinde ise vezaret ve müşirlik rütbeleri yer almaktaydı.

denilebilir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.10, S. 1, 1995, s. 14.

³³⁹ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 125.

³⁴⁰ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 54.

³⁴¹ Cengiz Orhonlu, "Hazine", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s. 132.

³⁴² Sadece *Ceb-i Hümâyûn Hâzinesi* yeni nezaretin sorumluluğu dışında bırakıldı. Bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 55.

Memurlar hakkında yapılan bir diğer önemli düzenleme de rüşveti önlemek ve işlerin layıkıyla yerine getirilmesi amacıyla memurlara maaş bağlanmasıydı.³⁴³

Sultan Mahmud için eğitimin merkezileştirilmesi de son derece önemliydi. Çünkü döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerin devamlılığı için gerekli en önemli unsur, bunları uygulayacak nitelikte ve yeterlilikte kimselerin yetiştirilmesi idi. Sultan bu amaç doğrultusunda ilk olarak 1824'te ilköğretimi zorunlu hale getirdi. Fakat bu karar devletin içinde bulunduğu çeşitli sorunlar sebebiyle uygulanamadı. Bu konu 1838'de yeniden ele alındı ve meseleyi çözmek için *Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti* kuruldu. Mekteplerin *sıbyan*, *rüşdiyye* ve *Mekâtib-i Âliyye* olmak üzere (ilk, orta ve yüksekokullar) üç derecede ele alınması planlandı. 1839'da ise devlete memur yetiştirmek üzere *Mekteb-i Maârif-ı Adliyye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye* açıldı.³⁴⁴

Bunun yanında Yunan İsyanı (1821) sırasında çoğunlukla Rum olan maslahatgüzarların devlete yanlış bilgi vermeleri dolayısıyla görevlerinden alınarak idam edilmeleri, devletin eğitim konusundaki zafiyetini gözler önüne sermişti. Yaşanan bu olaylardan sonra Müslümanlardan dil ve diplomasi bilgisine sahip uzman memur yetiştirilmesi için *Tercüme Odası* kuruldu. Tercüme Odası, yetmiş eleman yokluğundan dolayı başlangıçta başarılı çalışmalar yapamadı. Fakat zamanla Müslümanlar arasından dil bilen ve çağdaş diplomasiye hakim kişiler yetiştirdi. Bu özelliğiyle gerek haricî işlerde ve gerekse bürokratların yetişmesinde devletin en önemli insan kaynağı durumuna geldi.³⁴⁵

Bu düzenlemelerin yanında merkez bürokrasisini de yeniden yapılandıran Sultan, mutlak vekili olan sadrazamını başvekil konumuna getirerek Osmanlı kabine sistemini kurdu.³⁴⁶ Böylelikle Bâbîâlî'nin müstakil konumuna son verildi ve uygun bir nezarete eklenerek idare edilmesi kararlaştırıldı.³⁴⁷ II. Mahmud'un, sadrazamı vekiller

³⁴³ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 48, 55.

³⁴⁴ Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 273. Konu hakkında sonraki yıllardaki gelişmeler için ayrıca bkz. Ebubekir Keklik, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018; İrem Ceran, *19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Reformları Ve Başkent İstanbul'daki Sivil Yüksekokullar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023.

³⁴⁵ Beydilli, "Mahmud II", s. 355; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 52; Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babîâlî 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2019, s. 228-229; Tercüme Odası hakkında ayrıca bkz. Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", *TDVİA*, C. 40, 2011, s. 504-506.

³⁴⁶ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 124.

³⁴⁷ Bu kararla birlikte başvekilâlet, ilk defa Dâhiliye Nezareti'ne ilaveten Mehmed Rauf Paşa'ya verildi. Padişahın mührü yine eskiden olduğu gibi başvekilde bırakıldı. bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 46.

heyetinin başı yaptığı bu düzenleme ile sadâret makamının güçlü konumu da etkisiz hale geldi. Bu anlamıyla söz konusu düzenleme II. Mahmud'un merkezileştirme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.³⁴⁸ Bu düzenleme ile sadrazamın askerî niteliği de ortadan kaldırılarak bir memura dönüştürülmüştür. Sadrazam artık padişah'tan sonra ordunun en büyük ikinci komutanı değildir. Bu durum sadece askerî bir düzenleme değil, merkez bürokrasisindeki diğer yeniliklerle birlikte, aynı zamanda devletin de askerî kimliğinden, modern-bürokratik devlete dönüşümü anlamına gelmektedir.³⁴⁹

II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerden sadâretin alt birimleri ve kalemleri de etkilendi. Söz konusu dönemden önce Batılı devletlerle olan ilişkilerle reisülküttap ilgilenmekteydi. Reisülküttap ayrıca devletin iç ve dış meseleleriyle ilgilenen Divan Kalemlerinin de başında bulunuyordu. 19. yüzyılda ticaret, savaş vb. meseleler dolayısıyla devletin Batı'yla artan ilişkilerinin sonucu bu kurumlar yeterli gelmemeye başladı. Bunların yerine yabancı dil bilen, çağdaş diplomasiye hâkim memurlar ve uzmanlık alanları belirlenmiş modern kurumlar gerekmektedir.³⁵⁰ Bunun üzerine, Sadâret Kethüdalığı *Umûr-ı Mülkiyye Nezareti*'ne, Reisülküttaplık ise *Hâriciye Nezareti*'ne dönüştürüldü (1836). Böylece, Avrupa'dakine benzer şekilde dâhiliye ve hâriciye bürokrasisi kesin olarak birbirinden bağımsız hale getirildi. Umûr-ı Mülkiyye Nezareti 1837 yılında *Dâhiliye Nezareti*³⁵¹ adını aldı.³⁵²

II. Mahmud dönemindeki idarî reformlardan bir diğeri de daimî meclislerin meydana getirilerek yaygınlaştırılmasıdır. Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye gibi çeşitli meclisler II. Mahmud dönemine has kurumlardır.³⁵³ Bunlar içerisinde Meclis-i Vâlâ, Hâriciye Nezareti ile Tanzimat döneminde bütün reformların belirleyicisi ve denetleyicisi oldu.³⁵⁴ Bu meclis, Osmanlı reformları açısından hayatî bir öneme sahipti. Bunun sebebi ise öncesinde örf ve şer'în birlikte belirlediği yasa yapımının dinî-askerî karakterini sivil bir kimliğe çeviren ilk adım olmasıdır. Bu ilk adım

³⁴⁸ Akyıldız, a.g.e., s. 47.

³⁴⁹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 27.

³⁵⁰ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 51.

³⁵¹ Dahiliye Nezareti'nin gelişimi hakkında bkz. Kazım Sarıkavak, *Merkez ve Taşra Teşkilatlarıyla Dahiliye Nezareti (1836-1922)*, TİAV, Ankara 2021.

³⁵² Akyıldız, a.g.e., s. 52-53; Akyıldız, "Osmanlılar", *TDVİA*, C. 33, 2007, s. 506.

³⁵³ Beydilli, a.g.m., s. 355.

³⁵⁴ Akyıldız, a.g.m., s. 506.

sonucunda meydana gelen gelişmeler Tanzimat’a giden yolda önemli birer mihenk taşı olması açısından da ayrıca önemlidir.³⁵⁵

Görüldüğü üzere II. Mahmud ile girilen reform süreci, devletin gücünü artırma niyetiyle yapılmış olsa da, bu radikal hamleler devletin kimliğini değiştirerek askerî-örfî geleneksel yapıyı sivil-bürokratik bir yapıya dönüştürmüştür. Yerelde görülecek olan reformlar ise taşrada merkezin gücünü yeniden hissettirmek amacıyla başlatılmıştır. Ancak bu süreç, tıpkı merkez yönetiminde olduğu gibi, askerî-malî odaklı geleneksel taşra idarî yapısının, yine sivil-bürokratik kimlikli bir yapıya dönüşmesinin önünü açmıştır.

Bu değişimleri sadece devlet merkezinin güçlenme ve taşraya hakim olma hamleleri olarak da görmemek gerekir. Zira birkaç asırdır dünya çapında özellikle ekonomik alanda yaşanan değişim, 19. yüzyılda pek çok faktörün bir araya gelerek, toplumları da değiştirdiği yeni bir sürece yol açmıştır. Bir taraftan yabancı devletlerin ya da Osmanlı ülkesindeki temsilcilerinin, emperyal ve ekonomik menfaatlerine göre yaptıkları dayatmalara ve taleplere kimi zaman boyun eğilmiş, kimi zaman da refleks gösterilmiştir. İşte kaçınılmaz olan bu baskılarla birleşen güçlenme niyeti, merkezî devleti olduğu kadar taşradaki hem idarî yapıyı hem de toplumsal hayatı etkilemiştir. Aslında bu tesirler yüzyılın ikinci yarısında daha görünür hale gelecekse de II. Mahmud ile başlayan radikal değişimin kazandırdığı ivmenin bundaki rolü büyüktür.³⁵⁶

2.2. II. Mahmud Devrinde Manisa Kazası’nın İdaresi (1808-1839)

Bu genel değerlendirmenin ardından, II. Mahmud döneminde taşra idaresinde yaşanan değişimler, bizzat bir yerleşim biriminde görülmeye/gösterilmeye çalışılacaktır. Bu başlık altında 19. yüzyıl başlarından 1839’a kadarki süreçte Osmanlı taşra idaresindeki değişimler Manisa Kazası özelinde ele alınacaktır. Burada, II. Mahmud döneminde Manisa Kazası’nın idaresi 1808-1816, 1816-1829 ve 1829-1839

³⁵⁵ Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999.

³⁵⁶ Yerasimos, Tanzimat ile başlayan kent reformlarında ve taşrada güvenliğin sağlanmasında Batı etkisini öne çıkarmaktadır. Bu yorumun haklılığı inkâr edilmese de söz konusu etkinin Tanzimat öncesinde başladığını göz ardı etmemek gerekir. Zira 1815 sonrasında yani II. Mahmud’un saltanat yıllarına denk gelen bir dönemde Osmanlı topraklarının, İngiltere’nin daha avantajlı hale geldiği ve diğer emperyal güçler ile mücadeleye içine girdiği Avrupa-Asya-Afrika hattının tam ortasında yer alması, bu etkiyi kaçınılmaz kılmaktadır. Yerasimos’un veciz yorumu için bk. Stefan Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont-François Georgeon, TVY Yayınları, İstanbul 1999, s. 4-5.

yılları arasında olmak üzere üç bölümde incelenecektir. Bu dönemlendirme yapılırken atanan kişilerin profilleri, atanma biçimleri ve taşradaki gelişmeler dikkate alınmıştır.

Çalışma konumuzun merkez kaza olması sebebiyle evrakların büyük bir çoğunluğu Manisa Kazası yerine Saruhan Sancağı odaklıdır. Bu dönemde merkez kaza ile sancağın yönetimi birbiriyle bütünleşiktir. Nitekim sancak idaresindeki mütesellimler hem merkez kazanın yöneticisi hem de sancağın yöneticisi durumundadır. Bundan dolayı söz konusu dönemlerde, Manisa Kazası'nın idaresindeki dönüşüm sürecinde genellikle sancak ve sancak yöneticileri - mutasarrıflar/muhassıllar/mütesellimler- üzerinden bir anlatım yapılacaktır. Öte yandan kazadaki diğer görevliler ve II. Mahmud döneminde oluşturulan yeni taşra kurumları da bu başlık altında ele alınmıştır. Bu bölümde Manisa Kazası'nın idaresine geçmeden önce ilk olarak, II. Mahmud devrinde Saruhan Sancağı'nın idarî taksimatı ve nüfusuna dair bilgi verilecektir.

2.2.1. II. Mahmud Döneminde Saruhan Sancağı'nın İdarî Taksimatı Ve Nüfusu

19. yüzyıl birçok alanda olduğu gibi Osmanlı idarî taksimatında da birtakım düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Bu yüzyılın başlarında Saruhan halen Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumundadır. 1826'da Anadolu Eyaleti'nin, Kütahya merkez olmak üzere Afyon, Sultanönü ve Ankara'dan oluşan küçük bir birim haline gelmesi³⁵⁷ aynı zamanda sonraki yıllarda tedricen kurulacak yeni eyaletlerin ilk çekirdeğini oluşturdu. Aydın Eyaleti'nin ilk nüveleri de bu tarihte atıldı.³⁵⁸ Nitekim 1826'da Anadolu Eyaleti'nin dörde ayrılması sonucu, *Hamid Sancağı ile İzmir muhafazası ve Aydın, Saruhan, Teke, Sığla Sancakları*, Vezir Hasan Paşa'ya tevcih edildi.³⁵⁹

Aydın Eyaleti'nin tam olarak hangi yılda teşkil edildiği bilinmemekle birlikte bazı çalışmalarda 1833'te Mısır ordusunun Anadolu'yu terk etmesinden sonra Aydın Eyaleti'nin oluşturulduğu yönünde bilgiler vardır.³⁶⁰ Bilindiği üzere Mısır kuvvetlerinin Anadolu'nun içlerine girerek kısa zamanda Anadolu'ya hakim olmaları ülkede yeni bir askerî-idarî teşkilatın gerekliliğini ortaya koymuştu. Bunun üzerine

³⁵⁷ Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 144.

³⁵⁸ Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 24.

³⁵⁹ Bkz. *Tarih-i Lütüf*, C. I, s. 151-152; Baykara, *a.g.e.*, s. 112.

³⁶⁰ Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 1; Emecen, "Manisa", s. 582; Baykara, *a.g.t.*, s. 2-3.

1834'te ilk olarak redif birlikleri kuruldu, 1836'da da redif askerlerinden etkili şekilde yararlanabilmek için müşirlikler oluşturuldu.³⁶¹ Bu düzenleme ile Saruhan Sancağı, Aydın Redif Müşirliği'ne bağlandı. Müşirlik Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe sancaklarından oluşuyordu.³⁶²

Öte yandan 1836'ya değin genel itibariyle arşiv kayıtlarında Aydın, “*Liva-ı Aydın*” şeklinde tabir edilmektedir. 1836 senesinde ise müşirliklerin kurulmasıyla birlikte arşiv kayıtlarında sıklıkla “*Eyalet-i Aydın*” ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu durum bize 1836'da müşirliklerin kurulması ile eyaletin oluşturulduğunu düşündürmektedir. 1838 yılında Aydın Eyaleti, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancaklarından oluşmaktaydı.³⁶³

Bu düzenlemeler sürecinde Saruhan Sancağı'na bakıldığında, sancağın 1828'de *Manisa, Borlu, Gördük, Adala, Ilıca, Menemen, Güzelhisar-ı Menemen, Foçalar, Timurcu, Akhisar, Gördes, Marmara, Mendehorya, Kayacık, Nif ve Kasaba-i Turgutlu* olmak üzere 16 kazası vardı.³⁶⁴ 1835'te Saruhan Sancağı'na bağlı on beş kaza bulunmaktaydı.³⁶⁵ 1828'de Saruhan Sancağı'nın bir kazası olan *Kasaba-i Turgutlu*, 1835'te Manisa Kazası'nın bir nahiyesi durumundadır.³⁶⁶ Ayrıca bu kazalardan Manisa, Foçateyn ve Timurcu'ya bağlı toplamda dokuz nahiye vardı.³⁶⁷ 1835'te Saruhan Sancağı'ndaki erkek nüfus 68.498 Müslim, 13.349 gayrimüslim olmak üzere toplamda 81.847 idi. Sancakta bir bu kadar da kadın nüfusun olduğu kabul edilirse sancağın tahmini nüfusu 163.694 olarak hesaplanır.³⁶⁸

Sancağın merkez kazası olan Manisa'nın 1828'de *Palamud, Belen, Emlak ve Yuntdağı* olmak üzere dört nahiyesi bulunmaktaydı. Bu nahiyelere bağlı toplamda 130 köy ve nahiyelerden bağımsız 10 adet çiftlik vardı.³⁶⁹ 1833 yılının sonlarında ise Manisa Kazası yine aynı -*Palamud, Belen, Emlak ve Yuntdağı*- dört nahiyeden

³⁶¹ Baykara, *a.g.e.*, s. 112.

³⁶² Takvim-i Vekayi, Def'a 135, H. Gurre C 1252/M. 13 Eylül 1836; Çadircı, *Ülke Yönetimi*, s. 115-117.

³⁶³ Emecen, “Aydın”, s. 236-237.

³⁶⁴ Bilgi, *a.g.t.*, s. 138.

³⁶⁵ Emecen, “Manisa”, s. 582; Nejdet Bilgi, “1834-1835 Yıllarında Saruhan Sancağı'nda Nüfus”, *Manisa Dergisi*, S. 13, Mayıs 1997, s. 20.

³⁶⁶ Bilgi, *a.g.m.*, s. 20.

³⁶⁷ Nejdet Bilgi, “1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu Ve İdari Bölünüşü”, *Manisa Araştırmaları I*, S. 1, Manisa 2001, s. 90-91; Aynı yazar, “Tanzimat'ın Öncesi Ve Sonrasında Saruhan Sancağı'nda Nüfus”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 252-253.

³⁶⁸ Bilgi, “Tanzimat'ın Öncesi...”, s. 253-254.

³⁶⁹ 1828 senesindeki kayıtlar Manisa Şer'iyye sicillerinden alındığından, bütün köylerin sicile yansımadağı, dolayısıyla eksik olabileceğı göz önünde bulundurulmalıdır. Nejdet Bilgi, *a.g.t.*, s. 143.

oluşmaktadır. Bu nahiyelere bağlı köylerin sayısı çiftliklerle birlikte toplamda 127’dir. Aynı tarihte Manisa şehrinin 54 mahallesi bulunmaktaydı. Bu mahalleler şunlardır: *Sultaniye, Alaybeyi, Çarşı, Dilşikar, Ali Ağa, Bektaş-ı Sagir, Bektaş-ı Kebir, Nişancı Paşa, Serabad, Bölücek-i Atik, Deveciyan, Gökteşli, Derviş Ağa, Gürhane, Hüseyin Ağa, Çapraslar-ı Kebir, Çengizade, Sakalar, Seyyid Hoca, Danişmend Halil, İvaz Paşa, Kara Yunus, Kara Hisar, Narlıca, Lala Paşa, Recai, Tekke, Babakuyusu, İbrahim Çelebi, Dere, Hüccacılar, İmad, Yaviler, Çapraslar-ı Sagir, İsa Fakih, Niflizade, İlyas-ı Kebir, Hacı Yahya, Attar Hoca, Akmescid, Rumiyan, Ermeniyan-ı Bala, Ermeniyan-ı Süfla, Hidayet Ağa, Ebekuyusu, Ayn Ali, Bölücek-i Cedit, Yahudiyan, Nasırlı, İlyas-ı Sagir, Hakî Baba, Cami-i Kebir, Saz, Yarhasanlar.*³⁷⁰

Manisa Kazası’nın 1835 yılında *Turgutlu, Emlak, Belen, Yurtdağı (Yuntdağı)* ve *Palamud* olmak üzere beş nahiyesi bulunmaktaydı. Palamud Nahiyesi’nde 33 köy-2 çiftlik, Yurtdağı Nahiyesi’nde 71 köy-1 çiftlik, Belen Nahiyesi’nde 20 köy-11 çiftlik, Emlak Nahiyesi’nde 18 köy-1 çiftlik, Turgutlu Nahiyesi’nde ise 6 mahalle-1 köy-20 han ve 1 Rumhane olarak yerleşim yerleri bulunuyordu.³⁷¹ 1835 yılı Manisa şehri ve beş nahiyesindeki erkek nüfus ise şöyledir:³⁷²

Tablo 1: Manisa Kazası’nın Nüfusu (1835)

Manisa ve Nahieleri	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Manisa Şehri	8.797	4.087	12.884
Turgutlu	4.111	1.042	5.153
Emlak	1.087	1.025	2.112
Belen	3.242	1.446	4.688
Yurtdağı (Yuntdağı)	4.351	79	4.430
Palamud	4.792	555	5.347
Yekûn	26.380	8.234	34.614

Manisa şehrinin en fazla müslim erkek nüfus barındıran mahallesi 599 kişi ile *Alaybeyi* idi. Alaybeyi Mahallesi’ni 407 kişiyle *Yarhasanlar* ve 338 kişi ile *Bektaş-ı Sagir* mahalleleri takip ediyordu. Şehirde en fazla gayrimüslimin yaşadığı mahalle ise *Ermeniyân-ı Süflâ* idi. Bu mahallede 1835 yılında 620 erkek nüfus bulunuyordu.

³⁷⁰ BOA, MŞŞ nr. 270, s. 9-11, H. 21 B 1249/M. 4 Aralık 1833.

³⁷¹ Bilgi, “Tanzimat’ın Öncesi...”, s. 255-267.

³⁷² Bilgi, a.g.m., s. 255, tablo III.

Ermeniyân-ı Süflâ'yı gayrimüslim nüfusunun yoğunluğu açısından *Ali Ağa nam-ı diğer Saray Mahallesi* takip etmekteydi.³⁷³

2.2.2 1808-1816 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi

2.2.2.1. Adem-i Merkeziyetçi Devirde Bir Ayan-Mütesellim: Karaosmanoğlu

Hacı Hüseyin Ağa (1797-1816)

Hacı Hüseyin Ağa, III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde Manisa idaresinde önemli rol oynamış bir şahsiyettir. Karaosmanoğulları'ndan bir idarecinin bu iki sultan devrinde Manisa'da etkin olduğu yıllarda devletle olan ilişkisinin boyutları çalışmamız için önemlidir. Ayanlarla devlet arasındaki ilişkinin boyutunu, bir hanedan üyesi mütesellimin faaliyetleri üzerinden yeni yüzyılın başlarında görmeyi hedeflemekteyiz. Bu sebeple Hacı Hüseyin Ağa'nın Sultan Mahmud devri öncesindeki idareciliği de bu başlık altında anlatılmıştır.

II. Mahmud döneminde Manisa merkezli çok geniş bir sahanın idaresi kendisine verilen Hacı Hüseyin Ağa'nın ikbali çok daha öncesinden açılmıştı. Hacı Hüseyin Ağa, kariyerine ilmiye sınıfında başladığından kendisi hakkındaki ilk evraklarda Hüseyin Efendi namıyla anılmaktaydı. Tespit edilen ilk görevi müderrislikti. Sonrasında seyfiye sınıfına dahil olarak Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşı payesiyle devlet hizmetinde bulundu (1793).³⁷⁴ Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa gerek devletin gerekse Osmanlı topraklarında bulunan yabancı temsilcilerin nezdinde itibarlı bir kişiydi. Nitekim 1796'da İzmir'de çıkan bir hadise dolayısıyla Rus konsolosunun raporunda Karaosmanoğulları'ndan övgüyle söz edilmekte ve idaredeki maharetlerine özellikle vurgu yapılmaktaydı.³⁷⁵

³⁷³ Bilgi, a.g.m., s. 256-258, tablo IV.

³⁷⁴ Nagata, a.g.e., s. 45; Mehmet Çetin Börekçi, *Aydın Muhassılı ve Saruhan Mütesellimi Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ve Yılanlı Oğulları (Yılanlı Musa ve Oğulları)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1963, s. 3. Hacı Hüseyin Ağa'nın ilime verdiği önem mütesellimliği döneminde de devam etmiştir. Nitekim 1806 Mayıs'ında, Manisa'daki Muradiye Camiinde bulunan birçok kitabın bakımsızlıktan dolayı harap olduğunu merkeze bildirmişti. Manisa'da ilim ile uğraşmak isteyen öğrencilerin varlığına rağmen bir kütüphanenin bulunmadığını belirterek kendi imkanlarıyla camii avlusuna bir kütüphane yaptırmak üzere izin istemiş ve Padişah da izin vermiştir. Hacı Hüseyin Ağa padişahın iznini aldıktan sonra kütüphane yapımına başlamış ve kütüphane tamamlandıktan sonra bine yakın kitap temin etmiştir. Bu kütüphane sayesinde birçok yazma eser korunmuştur. Özellikle Manisa Şer'iyye Sicillerinin günümüze kadar intikal etmesinde kütüphanenin önemi büyüktür. Bkz. Nagata, a.g.e., s. 45-46.

³⁷⁵ "... Karaosmanzade gibi kâr-güzâr ve zabt ü rabta sâhib-i iktidâr bir ağa-yı zî-şânın elinden geleceği bedî-dâr olduğuna nazaran İzmir'in idâresi Ağa-yı mûmâ ileyhî 'uhde-i ihtimâmına ihâle kılınarak

1797'de ailesinden Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi Kara Mütesellim lakaplı Hacı Mehmed Ağa'nın ardından Saruhan Sancağı mütesellimi oldu.³⁷⁶ Hacı Mehmed Ağa, Saruhan Mütesellimliği ile Aydın Muhassıllığı'nı birlikte yönetmekteydi.³⁷⁷ Böylece, Hacı Hüseyin Ağa hem Aydın Muhassılı hem de Saruhan Sancağı mütesellimi oldu. Bu görevlerini yaparken, Manisa'nın Çarşı Mahallesi'nde ikamet etmekteydi.³⁷⁸

Hacı Hüseyin Ağa, hizmetleriyle kazandığı itibarının yanında, aileden gelen zenginliğinin getirdiği avantajı da kullanarak, zaman içerisinde birtakım iktisadî faaliyetlere girişti. Bunun arka planında İrad-ı Cedid Hazinesi'nin taşradaki küçük dirlikleri toplama kabiliyetinden yoksunluğu bulunmaktaydı. Hazine defterdarı, timar ve zeametleri toplu halde ve genellikle belirli kişilere iltizâma vererek tahsilatını gerçekleştiriyordu. Bu durum, ayanların güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştı.³⁷⁹ İşte bu koşullar içerisinde Hüseyin Ağa, 1797'de Saruhan'daki 68 timarı 9.235 kuruşa ve Aydın'daki 101 timarı ise 17.135 kuruşa iltizâmına aldı.³⁸⁰ 1799'da bu kez Aydın'daki 107 timara 25.000 kuruş bedelle mültezim oldu.³⁸¹ Bununla yetinmeyerek aynı yıl, Sıgla Sancağı'na bağlı Nif Kazası'nın 4202,5 kuruşluk avarız ve bedel-i nüzul vergisini toplama hakkını aldı. 1801'de 72 adet mahlul timarı İrad-ı Cedid Hazinesi'nden iltizâmına aldı.³⁸² 1804'e gelindiğinde Saruhan'da 65 adet timar tasarruf etmekteydi.³⁸³ Tüm bunlar, Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği devrinde sahipsiz dirlikler ile diğer gelir kalemlerini iltizâmına alarak kendisine gelir akışı sağladığını göstermektedir. Onun bu faaliyetleri ekonomik açıdan zenginliğini

tarafından bir mütesellim nasb itse âsâyişin i'âdesi müyesser olacağı..." BOA. HAT 79-3278; Nagata, *a.g.e.*, s. 47.

³⁷⁶ Ç. Uluçay, ağırlıklı olarak Manisa Şer'iyye Sicilleri'nden faydalanarak hazırladığı çalışmalarında, Hacı Mehmed Ağa'nın 1796 senesinde öldüğünü ve bu tarihten sonra Hacı Hüseyin Ağa'nın Saruhan Mütesellimliği'ne getirildiğini ifade etmektedir. Bkz. Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 283; Aynı yazar, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 248; Ç. Uluçay, İ. Gökçen, *Manisa Tarihi*, s. 56. Bizim yaptığımız araştırmalar neticesinde Hacı Mehmed Ağa'nın mütesellimlik görevinde son görüldüğü tarih 5 Ağustos 1797 (11 S 1212)'dir. Bkz. BOA, MŞS nr. 233, s.89. Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliğinin tespit edildiği ilk tarih ise 10 Ağustos 1797 (16 S 1212)'dir. Bkz. BOA, MŞS nr. 233, s.91.

³⁷⁷ Nagata, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷⁸ BOA, MŞS. nr. 248, s. 150, H. 13 RA 1220/M. 11 Haziran 1805. Bu kayıta Hacı Hüseyin Ağa'nın 115 dönümlük tarlasını kızı Saliha Hanım'a 10.000 kuruşa sattığı görülmektedir. Ayrıca bu satışa şahit olanlar içinde mütesellimin kethüdası el-Hac Abdülcélil Ağa, kâtibi Seyyid Mustafa Efendi ve imamı es-Seyyid Hüseyin Efendi bulunmaktadır.

³⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 2. Baskı, *Dergah Yayınları*, İstanbul 2020, s. 628.

³⁸⁰ BOA, C. TZ., 95-4718.

³⁸¹ BOA, AE.SLM.III., 289-16824.

³⁸² BOA, AE.SLM.III., 125-7588.

³⁸³ Yayıcıoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

arttırmanın yanında merkezî otorite nezdinde saygınlık ve güç kazanmasına vesile olmuştur. O, bu faaliyetlerini idareciliğinin sonuna kadar sürdürdü.³⁸⁴

Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa Saruhan Sancağı Mütesellimliği görevini uzunca bir süre ifa etti. 1797'de başladığı görevini, zaman zaman görevden alınmalarını saymazsak, 1816 yılına kadar sürdürdü. Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği devrini iki döneme ayırmak gerekir. 1797'den Osmanlı-Rus Harbi'nin başladığı 1806 yılına kadar olan birinci evre, Hacı Hüseyin Ağa'nın genellikle devletle iş birliği içerisinde uyumlu çalıştığı yıllardır.³⁸⁵ Hacı Hüseyin Ağa bu ilk evreyi, devrin diğer mütesellimlerinin de yaptığı gibi, devletin sancaktan talep ettiklerini karşılamakla geçirdi.

Bilindiği üzere İzmir, 18. yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu'daki uluslararası ticaretin önemli kentlerinden biri olarak ortaya çıktı ve bu gelişme İzmir'e yakınlığı sebebiyle Manisa'yı da etkiledi. İzmir'in ticaret hacminin büyümesiyle Manisa da doğudan gelen kervanların geçtiği bir transit geçişin merkezi oldu. Ayrıca hem bölgede yetişen çeşitli ziraî ürünleri hem de bazı mamul maddeleri İzmir aracılığıyla ihraç eden bir hinterlant özelliği kazandı. Öte yandan Manisa, İstanbul'un iâşesini sağlayan bölgelerden biriydi. Bilindiği üzere İstanbul'un iâşesi daha önce Rumeli'den karşılanmaktaydı. Ancak bu durum devletin gerek 17. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa sathındaki savaşlarda mağlup olması gerekse 18. yüzyıldan itibaren Rumeli'de patlak veren siyasî ve sosyal buhranlar sebebiyle bozuldu. Tüm bunlar neticesinde İstanbul'un iâşesinin karşılanması yavaş yavaş Rumeli'den başka bölgelere doğru kaymaya başladı. Bu bölgelerden biri de Manisa idi. Nitekim İstanbul'un ihtiyacı olan zahire, hayvan ve sınaî mamullerini temini hususunda Manisa'ya sık sık emirler gönderilmekteydi. Bunun yanında savaş döneminde Manisa'dan cepheye asker, zahire ve mühimmat nakli de sıklıkla istenmekteydi.³⁸⁶

Merkezî idarenin bu talepleri bölgelerden mütesellimler aracılığıyla temin edilmekteydi. Nitekim 1799'da İzmir Muhafızı olan Hacı Hüseyin Ağa, ordu için talep edilen beygir ve develerin toplanması işiyle meşgul oldu. İzmir, Bursa ve Denizli

³⁸⁴ Tersane-i Âmire Hazinesi'ne bağlı Derya Kalemi timarlarından Saruhan Sancağı'ndaki 14 timar, bir yılına 3.350 kuruş bedelle Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından Saruhan Mütesellimi Hüseyin Ağa'ya iltizâma verildi. Bkz. BOA, C.BH. 130-6310, H. 19 RA 1230/M. 1 Mart 1815.

³⁸⁵ Nagata, *a.g.e.*, s. 48.

³⁸⁶ Nagata, *a.g.e.*, s. 10-11.

havalisinden topladığı hayvanları merkeze göndereceğini bildirdi.³⁸⁷ 1800’de Hüseyin Ağa’dan 3.500 süvari askeri için asker başına 100’er kuruş talep edildi. Ayrıca kendisinin seferden muaf tutulması karşılığında 150.000 kuruş cihad ianesi ödemesi istendi.³⁸⁸ 1801’de İzmir muhafızlığının getirdiği yeni bir sorumluluğu üstlenerek İzmir İskelesi mübayaacılığına tayin edildi. Bu görevin gereği olarak kendisinden bir yandan İstanbul’un iâşesi için buğday³⁸⁹, ordunun ihtiyaçları için peksimet gibi temel gıda maddelerinin yanında barut ve güherçile gibi stratejik malların masraflarının karşılanması emredilmekteydi.³⁹⁰ Hacı Hüseyin Ağa görevi gereği, sadece Saruhan’dan değil civar sancaklardan da talep edilenleri karşılamakla yükümlüydü. Bu sebeple bir yandan Saruhan’dan buğday³⁹¹, koyun, arpa, peksimet ve diğer masraflarını³⁹² merkeze göndermeye çalışırken öte yandan Aydın taraflarından İstanbul’un iâşesi için istenen 260.000 kile (6.669 ton) buğdayın³⁹³ tahsiline uğraşmaktaydı.

Merkezin taleplerini karşılamak her zaman mümkün olmamaktaydı. Nitekim o yıllarda Aydın bölgesindeki zirai faaliyetler çekirge istilasından zarar görmüştü. Bu sebeple Aydın’da tarımsal üretim yarı yarıya azalmış, dolayısıyla sadece bölge ahalisine yetecek kadar ürün toplanabilmişti. Bu durumu İstanbul’a bildiren Hacı Hüseyin Ağa, talep edilen zahire miktarının yarıya düşürülmesini ve teslim edilecek buğdayın da ancak kile başına ikişer kuruş bedel ile ödenmesine gücü olduğunu ifade etmekteydi.³⁹⁴

Mütesellimliği devrinde bazı aksaklıklar yaşansa da genellikle devletle uyumlu çalışan Hacı Hüseyin Ağa, Nizam-ı Cedid ıslahatlarını da destekleyerek merkezi hükümetin yanında yer aldı.³⁹⁵ Nitekim Vidin’de 1797 ve 1798 yıllarında Nizam-ı Cedid uygulamalarına muhalefet ederek isyan eden Paspanoğlu/Pazvandoğlu Osman

³⁸⁷ BOA, AE.SLM.III., 304-17797.

³⁸⁸ BOA, C. ML., 167-7049; Nagata, *a.g.e.*, s. 49.

³⁸⁹ Nagata, *a.g.e.*, s. 49.

³⁹⁰ BOA, AE.SLM. III., 12-656.

³⁹¹ BOA, MŞS, nr. 247, s. 151.

³⁹² BOA, MŞS, nr. 247, s. 150.

³⁹³ Nagata, *a.g.e.*, s. 49.

³⁹⁴ BOA, HAT 115-4628; Nagata, *a.g.e.*, s. 49. Bunların dışında, sosyal yapıyı etkileyecek bir başka husus meydana geldi. Sandıklı Kazası’nda Karaosmanoğulları’nın himayesi altındaki on binden fazla yörük, bu himayeye güvenerek bölgede asayişsizlik yaratıyorlar, hatta bölge halkını katlediyorlardı. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere, nasıl ki merkezin istekleri karşısında bölge halkı çeşitli talepleri karşılamaya çabalıyorsa da aynı şekilde devletten güvenliğinin teminini de bekliyordu. Bu olayda devlet adına bölgeye hükmeden Karaosmanoğulları’na karşı devletin, halkın güvenliğini sağlamada ihmalkâr davrandığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, AE.SLM.III., 344-19835.

³⁹⁵ Shaw, *a.g.e.*, s. 280.

Ağa'nın³⁹⁶ tedbinde devletle birlikte hareket etti. Bu isyan sırasında Dağlı eşkıyasının ortadan kaldırılması için görevlendirilen Trabzon Valisi Mahmud Tayyar Paşa'ya Hüseyin Ağa da 500 askeriyle destek vererek bu meselenin halline uğraştı.³⁹⁷

Öte yandan Nizam-ı Cedid ordusu için Saruhan Sancağı'ndan toplanacak askerler konusunda da Saruhan Sancağı mütesellimi olarak önemli katkılarda bulundu. Bu meseleye dair 1803 ve 1805 yıllarında Manisa'ya iki ferman gönderildi. Hacı Hüseyin Ağa, bu fermanlar doğrultusunda hemen harekete geçerek Nizam- Cedid için asker yazımına başladı. Saruhan'daki asker yazımı tamamlandıktan sonra yeni ordu için seçilen kişileri askerî eğitim almaları için fermanda belirtilen kışlalara gönderdi.³⁹⁸

Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliğinin ikinci evresi 1806-1816 yıllarını kapsamaktadır. 1806-1812 yılları Osmanlı-Rus Harbi gerekçesiyle, merkezin ayanlardan sık sık talepte bulunduğu bir devirdir. Manisa'daki Hacı Hüseyin Ağa da bunlardan biriydi. Nitekim devlet, hem savaş hazırlıkları sırasında hem de savaş sürecinde taşradan sık sık taleplerde bulunuyordu. Ayanların desteğini kazanabilmek için her türlü imtiyazı vermekten çekinmeyen Sultan, savaş zamanında ayanları ordusunun başında istiyordu.³⁹⁹ Osmanlı-Rus savaşının patlak verdiği 1806'da Hacı Hüseyin Ağa, halen Saruhan Mütesellimliği görevini ifa etmekteydi. Aynı zamanda, İzmir ve Sancakburnu'nun muhafazasıyla görevlendirildi.⁴⁰⁰ Aynı aileden Ömer Ağa ise Foça-i Atik ve Cedid Muhafızlığına getirildi.⁴⁰¹

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Karaosmanoğulları'ndan beklenenler diğerlerine göre bir nebze daha fazladır. III. Selim, saltanatının son yıllarında Darphane'nin temel gelirlerinden zuhûrât akçesinin olmamasından dert yandığı bir hatt-ı hümayûnunda, Karaosmanzadeler'den daha fazla akçe istenmesini

³⁹⁶ Pazvandoğlu Osman Ağa'nın faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 208-210; Nagehan Üstündağ, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

³⁹⁷ Nagata, *a.g.e.*, s. 48-49.

³⁹⁸ Züleyha Ustaoglu, Hüseyin Yılmaz, "Nizâm-ı Cedid'in Taşrada Uygulanması: Saruhan Sancağına Dair Bulgular", *CTAD*, Yıl 18, S. 35, 2022, s. 50-60.

³⁹⁹ Yaycioğlu, *a.g.e.*, s.81-82.

⁴⁰⁰ BOA, C.AS. 169-7388.

⁴⁰¹ Nagata, *a.g.e.*, s. 47.

emrediyordu. Sultan hazinenin gelirlerini arttırmak için taşradaki ayanların yardımına ihtiyaç duyduğunu açıkça beyan ediyordu.⁴⁰²

Ayanların, zaman zaman merkezin taleplerini yerine getirme hususunda zorlandıkları veya özenli davranmadıkları da oluyordu. Nitekim Karaosmanoğulları'nın merkezî idare nezdinde imajı olumlu olsa da bu uyumlu görüntüyü bozan bazı hadiseler de yaşanmıyor değildi. Örneğin; *imdâd-ı hazeriyye* ve *cizye* vergileri savaşa hazırlık gerekçesiyle halka salındığında Hacı Hüseyin Ağa, kendisinden talep edilen cizye evrakını göndermedi. Bunun üzerine merkezî hükümet, Manisa kadısından bu usulsüzlüğün bir an evvel giderilmesini ve cizye evrakının sicilden çıkarılarak gönderilmesini talep etti.⁴⁰³

Hacı Hüseyin Ağa'nın II. Mahmud'un saltanatından önceki yıllarda başlayan mütesellimliği ve devletle olan ilişkisi bu şekilde devam ederken 1806'da başlayan Rus Harbi esnasında içeride de devlet idaresini ve ayanlığı kökünden sarsacak olan süreç başlamak üzereydi. Nitekim Osmanlı-Rus Harbi esnasında III. Selim, Nizam-ı Cedid karşıtlarının yol açtığı Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde tahttan indirildi, yerine IV. Mustafa tahta geçirildi (1807). Bu olay karşısında Nizam-ı Cedid taraftarları Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınarak III. Selim'in tekrar tahta geçirilmesi hususunda yardım istediler. Kendisi de bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i ikinci kez tahta çıkarmak için İstanbul'a geldi, ancak talihsiz sultan katledilmişti. Bunun üzerine isyan sırasında ölümden dönen şehzade Mahmud, IV. Mustafa'nın yerine tahta geçirildi (1808). Nizam-ı Cedid aleyhtarı isyancılar ortadan kaldırıldı. Sultan II. Mahmud'un rızasıyla Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam tayin edildi.⁴⁰⁴ Böylelikle bir ayan, Osmanlı idarî hiyerarşisinde ulaşabileceği en yüksek mertebeye erişmiş oldu.⁴⁰⁵

Alemdar'ın sadrazamlığa kadar yükselmesi taşra ayanlarının ulaştıkları gücün önemli bir göstergesiydi.⁴⁰⁶ Alemdar Mustafa Paşa, reform hareketlerinin yeniden kesintiye uğramaması ve sorunları çözerek imparatorluk içinde birlik sağlanabilmesi amacıyla valiler ile Anadolu ve Rumeli'deki ayanları İstanbul'a çağırdı. Bu davete

⁴⁰² “*Darbhâne’de zuhûrât akçesi olmamağla der-dest olan mesârifât için Darbhâne mâlından altı yüz kise alub zuhûrât tahsilâtında mahalline vaz’ oluna ve ebniye-i kilâ’ mürettebâtı olan akçeleri tahsîle sa’y idesin. Kara Osmanzâdelerden bu günlerde ziyadece akçe getürtesin zirâ müzâyaka vardır.*” BOA. HAT 34-1693. Ayrıca bkz. Nagata, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁴⁰³ BOA, AE.SSLM.III 224-13086.

⁴⁰⁴ Beydilli, “Alemdar Mustafa Paşa”, s. 364-365; Yıldız, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁴⁰⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁰⁶ Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.*, s. 26.

iştirak edenlerle yapılan görüşme sonrası Sened-i İttifak adı verilen bir sözleşme imzalandı.⁴⁰⁷

7 Ekim 1808’de devlet ile ayanlar arasında yapılan bu sözleşme incelendiğinde, devletin bekası için ayanlarla ortak hareket etme ihtiyacının⁴⁰⁸ ağır bastığı görülür. Bunun yanında ayanlar da padişahın otoritesi karşısında kendilerini garanti altına almayı arzuladıklarından bu sözleşmeyi imzalamışlardır.⁴⁰⁹ Sened-i İttifak merkezin taşradaki gücünü paylaştığının ve merkezde kontrolü sağlarken bile ayanların desteğine ihtiyaç duyduğunun ilanıydı. Bu belge ile merkez, taşranın gücünü kabul ediyor ve onların gücünü göz ardı edemediğini ilan ediyordu. Belgenin altında imzası olanlardan biri de Manisa’yı uzun zamandan beri yöneten Karaosmanoğulları ailesinden Ömer Ağa⁴¹⁰ idi. Ömer Ağa dışında Çapanoğlu Süleyman Bey, Sirozlu İsmail, Şile Ayanı Ahmed, Bolu Voyvodası Hacıahmedoğlu İbrahim Ağa, Bilecik Ayanı Mustafa Bey, Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey gibi Anadolu ve Rumeli ayanlarından kimseler de sözleşmeye katılanlar arasındaydı.⁴¹¹

Sened-i İttifak’ın ölü doğduğu veya etkisiz bir metin olduğu yönündeki değerlendirmelerin aksine metinde imzası olup yeni sultana destek verenlerin, ilk etapta ödüllendirilir şekilde yetkilerinin tescili ve arttırılması söz konusudur. Nitekim devlet, bu senedin imzalanması sonrası taşrada bir takım mülkî düzenlemeler yaptı. Buna göre; Rumeli taraflarının büyük kısmı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa’nın, Selanik tarafları ise Sirozlu İsmail Ağa’nın idaresine bırakıldı. Anadolu’da Bozok, Amasya, Canik ve Karahisar-ı Şarkî sancakları ile Konya ve Maraş eyaletleri Çapanoğulları’ndan Süleyman Bey’e tevcih edilirken; Saruhan Sancağı, Aydın Muhassıllığı ile Denizli Voyvodalığı ve havalisi Karaosmanoğulları’nın idaresine bırakıldı.⁴¹² Halihazırda Aydın Muhassıllığı ile Saruhan Sancağı Mütesellimliği bu tarihte Karaosmanzade Hüseyin Ağa’nın uhdesindeydi. Öte yandan Sened-i İttifak’ın

⁴⁰⁷ Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 604; Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁴⁰⁸ Zehra Arslan, “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı Ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Internation Journal of Social Science*, C. 6, S. 8, 2013, s. 88.

⁴⁰⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s. 607.

⁴¹⁰ Bergama Voyvodalığı ve Karesi Mütesellimliği görevlerinde bulunan Ömer Ağa, Sened-i İttifak’ın imzalanmasından bir yıl evvel yine bu senedin imzacılarından olan Sirozlu İsmail Bey ile Boğaz Muhafızlığı görevine tayin edilmişti. Ömer Ağa, devlet nezdinde ailenin statü bakımından önde gelenlerinden olduğundan İstanbul’a giderek davete icabet eden kişi oldu. Ömer Ağa hakkında bkz. Nagata, *a.g.e.*, 40-44; Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, s. 59.

⁴¹¹ Akyıldız, “Sened-i İttifak”, s. 512.

⁴¹² BOA, TSMA.e 899-80 (25 Ekim 1808).

merkezî otorite nezdinde kabul edilmiş gibi görünen tavrı kısa süre sonra değişti. Nitekim ayanların nüfuzunu kırmak hususunda kararlı olan Sultan, dönemin şartları gereği senedi onaylasa da kısa süre sonra ayanlara karşı harekete geçti.⁴¹³

II. Mahmud'un tahta çıkışı ve ardından Sened-i İttifak'ın imzalanması devlet-ayan ilişkisinde hemen köklü değişikliklere yol açmadı. Nitekim yeni sultan, tahta çıkışından önce başlayan Rus harbi ve iç isyanların zor durumda bıraktığı bir devletin başına geçmişti. Bununla birlikte 1806-1808 yılları arasındaki hükümet krizi ile savaşın yarattığı olağanüstü koşulların taşraya da yansıdığı bir gerçektir. Sened-i İttifak'ın ortaya koyduğu sonuçlardan biri de ayanlar ile devletin iş birliğiydi. Bu nedenle, devletin içine düştüğü koşullarda en büyük destek sağlayanlar ayanlar olmalıydı. Dolayısıyla savaş döneminde ayanlara büyük iş düşüyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, Sened-i İttifak'a imza atan hanedanlardan biri de Karaosmanoğulları'ydı. Nitekim Karaosmanoğulları ve Manisa özelinde dönemin kaynaklarına bakıldığında, devletin bunlardan durmaksızın çeşitli taleplerde bulunduğu görülmektedir.⁴¹⁴ Hacı Hüseyin Ağa'nın 1816'da mütesellimlikten azledilmesine kadar da bu taleplerin ardı arkası kesilmedi.⁴¹⁵

III. Selim döneminde genel itibariyle devletle uyumlu çalışan Hacı Hüseyin Ağa'nın devletle olan iyi ilişkisi -gerek kendisinin uygunsuz davranışları gerekse Sultan'ın merkeziyetçi düşünce yapısı gereğince merkezin değişen tavrı- II. Mahmud'un hükümlerinde devrinde giderek bozuldu. Nitekim bu dönemde Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'ya Sultan II. Mahmud'un şüpheli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Sultan, itaatkar görünen Karaosmanoğlu'nun uygunsuz davranışlarından şikayetçiydi. Gerçi Sultan'ın şikâyeti pek de yersiz sayılmazdı. Uşak'ın idaresini kimin tasarruf edeceği hususunda iki ayan ailesi arasındaki mücadelede Hüseyin Ağa, Sultan'ı kızdıracak hareketlerde bulunmuştu. Meselenin özünde Uşak Voyvodası Curazade'nin vefatı sonrasında Uşak Voyvodalığı'nı uhdesine almak isteyen Nasuhzadeler ile Karaosmanoğulları arasındaki mücadele

⁴¹³ İnalçık, a.g.m., s. 609.

⁴¹⁴ Devletin 1808 yılında Saruhan Sancağı'na iase nedeniyle gönderdiği emirler için bkz. BOA, MŞS nr. 242, s. 1,4,6, 12, 32-34, 38, 40, 43, 49. Karaosmanoğulları'nın devlete karşı tek yükümlülüğü vergi tahsili veya iase tedariki değildi. Aynı zamanda maiyetleri ile devletin gerekli gördüğü askerî müdahalelere de bizzat katılmaktaydılar. Hacı Hüseyin Ağa da bu minvalde 1810'da Niş taraflarındaki Hurşid Paşa'nın maiyetinde bulunmakla görevlendirildi. BOA, HAT, 672-32883.

⁴¹⁵ Bkz. BOA, MŞS nr. 244, s. 11-13, 16-17, 18-19; BOA, MŞS nr. 246, s. 5-8, 8-9, 13-14; BOA, MŞS nr. 248, s. 162, 164, 165, 173, 175-176; BOA, MŞS nr. 250, s. 59, 77, 79, 79-81.

yatmaktaydı. Uşak Voyvodası Curazade'nin ölümü sonrasında, Nasuhzade Nasuh Ağa, kendi adamını Uşak'a göndererek bölgeyi zapt etti. Bunun üzerine Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa, Nasuhzade Nasuh'un adamını kazadan çıkararak yerine Akhisar ayanı Zeynelzade Hacı Ali Efendi'yi voyvoda tayin etti.⁴¹⁶

Bu iki aile, Uşak Voyvodalığı'nı iltizâmına almak için ayrı ayrı kamuoyu oluşturmakla kalmamış ve Uşak ahalisine birbirleri aleyhine mahzar yazdırmışlardı. Sadrazama ulaşan bu mahzarlar karşısında dönemin sadrazamı, Sultan II. Mahmud'a bu iki hanedan dışında merkezden birinin tayinini tavsiye etmekteydi. Bu tavsiye üzerine Sultan II. Mahmud bu iki ayan ailesinden herhangi birine voyvodalık verildiği takdirde çatışmanın bitmeyeceğini ifade ederek İstanbul'dan rüşvet yemeyecek, bölgeyi terk etmeyecek ve iltizâmları bu ailelere vermeyecek bir kişinin tayin edilmesini istedi.⁴¹⁷ Bunun üzerine Aralık 1809'da Uşak Voyvodalığı'na Osman Ağa tayin edildi. Fakat Osman Ağa, İstanbul'dan çıkıp Uşak sınırına geldiğinde, kazaya sokulmadı. Kendisine, Karaosmanzade Hüseyin Ağa'nın tayin ettiği Akhisar Ayanı Zeynelzade Hacı Ali Efendi'nin voyvodaları olduğu bildirildi. Osman Ağa kendisine gösterilen bu muhalefeti ortadan kaldırmak için bazı girişimlerde bulunsa da bir sonuç elde edemedi ve Mart 1810'da azledildi. Uşak mukâtaası ise Darphâne-i Âmire Hazinesi'ne bağlandı ve hazine tarafından kazaya Hacı Salih Ağa voyvoda tayin edildi.⁴¹⁸

Sultan Mahmud'un bu hadiseler olurken Karaosmanoğulları'na, özellikle Hacı Hüseyin Ağa'ya, yönelik bakış açısı meseleyi daha geniş bir perspektiften ele almaya imkân tanımaktadır. Sultan'a göre Karaosmanzadeler, Hacı Hüseyin Ağa'ya gelinceye kadar devlete bağlı ve itaatkar bir duruş sergilemekteydiler. Karaosmanoğulları hanedanının istikrarlı bir şekilde bölgede tutunabilmeleri de böyle mümkün olmuştu.

⁴¹⁶ Biray Çakmak, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı Taşrasında İftâ': Uşak Müftüleri ve Müftü Hacı Mustafa Asım Efendi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 64, S. 1, 2023, s. 73.

⁴¹⁷ "Kâimmakâm Paşa: Uşak Voyvodalığına dâ'ir vürûd iden i'lâm ve mahzar ve tahrîrât manzûrum olub ve keyfiyet işbu takririnde ma'lûmum olmuştur vâkı'an tarafeynin beynehâlarında cârî münâfeseye nazaran biri(n)den birine voyvodalık-ı mezkûr ihâle olunsâ münâza'âtın inkitâ'ı mefkûddur telhis mucibince iltizâm itmez irtikâb itmez 'avdeti terk itmez Der'aliyyemden mu'tedil bir âdem tedârûik ve voyvodalık-ı mezkûr 'uhdesine ihâle birle me'mûr kılındıktan sonra Osmanzâdelerden Hacı Hüseyin Ağa'ya gelinceye kadar ebâ 'an ceddin devlet-i 'aliyyeme olan inkiyâd ve mutâvâ'atları ve etvâr-ı pesendîdeleri ve mütevâzî'âta ve rızâ-cûyane hareketleri istikrâr-ı hânedânlıklarını mûcib bir usûl-i müstahsenelerinden iken ikide birde mûmâ ileyhin tavrından iştişmâm olunan harekât-ı nâ-hemvâra sebeb nedir ma'lûmum olmak için Manisa'da tekâ'üd Sadr-ı Esbak İzzet Mehmed Paşa'ya yazılıb tarafından olarak irsâl ve istihbâr olunsun ve Nasuhoğlu'na dahî iktizâsına göre tahrîr oluna." BOA, HAT, 715-34155.

⁴¹⁸ Çakmak, a.g.m., s. 73-74.

Ancak Hacı Hüseyin Ağa'nın uygunsuz tavırları Sultan'ın hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Sultan, o sırada Manisa'da emekli olarak ikamet eden eski Sadrazam İzzet Mehmed Paşa aracılığıyla, Hacı Hüseyin Ağa'dan bu tavırlarının sebebini sormasını emretti.⁴¹⁹ Bu sırada Hacı Hüseyin Ağa askerî, malî ve mülkî görevlerinin ifasında görülen kusurundan dolayı azledildi (1812). Yine aynı hanedandan Bergama Voyvodası Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa'nın damadı Mehmed Ağa (Küçük) onun yerine Aydın Muhassıllığı ve Saruhan Mütesellimliği'ne tayin edildi.⁴²⁰

İzzet Mehmed Paşa⁴²¹ Hacı Hüseyin Ağa'nın gerek Aydın Muhassıllığı'ndan ve gerekse mütesellimlikten azlinin kendisini terbiye ettiğinden bahisle vazifesinde gayret göstereceğine dair merkeze bir arz yazdı. Bu arz işe yarayacak ki aynı yılın Ağustos sonu ya da Eylül'ü başında mütesellimlik tekrar Hacı Hüseyin Ağa'ya verildi.⁴²² Öyle anlaşıyor ki Hacı Hüseyin Ağa'nın bölgedeki yıllar süren etkili idaresi ve kazandığı itibar İzzet Paşa tarafından göz ardı edilmemişti. Sultan II. Mahmud da Hacı Hüseyin Ağa'nın gücünden faydalanmak adına bölgenin etkin bir şekilde idaresi için tekrar onu mütesellim tayin etmişti. Fakat benzer sebeplerden ötürü Hacı Hüseyin Ağa, ölümünden (Mart 1816) kısa bir süre önce hem Aydın Muhassıllığı'ndan hem de Saruhan Mütesellimliği'nden tekrar azledildi. Hacı Hüseyin Ağa, mütesellimlerin aslî görevlerinden olan askerlerin toplanılmasında, zahire alımında görevlerini yerine getirmemişti. Üstelik Havâss-ı Hümâyûn'a bağlı gelirleri toplayıp Hazine'ye göndermemesi nedeniyle sarraf muameleleri sekteye uğramıştı. Özellikle İstanbul'daki sarraflara da 3-4.000 kese borç yapmıştı. Hüseyin Ağa, kapıçukadarını İstanbul'a gönderip meseleyi çözmeye çalıştıysa da çukadar başarılı olamadığı gibi Hüseyin Ağa'nın kaçacağını söylemişti. Tüm bu hadiseler Sultan'a bildirilerek Hacı Hüseyin Ağa'nın azledilmesi ve yerine yine Karaosmanoğulları'ndan Hacı Ömer Ağa'nın damadı Mehmed Ağa'nın mütesellim tayin edilmesi talep edildi.

⁴¹⁹ BOA, HAT, 715-34155.

⁴²⁰ BOA, HAT, 244-13714, H. R 1227/M. 14 Nisan-12 Mayıs 1812.

⁴²¹ İzzet Mehmed Paşa (1743-1812), sırasıyla Darphane Eminliği, Şehreminliği, Tershane Eminliği, Hanya Muhafızlığı, Diyarbekir Beylerbeyi, Cidde Valiliği, Mısır Valiliği gibi çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. III. Selim döneminde 1794-1798 yılları arasında Sadrazamlık yapmıştır. Sadrazamlıktan azledildikten sonra Sakız'a sürgün edilen İzzet Mehmed Paşa daha sonra Manisa'ya gönderilmiş ve Eylül 1812'de burada vefat etmiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu", *TDVİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 560-561; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Haz. Nuri Akbayar, Çev. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 849. İzzet Mehmed Paşa'nın muhallafatı için bkz. BOA, D. BŞM. MHF. d. 13198.

⁴²² BOA, C. DH., 99-4934, H. Evâhir Ş 1227/M. 30 Ağustos-7 Eylül 1812.

Sultan da bu talebe karşılık Karaosmanoğulları arasında herhangi bir kavgaya sebep olmayacaksa gereğinin yapılmasını buyurdu.⁴²³

Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği 20 yıla yakın sürdü. Bu dönemde Karaosmanoğulları Manisa'daki güçlerini iyice pekiştirdiler. Bu kadar uzun bir dönemde Hacı Hüseyin Ağa, Manisa mukâataalarını iltizâmına almıştı.⁴²⁴ Öyle anlaşıyor ki bu süre zarfında devlet, Manisa'nın idaresinde değişiklik yaratacak bir müdahalede bulunmamıştı. Bu dönemde Hacı Hüseyin Ağa'dan daha çok Manisa'dan bir takım vergi gelirleri ile yükümlülükler talep ederek fayda sağlamayı tercih etmişti. Dolayısıyla, Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği devri Manisa özelinde, adem-i merkeziyetçi bir idare tarzının varlığının devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 2: 1808-1816 Arası Manisa Kazası'nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler

Mutasarrıf	Mütesellim	Görev Tarihi
İzzet Mehmed Paşa (ö. Eylül 1812)	Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa	Ağustos 1797- Nisan 1812
	Karaosmanzade Hacı (Küçük) Mehmed Ağa	Nisan/Mayıs 1812- Ağustos/ Eylül 1812
	Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa	Ağustos/Eylül 1812- 1815

2.2.3. 1816-1829 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi

2.2.3.1. Hacı Hüseyin Ağa'nın Ölümü ve Manisa'da Merkezileşme Çabaları

Hacı Hüseyin Ağa, görevinden azledildikten kısa bir süre sonra vefat etti. Merkezî hükümet, Hüseyin Ağa'nın ölümü sonrası muhallefatinin peşine düştü. Bu sırada, Saruhan Sancağı'nın muhassıllık yoluyla bir vezire verilmesi gündeme geldiysede Sultan buna sıcak bakmayarak ertelemeyi tercih etti.⁴²⁵

Bilindiği üzere devlet, taşra ayanlarının vefatı halinde muhallefati ile özel olarak ilgilenirdi. Özellikle II. Mahmud, merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek amacıyla ayanları tasfiye sürecinde müsadere yöntemini etkili bir biçimde kullandı. Müsadere

⁴²³ BOA, HAT 287-17251, H. 29 Z 1230/M. 15 Kasım 1815.

⁴²⁴ 1798'den itibaren Hacı Hüseyin Ağa, İzzet Paşa'dan Bedel-i Saruhan Mukâataasını her yıl iltizâmına aldı. Bkz. Uluçay, 18. *Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 282.

⁴²⁵ “Benim vezîrim Saruhan Sancağına şimdiden mütesellim nasbında bazı fevâ'id hâtıra gelir ise bazı mahâzîr dâhi hâtıra gelir. Bunu şimdi te'hîr edelim Abdullah İffet Bey ol tarafa varub muhallefâti tahrîre başlasun eğer bir mütesellim vasfına hâcet olursa bu tarafa yazsun o zaman i'câbına bakarız.” BOA, HAT 1319-51440.

ile ayanlar siyasi güçlerinin başlıca kaynağı olan servet birikiminden mahrum bırakılmış ve nüfuzları büyük ölçüde kırılmıştır.⁴²⁶ Bunun dışında devlet, bazen de zapt ettiği malları bazı pazarlıkların neticesinde ayan ailesinin elinde bırakırdı.⁴²⁷

Ayanların muhallefatlarını tespit etmek her zaman kolay olmuyordu. Devlet, Hacı Hüseyin Ağa'nın muhallefatını kayda geçirmesi için Şıkk-ı Sâni Defterdarı Abdullah İffet Bey'i Manisa'ya gönderdi.⁴²⁸ Fakat Hacı Hüseyin Ağa'nın zimmetindeki mallar, iltizâm yoluyla toplanan gelirlerle iç içe girmiş olduğundan net bir rakam hesaplanamadı. Bunun en önemli nedeni söz konusu iltizâmın 50-60 seneden beri Karaosmanoğulları elinde olduğu için bunlara ne kadar zam yapıldığının kestirilememesiydi. Bunun yanında birçok tarla ve araziler çiftliklerle karışmış durumdaydı ve bu tarla ve arazilerin kimlerin timarı veya zeameti olduğu konusunda karışıklıklar vardı. Bunun üzerine Abdullah İffet Bey ile Osman Efendi Karaosmanoğulları'na muhallefatın ortaya çıkarılmasını salık vermişlerdir. Ayrıca Hüseyin Ağa'nın İstanbul'daki sarrafa olan dört yüz keselik borcu ve kardeşi ile olan müşterek hisseleri ve çürük zimmetleri çıkarılınca iki bin kese civarında bir muhallefatın ortaya çıktığını hükümete bildirmişlerdir. Yapılan pazarlık neticesinde muhallefat bedeli beş bin kese olarak belirlenmiş ve bunun bin kesesini peşin ödedikten sonra kalan dört bin keseyi dokuz aylık taksitle üç yılda ödemeleri kararlaştırılarak İstanbul'a bildirildi.⁴²⁹

Karaosmanoğulları için muhallefat kadar önemli bir başka husus ise Saruhan Sancağı'nın kimin idaresinde olacağıydı. Osman Efendi'nin merkeze gönderdiği bir

⁴²⁶ Tuncay Ögün, "Müsadere", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s.67.

⁴²⁷ Taşra hanedanlarının servetleri ve muhallefatları hakkında birçok çalışma vardır. Bunlardan bazıları için bkz. Feridun Emecen, "Ayan ve Muhallefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa", *XIV. CIEPO*, Ankara 2004, s. 141-148; Serkan Polat, "Çapanoğlu Ahmet Paşa'nın Muhallefatı", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, 2015, s. 85-120; Fikret Yılmaz, "Kara Osman-oğlu Ataullah Ağa'ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, 1990, s. 239-252; Suraia Faroqi, "Anadolu'nun Güneybatısında Tahıl İhracatı: Tekelioğlu Mehmed Ağa ve Ailesinin Güç ve Serveti", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 415- 442; Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, C. 41, S. 161, 1977, s. 41-78; Atilla Çetin, "Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa'nın Muhallefat Defteri", *Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı*, Adapazarı 2000, s. 21-43; Gürkan Cevger, "Akşehir Ayânı Hacı Paşazade Ahmet Bey'in Terekesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S.1, 2019, s. 52-62; Mense Öztürk, *XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Müsâdere Usulünde: Alemîdâr Mustafa Paşa Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2016; Cahit Telci, "Turgutlu Voyvodası Seyfi-zade es-Seyyid Halil Ağa'nın 1791 Senesinde Müsâdere Edilen Muhallefatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, S. 1, 2007, s. 173-216.

⁴²⁸ Nagata, *a.g.e.*, s. 51; BOA. HAT 1319-51440.

⁴²⁹ Nagata, *a.g.e.*, s. 51-52.

şukkada Karaosmanoğulları'nın asıl derdinin sancağın “*çakırpençeli*”⁴³⁰ bir kişiye tevcih edilmesiyle iltizâmlarının ellerinden çıkmasından duydukları rahatsızlık olduğu bildiriliyordu. Ayrıca Karaosmanoğulları, sancaktaki tüm iltizâmların hasılatı, belirli iltizâm bedellerinin zamlı bir şekilde verilmesi ve muhallefât ile Saruhan Sancağı'nın kendilerine bırakılması karşılığında yedi bin kese bedel ödeyebileceklerini ifade etmişlerdi.⁴³¹ Bu yazı üzerine Sultan II. Mahmud, Karaosmanoğulları'nın teklifine sıcak bakmamıştır.⁴³² Nitekim Sultan'ın asıl meselesi muhallefattan ziyade sancağın layıkıyla idare edilmesi idi.⁴³³ Sonuç itibarıyla hükümet beş bin keselik (2,5 milyon kuruş) bedelin ödenmesi şartıyla Hacı Hüseyin Ağa'nın terekesini mirasçılarına bıraktı.⁴³⁴

2.2.3.2. Manisa'da Muhassıllık Dönemi

2.2.3.2.1. Osman Bey

Hacı Hüseyin Ağa'nın vefatı, devlet nezdinde Saruhan Sancağı'nın idaresi açısından yeni bir döneme geçişin ilk adımlarıydı. Hüseyin Ağa'nın son dönemlerinde Saruhan Sancağı Mütesellimliği Selâtin Vakfı'na bağlanarak Darphâne-i Âmire tarafından idare edilmeye başlanmıştı.⁴³⁵ Bu uygulama, merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için gerekli hazırlıkların daha evvelden başladığını göstermektedir. Hacı Hüseyin Ağa'nın ölmesi merkezileştirme siyasetini hayata geçirmek için önemli bir fırsat doğurdu. Nitekim Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümünün ardından, merkezî hükümet, sancağa Karaosmanoğulları ailesinden herhangi birini mütesellim olarak tayin etmedi. Onun yerine Saruhan'daki timar ve mukâataaları idare etmesi için Silahşöran-ı Hâssadan İznikmid Kereste Nazırı Osman Bey'i *ber-vech-i muhassıllık*

⁴³⁰ Çakır Pençe: Tuttuğunu bırakmaz, her şeyden pay çıkarır, haris. Bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2012, s. 272.

⁴³¹ BOA, HAT 518-25334, H. 5 M 1232/M. 25 Kasım 1816.

⁴³² “...Karaosmanoğullarına verilse onların dâhi hâlleri malûm bu vakte kadar Devlet-i Aliyye'mize bir hizmetleri sebkât etmemiştir...” BOA, HAT 539 -26589, H.1232/M.1816-1817; M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2013, s. 117.

⁴³³ “...Benim asıl irâdem akçe hâsıl olsun demek olmayub ol-hâvâli vech-i lâyıkiyla idâre olunsun dimektir...” Nagata, *a.g.e.*, s. 52.

⁴³⁴ Yuzo Nagata, “Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya Âit Bir Tereke Defteri”, IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım, *TTK*, Ankara 1988, s. 1055; Nagata, *a.g.e.*, s. 52.

⁴³⁵ “...vakf-ı hümayûnumdan olub Darbhâne-i Âmirem tarafından zabt ü idâre olunmakda olan Saruhan Sancağı mütesellimliği bir müddetden berü Karaosmanzâde Hacı Hüseyin'in 'uhde-i iltizâmında iken geçen sene mûmâ ileyhın vefâtına binâ'en livâ-i mezbûrun taraf-ı Devlet-i 'Aliyyemden ber-vech-i muhassıllık zabt ü idâresiyle ahvâl-i fukârâ tahkik olunarak âsâyiş ve istirâhatleri esbâbının istihsâli zımında mu'teberân-ı ricâl-i saltanat-ı seniyyemden iftihâr Osman -dâme mecduhû ta'yîn ve irsâl kılınmış...” BOA, C. DH. 218-10882.

Saruhan muhassılı ve nazırı tayin etti.⁴³⁶ Sultan Mahmud'un, Karaosmanoğulları'nın sancaktaki nüfuzunun kırılması için yapılan ilk hamlesi bu tayin oldu.

Osman Bey, halihazırda Kereste Nazırlığı görevini ifa ediyordu. Bundan dolayı Manisa'yı vekaleten idare etmesi için kethüdası Hacı Eyüb Ağa'yı görevlendirdi (5 Nisan 1816).⁴³⁷ Ayrıca Saruhan Muhassılı Osman Bey bu süreçte Karaosmanoğulları'nı göz ardı etmeyerek onlarla birtakım idarî ilişkilerde bulundu. Bu aile ile Osman Bey arasındaki ilişki sancağın diğer seçkinlerinin de dikkatini çekti. Nitekim Manisa'daki Valide Sultan Evkâfı Mütvellisi Süleyman, merkeze yolladığı ileri tarihli bir mektubunda Osman Bey'in geçmişte Saruhan Livası'nı H. 1232 (M. 1816-1817) yılında toptan Karaosmanzadeler'in iltizâmına verdiğinden şikâyet ediyordu.⁴³⁸ Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere Osman Bey'in muhassıllığı devri, Karaosmanoğulları'na siyaseten herhangi bir şey kaybettirmedi. Bu örnek merkez-taşra ilişkisi bakımından şunu göstermektedir. Devlet fırsat buldukça merkezileşmeye dönük hamleler yapıyordu. Ancak bölgeye atanan yeni idareciler de bölgenin dinamiklerinden etkilenerek yerel güçlerle iş birliğine gitmeyi tercih ediyorlardı. Böylesi belki de daha kârlıydı ya da meşakkatsiz bir idare biçimiymiş veya daha emniyetliydi yahut hepsi birden geçerliydi. Her halükârda merkezileşme hamleleri yetersiz kalıyordu.

Osman Efendi, bir yandan Karaosmanoğulları'na sancağın gelirlerinin idaresini verirken öte yandan da merkezin onlara olumsuz bakışını destekleyen bir tavır sergiliyordu. Nitekim Osman Bey'in muhassıllığı döneminde Manisa'nın Eğri Köyü'nde Sıracalıoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın evinin basılıp eşyalarının gasp edildiği bir olay yaşandı. Bu olayın Karaosmanzadeler'den Deli Süleyman Ağa'nın başının altından çıktığı ve Karaosmanoğulları'ndan Küçük Mehmed Ağa'nın Palamud Çiftliği'ndeki kethüdası ve onun adamları tarafından gerçekleştirildiği tahkik edilerek bu kişiler cezalandırıldı.⁴³⁹ Bunun üzerine 1817 senesinde Osman Efendi merkeze bir

⁴³⁶ Osman Efendi Manisa'ya varır varmaz Selâtin Vakfı mülhakâtından olup Darphâne-i Âmire tarafından idare edilen 1232 senesi Bedel-i Sancağ-ı Saruhan Mukâtaası'nı iltizâmına aldı. BOA, HAT 518-25333; Uluçay, a.g.e., s. 282.

⁴³⁷ “Kereste Nezâreti kemâ-kân ‘uhde-i ‘acizânemde olub kethüdâ-yı çâkerî el-Hac Eyüb Ağa kulları ma ‘rifetiyle bi’l-vekâle idâre ve rû’yet olunmak üzere Saruhan Sancağı ber-vech-i muhassıllık çâker-i kemînelerine tevcih ve ihâle buyurulmağla....” Bkz. BOA, HAT 734-34846.

⁴³⁸ “...Saruhan Sancağı Muhassılı Sabık ‘atûfetlû Osman Efendi hazretleri livâ-i mezkûru topdan Karaosmanzâdeler tarafına otuz iki senesi iltizâm eylemiş olduğundan ...” Bkz. BOA, TS.MA. e. 315-59.

⁴³⁹ BOA, HAT 471-23058; BOA, HAT 718-34244-25.

yazı göndererek olayda parmağı olanların bölgeden uzaklaştırılmasını teklif etti. Belgenin detaylarına bakıldığında Karaosmanzadeler'den (Deli) Süleyman Ağa'nın Tuna sahilinde bir kale inşaatında görevlendirilmesini, Yakub Ağa ve Yetim Ahmed Ağa'nın ise İstanbul'da ikamet ettirilerek ihtiyaç halinde bir yere tayin edilmelerini, böyle “*servetleri çok akılları az olan kötü adamların*” uzaklaştırılmasıyla sancağın temiz bir hale geleceğini savunuyordu. Osman Efendi'nin ifadesiyle böyle bir “*terbiye onlara çok zaman gider*”di.⁴⁴⁰

Osman Efendi'nin bu ikili tavrı bir yıl kadar sürdü. Bu süre zarfında Karaosmanoğulları menfaatini devam ettirmekten geri kalmadı. Osman Efendi ise Karaosmanoğulları ile iş birliğinin yarattığı olumsuzluklardan nasibini aldı. Nitekim Osman Efendi'nin bir yıllık muhassıllık süresi dolduğunda, 1232 senesi *Bedel-i Sancağ-ı Saruhan Mukâtaası* gelirlerini zarar gösterdiği için sancağa yeniden muhassıl tayin edilmedi.⁴⁴¹

2.2.3.2.2. Süleyman Paşa

Osman Bey'in yeniden tayin edilmemesi üzerine Saruhan'a kimin atanacağı hususunda Darphâne Nazırı'nın görüşlerine başvuruldu. Buna göre, Karaosmanoğulları'nın devlete önemli hizmetlerde bulunmadığı kanaati ve Osman Efendi'nin başarısızlığı neticesinde göreve münasip başka birilerinin de atanabileceğini vurguluyordu. Nazırın önerdiği kişiler arasında Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Sabık Arpa Eminleri Salih Ağa veya Süleyman Ağa, Duhan Gümrüğü Emni Süleyman Ağa, Sabık Maçın Bina Emni İbrahim Ağa, Sabık Sakız Muhassılı Hacı Mustafa Ağa ile Zile Voyvodası Süleyman Ağa bulunuyordu. Nazır, Zile Voyvodası Süleyman Ağa'yı önerdiyse de II. Mahmud hem Duhan Gümrüğü hem de İstanbul Cizyesi Emni olan Süleyman Ağa'yı Mirahur-ı Evvel payesiyle Saruhan Muhassılı tayin etti (1-9 Aralık 1817). Sultan, Süleyman Ağa'nın sancağı rahatça idare edebilmesi için Karaosmanoğulları'ndan Yakub Ağa ile Yetim Ahmed Ağa'yı ise münasip bir memuriyette istihdam etmek amacıyla İstanbul'a göndermesini buyurdu.⁴⁴²

⁴⁴⁰ BOA, HAT 718-34233, H.30 Z 1232/M.10 Kasım 1817.

⁴⁴¹ BOA, HAT 471-23058; BOA, C. DH 218-10882.

⁴⁴² BOA, HAT 471-23058; BOA, C. DH 218-10882; Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 282.

Bu tayinin hemen ardından Saruhan'a komşu bir sancak olan Aydın'a sıra geldi. Devletin gözünde Saruhan Sancağı adeta "kurtarılmış bölge" muamelesi görüyordu. Saruhan, Süleyman Ağa tarafından idare ediliyordu, fakat Aydın Muhassıllığı halen Karaosmanoğulları idaresindeydi. Bu nedenle, Süleyman Ağa etkin bir yönetim sergileyebilsin diye Aydın Muhassıllığı'na da tayin edildi. Tayinin gerekçesi Süleyman Ağa'nın İzmirli olmasıydı. Bölgeyi bilen biri olan Süleyman Ağa'nın tayiniyle devlet hem muhasıllığın layıkıyla yapılacağına hem de Karaosmanoğulları'nın bölgedeki otoritesine karşı durabilecek ve güçlü bir yönetim sergileyebilecek bir muhassılla, müdahalenin bir nebze önüne geçileceğine kanaat getiriyordu. Tüm bu vasıflara haiz birisi olarak İzmirli Süleyman Ağa, Karaosmanoğlu Küçük Mehmed Ağa'nın yerine Saruhan Sancağı ile Aydın Muhassıllığı uhdesinde birleştirilip vezirlik rütbesi verilerek tayin edildi.⁴⁴³ Görevi süresince Aydın'da ikamet eden Süleyman Paşa, Saruhan Sancağı'nı idare etmek üzere mütesellim olarak Karaosmanzade Mehmed Ağa'yı tayin etti.⁴⁴⁴

Burada dikkat çeken husus Sultan'ın merkezileşme zihniyetine ve arzusuna rağmen Karaosmanoğulları'nın zaman zaman yine Saruhan idaresinde görev almalarıdır. Bu durum henüz merkezin taşrayı tamamen hakimiyet altına alabileceği insan kaynağının ve yeteri kadar malî ve askerî gücünün olmamasından ileri gelmektedir. Bundan dolayı merkezin taşranın malî imkanlarına ve askerî gücüne şiddetle ihtiyacı vardı. Ayrıca Karaosmanoğulları gibi Manisa'ya kök salmış bir hanedanın bölge ahalisiyle olan iktisadî ilişkilerinin yoğunluğu⁴⁴⁵ da Manisa Kazası idaresinde Karaosmanoğulları'nın tamamen göz ardı edilememesine neden olmaktaydı. Bu durum merkezden gönderilen idarecilerin, Karaosmanoğulları'nın

⁴⁴³ "Benim Vezîrim. Çünkü bu sûret cümle tarafından istihsân olunmuş inşâ'allâh hayr bundadır Aydın Muhassıllığı dahî Saruhan Sancağına ilhâkân rütbe-i vezâretle Süleyman Ağa'ya tevcih olunub Hakk te'âlâ tevfi-i ihsân idüf fukârâyâ âsâyış kerem eyleye. Âmin." Bkz. BOA, HAT 480-23514; BOA, C. DH. 205-10210, H. Evâhir-i RA 1233/M. 29 Ocak-7 Şubat 1818. Ayrıca bkz. "Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından mirâhûr-ı evvel pâyesiyile hâlen livâ-i mezbûr muhassılı olan sa'âdetlü Süleyman Paşa hazretlerine ber vech-i muhassılık livâ-i mezbûra ilhâkân rütbe-i sâmiye-i vezâret ile ber vech-i muhassılık Aydın sancağı dahî mâl-ı mukayyedlerine vakt ü zamânıyla mahallerine te'diye eylemek üzere tevcih." BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39, s. 58, H. 29 RA 1233/M. 6 Şubat 1818; Ayrıca bkz., Şanizade Tarihi, s. 830.

⁴⁴⁴ Uluçay, a.g.e., s. 282; Aysun Sarıbey, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006, s. 51.

⁴⁴⁵ Karaosmanoğlu ailesinin bölgedeki ticarethaneleri, çiftlikleri, dini, eğitim ve kamu tesisleri ve bölge halkıyla borç ve iktisadî ilişkileri hakkında bkz. Yuzo Nagata, Feridun M. Emecen, "Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", Belgeler, C. XXV, S. 29, 2004, s.1-67; Nagata, a.g.e., s. 202-203, 248-272, 286-289, 301-307; Aynı yazar, "Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. Ve 19. Yüzyıllar)", s. 411-414; Ferhat Berber, M. Mesut Özekmekçi, Tarihte Akhisar, Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2019, s. 117-122.

sosyo-ekonomik açıdan bu sarsılmaz gücü içerisinde görevlerini layıkıyla yapmalarını da zorlaştırabilmekteydi.

Bu gibi durumlar zaman zaman Karaosmanoğulları'na mutasarrıflarla iş birliği yapmaları için fırsat doğuruyordu. Bu dönemdeki mutasarrıflar genelde Aydın'da oturmakta veya savaşlarda görevli olduklarından mutasarrıfı oldukları bölgeler dışında bulunmaktaydılar. Bu nedenle, mutasarrıfların Saruhan Sancağı'nın iyi yönetilebilmesi, vergilerin düzenli toplanabilmesi, asker, yiyecek ve hayvan temini vb. işler için Karaosmanoğulları'na mütesellimlik görevi verdikleri oluyordu. Böylece mutasarrıflar idarelerindeki sancağı sorunsuz bir şekilde yönetmeyi ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi amaçladılar.

Süleyman Paşa, idarî görevlerinin haricinde birtakım sancak gelirlerini de iltizâmına aldı. Paşanın kapı kethüdası Ahmed'in merkeze gönderdiği bir takrîre göre, H. 1232 senesi *İstanbul ve Tevabii Tütün Gümrükleri Mukâtaası*, Aydın ve Saruhan sancakları Mutasarrıfı Vezir Süleyman Paşa'nın iltizâmında bulunmaktaydı.⁴⁴⁶ Bununla birlikte, H. 1234 senesinde Selâtin Evkâfı'ndan *Kayacık Kazası Mukâtaası* ber vech-i serbestiyet Süleyman Paşa'ya ihale edilmişti.⁴⁴⁷ H. 1234-1235 (M.1818-1819) yıllarına ait Tersâne Hazînesi'ne bağlı *İstanbul Mîzân-ı Harîr Rûsûmu Mukâtaası* ber vech-i maktû' Dergâh-ı Âlî gediklilerinden Abdullah'ın iltizâmındaydı. Bu mukâtaanın mülhakatı olan sancaklardaki mizan-ı harir gelirleri ise o sancağı idare eden yöneticilere bir yıllığına iltizâma verildiğinden, 13.500 kuruş iltizâm bedeliyle Aydın ve Tevâbii Mukâtaası da yine Süleyman Paşa'nın tasarrufundaydı.⁴⁴⁸

Süleyman Paşa görev süresi dolduğundan 27 Temmuz 1819'da yeniden Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığına tayin edildi.⁴⁴⁹ Fakat birkaç ay sonra Şam Eyaleti'ndeki olaylar o bölgeye yeni bir idareci atanmasını gerekli kıldı. Yapılan müzakereler sonucunda Süleyman Paşa'nın *Kudüs ve Nablus sancakları ilhâkı ve mir-i haclık*⁴⁵⁰ ile *Şam Eyaleti* 'ne atanmasına karar verildi.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ BOA, C. ML., 551-22657, H. 17 B 1233/M. 23 Mayıs 1818.

⁴⁴⁷ BOA, TS.MA.e, 1395-38, H. 9 CA 1234/M. 6 Mart 1819.

⁴⁴⁸ Cezar, *a.g.e.*, s. 221; Sarıbey, *a.g.t.*, s. 51-52.

⁴⁴⁹ BOA, A. {DVNSNŞT. d. , nr. 39 s. 58. ("kemakan ibka".) (4 L 1234).

⁴⁵⁰ Hac yollarının güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu anlamına gelmektedir. Bu konuda bkz. Münir Atalar, "Emir-i Hac", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 131-133.

⁴⁵¹ BOA, C.DH. 274-13690, H. 21 M 1235/M. 9 Kasım 1819; Ayrıca bkz. BOA, HAT 300-17832; Sarıbey, *a.g.t.*, s.52.

2.2.3.2.3. Hasan Rıza Paşa

Süleyman Paşa'nın yerine Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığına, 9 Kasım 1819'da Anadolu Valisi Darendeli Hasan Rıza Paşa getirildi.⁴⁵² Hasan Rıza Paşa da Süleyman Paşa gibi Aydın'da ikamet etti. Saruhan Sancağı'nı ise mütesellimi Manisalı Müderriszade Ali aracılığıyla yönetti.⁴⁵³ Hasan Rıza Paşa'nın yaklaşık yedi aylık idaresi 9 Haziran 1820'de sona erdi ve Hüdavendigâr ve Kocaili sancakları mutasarrıflığına atandı.⁴⁵⁴

2.2.3.2.4. Derviş Mehmed Paşa

Hasan Rıza Paşa'dan boşalan Aydın ve Saruhan Sancakları mutasarrıflığı görevine o sırada Gelibolu'da ikamet eden eski sadrazamlardan Derviş Mehmed Paşa getirildi.⁴⁵⁵ Derviş Mehmed Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde eski mutasarrıf Hasan Paşa zamanında Saruhan Sancağı'na bağlı kazalardan *zahire*, *hediye* ve *Martiye tarhı* gibi çeşitli isimler altında külliyetli vergi alındığına dair şikayetler oldu. Bunun üzerine Derviş Mehmed Paşa söz konusu kazaların pusulalarını yeniden inceleyerek Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde alındığı tespit edilen fazla vergilerin, o yıl ödenmesi gereken vergiden kesileceğini duyurdu.⁴⁵⁶

⁴⁵² “*Sâbikan Anadolu Vâlisi ve vezîr-i mükerrer sa ‘âdetlû Hasan Rıza Paşa hazretlerine Aydın Sancağı ilhâkıyla tevcih.*” BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58 (21 M 1235); Ayrıca bkz. BOA, HAT 1260-48763; BOA, TSMA.d. 3318; BOA, C.DH. 156-7753; Uluçay, a.g.e., s. 282.

⁴⁵³ Uluçay, a.g.e., s.282; Sarıbey, a.g.t., s. 52.

⁴⁵⁴ “*Hüdavendigâr ve Kocaili sancakları dahî sâbık Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıfı vezîr-i mükerrer sa ‘âdetlû Hasan Rıza Paşa hazretlerine*” BOA, HAT 1549-48.

⁴⁵⁵ Uluçay, 18. Ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık adlı çalışmasında (s. 282) Derviş Mehmed Paşa'nın tam olarak atanma tarihinin bilinmediğini, fakat 1819 senesi sonlarında Paşa'nın muhassıl olduğunu yazmaktadır. Aynı bilgiye Aysun Sarıbey, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim* adlı çalışmasında (s. 52) yer veriyse de araştırmamız sonucu Derviş Mehmed Paşa'nın 9 Haziran 1820'de atandığı tespit edilmiştir. Ve bu tarihe kadar Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıfı olarak Hasan Rıza Paşa görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; “*Şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâne mücebince Aydın ve Saruhan sancakları Gelibolu'da ikâmet üzere olan sadr-ı sâbık ‘atûfetlû Derviş Mehmed Paşa hazretlerine rütbe-i vâlâ-yı vezâretleri ibkâsı ile ber vech-i muhassıllık ve Hüdavendigâr ve Kocaili sancakları dahî sâbık Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıfı vezîr-i mükerrer sa ‘âdetlû Hasan Rıza Paşa hazretlerine ve Avlonya Sancağı dahi sâbık Hüdavendigâr ve Kocaili sancakları mutasarrıfı vezîr-i mükerrer sa ‘âdetlû Mehmed Nurullah Paşa hazretlerine ‘avâtıf-ı ‘aliyye-i müluûaneden tevcih ve dîvân-ı hümayûndan evâmîr-i şerîfesi ısdâr olunmak.*” BOA, HAT 1549-48; Ayrıca bkz. “*Gelibolu'da ikâmet üzere olan sadr-ı sâbık ‘atûfetlû Derviş Paşa hazretlerine Aydın Sancağı ilhâkı ve ibkâ-i rütbe-i vâlâ-yı vezâretle tevcih.*” BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39, s. 58, H. 27 Ş 1235/M. 9 Haziran 1820.

⁴⁵⁶ “*Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ‘î-i kemîneleridir ki hâlen Aydın ve Saruhan sancaklarında sâye-endâz-ı ‘adl ü dâd olan vezîr-i nısfet-semîr devletlû übbehetlû sadr-ı a‘zam-ı sâbık Derviş Mehmed Paşa hazretlerinin selef-i hayrî‘l-halefleri devletlû Hasan Paşa hazretleri vürûdlarında Saruhan sancağı hâvî olduğu kazâlardan zahire ve hediye bahâ ve Martiye nâmıyla vâfirce mebâliğ ahz ü tahsil buyurmuş olduklarından bir senede iki def‘a zahire ve hediye ve Martiye tarhı aceze-i fukaraya bârgırân olduğunu vâlî-i vâlâ-şân-ı müşârin ileyh hazretleri mülâhaza birle rahmen li‘l-fukarâ cânib-i hilâfet-penâhiye fakat isticlâb-ı du‘avât-ı Hayriye-i celîle iktifâ buyurub ancak selefleri müşârin*

Paşa'nın bu adaletli davranışı Manisa halkını oldukça sevindirdi. Ardından Paşa, her kazanın hâkim, voyvoda ve ihtiyarlarına hilat giydirmiş ve bu kimseler tarafından cüzi miktarlarda kuruş, beygir ve katır gibi çeşitli hediyeleri kabul etmiştir.⁴⁵⁷ Derviş Mehmed Paşa, bir süre sonra Şam Eyaleti'ne tayin edildi.⁴⁵⁸

2.2.3.2.5. Mehmed Behram Paşa

16 Ocak 1821'de Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığına Mehmed Behram Paşa getirildi.⁴⁵⁹ Derviş Mehmed Paşa Şam'a gitmeden evvel, Behram Paşa gelinceye kadar Saruhan'ı idare etmesi için o sırada Turgutlu Voyvodası olan Hassa Silahşorlarından Ali Ağa'yı mütesellim tayin etti.⁴⁶⁰

Behram Paşa'nın tayininden kısa bir süre sonra, Şubat 1821'de Aleksander İpsilantis liderliğinde önce Eflak ve Boğdan'da ortaya çıkıp, kısa sürede çoğunlukla Rumların yaşadığı Mora ve Akdeniz adaları gibi çeşitli bölgelere yayılan Yunan İsyanı patlak verdi.⁴⁶¹ Bu nedenle, Mehmed Behram Paşa, Eceabad'da oturmak ve Mürefte (Şarköy tarafları) ile Gelibolu arasını muhafaza etmek amacıyla boğaz muhafızlığı görevine getirildi. Oğlu Hüseyin Bey'i tasarrufundaki sancakları idare etmesi için mütesellim olarak bıraktı.⁴⁶²

İsyan süresince Batı Anadolu kıyıları ve Adalar, kaynaklarda “*izbandid*” denilen eşkıya teknelerinin saldırılarına maruz kaldı. Bu eşkıya tekneleri Akdeniz güvenliğini tehlikeye sokmakla kalmıyor, hem Batı Anadolu kıyılarındaki halkı

ileyhin müddet-i kalilede külliyyetlûce buyurdıkları mebâliğ kiste'l-yevm hesâbına dâhil olmak için bundan akdem beher kazâdan muhrec pusulaları irsâl olunmuş olduğundan bu def'a beher kazâdan müşârûn ileyh Derviş Paşa hazretlerinin cânib-i müşârûn ileyhlerine hediye olunmuş olanın pusulalarını dahi selefleri misüllü beher kazâdan i'tâ etmeleri matlûb buyurduklarında....” Bkz. BOA, C. DH 112-5569, H. 25 M 1236 /M. 2 Kasım 1820); Sarıbey, *a.g.t.*, s. 52-53.

⁴⁵⁷ BOA, C. DH 112-5569.

⁴⁵⁸ Şanizade Tarihi, C. II, s. 1019.

⁴⁵⁹ “Şâbikan Sivas Valisi vezir-i mükerrem sa'âdetlû Behram Paşa hazretlerine Aydın Sancağı ilhâkıyla tevcih.” Bkz. BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58, H. 11 R 1236/M.16 Ocak 1821; Ayrıca bkz. BOA, HAT 1555-7, H. 11 R 1236/M.16 Ocak 1821; Şanizade Tarihi, C. II, s. 1019; Uluçay, *a.g.e.*, s.283.

⁴⁶⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 283.

⁴⁶¹ H. Veli Aydın, “1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı Ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 2, 2018, s. 303-304; Osmanlı Devleti için 1821 yılının gerek iç gerekse dış siyasette ayrı bir önemi vardır. Devlet, Eflak ve Boğdan İsyanı'nın henüz bastırıldığı sıralarda bütün Rumların ayaklandığı haberiyle sarsılmıştı. Bu tarihte başlayan Rum İsyanı'nın bastırılmaması ve kısa süre içinde Mora'dan bütün adalara yayılması dolayısıyla isyan, devletlerarası bir mesele haline gelecek ve 1829 senesine gelindiğinde ise Yunanistan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanacak bir süreç yaşanacaktı. Bkz. Beydilli, “Mahmud II”, s. 353; Zeki Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Belleten*, C. 52, S. 203, Ağustos 1988, s. 575-577; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2010, s. 253-284.

⁴⁶² Uluçay, *a.g.e.*, s.257-258, 283.

öldürüyor ve hem de o bölgedeki Rumları isyana teşvik ediyorlardı. Kısa süre içerisinde Mora İsyanı, bütün Batı Anadolu'daki şehir ve kasabaları etkiledi. Çeşitli şehirlerde Müslümanlarla Rumlar arasında kanlı olaylar patlak vermeye başladı.⁴⁶³

Bu sıralarda Yunan İsyanı'nın bir uzantısı olarak Manisa'da da Müslümanlar ile Rumlar arasında çeşitli olaylar cereyan etmekteydi. Belgelerde bu olaylar, "*Manisa ihtilâli, fesâd ve ihtilâl*" şeklinde ifade edilmiştir. Manisa'da bu hadiseler yaşanırken Mehmed Behram Paşa'ya, Rum İsyanı'nı bastırmak için gönderilen Yanya Seraskeri sadr-ı sabık Hurşid Ahmed Paşa'nın maiyetine askeriyle birlikte katılması için emir gönderildi.⁴⁶⁴ Aynı zamanda Aydın ve Saruhan sancaklarından Anadolu Muhafızı Vezir Hasan Paşa maiyetine iki bin beş yüz asker talep edildi.⁴⁶⁵ Behram Paşa, merkezden gelen emirler doğrultusunda bir yandan yeni görev yerine hareket ederken, öte yandan da yol üzerindeki Aydın Güzelhisar'ı ve civarı kazalardan Anadolu muhafazası için iki bin beş yüz asker toplayarak sevkleri için uğraştı.⁴⁶⁶

Mehmed Bayram Paşa, sefere çıkmadan önce, uygunsuz hareketlerini gerekçe göstererek Sarraf Gümüş Gerdanoğlu Artin'i öldürdü. Paşa'nın ifadesine göre, Sarraf Artin kendisine ihanet etmekle kalmamış, halka da kötü davranmıştı.⁴⁶⁷ Bunun üzerine 20-25 kadar kişi Sarraf Artin'in cesedini mezardan çıkarıp mahkemeye götürdüler. Bunların peşine takılan halk da mahkemeye gitti.⁴⁶⁸ Bu "*fesâd ve ihtilâl*" sonunda Manisa Naibi Mehmed Said Efendi, Hassa Silahşorlarından kasaba voyvodası Ali ve Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Seyyid Mustafa, mahkeme vekilharcı ve kolcubaşı ve sair kimseler "*idâm ve itlâf*" olundular. Olaya karışanların bir kısmı yakalanarak öldürülürken bir kısım ise firar etti. Manisa olayları "*pek büyük fezâhat ve kabâhat ve habâset ve belki kefareye mu'âvenet ve din ve devlete hıyânet*" olarak adlandırıldı.⁴⁶⁹

Bu isyan sırasında Eceabad'a gitmekle görevlendirilen ve o sırada Manisa'dan geçen Kırşehir, Beyşehir ve Niğde sancakları mutasarrıfı İsmail Paşa, "*Saruhan ve Aydın sancaklarını gereği gibi zabt ü rabt etmek*" için Saruhan ve Aydın sancaklarına mütesellim tayin edildi (Haziran/Temmuz 1821). İsmail Paşa, hemen Manisa'ya

⁴⁶³ Arıkan, a.g.m. , s. 577-580.

⁴⁶⁴ BOA, C.AS. 833-35519, H. Evâhir B 1236/M. 24 Nisan-2 Mayıs 1821.

⁴⁶⁵ BOA, C.AS. 839-35794, H. Evâhir B 1236/M. 24 Nisan-2 Mayıs 1821.

⁴⁶⁶ BOA, C.DH. 91-4502, H.15 B 1236/18 Nisan 1821.

⁴⁶⁷ Uluçay, a.g.e., s. 94.

⁴⁶⁸ Arıkan, a.g.m. , s. 580; Uluçay, "Manisa", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 291; BOA, MŞS. nr. 255, s. 107-108.

⁴⁶⁹ Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 580; Uluçay, a.g.m., s. 291; BOA, MŞS. nr. 256, s. 24. Uluçay, a.g.e., s. 95.

giderek asayışı sağlama işine girişti. İsmail Paşa ile ihtilalin araştırılması için görevlendirilen diğer kişi Ruznâmçe-i Evvel el-Hac Yusuf Rıza Efendi de Manisa'ya gitti. Fakat fesada sebep olanların bölgeden kaçtıkları anlaşıldı. Bunun üzerine İsmail Paşa ile Yusuf Rıza Efendi Manisa'daki asayışı kolayca sağladılar.⁴⁷⁰

Mütesellim İsmail Paşa, Manisa'da ikamet eden eski Halep Valisi Mehmed Ragıb Paşa ve Karaosmanzadeler'den Yetim Ahmed Ağa ile Ali Ağa'nın Manisa'daki ihtilalle ilişkili olduğunu beyan ederek bunların bölgeden uzaklaştırılması gerektiği düşüncesindeydi. Paşa'nın bu konuda sadârete yazdığı tahriratı sonrası, Padişah, Yetim Ağa ile Ali Ağa'nın Dersaadet'e getirtilmesini emretti.⁴⁷¹ Fakat Manisa'daki bu ihtilali araştırmak amacıyla İstanbul'dan gönderilen Yusuf Rıza Efendi, Ragıb Paşa'nın ihtilalle ilişkisinin olduğu konusunda İsmail Paşa'yla aynı fikirde değildi. Yusuf Rıza Efendi, bu konudaki tahriratında Ragıb Paşa'nın Manisa'daki ihtilalle ilgili herhangi bir dahli olmadığını bildirdi.⁴⁷² Sultan ise işi şansa bırakmayarak Ragıb Paşa'nın Manisa'dan uzaklaştırılarak Balıkesir'de ikametine karar verdi.⁴⁷³

Buradan anlaşıldığı üzere Mora İsyanı'nın bir uzantısı olarak Manisa'da ortaya çıkan bu olay, sancak idaresindeki bir takım hizipleşmenin önünü açmıştı. Öyle ki İsmail Paşa'nın raporunda, Ragıb Paşa'nın Saruhan'ın uhdesine tevcih edilmesini istediği ve bu istek doğrultusunda yerel ayanlarla siyasî ilişkiye girdiği ifade ediliyordu.⁴⁷⁴ İsmail Paşa'nın tahriratında tevatür olarak bahsettiği şey gerçek kabul

⁴⁷⁰ İsmail Paşa'nın mütesellimlik fermanı için bkz. BOA, MŞS nr. 256, s. 4, H. Evâhir-i N 1236/M. 22 Haziran-1 Temmuz 1821. Ayrıca bkz. "... Saruhan'da ikâmet ve Aydın'ı dahî idâre ve rû'yet itmek üzere fesâdda medhali olanlar herhangi zümreden olur ise zabıtları ma 'rifetiyle te 'dib ve tenkil olunması husûsuna irâde-i 'aliyye-i şâhâne ta 'alluk buyurulub ol bâbda şeref-pâş-ı sahîfe-i sudûr buyrulan zât-ı hümayûn-ı mehâbet-makrûn mücebince livâteyn-i merkûmeyn mütesellimliği 'uhde-i 'abidâneme ihâle buyrulduğunu mübeyyin ..." Bkz. BOA, HAT 663-32280; ayrıca bkz. BOA, HAT 663-32280-E, H. 23 L 1236/M. 24 Temmuz 1821. Uluçay, a.g.e., s. 283; Zeki Arıkan, a.g.m., s. 580; BOA, MŞS nr. 256, s. 29.

⁴⁷¹ "Manzûrum olmuştur. Paşa-yı mûmâ ileyh riyâ itmeyüb doğrusunu yazmış. Karaosmanoğullarından mûmâ ileyh Yetim Ağa ile Ali Ağa bu tarafa celb olunsun." BOA, HAT 729-34666, H. 5 L 1236/M. 6 Temmuz 1821.

⁴⁷² BOA, HAT 509-25009; Ragıb Paşa'nın Manisa ihtilalinde hiçbir alakası olmadığını beyan ettiği tahriratı için ayrıca bkz. BOA, HAT 509-25010, H. 27 L 1236/M. 28 Temmuz 1821.

⁴⁷³ "Manzûrum olmuştur. Şimdilik Balıkesir'de ikâmet eylesün kazıyyede medhali olub olmadığı tahkik olunur." BOA, HAT 509-25009 H. 25 L 1236/M. 26 Temmuz 1821.

⁴⁷⁴ "... hüsn-i nizâm ve temşiyeti bâ-avn-i Bârî me'mûl ise de fitne-i mezkûr 'atûfetlü Behram Paşa hazretleri tarafından bi'l-istidâ izâlesine buyruldu isdârıyla i'dâm olunan maktûl Ahmed Ağa Karaosmanzâdelerin kethüdâsı olmak mülâbesesiyle Karaosmanzâdelerden ol tarafda mukîm Yetim Ağa ve Ali Ağa'yı müşârûn ileyh tahrîkinden neş'et itdikden sonra Yetim Ağa mütesellim Ağa'ya tîfenkçibaşı ve Ali Ağa kethüdâ nasb olunarak Ragıb Paşa hazretleri dahî Aydın ve Saruhan'ın 'uhdesine ihale buyrulmasına müttehî ve hâzır ve bu vesileyle tahsil-i merâma muntazır olduğu derece-i tevâtürde yetmiş olduğu Behram Paşazâde'nin dahî takrîrinden ma'lûm-ı veliyyü'n-ni'amîleri buyruldukda müşârûn ileyh Ragıb Paşa hazretlerinin ve merkûmân Yetim Ağa ve Ali Ağa'nın ol havâliden tard ve teb'id buyrulması muvâfık-ı irâde-i seniyye ise memleketi ihtirâ eyledikleri mekr ü

edilirse, 1821 ihtilali Manisa idaresinde Karaosmanoğulları'na bir fırsat yaratmıştı. Fakat bu siyasî fayda sağlamaya yönelik girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun yanında devletin 1816'dan beri Manisa'nın idaresinde Karaosmanoğulları'na uyguladığı ambargoya rağmen hala bölgedeki en önemli muhalif güç olduğu da ayan beyan ortadadır.

Bir süre sonra Yusuf Rıza Efendi'nin, mütesellim İsmail Paşa'dan şikayetçi olduğu görülmektedir. Daha evvel belirtildiği gibi, aslında İsmail Paşa Mora İsyanı sırasında Eceabad'a gitmekle görevlendirilmiş ve Manisa yakınlarında bulunduğundan bölgedeki ihtilale son vermek için Manisa mütesellimi tayin edilmişti. Yusuf Rıza Efendi, bu atamayı *Sultan'ın rızâsına ve vezîrlik usûlüne ve memleket askerî ve dâ'iresine uymayan* bir tayin olarak ifade etmekteydi.⁴⁷⁵ Bunun yanında Paşa, fukaranın perişan haline rahmet göstermeyerek buyuruldu ile "*hizmet-i mübâşiriye*"⁴⁷⁶ talep ederek halktan para talep etmekten geri durmamıştı.⁴⁷⁷ Yusuf Rıza Efendi, ayrıca İsmail Paşa'nın karakteri gereği eşkıyaların cezalandırılmasını kabul etmediğini ve bu nedenle bölgedeki düzeni kurmaya yönelik bir başlangıç yapılamadığından dem vuruyordu. Hatta bu durumun kadiyı dahi hayrete düşürdüğünden bahisle Paşa'nın bu uygunsuz hareketlerinin yeni bir hadiseye yol açabileceğinden endişe duyuyordu. Yusuf Rıza Efendi tüm bu gerekçelerle yazdığı tahriratında, Paşa'nın halinin tetkik edilmesinden sonra fukaranın haline merhameten bir an evvel çaresine bakılması gerektiğini bildiriyordu.⁴⁷⁸ Padişah bu rapora istinaden verdiği cevabında Yusuf Efendi'nin saf bir adam olmadığından bahisle iki tarafın vaziyetlerinin araştırılmasını emretti.⁴⁷⁹

Yusuf Efendi'ye dahi güvenilmez gözüyle bakan Sultan, yine de İsmail Paşa'yı azletti.⁴⁸⁰ İsmail Paşa hakkındaki şikayetler ile Yusuf Efendi'nin raporu birbirleriyle

meşedetden rihâye-i himmet buyrulmak temannâsı ve Karaosmanzâdelerin bu aralıkta kâr-ı kâsidlerine revâc kaydında oldukları beyanı işbu 'arîza-i bendegânem tahririne ictisâr olunmuştur....' BOA, HAT 729-34666 H. 5 L 1236/M. 6 Temmuz 1821.

⁴⁷⁵ "...elyevm hilâf-ı rızâ-yı 'aliyye ve muğâyir-i usûl-ı vüzerâ-yı 'izaâm dâ'ire ve askeri-i memlekette *tâ'yîn aldığından...*" BOA, HAT 932-40374, H. Gurre ZA 1236/M. 31 Temmuz 1821.

⁴⁷⁶ Mübâşiriye; devletçe bir işi yapmaya me'mur edilenlerin masraflarına karşılık olmak üzere, gittikleri yerlerdeki halktan tahsil olunan para hakkında kullanılır bir tabirdir. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 592.

⁴⁷⁷ BOA, HAT 932-40374, H. Gurre ZA 1236/M. 31 Temmuz 1821.

⁴⁷⁸ BOA, HAT 932-40374, H. Gurre ZA 1236/M. 31 Temmuz 1821.

⁴⁷⁹ "*Manzûrum olmuştur. Mûmaileyhin yazdığı sahîh ise sührde (?) iş'ar eyledikde vechle icrâsı iktizâ ider ancak Yusuf Efendi dahi öyle pek garazsız saf âdem değildir nâbit-i mu'temed âdem ise efendi-i da'imiz tarafından ikisinin dahi keyfiyetleri seri'an isti'lâm oluna*" BOA, HAT 932-40374, H. Gurre ZA 1236/M. 31 Temmuz 1821.

⁴⁸⁰ BOA, MŞS. nr. 256, s. 15, H. Evâsit-ı ZA 1236/M. 10 Ağustos-19 Ağustos 1821.

uyumlu görünmektedir. Paşa'nın halka zulmetmesi, kazalara yerli yersiz adamlarını göndererek fazladan vergi alması gibi uygunsuz davranışları halk nezdinde şikayetlere neden oldu. İsmail Paşa hem hakkında tutulan rapor hem de merkeze iletilen şikayetlerin önünün alınamaması gerekçesiyle 1821 Ağustos'unda azledilerek Mora'ya gönderildi. Bu süreçte Manisa'ya Yayaköy Voyvodası Mustafa Efendi'nin ayan olarak tayini önerilse de merkezî hükümet “*bu ana kadar Manisa'da a'yân lafzı mesmû' olmadığından*”⁴⁸¹ bahisle bu talebi reddetti. Sonuç itibariyle İsmail Paşa'nın yerine Behram Paşa'nın kapı kethüdası es-Seyyid Mustafa Ağa'nın Saruhan mütesellimi tayin edilmesine karar verildi.⁴⁸²

Behram Paşa, Safer ayının başlarında Mora'daki Fondana Derbendi'nde tedbirsizliğinden ötürü hayli askerin ölmesine sebep olduğu gerekçesiyle vezirlik rütbesi alınarak Tekfurdağı'na zorunlu ikamete gönderildi. Ancak Paşa, yol üzerindeki İzdin'de rahatsızlanınca tedavi olması için Serfice'ye gönderildi.⁴⁸³

Behram Paşa'nın Saruhan Sancağı'nda ziyaret ettiği kazalardan *kudûmîye*, *hediye bahâ* vb. adlar altında topladıkları, kendisi azledildikten sonra soruşturma konusu oldu. Paşa, Aydın Sancağı'na bağlı Güzelhisar'dan 32.000 kuruşu *kudûmîye* ve 12.000 kuruşu ise *hediye-i esb bahâ* olmak üzere toplamda 42.000 kuruş tahsil etmiş, bunu da Güzelhisar kadısı sicile kaydetmişti.⁴⁸⁴ Daha sonra, Behram Paşa görevden alındıysa da bir süre sonra Maraş'ın ilhakıyla Rakka Beylerbeyi tayin edildi.⁴⁸⁵

Paşa'nın yeni göreve tayininden sonra Sultan II. Mahmud'a yazdığı bir arz, Aydın ve Saruhan sancaklarının idaresi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, Mora'da çıkan ihtilal nedeniyle Aydın ve Saruhan sancakları mütesellimler, kazaları ise voyvodalar eliyle idare edilmektedir. Bu dönemde, bu sancakların gelirleri

⁴⁸¹ “... Paşa-yı mûmâ ileyh Yaya Köyü Voyvodası Mustafa Efendi'nin Manisa'ya a'yân nasb olunmasını bu def'a Der-sa'âdet'e inhâ itmiş ise de bu âna kadar Manisa'da a'yân lafzı mesmû' olmadığından efendi-i merkûmûn a'yân nasbı ihtilâli mûcib olunacağı inhâ olunmuş...” BOA, HAT 277-16329.

⁴⁸² BOA, HAT 277-16329; BOA, MŞS. nr. 256, s. 16, H. Evâsıt-ı ZA 1236/M. 10 Ağustos-19 Ağustos 1821; Uluçay, a.g.e., s. 283.

⁴⁸³ Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, *Vak'anüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000, s. 26-27; *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 16.

⁴⁸⁴ BOA, C. DH. 69-3407. (29.RA.1237).

⁴⁸⁵ *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 17

3.000 keseye ulaşmaktadır.⁴⁸⁶ Behram Paşa, bu 3.000 kese akçalık geliri Mora'da görevli olduğu esnada mütesellimler ve voyvodalardan alamadığından yakıarak, kendisinden sonra Aydın ve Saruhan Sancakları Mutasarrıflığı'na tayin edilen Sirozlu Yusuf Muhlis Paşa'dan tahsil edilmesini istemekteydi.⁴⁸⁷ Dönemin ünlü devlet adamlarından Ahmed Cevdet Paşa da bu iki sancağın "*hayli nemalı*" sancaklar olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁸ Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi'nin görüşüne göre ise Aydın ve Saruhan sancakları vezirlerin göz diktiği ve mütesellimler yoluyla idare olunan yerlerdi.⁴⁸⁹ Dolayısıyla maddi getirisinin fazla olması sebebiyle bu iki sancak, dönemin mülkî idarecilerinin görev almak istedikleri sancaklardandı.

2.2.3.2.6. Sirozlu Yusuf (Muhlis) Paşa

Mehmed Behram Paşa'dan sonra Mora İsyanı'nda gösterdiği başarılarla istinaden 8 Kasım 1821'de Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığına Vezir Sirozlu (Muhlis) Yusuf Paşa getirildi.⁴⁹⁰ Yusuf Paşa 1826 senesine kadar Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığı görevini yürüttü.⁴⁹¹ Yusuf Paşa, bu sırada Mora'da bulunduğu Aydın ve Manisa'yı gelenekselleşmiş bir uygulama olarak birer mütesellim tayin ederek yönetti. Aydın Sancağı Mütesellimliği'ne Dîvân-ı Hümâyûn Hâcegânından es-Seyyid Ali Rıza'yı getirdi.⁴⁹² Manisa'ya tayin ettiği mütesellim ise İzmir Fransız Gümrükçüsü -ki bir başka görevi de İzmir Mübâyaaacılığı olan- Ali Bey

⁴⁸⁶ Bu yıllarda bir kese yaklaşık 416,65 esedî guraşa veya 50.000 akçeye tekâbül etmekteydi. Bu hesaba göre, Aydın ve Saruhan sancaklarının geliri yaklaşık 1.250.000 guraş idi. Kesenin yüzyıllara göre karşılığı için bkz. Baki Çakır, "Kese" *TDVİA*, EK-2, 3. Baskı, Ankara 2019, s. 42-43.

⁴⁸⁷ BOA, HAT 800-37083.

⁴⁸⁸ *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 17.

⁴⁸⁹ "... 'avâtıf-ı 'aliyye-i şâhânedan umûr-ı me'mûresinde iktizây-ı metânet-i cinân üzere kemâ-kân bezl-i tâb u tiwân edüp, tarafından mütesellimler ta'yiniyle zabt u tasarruf olunmak üzere matmah-ı enzâr-ı vüzerâ olup..." bkz. *Es'ad Efendi Tarihi*, s. 30.

⁴⁹⁰ "Sâbikan Eğriboz ve Karlılı sancakları mutasarrıfı ve muhâfızı vezîr-i mükerrem sa'adetli Yusuf Paşa hazretlerine Aydın sancağı ilhâkıyla tevcih." Bkz. BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58, H. 12 S 1237/M. 8 Kasım 1821; BOA, HAT 1558-36, H. 12 S 1237/M. 8 Kasım 1821; "...gavurların on sekiz küt'a topları ve mecmû' tekneleri iğtinâm olunduğuna dâ'ir tahrîrât-ı çâkerânem dahî vusûl ve huzûr-ı fâ'izü'n-nûr-ı hazret-i kâm-bahşâiye 'arz buyrulmağla âsâr-ı hüsn-i teveccühât-ı cenâb-ı cihândârîden olmak üzere 'avâtıf-ı 'aliyye-i mülûkânedan Aydın ve Saruhan sancakları 'uhde-i 'abîdâneme tevcih ve ihsân buyrulmuş olduğu...." BOA, HAT 855-38220; Uluçay, a.g.e., s. 283; "... ber-vech-i muharrer Behrâm Pasa'dan alınan Aydın ve Saruhan sancakları, mâh-ı merkumun on ikinci günü 'uhde-i istikâmet-'uddesine tevcih ile müreffehül-hâl' ..." bkz. *Es'ad Efendi Tarihi*, s. 30; *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 16-17.

⁴⁹¹ Aydın ve Saruhan sancaklarına mutasarrıf olarak atandığı son tarih H. 4 L 1241/M. 12 Mayıs 1826'dır. 1821'den 1826 senesine kadarki tayini için bkz. BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58; H. 4 L 1239/M. 2 Haziran 1824 tarihli atamasının kaydı için ayrıca bkz. BOA, A. {NŞT.d. nr.1446; BOA, MŞS. nr. 260, s. 18, H. 21 L 1239/M. 19 Haziran 1824.

⁴⁹² BOA, C. DH., 91-4510.

idi.⁴⁹³ Ali Bey bu görevini 1825 Kasım'ına kadar sürdürdü. Bu tarihte kendisinden şikâyet olması üzerine yerine eski Uşak Voyvodası Hassa silahşorlarından Mehmed Ağa tayin edildi.⁴⁹⁴

O dönemin belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Batı Anadolu'da Aydın ve Saruhan Sancakları başta olmak üzere tüm sancaklar Akdeniz'in muhafazası konusunda önemli bir askerî lojistik merkezleriydi. Osmanlı'nın Batı Akdeniz'deki topraklarında zuhur eden gelişmeler karşısında genellikle Aydın ve Saruhan sancaklarından hububat, asker, lojistikte kullanılan hayvanat ve çeşitli vergi kalemlerine dair talepler durmaksızın devam etmiştir. Dolayısıyla, Aydın ve Saruhan sancakları ile ona bağlı kazalarla alakalı evraklar bu meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Yusuf Paşa, Aydın ve Saruhan sancakları mutasarrıflığı esnasında sancak gelirlerinin toplanmasını mütesellimler aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Aydın Mütesellimi es-Seyyid Ali Rıza'nın İnegöl⁴⁹⁵ Kazası naibine gönderdiği bir buyrukduda, Aydın Sancağı'nın bütün mukâataaları ile timarlarının *ber-vech-i muhassıllık* Yusuf Paşa'ya verildiğini, kendisinin ise Yusuf Paşa tarafından mütesellim tayin edildiğini bildiriyordu. İnegöl Kazası'na bir voyvoda tayini gerektiğinden, voyvodalığın kaza ayanından Hacı Bilal Ağa'ya ihale edildiğini ifade ediyordu.⁴⁹⁶

Yusuf Paşa, Aydın Sancağı'ndaki bu uygulamasını aynen Saruhan Sancağı'nda da gerçekleştirmiş olmalıdır. Saruhan Sancağı'na Ali Bey'i tayin ederken, merkez-dışı kazaları da muhtemelen birer voyvodaya ihale etmişti. Öte yandan, H. 1237 yılı (M. 1821/1822) Selâtin Evkâfı'na kayıtlı mukâataalardan *Bedel-i Sancağ-ı Liva-i Saruhan ve Tevâbi 'i Mukâta 'ası'*⁴⁹⁷ ile Saruhan Sancağı avarız⁴⁹⁸ ve cizye⁴⁹⁹ gelirleri 157.187,5 kuruş ihale bedeli ve dört taksitle ödenmek şartıyla bir yıllığına Yusuf Paşa'ya iltizâma

⁴⁹³ Ali Bey'in mütesellimlik fermanı için bkz. BOA, MŞS. nr. 256, s. 42, H. 3 Ra 1237/M. 28 Kasım 1821.

⁴⁹⁴ Uluçay, *a.g.e.*, s. 283.

⁴⁹⁵ İnegöl, (bugünkü Manisa'ya bağlı Sarıgöl ilçesi) klasik dönemde Aydın Sancağı'na bağlı olan Alaşehir Kazası'nın bir nahiyesi durumundadır. İnegöl-i Aydın olarak bilinmektedir. 1867 senesinde Saruhan Sancağı'na bağlanmıştır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 376, 662; Feridun Emecen, "Alaşehir", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 343.

⁴⁹⁶ BOA, C. DH 91-4510, H. R 1237/M. 26 Aralık 1821-23 Ocak 1822.

⁴⁹⁷ 1237 yılı Saruhan Sancağı mukâataa iltizâm bedeli 79.020 guruştur.

⁴⁹⁸ 1237 yılı Saruhan Sancağı avarız gelirleri iltizâm bedeli 19.900 guruştur.

⁴⁹⁹ 1237 yılı Saruhan Sancağı cizye gelirleri iltizâm bedeli 49.727,5 guruştur.

verildi.⁵⁰⁰ Yusuf Paşa'nın gelirlerini anlamak için yakın tarihli de olsa Saruhan'ın nüfusuna bakmak gerekir. 1831'de Saruhan Sancağı'nda 73.984 Müslüman, 13.400 gayrimüslim, 8.405 konargöçer olmak üzere toplam 95.789 kişi sayılmıştı.⁵⁰¹ Bu sayımda kadınlar yer almadığından bir o kadarda kadın nüfus olduğu varsayılırsa sancağın nüfusu o tarihte 200.000 civarında olmalıdır.⁵⁰² Vergi yükümlüsü gayrimüslimlerden cizye adına *âlâdan* 48, *evsâttan* 24, *ednâdan* 12 kuruş alınmaktaydı.⁵⁰³ Buna göre, Saruhan Sancağı'ndaki gayrimüslim nüfusun Müslim nüfusa göre azlığına rağmen, gayrimüslimlerin vergi geliri bakımından devlet için ciddi bir kaynak olduğu görülmektedir. Üstelik bu dönemde cizye gelirleri hane başına değil, kelle başına alınmaktaydı.⁵⁰⁴

Yusuf Paşa'nın tayini sırasında Akdeniz'de ve Batı Anadolu'da İzbandid eşkıyası tehlikesi devam etmekteydi. Şubat 1822'de Kuşadası taraflarının müdâfaası için Aydın ve Saruhan sancakları kazalarından istenilen 3.000 nefer askerin tertip edildiği ve sevke hazır olduğu bildiriliyordu.⁵⁰⁵ Çok geçmeden İzbandid'ler Sisam Adası'dan elli kadar kayık, on beş kadar gemiyle Sakız Kalesi'ne saldırdı. Sakız Kalesi'nin muhafazasında görevli İzmir Muhafızı Hasan Paşa, adayı savunmak için acilen Aydın ve Saruhan mütesellimlerinden asker ve erzakın Çeşme'ye ulaştırılmasını talep etti.⁵⁰⁶ İki gün sonra Saruhan Mütesellimi Ali Bey, Manisa'dan istenilen asker ve zahireyi toplayarak Hasan Paşa'ya ulaştıracağını yazdı. Ancak İzbandid eşkıyası yüzünden bunların İzmir'den deniz yoluyla gönderilmesinin mümkün olmadığını, kendisinden istenilenleri İzmir'den Çeşme'ye develerle göndereceğini bildirdi. Paşa'nın Aydın'dan talep ettiklerini ise Aydın Mütesellimi Vekili Sefer Şah Ağa'nın göndereceğini de yazısında belirtiyordu.⁵⁰⁷

1823 kışında Yusuf Paşa Mora'daki son üç yıla dair hadiseleri özetlediği bir mektubu İstanbul'a gönderdi. Mektubunda bölgedeki başarısızlıkların sebeplerinden

⁵⁰⁰ BOA, C.DRB. 25-1237, H. 27 RA 1237/M. 22 Aralık 1821. Yusuf Paşa, Muharrem'de 37.187,5 kuruş; Rebîü'l-ahir'de 40.000 kuruş; Receb'de 40.000 kuruş ve Şevvâl'de 40.000 kuruş olmak üzere dört taksitte Selâtin Evkâfı adına Darbhâne-i Âmire'ye ödeyecekti.

⁵⁰¹ Karpas, *a.g.e.*, s. 234.

⁵⁰² Berber, *a.g.t.*, s. 29.

⁵⁰³ Karpas, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁰⁴ Karpas, *a.g.e.*, s. 69. Bu vergi kalemi, 17. yüzyılın sonuna dek hane başlı alınmaktaydı. 1691 yılı sonrasında kişi üzerinden alınmaya başlandığı görülmektedir. bkz. Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

⁵⁰⁵ BOA, C. AS. 179-7780, H. 2 C 1237/M. 24 Şubat 1822.

⁵⁰⁶ BOA, HAT 882-39024, H. 1 B 1237/M. 24 Mart 1822.

⁵⁰⁷ BOA, HAT 657-32109, H. 3 B 1237/M. 26 Mart 1822.

bahsediyordu. Bununla birlikte baharda hazır olmak için Rumeli taraflarına çıkıp asker toplama girişimine başlayacağını ifade ediyordu. Fakat Mora meselesi artık Mısırlı İbrahim Paşa'ya havale olunduğundan Yusuf Paşa'nın asker toplamasına gerek kalmadığı ve Paşa'nın Balyabadra'dan çıkıp Aydın ve Saruhan'a gitmesi emredildi. Sonrasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Koca Hüsrev Paşa ortak düşmana karşı birlikte hareket edecekler ve devletin otoritesini Mora ve çevresinde kuvvetlendirmek için Mısırlı talimli askerler sahaya inecekti.⁵⁰⁸

Mora İsyanı dolayısıyla Yusuf Paşa uzun süredir Balyabadra muhafazasındaydı. Bu olaylar sırasında her sancak mutasarrıfının başına geldiği üzere ekonomik açıdan dar boğaza düştü. Bunun üzerine Kaptan-ı Deryâ Mehmed Hüsrev Paşa'yı aracı kılarak merkeze bir kaime gönderdi. Yusuf Paşa, kaimesinde yaşadığı ekonomik zorluklardan bahsediyordu. Balyabadra'dan kara yoluyla Gelibolu'ya varıncaya kadar geçtiği kazalardan konak ve tayinat giderleri için para toplaması gerekiyordu. Bunun yerine denizden donanmayla İzmir'e veyahut başka bir yere çıkarılmasının uygun olacağını belirtti. Kendisi Sirozlu olan Paşa hem reayayı bu yükten kurtarmak hem de uzun süredir gitmediği memleketini görmek için Siroz'a gitmek niyetini belirtiyordu. Yusuf Paşa, Siroz'un önemli hanedanlarından birine mensuptu. Ailesi ve akrabaları orada yaşıyorlardı. Üstelik kendi kapı halkının çoğunluğu Siroz ve havalisindendi. Tüm bu gerekçelerle iki-üç ay kadar çocuklarını, taallukatını ve hanedanını ziyaret etmek; oradaki işlerini halletmek ve kapı halkının dağılmasını önleyerek ekonomik açıdan müreffeh bir biçimde Saruhan'a gitmek üzere izin istiyordu. Sultan Mahmud, Paşa'nın bu isteğini reddederek görev yeri olan Saruhan'a gitmesinin münasip olacağını buyurdu.⁵⁰⁹

Paşa, başka bir mektubunda beş yıldır Mora'da bulunduğunu ve bu süre zarfında gerek tüccara gerek askere çok fazla borçlandığını ifade ediyordu. Borçlarını ödeyebilmek için iltizâmına aldığı mukâtaa gelirlerini toplamak maksadıyla memleketine gitmesi gerektiğini yineledi. Bunun üzerine II. Mahmud, Nisan 1826'da Paşa'nın kısa bir süreliğine Siroz'a gitmesine müsaade etti.⁵¹⁰ Yusuf Paşa Siroz'a gittikten sonra kendisinden bir müddet haber alınamadı. Sonradan merkeze gönderdiği

⁵⁰⁸ Muharrem Varol, *Beş Nesil Beş Devir, Sirozîler, Âyânlıktan İlmiyeye Bir Hanedânlığın Öyküsü*, Timaş Akademi, İstanbul 2021, s. 127.

⁵⁰⁹ BOA, HAT 893-39422, H. 11 C 1241/M. 21 Ocak 1826.

⁵¹⁰ BOA, HAT 639-31477, H. 10 N 1241/M. 18 Nisan 1826; Varol, *a.g.e.*, s. 130.

bir yazıda Siroz'dan 15 Haziran'da mutasarrıfı olduğu Aydın ve Saruhan'a hareket ettiğini bildirdi.⁵¹¹ Görev yeri olan Manisa'ya ise 22 Temmuz'da vardı.⁵¹²

Manisa'ya geldikten kısa bir süre sonra Sirozlu Yusuf Paşa Halep Valiliği'ne atandı.⁵¹³ Yusuf Paşa'nın ısrarla kendi memleketine gitme isteğine Sultan'ın sıcak bakmaması ve Saruhan'a vardıktan kısa süre sonra yine memleketi Siroz'a uzak bir yere atanması, Paşa'nın kökeni ile olan irtibatının azaltılması, hatta kesilmesi yönünde bir çaba olarak değerlendirilebilir. Fakat birçok ayan/hanedan üyelerinde olduğu gibi eski bir ayan ve asilzade olan Yusuf Paşa da eski kuşaklarının adetlerini ve kalıplaşmış tavırlarını terk etmeyecektir. Bu yüzden onun bu davranışları zaman zaman devlet ile olan ilişkilerinde gerilimlere de yol açacaktır.⁵¹⁴

2.2.3.3. 1826 Taşra Düzenlemesi ve Manisa'da Hasan (Kelâmî) Paşa'nın İdaresi

Sultan Mahmud, reformlarının önünde büyük bir engel teşkil eden Yeniçerileri 1826'da ortadan kaldırmayı başardı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ilk olarak taşra idaresinde birtakım düzenlemelere gidildi. Bunlar arasında konumuzu ilgilendiren en önemli husus, 1826'da Yeniçeri Ordusu kaldırıldıktan sonra Anadolu Eyaleti'ndeki sancakların dört paşaya tevcih edilmesidir. Buna göre, Anadolu Eyaleti dörde ayrılarak, "*mutasarrıfları bulunan paşaların mu'tedil mütesellimlerle*" idarelerine karar verildi. Bu düzenlemeyle birlikte;

1. *Anadolu Valiliği unvanıyla Karadeniz Boğazı'nın Anadolu Yakası muhafızlığı ile Sultanönü, Karahisar-ı sahip ve Ankara sancakları* Darendeli İzzet Mehmed Paşa'ya;
2. *İstanbul, Kal'a-i Tis'a muhafızlığı ile Kocaeli, Hüdavendigâr, Karesi, Menteşe sancakları* Serasker Hüseyin Paşa'ya;
3. *Bolu, Viranşehir, Kastamonu, Kengiri sancakları* eski sadrazamlardan Mehmed Emin Rauf Paşa'ya;

⁵¹¹ "Manzûrum olmuşdur. Müşârûn ileyh Siroz'dan hareket ve mansıbı cânibine 'azîmet itmiş olduğunu iş'âr ediyor. Hayli zamân paşadan hiçbir haber yok. Geçen de Rum İli Vâlisi tahrîrâtında me'mûriyetine irişmesini suret-i ta'cilde beyân ediyor idi. Bilmem niçün ayak sürer. Akça cihetiyle de ikrâr olunmuş idi." BOA, HAT 1061-43600, H. 11 ZA 1241/M. 17 Haziran 1826.

⁵¹² "Aydın ve Saruhan Sancakları Mutasarrıfı Sirozi Yusuf Paşa kullarının vârid olan kâ'imesidir. Makarr-ı hükümeti olan Mağnisa'ya vusûlünü mübeyyin olmağla manzûr-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri buyurulmak için 'arz ve takdîm kılıldığı muhât-ı 'ilm-i 'alileri buyruldukda emr ü fermân hazreti men lehü'l-emrindir." BOA, HAT 476-23324, H. 19 Z 1241/M. 25 Temmuz 1826.

⁵¹³ Yusuf Paşa 30 Ekim 1826'da Halep'e ulaştı. Bkz. Varol, a.g.e., s. 136-137.

⁵¹⁴ Sirozlu Yusuf Paşa'nın Halep Valiliği süresince merkez ile olan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Varol, a.g.e. s. 137-194.

4. *Hamid sancağı ile İzmir muhafazası ve Aydın, Saruhan, Teke, Sığla sancakları*
ise vezir Hasan Paşa'ya ihale kılındı.⁵¹⁵

Böylelikle Sirozlu Yusuf Paşa'dan sonra Saruhan ve Aydın sancakları, Hamid Sancağı Mutasarrıfı ve İzmir Muhafızı olan Hasan Paşa'ya (Kelâmî) tevcih edilmiş oluyordu (19 Ağustos 1826).⁵¹⁶ Hasan Kelami Paşa, bu tarihten 1829'da ölümüne kadar *ber-vech-i muhassillik*⁵¹⁷ Aydın ve Saruhan sancaklarına mutasarrıf oldu.⁵¹⁸

Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı, Yunan İsyanı'nın devam ettiği ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı döneme denk düşmektedir. Paşa bu dönemde İzmir muhafızı olduğundan mutasarrıfı olduğu sancakları mütesellimler eliyle idare etti. Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı süresince Saruhan Sancağı, 1826 senesinde görevlendirilen Hassa Silahşorlarından ve Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Süleyman Ağa, 1828'de görevlendirilen Hassa Silahşorlarından el-Hac İsmail Ağa ve 18 Nisan 1829'da görevlendirilen Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa olmak üzere üç ayrı mütesellim aracılığıyla idare edildi.⁵¹⁹

Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde, Çeşme'nin muhafazası için Aydın ve Saruhan sancaklarından daha önce talep edilmiş olan 1.000 nefer asker gönderildi. Bu tarihte Tavaslı Osman Ağa'nın Çeşme muhafazasına memur edildiği ve acilen Çeşme'ye gitmesi bildirildi.⁵²⁰ Fakat Osman Ağa Çeşme'ye zamanında gitmedi. Gitmemesine gerekçe olarak da Bodrum'da yaptırdığı kalyonun kontrolüyle meşgul

⁵¹⁵ *Tarih-i Lütî*, C. I, s. 151-152; Baykara, *a.g.e.*, s. 111-112. Bazı araştırmacılar 1826'daki bu tayinleri dikkate alarak Anadolu Eyaleti'nin dörde bölündüğü ve bunun sonucunda da Aydın Eyaleti'nin oluşturulduğu yönünde bir kanaat belirtmişlerdir. Bkz. Feridun Emecen, "Aydın", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 236; Arzu Tozduvan, *Aydın Güzelhisar'ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 6-7. Bununla birlikte Fazıla Akbal'ın çalışmasında, Saruhan ve Aydın'ın 1831'de Anadolu Eyaleti altında birer sancak olduğu görülmektedir. 1831'de Anadolu Eyaleti; Kütahya, Hüdavendigâr Karahisar-ı Sahib, Sultanönü Ankara, Kengiri, Bolu, Kastamonu, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid, Teke, Karesi ve Viranşehir sancaklarından oluşmakta idi. Bkz. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus", *Belleten*, C. 15, S. 60, 1951, s. 619-620.

⁵¹⁶ BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58, "*Halen Hamid Sancağı mutasarrıfı ve İzmir muhafızı vezir-i mükerrem saâdetlü Hasan Paşa hazretlerine Aydın Sancağı ilhâkıyla tevcih.*" H. 15 M 1242/M.19 Ağustos 1826; Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 283; Hasan Paşa'nın Aydın, Saruhan, Teke ve Sığla sancaklarının kendisine tevcihine istinaden teşekkürlerini sunduğu tahrirâtı için bkz. BOA, HAT 736-34916, H.19 M 1242/M.23 Ağustos 1826.

⁵¹⁷ "*ber-vech-i muhassillik Aydın ve Saruhan Sancakları mutasarrıfı ve İzmir Muhafızı olub kemâ-kân 'uhdesine ibkâ' ve takdîr kılınan Vezîrim Hasan Paşa...*" BOA. C.AS 517-21613.

⁵¹⁸ Aydın ve Saruhan sancakları son kez (H. 4 L 1244) 9 Nisan 1829'da Hasan Paşa'nın uhdesine tevcih edildi. Bkz. BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58. Hamid Sancağı H. 7 S 1243/M. 30 Ağustos 1827 tarihinde başkasına verildi. BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58.

⁵¹⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 283.

⁵²⁰ BOA, HAT 1088-44262-B, H. 7 C 1243/ M. 26 Aralık 1827.

olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine İzmir Muhafızı Hasan Paşa kendisine gemi inşasını başkasına devredip acilen askerlerle birlikte Çeşme'ye gelmesini bildirdi. Tavaslı'nın görev yerine gitme konusunda bahaneler üretmesi hususu Sultan Mahmud'a bildirildiğinde, Sultan bir kez daha emrin tekrarlanmasını emrederek, itaatsizlikte devam ettiği taktirde "*hakkında edeceği te'dibi*" kendisinin bileceğini buyurdu. Bunun üzerine Osman Ağa, görev yeri olan Çeşme'ye yanında 331 süvari ve Aydın ile Saruhan sancakları askerleriyle birlikte 5 Şubat 1828'de gitti.⁵²¹

Bir süre sonra, Kaptan-ı Deryâ Mehmed Hüsrev Paşa'nın İzmir muhafazasında görevli Aydın ve Saruhan sancaklarından gelen askerden şikayetçi olduğu görülmektedir. Hasan Paşa'ya yazdığı şukkada bu iki sancaktan gelen askerlerin çoğunun silahsız, *derme çatmadan ibaret*- itina ve özen gösterilmeden bir araya getirilmiş- olduklarını yazmaktadır. Bu yüzden *beyhûde Aydın ve Saruhan askerine* verilen tayinata dahi yazık olacağını ve bunların memleketlerine gitmeleri için ruhsat verileceğini bildirdi.⁵²²

İzmir Muhafızı Hasan Paşa uhdesinde bulunan Aydın ve Saruhan sancaklarından ordu için 500 deve ve kendi tavlasından⁵²³ beş katar katırın satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi isteniyor, paralarının ise devlet tarafından karşılanacağı ifade ediliyordu. Gönderilen 382 deve, 37 beygir ile kendi tavlasından beş katar deveden 182 deve ile beygirler, mütesellimler ve voyvodalar taraflarından toplanmış ve develer kendi tavlasından olarak bedelsiz tedarik edilmişti. Kalan 200 deve ise değerinden satın alınarak gönderilmişti. Tüm bunlar toplam 74.917 kuruşa ulaşmıştı. Paşa hem Sarraf Kırkor'a hem de Darphâne-i Âmire'ye olan beş yük kadar borcunu ödemeye zorlanmaktaydı. Aldığı develer karşılığı olan her meharı 374,5 kuruştan 74.917 kuruşun seferiye akçesinden ödenmesine karar verildi.⁵²⁴ 15 Ocak 1829'da Aydın ve Saruhan Mutasarrıfı ve İzmir Muhafızı Hasan Paşa'ya Tersâne Hazînesince idare olunan Deryâ Kalemi timarlarından 9 adedi Aydın'dan 14 adedi ise Saruhan'dan olmak üzere toplam 23 adet timar 15.000 kuruşa iltizâma verildi.⁵²⁵ 18 Şubat 1829'da İzmir Muhafızı ile Aydın ve Saruhan Sancakları Mutasarrıfı Hasan

⁵²¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Bir Âyân Ailesi Tavaslızâdeler", *Belleten*, C. 75, S. 273, 2011, s. 453 (447-470).

⁵²² BOA, HAT 866-38577-A, H. 20 M 1242/M. 24 Ağustos 1826.

⁵²³ Tavla kelimesi "*at ahır*" anlamına gelmektedir. Bkz. Parlatır, *a.g.e.*, s. 1644.

⁵²⁴ BOA, C. AS. 848-36258, H. B 1244/ Ocak-Şubat 1829.

⁵²⁵ BOA, C. TZ. 21-1007 H. 9 B 1244/M.15 Ocak 1829.

Paşa'ya Şubat maaşı olarak Mukâtaat Hazînesi'ne bağlı sancak gelirlerinden 10416,5 kuruş 20 para maaş ödendi.⁵²⁶

Hasan Paşa, Kuşadası Muhafızı Mustafa Reşit Paşa ile Mora İsyanı dolayısıyla İzmir ve çevresine gelen muhacirlerin sorunlarıyla ilgilendi. Bu göçmenler zamanında İzmir, Manisa, Aydın ve havalisinde uygun yerlere yerleştirilmişlerdi. 1828 senesine gelindiğinde dahi Batı Anadolu kıyılarına yönelik muhaceret devam etmekteydi. Ancak İzmir ve çevresinde artık göçmenlerin iskânına elverişli yer kalmamıştı. Bunun üzerine İzmir Muhafızı Hasan Paşa ve Kuşadası Muhafızı Reşid Paşa, muhacirlerin daha iyi şartlarda yaşamaları için 1828'den itibaren gelenlerin Hüdavendigar, Menteşe ve Kütahya taraflarının muhacir iskanına açılarak buralara yerleştirilmesini talep etmişlerdir.⁵²⁷

Bir taraftan çeşitli bölgelerden gelen muhacirlerin iskan problemiyle uğraşılırken diğer taraftan suların durulmuş olduğu yerlerden gelen muhacirlerin geri memleketlerine dönmeleri isteniyordu. Bu muhacirlerden bazıları Atina Kalesi civarından gelenlerdi. Bilindiği üzere Rum İsyanı akabinde Atina, Rumlar tarafından kuşatma altına alınmış ve yaklaşık 2.000 Türk'ün yaşadığı bölgede katliam yapılmıştı.⁵²⁸ Rum katliamından kurtulanlar ise İzmir ve Eğriboz'a sevk edilmişti.⁵²⁹ 1827'de Atina yeniden ele geçirilince devlet, burayı tekrar ihya etmek adına bölgeyi terk etmek zorunda kalan Türklerin ve Rumların asıl vatanlarına geri dönmelerini istedi.⁵³⁰ Aydın, Saruhan ve Sığla Sancakları Mutasarrıfı ve İzmir Muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya gönderilen bir yazı ile Atinalı Müslümanların eski yerlerine dönerek topraklarını yeniden işlemeleri için gerekli çalışmaların yapılması bildiriliyordu.⁵³¹

1829 yılında Hasan Paşa vefat etti.⁵³² Paşa'nın ölümünden sonra uhdesinde olan mukâtaalar ve iltizâmlardan dolayı Mukâtaat Hazînesi'ne birkaç bin kese ve sarrafa da 6.500 kese miktarda borçlandığı tespit edildi. Bunun üzerine, İzmir'deki

⁵²⁶ BOA, C. AS. 1222-54842, H. 29 N 1244/M. 4 Nisan 1829.

⁵²⁷ Ali Fuat Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları", Balkanlar ve Göç, Ed. Ali Fuat Örenç- İsmail Mangaltepe, İhlas Matbaacılık, Bursa 2013, s. 87-88; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikayesi: İsyan, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış, *Journal of History School*, S. XLV, Nisan 2020, s. 809.

⁵²⁸ Ali Fuat Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11, 2011, s. 15-16; Menekşe, a.g.m., s. 800.

⁵²⁹ Menekşe, a.g.m., s. 801.

⁵³⁰ Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası...", s. 87.

⁵³¹ BOA, C. DH. 295-14705, H. Evâhir 1242/M. 1826-1827.

⁵³² BOA, HAT 467-22833-L, H. 27 R 1245/M. 26 Ekim 1829; BOA, HAT 467-22833-B, H. 25 R 1245/M. 24 Ekim 1829.

muhallefatinin zaptına girildi. İzmir’de Ömer Lutfi Efendi isimli birisi bu iş için görevlendirildi. Hasan Paşa’nın Bolayır’daki kethüdası Hafız Ağa, işlerinin müdürü Kayserili Hacı Bey ve İzmir’deki Sarrafı Keşişoğlu İstanbul’a çağırıldı. Hasan Paşa’nın borçlanması sebep olanlar hakkında bilgi alınarak cezalandırıldı.⁵³³

Tablo 3: 1816-1829 Arası Manisa Kazası’nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler

Muhassıl	Atanma Tarihi	Mütesellim	Atanma Tarihi
Osman Bey (İznikmid Kereste Nazırı)	1816	Hacı Eyüb Ağa (Osman Bey’in Kethüdası)	Nisan 1816
Süleyman Ağa (Duhan Gümrüğü ve İstanbul Cizyesi Emni)	Aralık 1817	Karaosmanzade Mehmed Ağa	1818
Darendeli Hasan Rıza Paşa (Anadolu Valisi)	9 Kasım 1819	Müderrişzade Ali Bey	1819 (?)
Derviş Mehmed Paşa (Sabık Sadrazam)	9 Haziran 1820		
Mehmed Behram Paşa	16 Ocak 1821	Turgutlu Voyvodası Hassa Silahşorlarından Ali Ağa	1821 (?)
		Hüseyin Bey Efendi (Behram Paşa’nın oğlu)	Nisan-Mayıs 1821
		Kırşehir, Beyşehir ve Niğde Sancakları mutasarrıfı İsmail Paşa	Haziran 1821
		es-Seyyid Mustafa Ağa (Behram Paşa’nın kapı kethüdası)	Ağustos 1821
Sirozî (Muhlis) Yusuf Paşa	8 Kasım 1821	İzmir Fransız Gümrükçüsü ve İzmir Mübayaacısı Ali Bey	1821 (?)
		Uşak Voyvodası Hassa	Kasım 1825

⁵³³ “...Müteveffâ Hasan Paşa şimdiye kadar İzmir muhafızlığında bulunmuş ve bu sancaklar dahi ilhâkan beher sene kendisine ibkâ olunmuşken bu def’aki me’mûriyetinde ne vechile davranmış olduğu cümlelizin malumu olmuş iken şimdi vefatında dahi Mukâta’ât Hazinesi’ne ve sarrâfî tarafına ne mikdar külliyyetlü düyünü olduğu meydana çıktı...” bkz. Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykırın, Ali Özçelik, *Atçalı Kel Mehmed Efe, Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2018, s. 222, 76. dipnot; BOA, HAT 1053-43378-1.

		Silahşorlarından Mehmed Ağa	
Hasan (Kelâmî) Paşa	19 Ağustos 1826	Süleyman Ağa	1826
		el-Hac İsmail Ağa	1828
		Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa	Nisan 1829

Sonuç itibariyle II. Mahmud merkeziyetçi yönetim anlayışı doğrultusunda 1816'dan 1829'a gelinceye değin Karaosmanoğulları'na -Hacı Mehmed Ağa dışında- Manisa idaresinde görev vermedi. II. Mahmud, Manisa'yı idare eden Hacı Hüseyin Ağa'nın ölmesiyle, bir nevi Karaosmanoğulları'nı saf dışı bıraktı. 1829 yılına kadar sancak, doğrudan merkezden atanan muhassıllar ve onların tayin ettikleri mütesellimler tarafından yönetildi.

Burada altı çizilmesi gereken husus devletin, merkezileşme çabalarının görünürde gerçekleşmiş olduğu izlenimi ediniliyorsa da hanedanın taşradaki varlığı merkezden tayin edilen idarecilerin onlarla iş birliği yapmasını zaruri kılıyordu. Çünkü taşrada hakimiyetin tesisini gerçekleştirmesi beklenen merkezden atananlar geniş çapta kapı halklarına ve etkin bir idare tarzı sergileyecek sayıda adamlara sahip olmadıklarından taşradaki meseleleri yerel güçlere devretmekten çekinmiyorlardı. Zaten başka türlü de beklenemezdi. Zira merkezden atananlar birden fazla görevi ifa ettiklerinden, hatta çoğu zaman askerî görevleri nedeniyle sorumlu oldukları bölgelerden uzakta bulunduklarından, etkin bir idarenin vekilleri ile yerel güçlerin ortaklaşa idaresiyle gerçekleştirebileceğinin farkındalardı. Bu nedenle anılan dönemde merkezin taşrada tam bir hakimiyet kurduğundan söz edilemez.

Ayrıca II. Mahmud, taşrada merkezin gücünü artırabilmek için Karaosmanoğulları'nın Manisa idaresinde yetkilerini azaltsa da Karaosmanoğulları'nın sonu anlamına gelmiyordu. Nitekim II. Mahmud'un merkezileştirme politikasıyla birlikte ailenin gücü siyaseten zayıfladıysa da Manisa'daki sosyal ve ekonomik nüfuzu bir süre daha devam edecekti. Çünkü Karaosmanoğulları'nın Manisa'daki gücünün esasını çiftlik işletmeciliği⁵³⁴ ve vakıf faaliyetleri oluşturmaktaydı. Aile, işlettikleri iltizâmlar ve çiftlikler aracılığıyla kazandıkları serveti müsadere eden korumak, çiftlikte üretilen malları pazarlamak ve

⁵³⁴ Karaosmanoğulları'na ait çiftliklerin listesi için bkz. Nagata, *a.g.e.*, s. 202-203.

bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamak için kamu tesisleri inşa etmek amacıyla mallarını vakfetmişti.⁵³⁵ Özellikle ailenin karargâhı olarak adlandırabileceğimiz küçük bir yerleşim olan Yayaköy'ü (Zeytinlioğlu) iktidarları döneminde mamur hale getirerek resmen küçük bir şehre dönüştürdükleri bilinmektedir. Burada camiler, medreseler, kütüphaneler, konaklar, hanlar, çeşmeler inşa ederek bölgeyi canlı ve kalabalık bir yerleşim yerine dönüştürmüşlerdir. II. Mahmud döneminde de Yayaköy'de Karaosmanoğulları tarafından inşa faaliyetleri devam etmiştir.⁵³⁶

18. yüzyılın ortalarından itibaren adını duyurmuş ve zamanla Manisa Kazası'nda önemli bir siyasî ve sosyo-ekonomik üstünlük kurmuş olan Karaosmanoğulları hanedanının hükümetin merkezileşme çabalarına karşın çiftlik işletmeciliği ve vakıf faaliyetlerinden kaynaklanan bu gücü hemen ortadan kalkmayacaktır.⁵³⁷ Nitekim Karaosmanoğulları'nın sahip olduğu araziler aynı zamanda devletin tarımsal vergilerini topladığı yerlerdi. Öte yandan, ailenin şehirli ve köylü kimseler ile konargöçerlerle kurdukları borç ilişkileri ailenin nüfuzunu sürdürmesine vesile oluyordu.⁵³⁸ Bu açıdan bakıldığında Karaosmanoğulları'nın bölgede azalan nüfuzu sosyo-ekonomik açıdan ziyade siyasîdir.⁵³⁹ Ekonomik gücün ortadan kaldırılamaması, ailenin ileride yeniden siyasî güce ulaşmasına vesile olmuştur. Bu durum, hükümetin merkezileşme çabalarının sık sık kesintiye uğramasının en önemli gerekçelerinden biridir.

2.2.4. 1829-1839 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi

2.2.4.1.1829 Düzenlemesi, Atçalı Kel Mehmed İsyanı ve Mütesellimler Devri

1829 senesinin Saruhan idaresi için ayrı bir önemi vardır. II. Mahmud'un taşradaki adem-i merkeziyetçi durumu tersine çevirmesi, Yeniçeriliğin 1826'da ilgası sonrasında kendini daha güçlü bir şekilde göstermişti. Sultan hem merkezde hem taşrada iktidar dizginlerini eline alabilmek için yeniçerilerle birlikte, Ocak ile bağı olan

⁵³⁵ Nagata, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁵³⁶ Berber, Özekmekçi, *a.g.e.*, s.125-128. Karaosmanoğulları sadece Manisa'da değil aynı zamanda Bergama ve İzmir çevresinde de çok sayıda yapı inşa etmişlerdir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İnci Kuyulu, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1988; Filiz Yenişehirlioğlu, "Anadolu'da Ayan Ailelerinin Mimari Hamiliği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 452-456.

⁵³⁷ Nagata, "Anadolu ve Balkanlarda Ayan...", s. 408-409.

⁵³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Yuzo Nagata, Feridun M. Emecen, "Bir Ayanın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler", *Belgeler*, C. XXV, S. 29, 2004, s. 1-67.

⁵³⁹ Nagata, *a.g.e.*, s.193.

kurumları ve kişileri de ortadan kaldırmıştı. Yeniçeriliğin ilgası aynı zamanda askerî yenileşmenin de önünü açmış⁵⁴⁰ ve III. Selim devrinde kurulup kısa sürede lağvedilen Nizâm-ı Cedîd benzeri Âsakir-i Mansûre-i Muhammediyye teşkil edilmişti. Bu ordunun masraflarını karşılamak üzere Mukâtaat Hazînesi⁵⁴¹ denen yeni bir hazine tahsis edildi. Bu hazineye çeşitli sancakların bazı mukâtaa gelirleri aktarıldı. Mukâtaat Hazînesine bağlanan bu sancaklar vali ve mutasarrıflara verilmeyerek Hazine'ce atanan mütesellimler aracılığıyla idare ettirildi.⁵⁴² Söz konusu sancakların büyük bir kısmı 1832'de Mansûre Hazînesi'ne nakledildi ve mütesellimler bu kez de o hazinece atanmaya başladı.⁵⁴³

Bu sancaklardan biri de Saruhan idi. Saruhan Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın 1829 senesinde ölmesiyle birlikte sancak Mukâtaat Hazînesi'ne bağlandı. Bu hazine tarafından sancağa Karaosmanoğulları'ndan Hacı Mehmed Ağa mütesellim tayin edildi.⁵⁴⁴ Mukâtaat Hazînesi, Mansûre Hazînesi'ne dönüştürüldüğünde ise sancağın gelirleri bu kez de o hazineye devredildi.⁵⁴⁵

Saruhan Sancağı gelirlerinin Mukâtaat Hazînesi'ne bağlanmasında Atçalı Kel Mehmed isyanı etkili olmuştur (1829-1830). Bu tarihte devlet, Aydın'da ortaya çıkan ve bütün Batı Anadolu'yu etkisi altına alan Atçalı Kel Mehmed isyanını bastırabilmek

⁵⁴⁰ Yüksel Çelik, Fatih Yeşil, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt Ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 123-124.

⁵⁴¹ 1820'lerde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin masraflarını karşılamak için bazı mukâtaa gelirlerinden oluşan Mukâtaat Hazînesi kuruldu. 1834'te Mukâtaat Hazînesi'nin adı Mansûre Hazînesi oldu. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, "Hazine", *TDVİA*, C. 17, 1998, s. 132. 1835 tarihli bir tevcihat defterinde Saruhan Sancağı ile Anadolu Eyaleti, Hüdavendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Hamid, Viranşehir, Karesi, Kayseri, Kırşehri ve Sığla sancaklarının Mansûre Hazînesi'ne bağlı olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, HAT 1596-46.

⁵⁴² "Anadolu ve Sivas ve Maraş ve Adana Eyâletleriyle Hamid ve Teke ve Hüdâvendigâr ve Eskişehir ve Kastamonu ve Karesi ve Bolu ve Viranşehir ve Ankara ve Kengiri ve Saruhan ve Aydın ve Niğde ve Beyşehir ve Kırşehri ve Çorum ve İç İl ve Koca İli ve Sığla sancakları Mukâta'ât Hazînesi'nden ve Bozok Sancağı dahî Ma'âdin-i Hümayûn'a merbûtan Darbhâne-i 'Âmireden mazbut olmağla mâ'adâsının tevcihât-ı hümayûnudur..." Takvim-i Vekayi, Def'a 17, sene 1247; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, Haz. Yılmaz Kurt, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 543.

⁵⁴³ Özkaya, "Mütesellim", s. 204.

⁵⁴⁴ "...Aydın ve Saruhan Sancakları Mutasarrıfı ve İzmir Muhâfızı Hasan Paşa hazretleri bu def'a hulûl-ı eccl-i mev'udıyla irtihâl-i dâr-ı bekâ idüüb Saruhan Sancağı Mukâtaat Hazînesi'ne rabt ile bir mütesellim nasb lazım geldiğinden, Dergâh-ı Muallâ Kapucubaşlarından Karaosmanzade el-Hac Mehmed Ağa kulları livâ-ı mezkûre mütesellim nasb olunarak..." bkz. BOA, HAT 714-34076-A, H. 5 C 1245/M. 2 Aralık 1829; BOA, HAT 1053-43378-1; Uluçay, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁴⁵ 1835-36 tarihli iki belgede Saruhan Sancağı'nın Mansûre Hazînesi tarafından idare edildiği ve Aydın Eyaleti'nin vezir Yakub Paşa kullarına ibka edildiği görülmektedir. bkz. BOA, HAT 1596-46; BOA, HAT 1663-40.

için Aydın ve Saruhan sancaklarını vezirler yerine o bölgeleri iyi tanıyan ayan-mütesellimlere tevcih etme yoluna gitti.⁵⁴⁶

Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi'nin *Tarih*'inde "Keloğlan" veya "Keleş Mehmed" şeklinde zikrettiği⁵⁴⁷ bir Zeybek eşkıyası olan Atçalı Kel Mehmed⁵⁴⁸ 1829 Ekim ayı başlarında Kuyucak'ı basmak suretiyle isyan bayrağını kaldırdı. Bu gelişme, Osmanlı-Rus Savaşı'nın henüz sona erdiği ve Edirne Antlaşması'nın (14 Eylül 1829) imzalandığı döneme denk düşmektedir. Edirne Antlaşması'yla barış sağlanmış olmasına rağmen henüz birlikler yerlerine dönmemişti. Ayrıca bu tarihte İzmir Muhafızı Hasan Paşa, mutasarrıfı olduğu sancakların askerleriyle birlikte Rumeli yakasında bulunmaktaydı.⁵⁴⁹ Dolayısıyla Batı Anadolu bu dönemde savunma ve yönetim anlamında zayıf kalmıştı.

Atçalı Kel Mehmed'in harekete geçmesi için şartlar elverişliydi. İsyanın Kuyucak'ta patlak vermesinin sebebi kazanın ileri gelenlerinden bazı kimselerin Atçalı'yı memleketlerine davet etmesidir. Kaza voyvodalarının zulmünden ve yolsuzluklarından bıkmış olan halk çareyi zeybeklerde aramıştı. Bu davet üzerine Kuyucak'a gelen Atçalı ve adamları, Kuyucak Voyvoda Vekili Hacı Ali Ağa'nın kaçması sonucu bölgeyi zapt ettiler. Bu ilk başarının ardından Nazilli'ye yönelen zeybekler Nazilli voyvodasının çarpışmayı göze alamaması üzerine sorunsuz bir

⁵⁴⁶ Bu konuda İhtisâp ve Fes Nazırı Mustafa Efendi'nin reyine müracaat edilmesine dair belgede bu açıkça görülmektedir. "Ser-asker Paşa kullarının kâ'imesidir.

Devletlü, inâyetlü, atûfetlü, re'fetlü, veliyyü'n-niam, celilü'l-himem efendim sultânım hazretleri. İzmir muhafızı Hasan Paşa'nın vefâtına dâir tahrirât ve i'lâm gelmiş olduğu ve dünkü günü Aydın ve Saruhan taraflarının uygunsuzluğuna dair gelen tahrirâtın gönderilmiş olduğu beyânıyla tiz elden bir muktedir ve münâsib vezîre tevcihiyle şu fesâdın def'i sûretine bakılması mühim görünüyor ise de zamânede mevcûd ekser vüzerânın hali dahi ma'lûm idüğünden mutâle'a-i 'aliyye-i veliyyü'n-ni'amilerine göre el-hâletü hâzihi Aydın Sancağı mütesellimliği İlyas Ağa kullarına ihâle buyrulduğu misüllü Saruhan Sancağına dahi bir mütesellim intihâb ve ta'yîn buyurularak fi-mâ-ba'd vüzerâyâ tevcih buyrulmayarak Hüdavendigâr ve Kocaili misüllü mukâta'at hazinesi tarafından zabt ve idâre olunmak üzere hatır-ı 'alilerine gelür ise de bu bâbda mutâle'a-i çâkerânem ne vechledir isti'lâmı bâbında irsâlî inâyet buyrulan emirnâme-i veliyyü'n-ni'amileri mazmûn-ı münîfi meczûm-ı nâcizânem olmuştur. Bu bâbda mutâle'a-ı 'aliyye-i veliyyü'n-ni'amaneleri re'y-i sevâb ve pek müstahsen görünüyor. Livateyn-i mezkûreteynin def'i fesâdları keyfiyâtına dâ'ir ve ol-havâlî ahvâlîne mütedâ'ir ma'lûmât-ı kâmileleri olan ihtisâb ve fes nâzırı Mustafa Efendi kullarının bâb-ı 'aliyye ve hâk-i pâ-yı veliyyü'n-ni'amilerine celb ve istintâk buyrulmasına dâ'ir demincek hâk-i pâ-yı 'alilerine takdîm olunan 'arıza-ı çâkerânemden manzûr ve mûmâ-ileyh kulları celb buyrulmuş olacağı ve ol-bâbda her ne vechle muvâfık-ı irâde-i 'aliyyeleri buyuruluyor ise ol-bâbda ve her hâlde emr-ü fermân hazreti men-lehü'l-emrindir." BOA, HAT 467-22833-E, H. 27 R 1245/M. 26 Ekim 1829.

⁵⁴⁷ *Tarih-i Lûtfî*, C. II-III, s. 442.

⁵⁴⁸ Atçalı Kel Mehmed'in eşkıyalıktan önceki hayatı ve eşkıya olmasının altında yatan sebepler hakkında ayrıca bkz. Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 197-201; Uluçay, *Atçalı...*, s. 56-62.

⁵⁴⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 68; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 201-203.

şekilde burayı da ele geçirdiler.⁵⁵⁰ Kuyucak ve Nazilli idarecilerinin direnç göstermeyerek savaşmadan bölgelerini zeybeklere terk etmeleri halk nezdinde Atçalı'nın isyanına rağbeti artırdı. İşsiz gençler, vergiden bıkmış fakir halk ve yörük taifeleri, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kapanan Bektaşî tekkesi üyelerinden kimseler çok kısa zamanda Atçalı'nın emri altına girdiler. Böylelikle kontrolündeki silahlı kişi sayısını artıran Atçalı, yeni hedefi olarak Aydın Sancağı'nın merkezi olan Güzelhisar'ı seçti ve civar kazaları ele geçirmeye başladı.⁵⁵¹

İsyan sırasında Aydın'da Hasan Paşa'nın vekili olarak mütesellim Salih Bey bulunuyordu. Salih Bey, zeybek isyanını bastıramadığı için görevinden azledilerek yerine bölgeyi iyi bilen Haşim Ağa mütesellim tayin edildi. Haşim Ağa, Atçalı ve adamlarıyla saatler süren çarpışma sonucunda yenilgiye uğradı ve Aydın Sancağı'nın merkezi zeybeklerin eline geçti. Aydın'ın düşmesinden sonra Tire ve akabinde Saruhan Sancağı kazalarından Turgutlu da zeybek eşkıyası tarafından zapt edildi. Böylelikle isyan Saruhan'a da sıçramış oldu.⁵⁵² İsyan boyunca, Kuyucak, Nazilli, Güzelhisar, Bayındır, Tire, Turgutlu (Saruhan), Sultanhisarı, Karapınar (İncirliova), Arpaz, Atça, Balyanbolu (Beydağı), Birgi, Bozdoğan, Köşkderesi, Alaşehir (Aydın), Koçarlı, Buldan (Denizli), Ödemiş, Salihli, Yenipazar, Yenişehir, Kula (Kütahya) ve Eşme (Kütahya) gibi birçok bölge zeybeklerin idaresine geçti.⁵⁵³

Batı Anadolu'daki idarecilerin zeybek eşkıyasıyla başa çıkamaması üzerine isyanın bastırılması için iki farklı isim üzerinde duruldu. Bunlardan birincisi İzmir Muhafızı Hasan Paşa, diğeri ise Karadeniz Boğazı Muhafızı Hacı Ali Paşa idi. Ancak Sultan II. Mahmud bu iki isme de sıcak bakmadı. Nitekim Hasan Paşa çok hastaydı ve bu yazışmaların devam ettiği süreçte vefat etti.⁵⁵⁴ Ali Paşa'nın ise isyanı bastırması konusunda yetersiz olabileceğini düşünen II. Mahmud, daha önce bölgenin idaresinden uzaklaştırdığı bölgeyi iyi tanıyan ayan ailelerini tekrar göreve çağırdı. Bunlar Karaosmanoğulları, İlyasoğulları ve Tavaslı Osman Ağa idi.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 68; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁵⁵¹ Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 203-204.

⁵⁵² Uluçay, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁵⁵³ Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 22, Aralık 2009, s.160; Uluçay, *a.g.e.*, s. 69-72.

⁵⁵⁴ Hasan Paşa'nın basurden vefat ettiğine dair Bolayır Muhafızı Ömer Kâşif Paşa'nın 26 Ekim 1829 tarihli arzı için bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 133. Hasan Paşa'nın muhalefatı için ayrıca bkz. BOA, MŞS. nr. 266, s. 66, H.12 M 1246/M. 3 Temmuz 1830, (toplam muhalefat bedeli 6.299 kuruştur.)

⁵⁵⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 82-83; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 220-221.

Bu çağrının ayanlar tarafından mı talep edildiği yoksa doğrudan merkezin bir refleksi olup olmadığı muammadır. Öte yandan ayanların bu çağrıya olumlu cevap vermesi taşrada merkezî otoriteyi tesis ettiğine inanan Sultan'a itaatın bir gereği idi. Ayanlar açısından değerlendirilirse bölgede sağlanacak sükunetle ayanlar ticari ve zirai kazançlarını istikrarlı bir şekilde devam ettirebileceklerdi. Böylece ekonomik güçleri sayesinde bölgenin siyasetinde etkin olmaya devam edebileceklerdi.

7 Kasım 1829'da Muğla Mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa Aydın Mütesellimliği'ne, Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa⁵⁵⁶ ise Saruhan Mütesellimliği'ne getirildi. Tavaslı Osman Ağa da isyanın bastırılması hususunda İlyas Ağa ile hareket edecekti.⁵⁵⁷ Ayrıca bu güçlü ayanların üzerinde, aradaki iş birliğini ve iletişimi sağlayacak ve onlara önderlik yapacak geniş yetkilere sahip bir idareci gerekmekteydi. Bu nedenle eski Halep Valisi olan Teke ve Hamit Sancakları Mutasarrıfı İbrahim Paşa bu işe memur kılınarak Aydın'a gönderildi.⁵⁵⁸

İbrahim Paşa Aydın taraflarına gelmeden önce Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa çoktan hazırlıklara başlamış ve yeğeni Yetim Ahmed Ağa ile birçok zeybek birliklerini yok etmişti. Ayrıca İbrahim Paşa'nın Aydın'a geldiğini duyan zeybek eşkıyalarının bir kısmı korkarak dağılmaya başlamışlardı. Çünkü İbrahim Paşa namı ve korkulan bir vezirdi. Paşa, Aralık ayının başlarında⁵⁵⁹ Manisa'ya ulaştı. Manisa Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'yı ve onun 400 kadar askerini yanına alarak Aydın'a hareket etti. Yola çıkarken Hacı İlyas Ağa'ya, Yetim Ahmet Ağa'ya ve Tavaslı Osman Ağa'ya Atçalı ve adamlarını kısıp alacak şekilde Aydın'a yürümelerini emretti. Aydın'ın doğu tarafında Tavaslı Osman Ağa zeybeklerle çarpışırken Yetim Ahmed Ağa'nın önderliğindeki kuvvetler de Saruhan'a bağlı Turgutlu'da zeybek eşkıyalarıyla mücadele ediyordu. Ayan ordularıyla -bilhassa Karaosmanoğulları- başa çıkamayan zeybekler mücadeleyi kaybetti. Sonrasında

⁵⁵⁶ Karaosmanoğlu Hacı (Küçük) Mehmed Ağa'nın Saruhan Mütesellimi tayin edilmesinden sonra (1830) Darphâne'den iltizâmına aldığı mukâataalar için ayrıca bkz. Nagata, *a.g.e.*, s. 194-199.

⁵⁵⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s. 82-83; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 220-221.

⁵⁵⁸ "...merkûmun def'-i ga'ilesi zımnında Teke, Hamîd sancakları mutasarrıfı Haleb vâlisi sâbık İbrahim Paşa ve Karaosmanzâdelere me'mûr olmuşlardır..." *Tarih-i Lütîfî*, s. 442; Uluçay, *a.g.e.*, s. 84-85; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 222-223.

⁵⁵⁹ İbrahim Paşa'nın Manisa'ya ulaştığına dair bkz. BOA, HAT 466-22820, H. 17 C 1245/M.14 Aralık 1829. Paşa Manisa'ya 14 Aralıktan birkaç gün önce varmış olmalı. Tuncer Baykara, Paşa'nın 10 Aralık'ta Manisa'ya geldiğini yazmaktadır. Bkz. Baykara, *a.g.t.*, s.30.

Aydın ve diğer sancaklar da zeybek eşkiyasından temizlendi. Fakat Atçalı Kel Mehmed çoktan bölgeden kaçmayı başarmıştı.⁵⁶⁰

İbrahim Paşa, zeybek eşkiyası olup kaçmayı başaranların ve onlara yardım ve yataklık edenlerin de ortaya çıkarılıp cezalandırılması gerektiği düşüncesindeydi. Bu yüzden de zeybek takibi başlattı. Zeybeklerin takibinde bölgeye hâkim mütesellimlerin büyük yardımı oldu. Özellikle Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın bu konuda büyük gayret sarfettiği bilinmektedir. Nitekim Hacı Mehmed Ağa ve askerleri gizli geçitlerden kaçmaya çalışan on sekiz zeybeği yakaladı. Yakalanan zeybekler hakkında Sultan Mahmud idam kararı verdi. Bununla birlikte yine Zeybeklerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle onlarca kişi tutuklanarak çeşitli şekillerde cezalandırıldı.⁵⁶¹

Bu süreç devam ederken soruşturmaların hakkıyla yapılmadığı yönünde şikayetler oldu. Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa da aynı fikirdeydi. Nitekim Hacı Mehmed Ağa, İbrahim Paşa ve Aydın naibinin tutuklamalar için ortaya koymuş oldukları delilleri yeterli bulmayıp bu duruma itiraz etti. Ona göre Paşa'nın bu denli geniş çaplı tutuklamalar yapmasının nedeni tutuklanma riski olanları korkutarak onlardan kurtuluş akçesi adı altında para almaktı. Ayrıca Hacı Mehmed Ağa'ya göre Paşa'nın bu tavrı halkı oldukça rahatsız etmişti. Bundan dolayı yeni bir sıkıntıya yol açmamak için Paşa'nın görev yeri olan Teke ve Hamid taraflarına dönmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini İzmir İhtisâp Nazırı Mustafa Efendi'ye ulaştırdı. Mustafa Efendi, Hacı Mehmed Ağa'nın İbrahim Paşa hakkındaki bu iddialarına hak vererek konuyu Sultan'a iletti. Bunun üzerine İbrahim Paşa hakkında soruşturma başlatıldı.⁵⁶² Soruşturmalar Karaosmanoğulları'nı haklı çıkardı ve sonuç itibarıyla İbrahim Paşa vezaret rütbesi alınarak görevinden azledilerek Karahisar-ı Sahib'e sürgüne gönderildi. Mutasarrıfı olduğu Teke ve Hamid sancakları ise Mukâtaat Hazînesi'ne bağlanarak mütesellimlerce idare edilmesi kararlaştırıldı.⁵⁶³

Aydın ihtilali bir taraftan İbrahim Paşa'nın görevinden azledilerek tabiri caizse yok oluşuna sebep olurken diğer taraftan Karaosmanoğulları hanedanlığının Manisa idaresinde tekrar etkin rol almalarına olanak sağladı. Nitekim zeybek isyanında

⁵⁶⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 89-94; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 224-227.

⁵⁶¹ Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 238-239.

⁵⁶² Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 238-239.

⁵⁶³ *Tarih-i Lütîfî*, s. 442; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 254-256.

göstermiş oldukları başarılarından sonra Yetim Ahmed Ağa *kapıcıbaşılık* unvanıyla taltif edildi ve kısa bir süre sonra İlyas Ağa'nın ölümü üzerine Aydın Mütesellimliği'ne getirildi. Karaosmanoğulları'ndan Hacı Eyüb Ağa ise Tire Voyvodası olarak tayin edildi. Böylelikle Saruhan, Tire ve Aydın dolaylarında Karaosmanoğulları hakimiyeti tekrar kurulmuş oldu.⁵⁶⁴

İsyanın bastırılmış olması Aydın ve çevresinin tamamen güvende olduğu anlamına gelmiyordu. Öyle ki altı aydır kendisinden haber alınamayan Atçalı Kel Mehmed ve yeniden örgütlediği zeybek kuvvetleri 1830 Haziran başlarında Nazilli'ye döndü. Bu tarihte Aydın'da idareci olarak Yetim Ahmed Ağa bulunmaktaydı. Atçalı'nın Nazilli'ye dönerek kuvvetiyle Nazilli'nin etrafını sarması üzerine Yetim Ahmed Ağa, daha çok askere ihtiyaç olacağını düşündü. Bunun üzerine hemen Manisa Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'yı, Menteşe ve Denizli Mütesellimi Tavaslızade Osman Ağa'yı ve çevre kazaların voyvodalarını -bunlardan biri de Tire Voyvodası Hacı Eyüb Ağa'dır- durumdan haberdar ederek, askerlerini sancağa yönlendirmelerini istedi. Nazilli'nin Tepecik köyünde 10 Haziran 1830'da gerçekleşen mücadeleden mütesellimlerin kuvvetleri galip çıktı ve içlerinde Atçalı Kel Mehmed'in de bulunduğu üç yüz kadar zeybek yok edildi. Böylelikle zeybeklerin ikinci isyanı da bastırılmış oldu. İkinci isyan sonrasında, göndermiş olduğu takviye kuvvetler nedeniyle Karaosmanzade Eyüb Ağa'ya kapıcıbaşılık rütbesi verildi. Bu isyandan da ilkinde olduğu gibi Karaosmanzadeler karlı çıkmıştı.⁵⁶⁵

Önceki sayfalarda da ifade edildiği üzere II. Mahmud'un merkeziyetçi yönetim anlayışı gereği, 1816-1829 yılları arasında Manisa Kazası muhassıllara tevcih edilmişti. Böylelikle Karaosmanoğulları'nın idaredeki etkisi büyük ölçüde azaltılmıştı. Fakat 1829-1830 zeybek isyanı sonrasında Karaosmanoğulları, Padişah tarafından tekrar Manisa idaresine getirilmeye başlandı. Başka bir ifadeyle, Padişah bu bölgenin idaresini Karaosmanoğulları'na vermeye mecbur kaldı. Buradan anlaşıldığı üzere merkez, bir taraftan ayanların güçlerini kırmaya çalışırken diğer taraftan ise taşradaki karmaşıklığı, savaşı ya da isyanı bertaraf edebilmek için yine ayanın gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Öte yandan ayanlara duyulan bu tür mecburiyetler devletin modern anlamda kurumsallaşmasını ve bir sistemi yerleşik hale getirmesine fırsat vermeyecek derecede sık sık cereyan etmekteydi. Ayanlar yeterli ekonomik kaynağa sahip

⁵⁶⁴ Uluçay, *a.g.e.*, s. 95-100; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 256-258.

⁵⁶⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 111-113; Başaran, Sarıbey Haykıran, Özçelik, *a.g.e.*, s. 258-276.

olmalarından ötürü sadece asker değil ordunun her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Ayrıca ayanların kendi bölgelerini iyi tanımaları da devlet nezdinde önemlerini arttırmaktaydı.

Karaosmanoğulları'nın yayıldıkları nüfuz alanı, edindikleri servet ve devlet ile olan iktisadî ve siyasî ilişkilerinin sıkı olması nedeniyle, Manisa'daki varlıkları kırılamayacak derecede güçlüdür. Dönemin siyasî konjonktürü gereği, ayanlar devlete askeri, mali, lojistik destek sağlayan taşradaki en önemli yapılar olmuşlardır. İstanbul'un da bu gücün farkında olduğu, onları tamamen yok etmemek ancak güçlerini olabildiğince azaltmak üzerine bir politika güttüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında merkezî otorite ile ayanlar arasındaki ilişkinin sistematik bir süreç mi olduğu ya da devletin pragmatik bir tavır mı geliştirdiği soruları gündeme gelmektedir. Öte yandan Karaosmanoğulları'nın bölgedeki varlığı ve her türlü çabaya rağmen ayan olarak kalmaları devletin uzlaşî kültürünün bir örneği mi yoksa taşranın dirençli bir refleksi mi olduğu sorularını yine akla getirmektedir.

1829-1839 yıllarını kapsayan dönemde Sancak, mütesellimlerce idare edilmiştir. Bu dönemde Sancak gelirleri “*Mukâtaat Hazînesi*” ve “*Mansûre Hazînesi*” tarafından zapt edilmiş ve yine bu hazinece idareciler tayin edilmiştir. Söz konusu yıllar arasında bölgeye mütesellim olanların bir kısmı yine bölgenin ileri gelen ailelerinden olan Karaosmanoğullarındandır. Bu tarihlerde tayin edici kurumlarda değişiklik olsa da yerelle yapılan iş birliklerinin devam ettiği görülmektedir. Fakat burada vurgulanması gereken nokta merkezden atanan mütesellimler ile hazineler tarafından atanan mütesellimler arasındaki farktır. Merkezden atanan mütesellimler devlete karşı sorumlu olmakla birlikte taşrada daha özgür hareket ederek adeta adem-i merkeziyetçi bir görüntü sergiliyorlardı. Çeşitli hazinelerin kurulup bazı sancakların bu hazinelere bağlanması ve hazineler adına vekil olarak bu sancaklara mütesellimler atanmasıyla birlikte artık atanan mütesellimler bir nevi bürokrasinin adamı haline geldiler. Bir başka ifadeyle mütegalibelikten devlet memuruna dönüşme sürecine girdiler. O sebeple bu değişim II. Mahmud'un taşraya hâkim olma amacına hizmet eden bir durum olarak ele alınmalıdır.

2.2.4.2.Kavalalı İbrahim Paşa ve Manisa İdaresi

Taşra idaresinde bu değişimler olurken bir taraftan da Yunan İsyanı devam etmekteydi. 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı ve Mısır ortak donanmasının yok

edilmesi uzun süredir gözünü Suriye'ye diken Kavalalı için bardağı taşıran son nokta oldu. Kavalalı iki yıl kadar Mora'da uğradığı kayıpları telafi ederek, Suriye'nin işgali için hazırlık yaptı. Nihayetinde Mısır kuvvetleri 2 Kasım 1831'de karadan ve denizden Suriye'ye girdi. Kavalalı Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa⁵⁶⁶ ile Yafa'da buluşan ordu, 12 Kasım'da Yafa'yı, 17 Kasım'da ise Hayfa'yı alarak, 4 Aralık'ta Akka'yı kuşattı. Altı aylık bir kuşatma sonrası Akka'yı da alan Mısır kuvvetleri, Toros dağlarını aşarak 31 Temmuz 1832'de önce Tarsus ve Adana'yı daha sonra da Urfa ve Maraş'ı işgal ettiler. Konya'ya kadar gelen ordu, 21 Aralık 1832'de Sadrazam Reşit Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunu ağır bir biçimde mağlup etti ve bununla kalmayarak sadrazamı da esir etti.⁵⁶⁷

Bu başarıdan sonra Mısır birlikleri, 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya kadar ilerledi. İbrahim Paşa üç ay kadar Kütahya'da kaldı. Bu süre zarfında çeşitli sancaklardaki mütesellimleri bölgeden uzaklaştırarak kendisi yeni mütesellimler atadı. Bu sancaklardan biri de Saruhan idi. İbrahim Paşa, 4 Şubat 1833'te Abdipaşazade Ali Bey'i Manisa Mütesellimliği'ne tayin ederek Manisa'ya gönderdi. İbrahim Paşa'nın Saruhan Sancağı'na göndermiş olduğu mütesellim atama buyruktusunda Ali Bey'in Saruhan mütesellimi tayin edildiğini ve Hacı Mehmed Ağa'nın Saruhan'dan çıkartılması emrediliyordu.⁵⁶⁸

İbrahim Paşa'nın Saruhan'a mütesellim tayin ettiği Abdipaşazade Ali Bey Kütahya'dan Manisa'ya varınca⁵⁶⁹, asıl mütesellim Karaosmanzade Hacı (Küçük) Mehmed Ağa kaçarak Yaya Köyü'nde bulunan konağına sığındı ve durumu hemen hükümete bildirdi.⁵⁷⁰ Durumdan haberdar olan İbrahim Paşa, Karaosmanzade Hacı Mehmed Ağa'nın ölü veya diri mutlaka bulunmasını emretti. Bu amaçla Mısır

⁵⁶⁶ İbrahim Paşa hakkında ayrıca bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDVİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 330-333.

⁵⁶⁷ Khaled Fahmy, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 58-66.

⁵⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgâline Dair Vesikalar", *Belleten*, C. XLVII, S. 185, Ocak 1983, s. 3-4.

⁵⁶⁹ 1 Şevvâl 1248'de (21 Şubat 1833) Manisa'ya ulaşmıştır. "*İşbu (1)248 senesi Şevvâl-i mükerrerinde Kütahya cânibinden Saruhan Sancağına mütesellimlik iddi'asıyla vürûd iden Abdi Paşaoğlu Ali Bey...*" BOA, HAT 690-33407; BOA, HAT 690-33407- D.

⁵⁷⁰ Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın Sadâret kethüdasına göndermiş olduğu tahrirat sureti için bkz. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 4-5, 8. Dipnot; BOA, HAT 371-20379-C.

askerleri Yaya Köyü'ne giderek Hacı Mehmed Ağa'yı yakaladılar ve zorla Manisa'ya götürdüler (1 Nisan 1833).⁵⁷¹

Ali Bey, üç ay kadar Saruhan Sancağı Mütesellimliği görevini ifa etti.⁵⁷² Üç ay sonra yanında getirdiği Arap bedevileriyle birlikte şehri terk ederek Kütahya taraflarına gitti. Saruhan halkı üç ay boyunca Ali Bey'in maiyetindekiler ve İbrahim Paşa'nın külfetli talepleri arasında sıkışmış kalmıştı.⁵⁷³

Ali Bey Manisa'dan ayrıldıktan sonra Saruhan Sancağı'na mütesellim olarak Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa *muhassıl veçhiyle* tayin edildi.⁵⁷⁴ Hacı Eyüb Ağa, vazifesine başlar başlamaz Ali Bey'in mütesellimliği dönemindeki Saruhan'ın durumunu ortaya çıkarmaya uğraştı.⁵⁷⁵ Ali Bey'in zamanındaki kayıtlar bize Saruhan ahalisinin mağduriyetini göstermektedir. Manisa'da üç ay kadar mütesellimlik yapan Ali Bey, bu süre zarfında Mukâtaat Hazînesi'ne giden gelirleri gasp etmişti. Eyüb Ağa, görevine başladıktan hemen sonra ilk iş Ali Bey tarafından gasp edilen meblağa dair defter hazırlatarak Manisa Kadısı Seyyid Mehmed Efendi'ye mühürletti. Buna göre Ali Bey'in 16.500 kuruşu Manisa Kazası'ndan olmak üzere tüm sancağın kaza ve nahiyelerinden aldığı toplam meblağ 335.643,5 kuruşa ulaşmaktaydı.⁵⁷⁶ Yine sancak dahilindeki yörük aşiretlerinden de toplamda 162.598,5 kuruş alındığı tespit edildi.⁵⁷⁷

Hacı Eyüb Ağa, sancaktaki zarar ziyanı tespit ettirdikten sonra Mukâtaat Hazînesi'nden tekel (yed-i vahid) ile idare edilen Saruhan Sancağı'ndaki kırk bir parça mukâtaa ile Darphâne-i Âmire ve Evkâf-ı Hümâyûn'a bağlı bazı mukâtaaları bir yıllığına iltizâmına aldı. Hacı Eyüb Ağa'ya verilen iltizâmın bedeli 2.407.446,5 (24 yük 7.446,5) kuruşa tekabül ediyordu.⁵⁷⁸ Bu da Karaosmanoğulları'ndan bir

⁵⁷¹ BOA, HAT 361-20094-A, H. 11 ZA 1248/M.1 Nisan 1833; Baykara, *a.g.t.*, s. 39. İbrahim Paşa, Aydın Sancağı'nın merkezi olan Güzelhisar'a da Karaosmanzade Eyüb Ağa yerine, Süleyman Bey isminde yeni bir mütesellim tayin etti. Bunun üzerine Eyüb Ağa da Aydın'dan kaçarak önce Yaya Köyü'ne sonra da Mihaliç Kasabası'na giderek durumu hükümete bildirdi. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 5-6.

⁵⁷² 29 Z 1249 tarihli (M. 9 Mayıs 1834) tarihli belgede, İbrahim Paşa'nın tayin ettiği Aydın Mütesellimi Süleyman Bey ile Manisa Mütesellimi Ali Bey'in bölgeyi terk ettikleri görülmektedir. Bkz. BOA, HAT 691-33415.

⁵⁷³ Baykara, *a.g.t.*, s. 39-40. Uluçay, Hacı Mehmed Ağa'nın Mısırlı İbrahim Paşa ile görüşmek için Kütahya'ya gittiğini ve bu nedenle de Ali Bey'in Manisa'dan çekilmesi üzerine mütesellimlikten azlederek yerine Eyüb Ağa'nın tayin edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 284; aynı yazar, *Manisa Ünlüleri*, s. 60; Aynı bilgiyi Nagata da aktarmaktadır. Bkz. Nagata, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁷⁴ BOA, MŞS. nr. 270, s. 2, H. Evâ'il-i Muharem 1249/ M. 21-30 Mayıs 1833.

⁵⁷⁵ BOA, HAT 690-33407.

⁵⁷⁶ BOA, HAT 690-33407, H. 23 M 1249/M.12 Haziran 1833.

⁵⁷⁷ BOA, HAT 690-33407-D, H. 23 M 1249/M.12 Haziran 1833.

⁵⁷⁸ BOA, C. ML. 489-19913, H. 29 B 1249/M. 12 Aralık 1833.

mütesellimin yönettiği iktisadî kaynakların büyüklüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kavalalı İbrahim Paşa'nın yarattığı tahribatın ortadan kaldırılmasından sonra Manisa'da her şey yoluna girmeye başladı. Hacı Eyüb Ağa mütesellimliği döneminde sancağın masraflarını karşılamak için ahaliye vergi salma yoluna gitti. Kavalalı'nın Manisa'dan ayrılışının üçüncü ayında vilayetin aylık masrafının 287.684 kuruş olduğu görülmektedir.

Saruhan Sancağı'nın masrafları, ruz-ı Hızır ve ruz-ı Kasım adı verilen altı aylık dönemler halinde ahaliye salınan vergilerle karşılanıyordu. Bu vergiler hane başına bölünüyor, her bir mahalle, karye veya çiftliklerdeki hanelere ekonomik güçleri nispetinde dağıtılıyordu. 4 Aralık 1833 tarihinde Saruhan Sancağı Mütesellimi Hacı Eyüb Ağa zamanında tutulan bir defterde vilayetin altı aylık masrafları 287.684 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bu meblağ, 425,5 avarızhaneye bölüştürülmüştü. Bu meblağın karşılanması için Manisa Kazası'nın mahalleleri, köyleri ve çiftliklerinin dökümü aşağıdaki gibidir: ⁵⁷⁹

Tablo 4: Manisa Kazası Mahallelerinin Avarızhane Sayıları

Sultaniye 0,5	Alaybeyi 16	Çarşı 2	Dilşikar 6	Hâkî Baba 6
Ali Ağa 10,5	Bektaş-ı Sagir 7	Bektaş-ı Kebir 4	Nişancı Paşa 3	Cami-i Kebir 3
Serabad 4	Bölücek-i Atik 5	Deveciyan 6	Göktaşlı 3	Saz 4
Derviş Ağa 7,5	Gürhane 7	Hüsrev Ağa 6	Çapraslar-ı Kebir İslam 4,5	Çapraslar-ı Kebir Kefere 3
Çengizade 2,5	Sakalar 2,5	Seyyid Hoca 1,5	Danişmend Halil 5	İlyas-ı Sagir 2,5
İvaz Paşa 3	Kara Yunus 4	Kara Hisar 3 rub ^c	Narlıca 1	Nasırlı 2 rub ^c
Lala Paşa 4	Recai 1,5	Tekke 1	Babakuyusu 3	Ebekuyusu 1
İbrahim Çelebi 4	Dere 1	Hüccacalar 1	İmad 1,5	Ayn Ali 4
Yaviler 2,5	Çapraslar-ı Sagir 2,5	İsa Fakih 1	Niflizade 2	Yar Hasanlar 8

⁵⁷⁹ BOA. MŞS. nr. 270, s. 9-11.

İlyas-ı Kebir 4	Hacı Yahya 3	Attar Hoca 4	Akmescid 1	Bölücek-i Cedid 3
Rumiyan 7	Ermeniyan-ı Bala 5 hane 1 rub	Ermeniyan-ı Süfla 17	Hidayet Ağa 1	Yahudiyan 4

Medine-i Manisa: 219 hane (55 mahalle)

Nahiye-i Palamud: 70 hane (33 köy)

Nahiye-i Belen: 32,5 hane (15 köy)

Nahiye-i Emlak: 31 hane (17 köy)

Nahiye-i Yurtdağı: 61 hane (66 köy)

Çiftlikat: 10 hane (11 Çiftlik)

Toplam: 423 avarız hane.

Saruhan Sancağı'nın giderlerinin toplanması için hanelerin tespitinin ardından her bir kazadan toplanılacak vergi tespit edilip deftere kaydedildi. 1833 yılı Ruz-ı Hızırı'ndan Ruz-ı Kasım'ına değin altı aylık dönem için Saruhan Sancağı'nın giderleri 328.929,5 kuruştı. Bu meblağın kazalara dağılımı ise şöyleydi:

Tablo 5: Saruhan Sancağı'nın Kazaları

Kaza-i Manisa 65.602	Kasaba-i Turgutlu 16.120	Kaza-i Nif 18.400	Kaza-i Menemen 33.301	Kaza-i Akhisar 29.521,5
Kaza-i Kayacık 9.840	Kaza-i Ilıca 2.460	Kaza-i Marmara 2.690	Kaza-i Gördük 14.680	Kaza-i Güzelhisar-ı Menemen 10.360
Kaza-i Adala 23.242	Kaza-i Mendehorya 4.920	Kaza-i Borlu 7.670	Kaza-i Foçalar 3.670	Kaza-i Gördüs 40.179
Kaza-i Timurcu 46.274				
328.929,5				

2.2.4.3. Muhtarlık Teşkilatı

1829-1839 yılları imparatorlukta mülkî açıdan çeşitli yeniliklerin yaşandığı yıllardı. Bu dönemde mülkî idarede yapılan yeniliklerden bir tanesi de muhtarlık

teşkilatının kurulmasıdır.⁵⁸⁰ 1829'da muhtarlıkların ilk kurulduğu yer Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Galata ve Eyüp) idi. Bu uygulamanın gayesi Yeniçeri Ocağı'nın lağvı sonucu zaafa uğrayan asayiş sorununu bertaraf etmek ve İstanbul'a giriş çıkışları kontrol altına almaktı.⁵⁸¹

Muhtarlık, İstanbul dışında ilk kez 1833'te Kastamonu'da oluşturuldu. Bu kurumun taşrada yaygınlaştırılması hükümetin sistemli olarak planlamış olduğu bir şey değildi. Aksine muhtarlık teşkilatının taşraya inmesi Kastamonu'da yaşanan bir olay sonucunda spontane olarak gelişti.⁵⁸² Kastamonu'ya bağlı Taşköprü Ayanı Hacı Ömer, kanun dışı vergi toplayarak halka zulmetmekteydi. Bunun üzerine, Hacı Ömer'den şikayetçi olan Taşköprü halkı, Kastamonu Mutesellimi Dede Mustafa Ağa'dan onun yerine yeni bir ayanın seçilmesini talep ettiler. Mutesellim, ayanı huzuruna çağırdıysa da Hacı Ömer davete icabet etmeyerek isyan etmeyi tercih etti. Dede Mustafa Ağa, Hacı Ömer ve adamlarının üzerine asker göndererek onları ortadan kaldırdı. Dede Mustafa Ağa, düzeni temin ettikten sonra, yeni bir ayan seçmek yerine başkentte uygulanmakta olan muhtarlık usulünü Kastamonu'da tesis etme yoluna gitti. Her mahallede birer muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni seçtirdi ve halkı birbirine kefil ettirdi. Ayrıca halkın bu düzenlemeden memnun olduğunu bildirdiği bir ilamı ve seçilen muhtarların isimlerinin kaydedildiği defteri İstanbul'a gönderdi. Bundan

⁵⁸⁰ Muhtarlık teşkilatının kuruluşundan önce Osmanlı mahallelerinin idaresinden imamlar sorumluydu. Mahalle mescidi veya camilerin vakıflarından maaş (vazife) alan imamların, mahalle sakinlerinin ödemesi gereken vergiyi halk arasında paylaşmak, toplamak, mahallenin düzenini sağlamak, mahalleye gelen yabancıları kayıt altına almak, doğum-ölüm olaylarını kaydetmek, nikah ve boşanma işlemlerini yapmak vb. görevleri vardı. Mahallelerde imamlar dışında kethüda, yiğitbaşı, müezzin ve bekçiler de görev yapardı. Ayrıca ayan olarak adlandırılan bölgenin ileri gelenleri de köy idaresinde etkiliydi. Taşrada eşkiyanın saf dışı bırakılması, orduya asker temini, İstanbul'a zahire gönderilmesi, vergilerin tahsili gibi hususlarda devlete yardımcı olurlardı. Gayrimüslim köy ve mahallelerde ise imamların görevlerini gayrimüslim din adamları ile kocabaşılar yerine getirirdi. Bkz. Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 7-10.

⁵⁸¹ Bilindiği üzere yeniçerilerin, *kullukçu* veya *yasakçı* adıyla İstanbul'da ve taşrada mahalle ve semtlerin güvenliğinde önemli görevleri vardı. Ocağın lağvıyla beraber söz konusu güvenliği sağlayan birimler ortadan kalkmış ve mahallelere girip çıkanların ve yerleşenlerin kontrolü de yeterince sağlanamamıştır. Sultan Mahmud, İstanbul'daki bu nüfus hareketliliğini denetim altına alarak asayişini sağlamak için nüfus sayımına başladı. Fakat 1829 Edirne Anlaşması ile son bulan Osmanlı-Rus Savaşı ve bir takım iç karışıklar sebebiyle bu sayım 1831 yılında tamamlanamadı. Muhtarlık teşkilatı da İstanbul'daki bu düzensizliği bertaraf etme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıktı. Bkz. Ali Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 7, S. 14, İstanbul 2006, s. 13-14.

⁵⁸² Güneş, *a.g.e.*, s. 14.

oldukça memnun olan II. Mahmud, muhtarlığın diğer vilayet ve kazalarda da uygulanması için emir verdi.⁵⁸³

Bu anlatıdan yola çıkarak taşrada oluşturulan muhtarlık teşkilatının aslında ayanların etkisini kırmanın araçlarından birisi olduğu açıktır.⁵⁸⁴ Sultan, bir bakıma halkın kefilliği ile görevini ifa eden bu yeni taşra memurlarıyla ayanların taşradaki gücünün karşısına yeni aktörler koymuş oluyordu. Öyle ki bu tarihten sonra tedricen Anadolu’da ve Rumeli’de işlerlik kazanmaya başlayacak olan muhtarlık teşkilatı, II. Mahmud’un taşrada hükümet ile halk arasındaki ilişkilerde aracı rolünü üstlenen ayanların nüfuzunu kırma amacına hizmet etmeye başladı. Bu amaç doğrultusunda Sultan Mahmud, taşraya gönderdiği emirlerle Kastamonu’da uygulanan usulün devletin her bir eyaleti, sancağı ve kazasında olmasını istemekteydi.⁵⁸⁵

Muhtarlığın taşrada kurulması belirli bir usul çerçevesinde yapılmaktaydı. Buna göre, her mahallede tecrübeli, halk arasında hükmü geçen, doğru kişilerden *evvel* ve *sâni* olmak üzere ikişer muhtar atanacaktı. Muhtarlar ahaliye, imamlar ahali ve muhtarlara ve mahallenin ileri gelenleri de birbirlerine kefil edilecekti. Padişahın emri gereğince taşradaki idareciler muhtarlık teşkilatını tesis etmek amacıyla mahalle ve köylerde muhtarlık nizamını uygulamaya başladı. Bu uygulama sonucunda seçilen muhtarlar Bâb-ı Âli’ye bildirildi.⁵⁸⁶ 1834-1836 yılları arasında Bâb-ı Âli’ye muhtarların⁵⁸⁷ seçildiğini bildiren bazı sancaklar şunlardır: Ankara, Antalya, Aydın, Bolu, Bozok, Bursa, Canik, Edirne, Hamid, İzmir, Karahisar-ı Sahib, Karasi, Kastamonu, Kocaeli, Karaman, Konya, Kütahya, Manastır, Menteşe, Niğde, Saruhan, Selanik, Silistre, Sivas, Teke, Tırhala, Tokat ve Trabzon.⁵⁸⁸

⁵⁸³ Takvim-i Vekayi, Def’a 73 ve Def’a 81’den naklen Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. 34, S. 135, 1970, s. 410-411.

⁵⁸⁴ Ali Akyıldız, “Muhtar”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 52; Güneş, *a.g.e.*, s. 23; Akyıldız, “Türkiye’de Muhtarlık...”, s. 15.

⁵⁸⁵ Bu konuda Manisa siciline kaydedilen ferman için bkz. BOA, MŞS. nr. 269, s.11, /H. 3 ZA 1249/M. 14 Mart 1834.

⁵⁸⁶ Mehmet, Süme, “Osmanlı Devleti’nde Taşrada Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu: Bolu Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/14, s. 95; Güneş, *a.g.e.*, s. 24-25; Akyıldız, “Muhtar”, s. 52.

⁵⁸⁷ Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde muhtarların görevlerini yerine getirmek için kâhyalar atandı. Fakat kâhyaların bazı yolsuzluklara karışmaları sonucunda gayrimüslim mahallelerin ve köylerin eskiden olduğu gibi kocabaşlar tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. 1860’ta ise Rumeli’de bulunan muhbir ve kocabaşlıklar muhtarlığa dönüştürüldü. Bkz. Akyıldız, *a.g.m.*, s. 52.

⁵⁸⁸ Süme, *a.g.m.*, s. 95; Güneş, *a.g.e.*, s. 24-25.

Manisa Kazası'nda muhtarlık teşkilatının kuruluşu 1834 senesine tesadüf eder.⁵⁸⁹ Kastamonu Sancağı'ndaki uygulamanın bir benzerini burada kurmak isteyen Mütesellim Hacı Eyüb Ağa, Sultan'ın emriyle 1834 yılı Nisan ayına kadar süren bir nüfus sayımı yaptırdı. Eyüb Ağa, 9 Nisan 1834 tarihli merkeze yazdığı arzında 40-50 gündür defterlerin temize çekilmesiyle uğraştığından bahsetmekteydi. Bu süre zarfında her bir mahalle ve köy ahaliilerinin seçmesiyle muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni namıyla ikişer kişi tayin etmişti. Mahalle sakinlerini birbirlerine, muhtarları mesul oldukları ahaliilerine ve imamları da herkese kefil olarak bir düzen altına almıştı. Öte yandan, Eyüb Ağa, Manisa'da olan mahallelerin her birine birer adet muhtar mührü kazıttırarak muhtar-ı evvele teslim etti. Ardından bir kefaletname hazırlatarak imamlara ve muhtar-ı evvellere mahallelerin isimlerini içeren defterlere mühür vurdurdu. Eyüb Ağa, Manisa'ya özgü bu uygulamadan dolayı defterleri bu şekilde arz edeceğini ve muhtarlar ile imamlara yeniden mühür kazıttırılmasının uygun olacağını ifade etmekteydi.⁵⁹⁰

Hacı Eyüb Ağa'nın sancakta mühür bastırarak muhtarlara vermesi, *mühürlerin hazırlanması için izlenen bürokratik işlemin* dışında bir durumdu. Aslında mühürlerin kazınması için gerekli prosedür belliydi. Buna göre, öncelikle tayinlerin kaydedildiği defterler Bâbîâlî'ye ulaştırılmaktaydı. Sonra da tayin edilenlerin isimlerini içeren bu defterler, mühürlerin imali için Darphane'ye iletilirdi. Neticede de Darphane'de imal edilen bu mühürler ait oldukları yerlere gönderilirdi.⁵⁹¹ Süreç bu şekilde işlemesine rağmen Hacı Eyüb Ağa'nın muhtar tayini yapar yapmaz kendi inisiyatifıyla mühür kazıtması, Sultan'ın fermanına istinaden kanunun bir an evvel uygulanması ihtiyacından kaynaklanmış olmalıdır.

Manisa Kazası'nda muhtarların seçimlerine dair belgelerde bunların isimleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Fakat seçime iştirak ederek kefil olanlar ve evrakın altında isimleri ile mühürleri bulunan kişiler şunlardır: ⁵⁹²

⁵⁸⁹ Nagata, a.g.e., s. 54; Hilal Ortaç, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 50.

⁵⁹⁰ BOA, HAT 693-33453, H. 29 ZA 1249/M. 9 Nisan 1834.

⁵⁹¹ Muhtar seçiminde ve mühürlerin basımında uygulanan usul için bkz. Güneş, a.g.e., s. 34-35; Çadırcı, a.g.m., s. 413.

⁵⁹² BOA, HAT 693-33453-C.

Tablo 6: Manisa'daki Muhtarların Seçimine Katılanlar

Manisa Müftüsü es-Seyyid Mehmed Said	Sabık Manisa Müftüsü es-Seyyid el-Hac Veliyüddin	Muradiye Medresesi Müderrişi Müftizâde es-Seyyid Ahmed Esad	Cami-i Cedid Medresesi Müderrişi es-Seyyid Lütfullah	Mevlevî Dervîşi eş-Şeyh Mustafa
Çaşnigir Medresesi Müderrişi Mehmed	eş-Şeyh Ahmed Antakî	Nişancı Paşa Medresesi Müderrişi Seyyid Ali Rıza	Göktaşlı Medresesi Müderrişi Seyyid el-Hac Ahmed Alim	Manisa Medresesi Müderrişi Hüseyin
Derviş Paşa Camii Müderrişi es-Seyyid Mehmed	Arasta kethüdası el-Hac Mustafa	Muradiye Camii Hatibi Hafız Mustafa	Sultaniye Camii Hatibi Hafız Halil	Kara Yunus Camii Hatibi el-Hac İsmail
Saz Camii Hatibi el-Hac Feyzullah	Göktaşlı Hatibi Hafız Osman	Dilşikar Camii Hatibi el-Hac Yusuf	Hamza Efendi Camii Hatibi es-Seyyid Mehmed	Manisa'da Hatib Hafız Mehmed Arif
Manisa'da Hatib Hafız es-Seyyid Ömer	Manisa'da Hatib Hafız Ahmed	Manisa'da Hatib es-Seyyid Yusuf	Manisa'da Hatib Hafız Musa	Manisa'da Hatib Ömer
Manisa'da Hatib Hafız Yahya	Manisa'da İmam Molla Salih	Manisa'da İmam Mehmed Emin	Manisa'da İmam Hafız İsmail	Manisa'da İmam es-Seyyid Halil
Manisa'da İmam el-Hac Ebubekir	Manisa'da İmam es-Seyyid Hüseyin	Hüsrev Paşa Mahallesi İmamı Mehmed Said	Sultaniye Mahallesi İmamı Hafız İbrahim	Çaşnigir Camii İmamı Hafız Hasan
Manisa'da İmam es-Seyyid Abdullah	Cami-i Kebir İmamı Hafız Ali	Alaybeyi İmamı Salih	Attar Hoca Mahallesi İmamı Hafız Molla Ali	Saz Mahallesi İmamı el-Hac Nebi
Hacı Mustafa	Hafız Osman	el-Hac Receb	es-Seyyid Hüseyin	Hasan
Halil	İbrahim	Ali	Osman	İbrahim
Halil	Hafız Ömer	Hafız İsmail	Hafız Ahmed	Kostanti
Sava	Dimitri	Panaki	Maho	Apostol
Yani	Hristo	Atanas	Poli (?)	Anastas
Ersina	Kral (?)	Panaki	Hayim	Avram
Salomon	Yasef	Sahak	Avram	Ali
el-Hac Ahmed	Hafız Ahmed	Mehmed Nureddin	Ali	Osman
Müderrişzade Ali	Karakulakzade Mehmed Şerif	el-Hac Ömer Ahi Baba	Seyyid Ali Halil	İsmail

H. 1249 (M. 1834) tarihli nüfus defterine bakıldığında Manisa merkez kazası mahallelerinin muhtarları ise şunlardır:⁵⁹³

Tablo 7: Manisa Kazası Mahallelerinin Muhtarları (1834)

Mahalle	Muhtarın Adı ve Yaşı
Çapraslar-ı Kebir	Hüseyin Ağa (55)

⁵⁹³ BOA, NFS.d. 2863. Müslüman mahallelerinde muhtarlar ve imamlar seçilirken gayrimüslim mahallelerinde ise kocabaşı veya kahyalar seçilmekteydi. Buna örnek olarak Manisa merkez kazasında bulunan *Mahalle-i Bölücek-i Atik tabii Ermeniyân-ı Sufla*'da seksen yaşındaki *İkdamoğlu Nursuz* isimli kişinin Kâhya olarak seçildiği görülmektedir. Bkz. BOA, NFS.d., 7322, s. 17.

Sultaniye	Nazır Mustafa (60)
İbrahim Çelebi	Çulha Hacı Abdullah (55)
Çarşı	Molla İbrahim (60)
Seydi Hoca	Beypazarlıoğlu Hacı İbrahim (33)
Çapraslar-ı Sagir	Yemişçi Hacı Süleymanoğlu Molla İsmail (55)
Kara Yunus	Muhziroğlu Hafız Hacı Mehmed (45)
Yarhasanlar	Yakub Kethüda (45)
Derviş Ağa	Hacı Mehmed (36)
Ali Ağa	-
Nişancı Paşa	Bezzaz Hasan Bey (35)
Hüsrev Ağa	Konyalı Berber Mustafa (65)
Deveciyan	Yorgancı Hacı Abdullah (55)
Danışmend Halil	Kozacı Ali Efendi (45)
Saz	Derzi Hacı Mustafa (60)
Alaybeyi	Kara Yapucuzade Hacı Mustafa Ağa (61)
Dilşikar	Velioğlu Mustafa (55)
Yaviler	Bakkal Hacı Mehmed (54)
Recai	Pekmezci Hasan (50)
İsa Fakih	Serracbaşı Ağa Mehmed (50)
Hüccacilar	Karakaş Hacı Halil (65)
Serabâd	Külahdaş (?)oğlu Debbağ Hacı Mehmed (45)
Niflizâde	-
Göktaşlı	Davud (66)
Çengizâde	Kemankeşzade Hacı Ahmed Efendi (60)
Sakalar	Kuyumcubaşı Hacı Mehmed Ağa (55)
İmad	Balazanlı (?) Hacı Mustafa (60)
Camii-i Kebir	Çukadar Ahmed Ağa (60)
Nasırlı	Korukoğlu Hacı Mehmed (50)
Karahisar	Kürt Hacı İbrahim Efendi (60)
İlyas-ı Sagir	Haracı Hacı Halil (68)
Bölücek-i Cedid	Emiroğlu Molla Mustafa (30)
Ayn-ı Ali	Hacı Mehmedoğlu Hacı Hüseyin (50)
Bölücek-i Atik	Maranoğlu (?) Ali Efendi (52)
Bektaş-ı sagir	Helvacı Hacı Ahmed (55)
Bektaş-ı kebir	Semerci Hacı Mehmed (55)
İvaz Paşa	Kademoğlu Hacı Mustafa (46)
Dere	Debbağ Hacı İsmailoğlu Hacı Mehmed (40)
İlyas-ı kebir	Dalıcakoğlu Ali Efendi (50)
Hacı Yahya	Gerzileli Hacı Halil Efendi (50)
Attar Hoca	Nakkaşçı Mustafa (40)
Akmescid	Menzilcioğlu Hacı Mehmed (40)
Ebekuyusu	Bakracbaşıoğlu Mehmed Emin (40)
Narlıca	Eğirdirli Molla Mustafa (40)
Babakuyusu	Hacı Yahooğlu Hacı Mehmed (50)
Lala Paşa	Hacı Abdullah (60)

Tekye	-
Hâki Baba	Tekeli Osman (50)

Defterdeki kayıtlarda dikkat çeken iki husus vardır. Bunlardan ilki mahallelerde *muhtar-ı evvel* ve *muhtar-ı sâni* namıyla iki muhtarın değil tek bir muhtarın varlığıdır. Ayrıca söz konusu nüfus defterinde üç mahallede (Ali Ağa, Niflizada ve Tekye) muhtar kaydına rastlanmamıştır. İkinci dikkat çekici husus ise Manisa merkez kazası mahallelerindeki muhtarların birçoğunun *çulha*, *bezzaz*, *berber*, *terzi*, *helvacı*, *semerci*, *bakkal* gibi çeşitli esnaf grupları arasından seçilmiş olmalarıdır. Muhtarların yaşları ise 50-60 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır.

Manisa Kazası'nın nahiyelerinden olan Palamud, Belen, Emlak ve Yuntdağı'nda da muhtarların seçildiği anlaşılmaktadır. 1834 ve 1835 tarihli nüfus defterlerine bakıldığında söz konusu nahiyelerin hemen hemen bütün köylerinde muhtarların görev yaptığı görülmektedir. Nüfus defterlerine göre Manisa Kazası'nın nahiyelerine bağlı köyler ve köy muhtarları şunlardır:

Tablo 8: Emlak Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1834)⁵⁹⁴

Köy Adı	Muhtarın Adı ve Yaşı
Uncuboz	Emir Mehmedoğlu Hacı Osman (60)
Keçilü	Karaalioğlu Mustafa (45)
Karakoca	Koca Hüseyinoğlu Mustafa (60)
Kayapınarı	İmamoğlu Kart Ali (40)
Dere	Yusufoğlu Hacı Mustafa (70)
Tayeilli	Devecioğlu Hacı Mehmed (40)
Değirmanderesi	Emiroğlu Mehmed (40)
Kersen	Solakoğlu Ahmed (45)
Manastır	Sarioğlu Mehmed (60)
Bargir	Deli Yusufoğlu Nasuh (50)
Yenice	Koca Ömeroğlu Hüseyin (55)
Tekeliler	Hacı Yakub oğlu Nebi (55)
Sırtlanlı	İmam Ömeroğlu Halil (60)

⁵⁹⁴ BOA, NFS.d. 2839 (H. 1249).

Karaali	Çalınlioğlu Halil (45)
Evrenos	Koca Osmanoğlu Hasan (55)
Yazıcı Çullusu	Bircanoğlu Mehmed (50)
Kafirboz	-

Tablo 9: Palamud Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1835)⁵⁹⁵

Köy Adı	Muhtarın Adı ve Yaşı
Yaya	Kara İsmailoğlu İsmail (60)
Işık	(...) Hasanoğlu Hüseyin (60)
Sırt	Haliloğlu Mehmed (50)
Sabancılar	Berberoğlu Ali (45)
Sindelli	Hacı Kuruoğlu Osman (30)
Üç Havlu	Kahvecioğlu Mehmed (40)
Erdelli	Kocabaşoğlu Mehmed (40)
İlyaslar	Koçoğlu Ali (32)
Balıca	İmamoğlu İbrahim (55)
Dere	Beyoğlu Mehmed (40)
Gökçe	Emiroğlu Hacı Yusuf (50)
Sakarkaya maa Dedeli	Koca Kara Hüseyinoğlu Ali (40)
Büknüş	Sarı Oğlanoğlu Halil (45)
Şatırlar	Mehmed Celiloğlu Mustafa (45)
Arabacıboz	İsaoğlu Ahmed (45)
Süleyman Obası	Yeğenoğlu İsmail (35)
Aydınlar	Devecioğlu Hacı Hasan (60)
Seydi Obası	Hacı Ahmedoğlu Hacı Ahmed (75)
Çukurlu	Köse Hasanoğlu Hüseyin (30)
Memiler	Çakıroğlu Veli (25)
Kepenekli	Köseoğlu Osman (70)
Azimli	Osman Beyoğlu Mustafa (40)
Kara Halilli	Hacı Ömeroğlu Abdurrahman (60)

⁵⁹⁵ BOA, NFS.d. 2889 (H. 1250).

Doğanhisarı	Deli Hasanoğlu Veli (65)
Sarıçamlı	Mehmed Efendioğlu Emin (40)
Mahfiller	Hatiboğlu Abdülkerim (45)
Kalemlı	Davudoğlu Mehmed (35)
Yenice	(...) oğlu Hasan (73)
Halidli	Hacı Mehmedoğlu Mehmed (40)
Tepecik	Uzun Hamzaoğlu Hacı Ali (58)
Paşa	Hacı Abdurrahmanoğlu Halil (60)
Adil Obası	Karamanlıoğlu Habib (55)
Hacı Rahmanlı	Hacı Hüseyinoğlu Mehmed (35)

Tablo 10: Belen Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1835)⁵⁹⁶

Köy Adı	Mahalleler	Muhtarın Adı ve Yaşı
Nefs-i Belen		Hacı Molla Hüseyinoğlu İbrahim (45)
Alibeyli		Hatiboğlu Ömer (40)
Tatar		Türkman Ahmed Bin Süleyman (28?)
Saruhanlı		Hacı Boduroğlu Hüseyin (35)
Sinirlü		Gökoğlanoğlu Mehmed (35)
Selendi	Sekiz Han Camii Hacı Osman Koca Camii	Hacı Mustafaoğlu Mehmed (40) - - -
Gümülceli		Aynaolu Mustafa (60)
Geri		Kavaloğlu Ali (60)
İzzeddin		Aşık Alioğlu Veli (60)
Musacalı		Arif Hasanoğlu Hacı Ömer (38)
Sakraltı (?) tabii Musacalı		-
Efe tabii Musacalı		-
Ahmedli		Muharremoğlu İsmail (40)

⁵⁹⁶ BOA, NFS. d. 2826. (H. 1250)

Alaviler		Kara Hüseyinoğlu Mehmed (30)
Akçapınar		İbrahim Beşeoğlu İsmail (70)
Karaköy		Uncu Kara Mehmed (40)
Karaoğlanlı		Veli Bulakbaşı(?) (50)
Çoban İsa		Kara Osman (50)
Selimşahlar		-

Tablo 11: Yuntdağı Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Köy Muhtarları (1834)⁵⁹⁷

Köy Adı	Muhtarın Adı ve Yaşı
Dibek Alanı	Koca Hüseyinoğlu Mehmed Ali (35)
Karasıllu	es-Seyyid Mustafa (35)
Sarma	Mehmed (30)
Timurcılar	Halil (35)
Örencik	Hasan (50)
Kazaklar	İbrahim (48)
Muslu	es-Seyyid Hüseyin (55)
Ahadlar	Halil (50)
Karaveliler	İsmail (25)
Pelidalanı maa Kudretiler	Mahmud (30)
Maldan	Mehmed (45)
Öksüz Aliler	Çelebioğlu Hacı Halil (42)
Yenice	es-Seyyid Osman (58)
Sağırlar	Halil (50)
Süngüllü	Hüseyin (30)
Bünyad (?)	Hüseyin (35)
Karasıllu	Hacı Süleyman (70)
Uzunlar	Hacı Halil (48)
Asmacık	Osman (35)
Rahmanlar	Gömlüksizioğlu Beytullah (?) (60)
Bostanlık	Halil (60)
Recebli	Hasan (47)
Sakallı	Hüseyin (35)
Erkeçli	Hacı Hüseyin (75)
Dere	Hacı İbrahim (35)
Kapukaya	Şerif (30)
Uzun Hasanlar maa Çekeler (?)	Hüseyin (40)
Durasıllu	Ahmed (55)
Kışla	Buladanlı Ali (45)
Çatak	İsmail (50)
Akça	İbrahim (35)
İlyasçılar	Mehmed (35)
Koru	Hacı Ali (55)

⁵⁹⁷ BOA, NFS. d. 2897. (H. 1249)

Sünbüllü	Mustafa (35)
Türkman	Hüseyin (58)
Osmancalı	Himmetoğlu Halil (40)
Kartallar	Hacı Habib (50)
Mamaklı	Hacı İbrahim (35)
Dazyurt	Mehmed (30)
Orta	Şerif Ali (63)
Sarı Nasuhlar	Koca Araboğlu Hacı Ahmed (55)
Dılanlar	Hacı Alioğlu Hüseyin (55)
Süleymanlı	Yeğen Ağaoğlu Hüseyin (52)
Yağcılar	Osmancaoğlu Mehmed (35)
Eğri	Sıracalızade Osman (20)
Karakılıçlı	Molla Ahmedoğlu Mehmed (32)
Davudlar maa Börkler	Halil (32)
Belen maa Kozaklar	İbrahimioğlu Mustafa (70)
Çiftlik-i Bala	Karamanlıoğlu Hüseyin (46)
Çamlıca	Alemdaroğlu Hasan (50)
Öksüzler	Mustafa (45)
Tavuk Çukuru	Halil (40)
Ebubekirler	Mehmed (45)
Koca Haliller	Eyüb (50)
Koca	Mustafa (40)
Hacılar	Hacı Mustafa (55)
Avunduk	Halil (40)
Maruflar	Ahmed (43)
İsmailli	Hasan (50)
Bayramcılar	Yusuf (55)
Balabanlar	Süleyman (35)
Atçılar	Mehmed (45)
Sarı Ahmedli	el-Hac Mustafa (50)
Seklik	Hacı Himmet (70)
Yunuslar	Alioğlu Osman (62)
Çukur	-
Köseler	Mehmed (28)
Kara Ahmedli nam-ı diğer Kayacık (?)	Osman (55)
Kalabak	Mehmed (35)
Hacı Ömerli	Molla Şerif (38)
Gözeler	Hasan (70)

2.2.4.4. Redif Teşkilatı

1834'te taşrada gerçekleştirilen bir başka yeni uygulama ise Redif askerî teşkilatının oluşumudur. Yeniçeri Ocağı'nın lağvı sonrası kurulan Asâkir-i Mansûre Ordusu önce 1828-29 Rus Savaşı'nda sonra da 1831-33 yılları arasındaki Kavalalı'nın ordusu ile yapılan savaşlarda başarısız olmuştu. Devlet, bu savaşlarda yeterli asker

olmadığı için çeşitli kazalardan genç-yaşlı demeden asker toplamıştı. Bu askerlerin birçoğunun silah dahi kullanamamaları, Osmanlı ordusuna düşman karşısında mağlubiyeti getirmişti. Bununla birlikte, bu askerlerin devamlı surette kışlalarda ve karargahlarda bulunmaları ise devletin malî yükünü arttırmaktaydı.⁵⁹⁸ Hem Asâkir-i Mansûre Ordusu'na destek vermek hem de halkı yerel askerî hizmetlerde kullanarak iç güvenliği sağlamak amacıyla⁵⁹⁹ Prusya'da uygulanan “yedek ordu”ya benzer “Redîf-i Asâkir-i Mansûre” adlı bir ordu kuruldu.⁶⁰⁰ 8 Temmuz 1834'te *Redif Nizamnamesi* çıkarıldı ve redif askerî teşkilâtı kurulacak yerlerin vali ve mutasarrıflarına durum bildirildi.⁶⁰¹

Nizamnameye göre özetle; her sancakta 1400'er kişilik dört bölüklü taburlar kurulacaktı. Nüfus bakımından yetersiz kalan kazalar ise çevre kazalarla birleştirilecekti. Denize kıyısı olan kazalardaki askerler bahriye için ayrılacağından buralardan redif askeri alınmayacaktı. Redif askerlerine gelince, bunların kura ile gönüllülerden seçilmesi esastı. Ayrıca bu askerlerin yaşlarının yirmi üç-otuz iki aralığında olması kararlaştırıldı. Sadece harp zamanında kullanılacak bu redif askerlerin talimleri, nizamiye askeri bulunan yerlerin zabitleri tarafından, bulunmayan yerlerde ise İstanbul'dan gönderilecek subaylar tarafından yaptırılacaktı. Talimleri yaptıracak zabitler kazanın ileri gelen aileleri (hanedanlar) arasından valiler tarafından seçilecekti. Rediflerin elbise, silah, çanta, tayinat vb. gereksinimleri devletçe karşılanacak ve bunlara ayda beş kuruş maaş verilecekti.⁶⁰²

Nizamname yayınlandıktan sonra hangi sancaklardan kimler tarafından kaç asker toplanacağı konusunda çalışmalar yapıldı. O tarihe kadar nüfus sayımının tamamlandığı yerlerin kaç asker hazır edebileceği hesaplandı ve nizamname gereğince nüfusu yetersiz kazalar birleştirildi.⁶⁰³ Anadolu'da ilk olarak Ankara, Çankırı ve Karahisar-ı Sahib'de kurulan redif birlikleri zamanla Anadolu'nun çeşitli kazalarında

⁵⁹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, s. 127.

⁵⁹⁹ Abdülkadir Özcan, “Redif”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 524.

⁶⁰⁰ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 104.

⁶⁰¹ Kütükoğlu, a.g.m., s. 128; Özcan, a.g.m., s. 524.

⁶⁰² Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitabevi, Der. Tülay Erçoşkun, Ankara 2008, s.32-33; Aynı yazar, “Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, 1963, s.66-67; Özcan, a.g.m., s. 524; Kütükoğlu, a.g.m., s. 129-131; Özge Meşe, Mehmet Karayaman, “Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, Denizli 2021, s. 358.

⁶⁰³ Kütükoğlu, a.g.m., s. 131; Özcan, a.g.m., s. 524.

da kuruldu. Rumeli’de ilkin Selanik-Serez ve Silistre’de, sonrasında da Gümülcine-Niğbolu, Üsküp, Köstendil, Tırhala, Filibe vb. yerlerde de teşkil edildi.⁶⁰⁴

Saruhan’a gelince bir tabur redif askeri teşkil edilmesi burada da kararlaştırıldı.⁶⁰⁵ Saruhan taburunun kurulması için Aydın Mutasarrıfı Yakub Paşa görevlendirildi. Yakub Paşa hemen işe koyularak, 1834 Eylül’ü başlarında Manisa’ya geldi. Paşa, Saruhan Sancağı Mütesellimi Hacı Eyüb Ağa ile Sultan’ın redif teşkilatının kurulması hakkındaki fermanını⁶⁰⁶ halka bildirdiler. Fermanın okunmasının akabinde gönüllü 60 kadar gencin redif askeri yazılmasıyla taburun tahririne başlandı.⁶⁰⁷ Saruhan (Manisa) taburunun kurulması 1835 Mart’ında tamamlandı.⁶⁰⁸

Saruhan taburunun teşkil edilmesinden hemen sonra askerler talimlere başladı. Yakub Paşa askerlerin talimlere başladığını İstanbul’a bildirerek, merkezden tabur için eksik olan bir adet topçu muallimi ve bir adet top talep etti. Karaosmanzadeler’den Yakub Paşa’nın amcazadesi Kapıcıbaşı Ahmed Ağa’nın kız kardeşinin oğlu Mehmed Ağa, Eylül 1834’te Saruhan redif taburuna binbaşı tayin edildi.⁶⁰⁹ Bununla birlikte sancağın mütesellimi Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa redif taburunun tanziminde önemli bir rol oynamıştı. O’nun bu başarısı devlet nezdinde *mirâhûr-ı evvel* payesine layık görüldü.⁶¹⁰

Redif nizamnamesi gereğince taburların kuruluşunda taşra hanedanlarının görevlendirilmesi ve sonrasında da bu kimselerin taburlarda önemli mevkilere getirilmesindeki en önemli amaç devletin kurmak istediği düzenin, etkili ve hızlı bir şekilde oluşmasını sağlamaktı.⁶¹¹ Taşra hanedanları redif teşkilatının kuruluşunda önemli başarılar elde etmişlerdi. Fakat buna rağmen taburların modern bir şekilde eğitimleri mümkün olamadı. Askerlerin eğitimleri için silah, teçhizat gibi temel gereksinimlere ulaşma konusunda sıkıntılar yaşanıyordu. Ayrıca redif birlikleri

⁶⁰⁴ Özcan, a.g.m., s. 524.

⁶⁰⁵ Kütükoğlu, a.g.m., s. 132.

⁶⁰⁶ Redif teşkilatının kurulması hakkında ferman için bkz. BOA, MŞS 269, s. 26-30, H. Evâhir RA 1250/M. 28 Temmuz-6 Ağustos 1834.

⁶⁰⁷ Ahmet Taşdemir, Özkan Küçükbaş, “Saruhan Redif Teşkilatının Kuruluşu Ve İşleyişi (1834-1842)”, *Manisa: Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C. 1, Ed. Hasan Akyol, Aylin Çankaya ve Mehmet Esendemir, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 384.

⁶⁰⁸ Kütükoğlu, a.g.m., s. 132; Taşdemir, Küçükbaş, a.g.m., s. 384; Meşe, Karayaman, “Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913)”, s. 360; Ortaç, a.g.t., s. 49.

⁶⁰⁹ Taşdemir, Küçükbaş, a.g.m., s. 385.

⁶¹⁰ BOA, C. DH. 49-2427, H. 5 C 1251/M. 28 Eylül 1835; Nagata, a.g.e., s. 54-55.

⁶¹¹ Taşdemir, Küçükbaş, a.g.m., s. 385.

arasında merkezî bir idare olmadığından dağınık bağımsız birlikler şeklinde örgütlenmişlerdi.⁶¹² Bir başka sorun ise ekim ve hasat dönemlerinde zabıtların talim için asker toplamak istemesiydi. Bu durum çeşitli şikayetlere sebep oluyordu. Bütün bu problemleri çözebilmek ve redif askerinden daha iyi faydalanabilmek amacıyla 1836 Haziran'ında teşkilatta bazı değişikliklere gidildi.⁶¹³

Teşkilatta yapılan ilk düzenleme redif talimlerinde münavebe (nöbetleşme) usulünün getirilmesi oldu. Daha önce sancak merkezlerinde senede iki kere yapılan talimler, ziraat zamanına rastladığı için senede bir defaya indirildi ve sırasıyla üçer ay talim gören dört bölük oluşturuldu. Bir bölük gelmediği takdirde talim gören bölük yerinden ayrılamayacaktı. Böylece şehir merkezi askersiz kalmamış olacaktı.⁶¹⁴ Bunun yanında askerlerin aylık, elbise vb. masraflarını karşılamak amacıyla "*Redif-i Mansûre Hazînesi*" kuruldu. Sadece talimlerin yapıldığı zamanda askerlerin yiyecek-içecek gibi zaruri masrafları sancak halkı tarafından "*iane*" adı altında karşılanacaktı. Sancak mütesellimleri ise askerler için yapılan masrafların defterini tutmakla görevlendirildi. Yolsuzluğu önlemek adına mütesellimlerce tutulan defterler sonrasında İstanbul'a giderek kontrolden geçecekti. Buna rağmen mütesellimlerin halktan iane adı altında fazla vergi almaları önlenememiştir.⁶¹⁵

1836 Ağustos'unda yeni bir kararla redif taburlarının askerî ve malî idareleri birleştirildi. Redif taburlarının malî işlerinin mültezimlerce idaresinde sıkıntılar yaşandığı için, taburların bulunduğu sancaklar grup grup toplanarak birer müşirin idaresine verilecekti. Düzenlemeye göre müşirliklere bağlı olan sancakların her birinde "*Ferik*", "*Mirliva*" ya da "*Miralay*" rütbelerinde komutanlar bulunacaktı. Bunlar emirleri altındaki redif askerleriyle sancağın zaptiye işlerinden sorumlu tutulacaklardı. Bu düzenlemeye istinaden Anadolu'daki redif birlikleri müşirlikler altında toplandı. Böylelikle askerî teşkilatlanmada yeni bir düzenlemeye gidilmiş oluyordu.⁶¹⁶ Bu yeni kurulan müşirlikler ise şunlardır:

-*Hüdavendigâr Müşirliği*: Hüdavendigâr, Kocaili, Bolu, Karesi ve Eskişehir sancaklarından oluşmaktaydı ve yönetimi Ahmed Fevzi Paşa'ya verildi. Kütahya ve

⁶¹² Taşdemir, Küçükbaş, a.g.m., s. 387-388.

⁶¹³ Çadırcı, a.g.e., s.35; Aynı yazar, a.g.m., s. 69; Taşdemir, Küçükbaş, a.g.m., s. 387-388.

⁶¹⁴ Kütükoğlu, a.g.m., s. 140; Çadırcı, a.g.m., s. 69.

⁶¹⁵ Çadırcı, a.g.m., s.70.

⁶¹⁶ Kütükoğlu, a.g.m., s. 141; Çadırcı, *Ülke Yönetimi*, s. 106-116; Satıcı, a.g.t., s. 16.

Karahisar-ı sahip sancakları da feriklik olarak bu müşirliğe bağlanarak Hafız Paşa'ya verildi.

-*Redif-i Mansûre Konya Müşirliği*; Konya ve Akşehir, Beyşehir, İçil, Niğde ve Aksaray sancaklarından oluşmaktaydı ve müşirliğine Karaman Valisi Hacı Ali Paşa atandı. Teke ve Hamid sancaklarıyla Hass-ı Tirkemiş feriklik olarak Konya Müşirliği'ne bağlandı ve Antalya Muhafızı Hacı Osman Paşa'ya verildi.

-*Redif-i Mansûre Ankara Müşirliği*; Ankara, Kangırı, Kastamonu, Viranşehir ve Çorum sancakları birleştirilerek İzzet Paşa'ya verildi.

- *Aydın Redif Müşirliği*, Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe sancaklarından oluşmaktaydı. Müşirliğin yönetimi ise Aydın Muhassılı Yakub Paşa'nın uhdesine verildi.

-*Erzurum Redif-i Mansûre Müşirliği*; Erzurum, Van ve Bayezid sancaklarından oluşmaktaydı, yönetimine Esad Paşa getirildi. Çıldır ve Kars eyaletleri de feriklik olarak bu müşirliğe bağlandı. Yönetimi Çıldır ve Kars eyaletlerinin mutasarrıfı olan Ahmed Paşa'ya verildi.

-*Edirne Müşirliği*; Edirne'nin eski kazaları ile Çirmen Sancağı, Yanbolu ve Nevâhi-i Yanbolu, Kızanlık-ı Çırpan ve Yeni ve Eski Zağra, Filibe ve Bazarcık kazaları birleştirilerek Mustafa Nuri Paşa'nın idaresine verildi.

- Kayseri, Bozok ve Kırşehir sancakları ile Yeni İl Voyvodalığı "*Maden-i Hümayûn ve has kazalar*" olduklarından bağımsız bir feriklik olarak düzenlendi.⁶¹⁷

Bu düzenleme ile yukarıda da zikredildiği üzere Saruhan Sancağı, Aydın, Menteşe ve Sığla ile *Aydın Redif Müşirliği*ni oluşturmaktaydı. Müşirliğin yönetimi ise Karaosmanzadeler'den Yakub Paşa'nın uhdesine verildi.⁶¹⁸ Fakat bir süre sonra Yakub Paşa ve Saruhan Mutesellimi Eyüb Ağa "*asâkir-i redife ve idâre-i memleketçe hüsn-i hâlleri görülemediği*" gerekçesiyle azledildiler.⁶¹⁹ Yakub Paşa'nın yerine

⁶¹⁷ Bkz. Takvim-i Vekayi, def'a 135, H. Gurre C 1252/M. 13 Eylül 1836; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 116; Kütükoğlu, *a.g.m.*, 42-43.

⁶¹⁸ "...ve Aydın Redifi müşirliği 'unvânıyla Nefs-i Aydın ve Saruhan ve Sığla ve Menteşe sancakları dahi ibkâ'en ve müceddeden Aydın muhassılı bulunan 'atûfetlû Yakub Paşa Hazretlerine..." bkz. Takvim-i Vekâyi, Def'a 135, H. Gurre C 1252/M. 13 Eylül 1836; BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58, H. 27 CA 1252/M. 9 Eylül 1836; BOA, TSMA.d 3318; *Tarih-i Lütîfî*, C. 4 s. 895; Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 284.

⁶¹⁹ *Tarih-i Lütîfî*, C. 4, s. 914; Nagata, *a.g.e.*, s. 55.

Viyana Sefiri Ferîk-i Hassa Ahmed Fethi Paşa (Rodosluzade) atandı.⁶²⁰ Fethi Paşa yeni görev yerine gelene kadar vekaleten idare etmeleri için Aydın'a eski Bahriye Feriki Namık Paşa'yı ve Saruhan Sancağı'na da Mirliya Arif Paşa'yı görevlendirdi.⁶²¹ Aydın Müşirliği'ne yapılan bu yeni atamadan sonra hükümet, Karaosmanoğulları'nı bölgeden uzaklaştırmak için Yakub Paşa ile Hacı Eyüb Ağa'nın İstanbul'da ikamet etmeleri için başkente gelmelerini istemiştir.⁶²²

Buraya kadarki gelişmelere bakıldığında taşrada merkezin otoritesini tesis etme hususunda birtakım düzenlemelerin aslında bizzat taşra hanedanlarına yaptırıldığı iddia edilebilir. Örneğin, taşrada muhtarlık teşkilatının oluşturulması ve sistemin bölgede kullanılabilir hale gelmesinde ayanlar önemlidir. Akabinde redif teşkilatının kuruluşunda da yine ayanlar başı çekmiştir. Bunlar zaman zaman redif taburlarında askerî görevler alarak varlıklarını farklı bir statüde devam ettirmişlerdir. Nitekim Manisa özelinde bakıldığında bir taraftan Yakub Paşa'nın diğer taraftan Hacı Eyüb Ağa'nın merkeze doğrudan bağlı bir askerî teşkilatın oluşumunu başarıyla sağladıkları görülmektedir.

Ancak 1836'dan itibaren redif teşkilatının idaresinde yapılan değişikliklerle beraber ayanların devre dışı kaldığı ve artık bölgede kendilerinin yanında merkeze bağlı önemli bir askerî gücün oluştuğu görülmektedir. Her ne kadar yerel hanedan üyeleri yeni düzenin bir parçası olarak nüfuzlarını devam ettirmek için fırsat bulmuşlarsa da aslında taşrada yaşanan gelişmeler uzun vadede nüfuzlarını yitirmelerine sebep olacaktır.

2.2.4.5. Müşirliklerin İhdası ve Taşrada Ayan Etkisinin Kırılması

Yine müşirlik sisteminin ihdası da dolaylı yoldan, bölgenin güçlü ayanlarının etkisinin kırılmasında mühim bir rol oynamıştır. Nitekim müşirlik düzenlemesi ile eyaletlerin başındaki müşir ünvanlı valiler hem malî hem de askerî işlerden sorumlu olmuşlardır. Atanan valilerin büyük çoğunluğu yerel hanedan ailelerinden değil merkezden atanmıştır. Dolayısıyla 1836'da gerçekleşen bu düzenleme, II. Mahmud'un taşrada merkezî idareyi kuvvetlendirme amacına hizmet etmiştir.⁶²³

⁶²⁰ BOA, A. {DVNSNŞT. d. nr. 39 s.58, H. 21 R 1253/M. 25 Temmuz 1837; Kemakân ibkâ: H. 7 L 1253/M. 4 Ocak 1838; *Tarih-i Lütfi*, C. 4, s. 914; Uluçay, *a.g.e.*, s. 284.

⁶²¹ *Tarih-i Lütfi*, C. 4, s. 914; Takvim-i Vekâyi, Def'a 152, H. 9 CA 1253/M. 11 Ağustos 1837.

⁶²² Takvim-i Vekâyi, Def'a 152, H. 9 CA 1253/M. 11 Ağustos 1837.

⁶²³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 17; Ortaç, *a.g.t.*, s. 49.

Müşir Ahmed Fethi Paşa'nın talimatı doğrultusunda Mirliya Arif Paşa, Saruhan Sancağına giderek sancağın merkezi konumundaki Manisa Kazası'nda görevine başlamıştır. (20 Ağustos 1837)⁶²⁴ Arif Paşa'nın Manisa Kazası'nda görevi süresince icraatları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte kazada vefat edenlerden varisi olmayanların terekelerini vekili Kemankeş Hacı Ahmed Efendi aracılığıyla devlet adına zapt ettiğine dair kayıtlar mevcuttur.⁶²⁵

Fethi Paşa'dan sonra Aydın Müşirliği Mehmed Tahir Paşa'ya⁶²⁶ ihale edildi. Mehmed Tahir Paşa göreve atandıktan bir süre sonra redif askerlerinin talimlerine katılmak için Manisa'ya gitti.⁶²⁷ Bu dönemde Saruhan Sancağı'nda sırasıyla Halil Hamdi Bey⁶²⁸ ve Halil Kamili Bey⁶²⁹ mütesellimlik yapmışlardır.

Tahir Paşa, 1840 yılı Nisan ayının sonlarında Aydın Müşirliği'nden azledildi. Tahir Paşa'nın azledilmesinin sebebi Tanzimat usullerine muhalefet etmesi ve halka zulmettiği iddialarıydı.⁶³⁰ Tahir Paşa'dan boşalan Aydın Müşirliği'ne ise o sırada Saruhan Sancağı'nı idare eden Ferik Hacı Halil Kamili Ağa getirildi.⁶³¹ Halil Kamili Ağa, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payeli bir mütesellimdi.⁶³² Daha sonra Saruhan'daki başarılarına istinaden feriklik rütbesini elde etti.⁶³³ Bir yıl içerisinde de Aydın müşiri olmayı başardı. Bunda, Halil Kamili Paşa'ya gönderilen fermada belirtildiğine göre, Paşa'nın devlet nezdinde başarılı bulunmasının yanı sıra Aydın'ın müşirler eliyle ihalesi yerine ferik rütbelilerce idaresinin uygun görülmesi etkili oldu. Aynı fermada Halil Kamili Paşa'dan boşalan Saruhan'ın idaresine ise Âsakir-i Mansûre mirlivalarından münasip birinin atanacağı belirtiliyordu.⁶³⁴

⁶²⁴ es-Seyyid Mehmed Arif Paşa'nın Manisa'ya gelip göreve başlaması hakkında bkz. BOA, TS.MA.e 1157-19, H. 23 CA 1253/M. 25 Ağustos 1837.

⁶²⁵ Bkz. İlker Mümin Çağlar, 273 *Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005, s. 527, 528, 548, 551-52, 552-553, 562-564.

⁶²⁶ "Sâbikan Kapudân-ı Derya Vezîr-i mükerrer Mehmed Tahir Paşa hazretlerine Saruhan ve Aydın ve Mentеше ve Sığla sancaklarıyla redif-i mansûre-i Eyalet-i Aydın müşirliği tevcih." BOA, A. {DVNSNŞT. d., nr. 39 s. 58, H. 28 R 1255/M. 11 Temmuz 1839.

⁶²⁷ BOA, HAT 329-19074.

⁶²⁸ Uluçay, a.g.e., s. 284-285; Özlem Kale, 275 *Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H. 1254-1255/M. 1838-1840)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019, s. 42, 53, 206-207.

⁶²⁹ Uluçay, a.g.e., s. 285; Kale, a.g.t., s. 61, 68, 75, 76-78, 81-82, 90, 100-101, 103-104, 104-106.

⁶³⁰ BOA, C.ZB. 17-849 (Evâhir-i S 1256).

⁶³¹ BOA, HAT 1424-58270; BOA, HAT 1631-12.

⁶³² BOA, HAT 1634-17.

⁶³³ BOA, HAT 1325-52839. (H. 1255); BOA, HAT 1622-50.

⁶³⁴ BOA. C.ZB. 17-849 (Evâhir-i S 1256).

Halil Kamili Paşa'dan sonra Saruhan Sancağı'na Mustafa Paşa'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır. Halil Kamili Paşa'ya gönderilen fermanda belirtildiği üzere Mustafa Paşa, Âsâkir-i Mansûre mensubu bir mirlivaydı.⁶³⁵ Saruhan'a tayin edilmeden evvel Erzurum Eyaleti'nden oluşturulmuş timarlı süvari birliklerinin başında görev yapmaktaydı. Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de Saruhan'a yapılacak tayin görüşülmüş ve Şura üyelerinden Niyazi Paşa'nın ismi geçmişti. Ancak Mirliva Mustafa Paşa'nın daha uygun olduğuna karar verildi. Niyazi Paşa ise İslimiye'ye tayin edildi.⁶³⁶

Tablo 12: 1829-1839 Arası Manisa Kazası'nın İdaresinde Görev Alan Yöneticiler

Kişi	Görevi	Atanma Tarihi
Karaosmanzade Hacı (Küçük) Mehmed Ağa	Mütesellim	1829
Abdi Paşazade Ali Bey	Mütesellim	Şubat 1833
Hacı Eyüb Ağa	Mütesellim	Mayıs 1833
Karaosmanzade Yakub Paşa	Müşir (Aydın)	Eylül 1836
Viyana Sefîri Ferik-i Hassa Ahmed Fethi Paşa (Rodosluzade)	Müşir (Aydın)	Temmuz 1837 ve Ocak 1838
Arif Paşa	Mirliva	Ağustos 1837
Mehmed Tahir Paşa	Müşir (Aydın)	Temmuz 1838
Halil Hamdi Bey	Mütesellim	-
Halil Kamili Ağa	Mütesellim	-
Hacı Eyüb Ağa	Mütesellim	1839

2.2.5. Kazadaki Diğer Görevliler

Daha önceki sayfalarda taşra idaresinde görevli mutasarrıf, mütesellim gibi yöneticilerin Manisa özelinde idarecilikleri ele alındı. Bu başlık altında ise çalışmamız sınırları dahilinde kazada bulunan müftü, şehir kethüdası, kadı/naip vb. gibi diğer görevliler ve bunların kaza idaresindeki fonksiyonları ele alınacaktır.

⁶³⁵ “Saruhan Sancağı'nın umûr-ı zabtiyesi bâ-fermân-ı 'âlî-şân 'uhdesine tevcîh ve ihsân buyurulmuş olan mirlivâ-yı 'asâkir-i muntazama-i şâhânenen 'atûfetlû Mustafa Paşa bendeleri...” BOA. C.DH. 256-12784, H. 13 R 1256/ M. 14 Haziran 1840.

⁶³⁶ BOA, İ.DH. 34-1592, H. 1256/M. 1840-1841.

2.2.5.1. Müftü

İlmiye sınıfı içerisinde müftü⁶³⁷, ulemanın başı olan Şeyhülislamın hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan kentlerde gören kişi idi. Müftüler, taşra idaresi anlamında mutasarrıf, mütesellim, kadı veya naipler kadar etkili değillerdi. Fakat toplum arasındaki huzursuzluklarda, taşra yöneticilerinin veya halkın çözemedikleri dinî meselelerde destek almak istendiğinde müftüye başvurulurdu. Müftüler, bir meselenin dinen uygunluğu hususunda “fetva” verirlerdi. Osmanlı Devleti’nde yargı ve fetva konularında Hanefî mezhebi esas alındığından müftüler, fetvası istenen meseleleri Hanefî fıkına dair yazılmış kitaplara dayanarak ele alırlardı.⁶³⁸ Müftüler verdikleri fetvalar için belli bir ücret alır ve geçimini bu yolla sağlardı. Fetva makamlığının yanı sıra şehrin ileri gelenleri arasında yer alan müftüler, mahkemede de “şuhûdü’l-hâl” içinde bulunurdu. Kadı gerekli gördüğü davalarda müftünün görüşüne başvurarak, fetva vermesini isteyebilirdi.⁶³⁹

Müftüler genel itibariyle emekli müderrisler, dergâh şeyhleri ve yüksek dereceli kadılar arasından atanırdı. Şeyhülislama bağlı olmaları sebebiyle müftülerin atama ve azil işlemleriyle Şeyhülislamlık kurumu ilgilenirdi.⁶⁴⁰ Müftüler, şeyhülislamın teklifi üzerine padişah tarafından atanırdı.⁶⁴¹ Atama kayıtları da ruus defterlerine işlenirdi.⁶⁴² Yöneticiler, kadı ve yörenin ileri gelenleri çeşitli sebeplerden ötürü müftünün değiştirilmesi ya da önerdikleri birinin müftülüğe getirilmesi hususunda Şeyhülislam’a başvurabilirlerdi. Şeyhülislam bu teklifi uygun gördüğü takdirde onay için padişaha arz ederdi. Padişah kararı onayladıktan sonra yeni müftü

⁶³⁷ Osmanlı’da müftülük konusunda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Ömer Faruk Köse, *Osmanlı Devleti’nde Taşra Müftüleri (1550-1700)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023; Mehmet Sait Sütçü, *Osmanlı Anadolu’sunda Müftülük Kurumu*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2013; Ahmet Sinan Kara, *Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011; Biray Çakmak, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı Taşrasında İftâ’: Uşak Müftüleri ve Müftü Hacı Mustafa Asım Efendi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 64, S. 1, 2023, s. 69-97; Esra Yakut, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, 2003, s. 33-54; Mustafa Mesut Özekmekçi, “Millî Mücadele Dönemi Manisa Müftüleri”, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Manisa Vilayeti/Manisa Merkez)*, Ed. Nurettin Görmez-Nejdet Bilgi, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 247-262.

⁶³⁸ Özdemir, *a.g.e.*, s. 205; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 91-92.

⁶³⁹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁴⁰ Satıcı, *a.g.t.*, s. 123.

⁶⁴¹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 92; Köse, *a.g.t.*, s. 33.

⁶⁴² Köse, *a.g.t.*, s. 33.

görevine başlardı. Ayrıca müftü yazışmalarda kullanacağı mührün bir örneğini de şeyhülislama gönderirdi.⁶⁴³

Devletin yeniden yapılandırması çabalarının ağırlıklı olduğu 19. yüzyılda müftülük makamının devlet içerisindeki örgütlenmesinde de önemli düzenlemeler gerçekleştirildi. Özellikle II. Mahmud döneminde kurulan nezaret meclislerinde müftüler de görev almaktaydı. Hatta 1836'da oluşturulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri, 1838'de kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî ve bütün bu meclislerin üstünde çalışacak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de dahi müftüler meclis üyesi olarak bulunmaktaydı. Böylelikle daha önce taşrada kişilerin özel fetva isteklerini cevaplayan müftülük makamı, bu düzenlemelerle devlet örgütlenmesi içerisinde meclislerde alınan kararları şer'î tasdik makamı olarak işlev görmeye başladı.⁶⁴⁴ II. Mahmud döneminde Şeyhülislam ise Meclis-i Vükelâ'da yer almıştır. Bu dönemde gerek müftülerin nezaret meclislerinde gerekse şeyhülislamın Meclis-i Vükelâ'da bulunmaya başlaması, merkezî hükümetin gerçekleştirmek istediği ıslahatlar sürecinde ulemanın tepkilerini ortadan kaldırmak ve olabildiğince desteklerini sağlama isteğinden kaynaklanmaktaydı.⁶⁴⁵

Bununla birlikte müftüler Tanzimat sürecinde nezaret meclislerindeki konumlarını korumuşlar ve yeni açılan meclislerde görev almaya da devam etmişlerdir. Tanzimat ile idarî yapılanma içindeki rolleri gittikçe netleşen müftüler, şer'î bir onay mekanizması olduklarından şeyhülislamın işlerini de kolaylaştırmaktaydılar. Ayrıca meclislerde alınan kararlar, müftülere danışılarak kısa sürede onaylandığından gerek bürokratik işlemlerin azalması gerekse meclis çalışmalarının hızlanması konusunda önemli bir rol oynamaktaydılar.⁶⁴⁶

Bahse konu dönemde, Manisa'da tespit edilen müftüler şunlardır:

Tablo 13: Manisa Müftüleri⁶⁴⁷ (1808-1839)

Müftü	Adının Geçtiği Tarih (Miladi)	Kaynak
es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi	1818.06.10 (azl)	MŞS 253, s.51

⁶⁴³ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 92; Satıcı, *a.g.t.*, s. 123-124.

⁶⁴⁴ Kara, *a.g.t.*, s. 113-114; Yakut, *a.g.m.*, s. 37.

⁶⁴⁵ Yakut, *a.g.m.*, s. 38.

⁶⁴⁶ Yakut, *a.g.m.*, s. 38.

⁶⁴⁷ 16 ve 17. yüzyıllardaki Manisa müftüleri hakkında ayrıca bkz. Köse, *a.g.t.*, s. 123-129.

Adanalı Ali Efendi	1818.06.10 (tayin)	MŞS 253, s.51
es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi	1818.07.24 (tayin)	MŞS 253, s.64
es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi	1819.09.02 (tayin)	MŞS 254, s.19
el-Hac Ahmed Efendi	1821.09.28 (azl)	MŞS 256, s.28
es-Seyyid el-Hac Veliyüddin Efendi	1821.09.28 (tayin)	MŞS 256, s.28
el-Hac Mehmed Efendi	1833.05.23 (tayin)	MŞS 264, s.168
el-Hac Mehmed Said Efendi	1834	NFS. d. 2863, s. 19
es-Seyyid el-Hac Ahmed Said Efendi	1837.12.17 (vefat)	MŞS 270, s.80
es-Seyyid el-Hac Mehmed Said Efendi	1837.12.17 (tayin)	MŞS 270, s.80

2.2.5.2. Şehir Kethüdası

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kent merkezlerinde devlet ile halk arasında idarî ve malî konularda aracılık yapan, “şehir kethüdası”⁶⁴⁸ adında bir görevli bulunmaktaydı. Halkın seçimi ile göreve gelen şehir kethüdalarının başlıca vazifeleri; sefere çıkan askerî birliklere ihtiyaçları olan zahireyi temin etmek, şehre gelen mübaşir, ulak vb. resmi görevlileri ağırlamak, barınma ve beslenme problemlerini çözmek, göreve giden vali, mutasarrıf, mütesellim gibi idarecilerin yolculuk boyunca masraflarını karşılamak, konaklayacakları yerleri tespit etmektir. Şehir kethüdaları bunlar için yaptıkları harcamaların defterini tutmaktaydı. Altı aylık sancak giderleri hesaplanırken kadı eşliğinde şehir kethüdasının yaptığı masraflar da kontrol edilerek vergi taksim defterine (Tevzî Defterleri⁶⁴⁹) ekleniyordu.⁶⁵⁰ Bunların yanında vergilerin esnafa ve mahallelere taksiminde de görev alan şehir kethüdası kimlerin vergiden muaf olacağını da belirlerdi.⁶⁵¹

Başlangıçta etkin bir şekilde varlığını sürdüren şehir kethüdaları, 17. yüzyıl sonlarından itibaren güç kazanan ayanlık karşısında önemini kaybetmeye başladı.

⁶⁴⁸ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çelik, “Şehir Kethüdası”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 451-453; İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 88-89.

⁶⁴⁹ Tevzi’ defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Akkuş, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi’ Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa’ya Geçiş”, *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul 2017, s. 29-62.

⁶⁵⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 157-158; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁵¹ Çelik, *a.g.m.*, s. 452; Özdemir, *a.g.e.*, s. 158-159.

Şehir kethüdaları 18. yüzyıl boyunca bazı bölgelerde resmî ayanların nüfuzu altına girmişler hatta ayanlar tarafından seçilmeye başlamışlardı. Gerek bu duruma son vermek gerekse halkı ayanların baskısından kurtarmak amacıyla I. Abdülhamid tarafından 1786'da bir ferman çıkarıldı. Ferman ile ayanlığın kaldırıldığı, vilayet işlerinin görülmesinde ve vergi dağıtımında halk tarafından seçilecek şehir kethüdalarının görevlendirileceği açıklandı. Bu şekilde ayanların yaptığı işler tekrar şehir kethüdalarına havale edilmiş oluyordu. Fakat bu konuda başarı sağlanamamış ve ayanlar varlıklarını ve şehir yönetimindeki etkinliklerini devam ettirmişlerdi. Bunun bir sonucu olarak 1790'da eski düzene geri dönmüş ve bundan sonra gerek ayanlar gerekse şehir kethüdaları varlıklarını şehirlerde yan yana devam ettirmişlerdir.⁶⁵²

Saruhan Sancağı'nda 17. ve 19. yüzyıllar arasında halk ile devletin işlerini gören ve bu iki taraf arasında aracılık yapan bir ayanın seçildiğine dair bilgi yoktur. Bunun yerine 17. yüzyılda Manisa'da halk tarafından seçilen ve şehrin genel işlerine bakan bir şehir kethüdası vardı.⁶⁵³ 18. yüzyıla gelindiğinde ise Manisa'daki şehir kethüdalığının ortadan kalktığı ve onun görevlerinin mütesellimler aracılığıyla ifa edildiği görülmektedir. Bu süreç 19. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. 1816'da Saruhan Sancağı Mütesellimi Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümü sonrasında şehir kethüdalığı bölgede yeniden tesis edildi.⁶⁵⁴

28 Şubat 1818 tarihli fermanla Manisa'ya şehir kethüdası olarak Hacı Mehmed Arif Ağa tayin edildi. Mehmed Ağa'ya göreceği hizmetler karşılığında sancak gelirlerinden altı ayda bir 300 kuruş ücret verilmesi kararlaştırıldı. Şehre gelecek mübaşir ve misafirlerin yedirip içirilmesi ve konaklama masrafları şehir kethüdası eliyle karşılanacaktı. Bu sebeple Manisa'ya gelen görevlilere tahsis edilen konaklar belirlenerek kayda geçirildi.⁶⁵⁵ 1819'da Manisa'ya gelen mübaşir ve misafirlerin bir aylık masrafı 252 kuruştı.⁶⁵⁶

⁶⁵² Çelik, a.g.m. , s. 452-453; Özdemir, a.g.e. , s. 157-158; Çadırcı, a.g.e., s. 41; İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 88-89.

⁶⁵³ Örneğin, 1654 senesinde Manisa kadılığı uhdesine tevcih olunan Hüseyin Efendi'nin şehirde barınabilmesine yardımcı olmak için şehir kethüdası ile şehrin ileri gelenleri peşkir, ekmek, tencere vs. gibi eşyaları tedarik etmişlerdir. bkz. Mehmet Günay, a.g.t., s. 102, 271. Dipnot; 26 Nisan 1656 tarihli Manisa'da şehir kethüdası olan Üstad Hüseyin'in yaşlılığı dolayısıyla görevini layıkıyla yerine getirmediğinden bahisle yeni bir şehir kethüdası seçimi hakkındaki kayıt için ayrıca bkz. Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s. 183.

⁶⁵⁴ Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 16-17.

⁶⁵⁵ Uluçay, a.g.e., s. 244-247.

⁶⁵⁶ Uluçay, a.g.e., s. 247-248.

1821 tarihli bir belgeye göre, Manisa'nın şehir kethüdası Hacı Halil Efendi idi. Hacı Halil Efendi'nin o tarihteki ücreti 600 kuruş idi.⁶⁵⁷ 7 Eylül 1823 tarihinde ise Mektupçu Ahmed Ağa, Manisa şehir kethüdası tayin edildi. Aynı tarihte kethüda Ahmed Ağa, kadı ve halktan bazı kimselerle, Manisa'ya gelecek mübaşir ve misafirlerin kalacakları konakları tespit ederek kayıt altına aldılar. Bu konaklar arasında Karaosmanzadeler'den Ahmed Ağa, el-Hac Eyüb Ağa ve Yahya Ağa'nın da birer konağı bulunmaktaydı.⁶⁵⁸

2.2.5.3. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı

Osmanlı toplumunda “seyyid” olarak adlandırılan Peygamber soyundan gelen kişilerin devlet nezdinde bazı ayrıcalıkları vardı. Bu kişilerin vergi verme ve askerlik hizmetinde bulunma gibi bir yükümlülükleri yoktu. Bu imtiyazlarına binaen bu kimselere, İstanbul'da ikamet eden Nakibü'l-Eşraf tarafından hüccet ve şecere verilirdi. Nakibü'l-Eşraf'ın eyalet ve sancak merkezlerinde temsilcisi ise Nakibü'l-Eşraf kaymakamı idi.⁶⁵⁹

Nakibü'l-Eşraf kaymakamlarının asli görevi bulundukları bölgedeki seyid ve şeriflerin kayıtlarını tutmak ve imtiyazlarını korumaktı. Bunlar görevli oldukları yerdeki seyid ve şerifleri “şecere-i tayyibe” denilen deftere kaydederlerdi. Defterlerin bir kopyasını da İstanbul'daki Nakibü'l-Eşraf'a gönderirlerdi. Ayrıca Nakibü'l-Eşraf kaymakamları bölgenin önde gelen kimseleri arasındaydılar. Bunlar halkı ilgilendiren bütün meselelerle ilgili görüşmelere katılırdı. Bu görevlinin ayan, şehir kethüdası seçimlerinde de kadı ve müftü ile etkin rol aldığı bilinmektedir.⁶⁶⁰

Saruhan Sancağı'na bağlı *Manisa, Nif, Adala, Mendehorya* ve *Güzelhisar-ı Menemen* kazalarında da peygamber soyundan gelen kişiler bulunmaktaydı. Bu kişileri kayıt altına almak ve ayrıcalıklarını korumak için sancakta Nakibü'l-Eşraf kaymakamı görev yapmaktaydı. Manisa'da çalışma kapsamında tespit edilmiş Nakibü'l-eşraf kaymakamı olan Kulakzade Mustafa Efendi 28 Eylül 1821'de vefat

⁶⁵⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s. 254-255.

⁶⁵⁸ BOA, MŞS. nr. 259, s. 83. Tespit edilen diğer konaklar için ayrıca bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 268-269.

⁶⁵⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 208; Çadircı, *a.g.e.*, s.93; Ayrıca bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Nakibüleşraf” , *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322-324.

⁶⁶⁰ Çadircı, *a.g.e.*, s.93-94.

edince yerine Çavuşzade Mehmed Efendi tayin edildi.⁶⁶¹ 2 Mart 1824'te Çavuşzade istifa edince yerine Karakulakzade Mehmed Çelebi geçti.⁶⁶²

2.2.5.4. Kadı ve Naip

Osmanlı hukuku temelde iki unsurdan oluşmaktaydı. Bunlardan İslam hukuku “*şer’î* veya *ahkâm-ı şer’îye*”, Osmanlı hükümdarlarının koydukları hukuk kuralları ise “*örfî, kanun* veya *kavanin-i örfîye*” şeklinde adlandırılmaktadır.⁶⁶³ Şer’î ve örfî bütün davalara bakmakla yükümlü olan kişiye ise Kadı denirdi.⁶⁶⁴ Padişah yasama ve yürütme yetkilerini nasıl ki vekilleri aracılığıyla kullanmışsa, yargı yetkisini de aynı şekilde vekilleri vasıtasıyla kullanmış, yargı işlevini padişah adına kadılar yerine getirmiştir.⁶⁶⁵

Osmanlı Devleti’nde nikah, evlenme, miras taksimi, vasi tayini, cürüm, cinayet ve benzeri tüm davalar kadılar tarafından görülürdü.⁶⁶⁶ Padişah adına yargı yetkisini kullanan kadılar davalara şer’îye mahkemelerinde⁶⁶⁷ bakarlardı. Kadılar, yargı işlerinin yanı sıra bulundukları bölgenin beledî, malî ve idarî işleriyle de ilgilenmekteydiler.⁶⁶⁸

Sultan Mahmud devrine gelindiğinde ise devletin merkezî idareyi tesis edebilmek için bazı kurumlarda düzenlemeye gitmesi kadının görev bütünlüğünü sarstı. Kadıların kazadaki asayiş görevine ise Yeniçeri zabitleri yardımcı olmaktaydı. 1826 senesinde yeniçeriliğin ilgasıyla kadıların mülkî görevi de sona erdi. Yine İhtisap Nezareti’nin teşkiliyle kadıların beledî görevleri de sona ermiş oldu. 1836 da Evkâf Nezareti’nin kurulmasıyla birlikte kadıların vakıflar üzerindeki denetim ve gözetim görevleri de sona erdi.⁶⁶⁹ Kadılara ait bazı yükümlülüklerin yeni kurulan nezaretlerce idaresi neticesinde idare ve yargı işleri de birbirinden ayrılmaya başladı. Bunun

⁶⁶¹ BOA, MŞS. nr. 256, s. 28.

⁶⁶² BOA, MŞS. nr. 260, s. 149.

⁶⁶³ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 24.

⁶⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 91; Özdemir, *a.g.e.*, s. 177.

⁶⁶⁵ Ekrem Buğra Ekinci, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Türkler*, C. 13, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1401.

⁶⁶⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁶⁷ Şer’îye mahkemeleri için ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’îye Mahkemeleri ve Şer’îye Sicilleri”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 93- 119; Mehmed Akif Aydın, “Mahkeme”, *TDVİA*, C. 27, 2003, s. 341-344.

⁶⁶⁸ Ekinci, *a.g.m.*, s. 1402; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 113; Ortaylı, *Hukuk Ve İdare Adamı...*, s. 56-58.

⁶⁶⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı...*, s. 267-269.

yanında kadıların dahil oldukları çeşitli yolsuzlukların önüne geçebilmek maksadıyla 1838’de “*Tarîk-i ilmîye’ye Dair Ceza Kanunnamesi*” yayınlandı.⁶⁷⁰ Kanunnamenin ana vurgusu rüşvet ile mücadele etmek olduğundan hükümlerin önemli bir kısmı kadı ve naiplerin rüşvetle atanması halinde verilecek cezaları içermektedir.⁶⁷¹

Kadıların yargı işlerinde en önemli yardımcıları naiplerdi. Kadıların vekilleri olan naipler, bulundukları bölgede kadılar adına hüküm verirlerdi ve onların adlî/kazaî yetkilerine sahiplerdi. Öte yandan şeyhülislam, kazasker gibi üst seviyedeki ilim adamlarına (mevâlî) emeklilik maaşı olarak bir kaza kadılığının (hasılât-ı şer’iyyesi) verildiği bilinmektedir. Arpalık olarak adlandırılan bu kadılığa kişi gitmeyerek yerine vekil olarak naip gönderirdi. Bu naip, vekili olduğu kişi adına kadılık yapardı.⁶⁷² Bu uygulama 16. yüzyılda başlamış ve zamanla yaygınlaşmıştır. Bunun yanında naip atamalarında iltizâm usulünün uygulanması kadılık kurumunun önemli ölçüde bozulmasına ve saygınlığının yitirilmesine neden olmuştur.⁶⁷³ Özellikle 19. yüzyılda Anadolu’daki birçok yerin kadılık görevinin naipler tarafından icra edildiği bilinmektedir.⁶⁷⁴

19. yüzyılda Manisa mahkemesinin başında da naiplerin olduğu anlaşılmaktadır. 1808’de Manisa kadılığı, “*ber vech-i arpalık*” olarak es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi’nin (sabık Rumeli Kadıaskeri) uhdesinde bulunuyordu. Manisa kadılığı 1810’da ise Şeyhülislam Dürriyade es-Seyyid Abdullah Efendi’nin uhdesine verildi. Dürriyade Abdullah Efendi’den sonra (1829’da) sırasıyla Çerkes Beyzade Mehmed Rahmi Efendi (Rumeli Kadıaskeri), Pirizade Hafidi Yahya Efendi (Sabık Rumeli Kadıaskeri) ve Mekkizade Mustafa Asım Efendi olmak üzere beş üst düzey ilmiye mensubunun uhdesine verilmişti. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Manisa kadılığını ber vech-i arpalık uhdelelerine alan bu kişiler Manisa’ya birer naip göndererek görevlerini icra ettiler.

Tablo 14: Manisa Kazası’nın Kadıları ve Naipleri (1808-1839)

⁶⁷⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 179; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁶⁷¹ Söz konusu ceza kanunnamesinin hükümleri hakkında ayrıca bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s. 26-31.

⁶⁷² Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye’nin Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 173-175; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 121-123.

⁶⁷³ Aydın, *a.g.e.*, s. 175-176; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 121-122; Satıcı, *a.g.t.*, s. 100-101.

⁶⁷⁴ Satıcı, *a.g.t.*, s. 101.

Kadı	Tayin	Naib	Tayin (Hicri)	Tayin (Miladi)	Kaynak
es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi (sabık Rumili Kadiaskeri)		Mehmed Emin Efendi	1223.CA.01	1808.06.25	MŞS 242, s.1
		Şehri Mehmed Efendi	1224.S.01	1809.03.18	MŞS 243, vr.4b
		Şehri Mehmed Efendi	1224.Ş.01	1809.11.11	MŞS 243, vr.21a
Dürrizade es- Seyyid Abdullah Efendi (Şeyhülislam)	1810.02.06	Bağdadizade es- Seyyid Abdurrahim Efendi (kuzatdan)	1225.M.01	1810.02.06	MŞS 243, vr.115a
		Bağdadizade es- Seyyid Abdurrahim Efendi (kuzatdan)	1225.B.01	1810.08.02	MŞS 244, s.376
		Bağdadizade es- Seyyid Abdurrahim Efendi (kuzatdan)	1226.M.01	1811.01.26	MŞS 244, s.320
		Bağdadizade es- Seyyid Abdurrahim Efendi (kuzatdan)	1226.B.01	1811.07.22	MŞS 244, s.290
		Bağdadizade es- Seyyid Abdurrahim Efendi (kuzatdan)	1227.M.01	1812.01.16	MŞS 244, s.258
		Şeyhzade Mustafa Efendi	1227.RA.01	1812.03.15	MŞS 244, s.75
		Şeyhzade Mustafa Efendi	1228.M.01	1813.01.04	MŞS 246, s.189
		Müftizade es-Seyyid Abdurrahman Efendi (Bursa Müderrislerinden)	1228.C.01	1813.06.01	MŞS 246, s.17
		Müftizade es-Seyyid Abdurrahman Efendi	1229.R.01	1814.03.01	MŞS 248, s.2

		(Bursa Müderrislerinden)			
		Şeyhzade Ahmed Reşid Efendi (kuzatdan)	1229.Ş.01	1814.07.19	MŞS 248, s.103-4
		Şeyhzade Ahmed Reşid Efendi (kuzatdan)	1230.CA.01	1815.04.11	MŞS 250, s.4
		Şeyhzade Ahmed Reşid Efendi (kuzatdan)	1230.Ş.01	1815.07.09	MŞS 250, s.22
Dürrizade es-Seyyid Abdullah Efendi (sabık Şeyhülislam)		Celal Efendizade İsmail Efendi (müderrisinden)	1230.ZA.01	1815.10.05	MŞS 250, s.95
		Celal Efendizade İsmail Efendi (müderrisinden)	1231.N.01	1816.07.26	MŞS 251, s.183
		es-Seyyid Ömer Efendi (müderrisîn-i Kiramdan)	1231.ZA.01	1816.09.23	MŞS 251, s.10
		es-Seyyid Ömer Efendi (Behizade) (müderrisîn-i Kiramdan)	1232.00.00	1817.00.00	MŞS 252, s.1
		es-Seyyid Ömer Efendi (müderrisîn-i Kiramdan)	1232.CA.01	1817.03.19	MŞS 248, s.194
		Celal Efendizade İsmail Efendi (müderrisinden)	1233.Ş.01	1818.06.06	MŞS 253, s.46
		Celal Efendizade İsmail Efendi (müderrisinden)	1234.Ş.01	1819.05.26	MŞS 253, s.137

	es-Seyyid Ebubekir Şefik Efendi (müderrisin-i kiramdan)	1234.L.01	1819.07.24	MŞS 254, s.4
	es-Seyyid Ebubekir Şefik Efendi (müderrisin-i kiramdan)	1235.L.01	1820.07.12	MŞS 254, s.114
	Müftizade Mehmed Said Efendi (müderrisin-i kiramdan)	1236.S.01	1820.11.08	MŞS 255, s.7
	Müftizade Mehmed Said Efendi (müderrisin-i kiramdan)	1236.Ş.01	1821.05.04	MŞS 255, s.84
	el-Hac Mehmed Nuri Efendi (Mahkeme Başkatibi)	1236.N.19	1821.06.20	MŞS 255, s.89
	es-Seyyid Ömer Nesib Efendi (müderrisin-i kiramdan)	1236.L.11- 20	1821.07.12- 21	MŞS 257, s.6
	Ali Rıza Efendi (Güzelhisar Naibi)	1237.R.01	1821.12.26	MŞS 257, s.66
	Ali Rıza Efendi (Güzelhisar Naibi)	1237.L.01	1822.06.21	MŞS 257, s.2
	Ahmed Nazif Efendi (kuzatdan)	1238.Ş.01	1823.04.13	MŞS 258, s.96
	Ahmed Nazif Efendi (kuzatdan)	1239.S.01	1823.10.07	MŞS 260, s.174
	Ahmed Nazif Efendi (kuzatdan)	1239.Ş.01	1824.04.01	MŞS 260, s.156

		es-Seyyid Mustafa Efendi (kuzatdan)	1240.S.01	1824.09.25	MŞS 260, s.103
		es-Seyyid Mustafa Efendi (kuzatdan)	1240.Ş.01	1825.03.21	MŞS 262, s.26
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi	1241.S.01	1825.09.15	MŞS 262, s.4
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi	1241.Ş.01	1826.03.11	MŞS 262, s.42
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi	1242.S.01	1826.09.04	MŞS 262, s.72
		es-Seyyid Ahmed Tahir Efendi (kuzatdan)	1242.Ş.01	1827.02.28	MŞS 262, s.
		es-Seyyid Ahmed Tahir Efendi (kuzatdan)	1243.S.01	1827.08.24	MŞS 262, s.
		es-Seyyid Ahmed Tahir Efendi (kuzatdan)	1243.Ş.01	1828.02.17	MŞS 263, s.131
		es-Seyyid Ali Eşref Efendi (müderresin-i kiramdan)	1244.S.01	1828.08.13	MŞS 264, s.4; MŞS 265, s.4; MŞS 267, s.1
Çerkes Beyzade Mehmed Rahmi Efendi (Rumeli Kadiaskeri)	1829.02.06	es-Seyyid Ali Eşref Efendi (müderresin-i kiramdan)	1244.Ş.01	1829.02.06	MŞS 264, s.30
Çerkes Beyzade Mehmed Rahmi Efendi		es-Seyyid Abdülaziz Efendi (Oğlu)	1245.S.01	1829.08.02	MŞS 265, s.98
		es-Seyyid Abdülaziz Efendi (Oğlu)	1245.Ş.01	1830.01.26	MŞS 266, s.26

(sabık Rumeli Kadiaskeri)		es-Seyyid Abdülaziz Efendi (Oğlu)	1246.S.01	1830.07.22	MŞS 266, s.66
		es-Seyyid Abdülaziz Efendi (Oğlu)	1246.Ş.01	1831.01.15	MŞS 266, s.102
		es-Seyyid Abdülaziz Efendi (Oğlu)	1247.S.01	1831.07.12	MŞS 266, s.134
		Mehmed Esad Efendi	1247.Ş.01	1832.01.05	MŞS 266, s.182
Pirizade Hafidi Yahya Efendi (Sabık Rumeli Kadiaskeri)		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1249.S.01	1833.06.20	MŞS 270, s.4
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1249.Ş.01	1833.12.14	MŞS 270, s.12
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1250.Ş.01	1834.12.03	MŞS 270, s.30
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1251.S.01	1835.05.29	MŞS 270, s.40
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1251.Ş.01	1835.11.22	MŞS 270, s.50
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1252.S.01	1836.05.18	MŞS 270, s.56
		es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1252.Ş.01	1836.11.11	MŞS 270, s.71
Mekkizade Mustafa Asım Efendi	1837.04.07	es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (kuzatdan)	1253.M.01	1837.04.07	MŞS 270, s.85
		Hafız Ahmed Nazif Efendi	1254.B.01	1838.09.20	MŞS 276, s.28

		Hafız Ahmed Nazif Efendi	1255.M.01	1839.03.17	MŞS 276, s.38
		Hafız Ahmed Nazif Efendi	1256.M.01	1840.03.05	MŞS 276, s.61

2.2.5.5. İmam

Osmanlı şehirlerinde genellikle her mahallede vakıf yapısı bir camii, mescit veya mektep bulunurdu. Bu camii ve mescitlerde imamlar görev yapardı.⁶⁷⁵ İmamlar genellikle vakıf mütevellisinin teklifi üzerine padişahın beratı ile tayin edilirdi. Tayin edileceklerin bu hizmeti yerine getirebilecek dini bilgiye sahip, güvenilir ve sevilen kişiler olmasına özen gösterilirdi. İmamlar hizmet verdikleri camii ve mescitlerin vakıflarından vazife adı altında bir ücret alırdı.⁶⁷⁶

İmamlar, namaz kıldırmak ve vefat edenlerin gerekli dini işlemlerini yapmanın yanında mahalleyi ilgilendiren bütün işlerle yakından alakadar olurlardı. Mahallenin güvenliğini, düzeni ve huzurunu sağlamada da görev alan imamlar, içki içilmemesi, kişilerin İslami esaslara göre yaşamın sürdürülmesi, mahallenin temiz tutulması vb. konularda halka uyarılarda bulunurlardı. Mahallede doğan, ölen, evlenen, boşanan kişilerin işlemleriyle ilgilenmek ve bazı vergilerin paylaşılması ve toplanmasında görevlilere yardım etmek de imamların vazifelerindendi.⁶⁷⁷ Birbirini yakından tanıyan mahalleliler için imamın tanıklığı oldukça önemliydi. Davalarda sanık ve tanıkların mahallelerindeki bilinirliği araştırılırken imama da başvurulurdu.⁶⁷⁸ Öte yandan kadı mahkemesinde toplanan meclislerde imamlar mahallelerini temsilen bulunurlardı. İmanın buradaki fonksiyonu, idarî ve sosyal bir ünite olan mahallenin temsilcisi olmaktı.⁶⁷⁹

Buraya kadarki anlatıdan da anlaşılacağı üzere, 19. yüzyıl reformlarına kadar devlet nezdinde mahallenin önde gelen sorumlusu imamlardı.⁶⁸⁰ Bu yüzyılla birlikte özellikle muhtarlık teşkilatının kurulması ile muhtarlar imamlardan daha yetkili

⁶⁷⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s. 173.

⁶⁷⁶ Kemal Beydilli, “İmam”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 181; Özdemir, *a.g.e.*, s. 173-174; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 40.

⁶⁷⁷ Beydilli, *a.g.m.*, s. 181; Özdemir, *a.g.e.*, s. 173; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁷⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, S. IV, 1984, s.74.

⁶⁷⁹ İnalcık, *a.g.e.*, s.81.

⁶⁸⁰ Beydilli, *a.g.m.*, s. 181.

yöneticiler oldular. Bununla birlikte imamlar artık mahalle yönetiminde tek söz sahibi olmasalar da⁶⁸¹ halk-hükümet ilişkilerinin sürdürülmesinde muhtarlarla birlikte görev almışlar ve etkinliklerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.⁶⁸² Manisa nüfus defterine göre mahallelerdeki imamlar şunlardır:

Tablo 15: Manisa Kazası Mahallelerinin İmamları (1834)⁶⁸³

Mahalle	İmamın Adı ve Yaşı	NFS.d.2863
Çapraslar-ı Kebir	Hacı Ali Efendi (50)	s. 4
Sultaniye	-	s. 6
İbrahim Çelebi	Mustafa Efendi (55) ve Ahmed Efendi (58)	s. 9
Çarşı	İslambolluzade Hacı Hafız Ahmed Efendi (50)	s. 12
Seydi Hoca	Hafız Mehmed Efendi (35)	s. 19
Çapraslar-ı Sagir	-	s. 20
Kara Yunus	Hacı İsmail Efendi (70)	s. 22
Yarhasanlar	Çanakcızade Hafız Hüseyin (30)	s. 25
Derviş Ağa	Mehmed Efendi (50)	s. 31
Ali Ağa	Mestci Hafız Mustafa Efendi (40)	s. 34
Nişancı Paşa	Canbazoglu Hafız Halil (22)	s. 35
Hüsrev Ağa	Hafız Abdurrahman Efendi (30)	s. 37
Deveciyan	Hafız İbrahim Efendi (22)	s. 45
Danışmend Halil	İzmirli Hafızoglu Molla Mustafa (40)	s.48
Saz	Akşehirli Mustafa Efendi (40)	s. 52
Alaybeyi	Burdurlu Hacı Hafız Mehmed Efendi (60)	s. 55
Dilşikar	es-Seyyid Ahmed Efendi (60)	s. 64
Yaviler	-	s. 68
Recai	Kulahdaş (?) oğlu Hafız Mehmed (32)	s. 70
İsa Fakih	Kalaycı Mehmed Efendi (40)	s. 71
Hüccaclar	(...) Hacı Hüseyin Efendi (52)	s. 72
Serabâd	-	s. 74
Niflîzâde	Molla Palamudluzade Hafız Ömer Efendi (32)	s. 76
Göktaşlı	Topaloglu Hacı Hafız Ahmed Efendi (45)	s. 78
Çengizâde	-	s.81
Sakalar	Yorgancı Hafız Ahmed (35)	s. 81
İmad	Hafız Ahmed Efendi (22)	s. 83
Camii-i Kebir	Esirzade Hacı Hafız Ahmed Efendi (40) İmam-ı sani Hafız Süleyman Efendi (35)	s. 84
Nasırlı	Bergamalıoglu Mehmed Efendi (40)	s. 87
Karahisar	Osman Efendi (40)	s. 88
İlyas-ı Sagir	Hasan Efendi (50)	s. 89
Bölücek-i Cedid	Hafız Hüseyin (22)	s. 91
Ayn-ı Ali	Ahmed Efendi (52)	s. 93

⁶⁸¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2018, s. 109.

⁶⁸² Çadircı, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁸³ BOA, NFS.d. 2863, H. 1249/M. 1834.

Bölücek-i Atik	Mustafa Efendi (75)	s. 96
Bektaş-ı sagir	Ali Efendi (40)	s. 98
Bektaş-ı kebir	Mustafa Efendi (55)	s. 104
İvaz Paşa	Hocazade Hatip Mustafa Efendi (56)	s. 108
Dere	Çerağolu Hafız Mustafa Efendi (40)	s. 110
İlyas-ı kebir	Hacı Abdullah Efendi (50)	s. 111
Hacı Yahya	Halil Efendi (45)	s. 114
Attar Hoca	Hafız Mehmed (25)	s. 116
Akmescid	-	s. 119
Ebekuyusu	Kandikoğlu Hacı İbrahim Efendi (60)	s. 120
Narlıca	Yaraşolu Hafız Ahmed Efendi (45)	s. 121
Babakuyusu	Kara (...) oğlu Hacı Hüseyin Efendi (50)	s. 123
Lala Paşa	Hafız Mehmed Efendi (37)	s. 125
Tekye	Mücellid Mustafa Efendi (40)	s. 129
Hâki Baba	Hasan Efendi (60)	s. 130

2.2.5.6. Menzilci

Osmanlı Devleti’nde modern bir posta teşkilatı kurulana dek merkez ile taşra arasındaki resmi haberleşme, anayollar üzerindeki şehirlerde bulunan “*Menzilhâne*”ler aracılığıyla gerçekleşiyordu. Ferman, buyruldu gibi resmi evrakları taşıyan mübaşirler, posta tatarları ve yine çeşitli görevliler yolculukları sırasında menzilhânelerde konaklıyorlar, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Ayrıca menzilhâneler bu memurlara dinlenmiş posta beygirleri de temin etmekteydi. Menzilhânenin başındaki görevliye menzilci denilmekteydi. Menzilcinin asli vazifesi menzilhânesinde yeterli miktarda beygir bulundurmaktır.⁶⁸⁴

Menzilhâneler genellikle şehrin ileri gelenlerinden birine bir seneliğine iltizâma verilirdi. Menzilhâneyi iltizâmına almak isteyen kişinin güvenilir bir kefil göstermesi gerekmemekteydi. Aynı zamanda menzilci olacak kişinin kadı, esnaf kethüdaları ve şehrin ileri gelenlerince de onaylanması gerekmemekteydi. Kişi menzilci seçildiği takdirde kendisine menzil hizmetleri için ödenecek para miktarı belirlenerek kayda geçirilirdi.⁶⁸⁵ Bununla birlikte menzilhânelerin fazla giderleri için ise belli miktardaki bir meblağ kaza yöneticisi tarafından menzilciye ödenirdi. Menzilciye ödenen bu para salyanelere eklenerek halktan toplanmaktaydı.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Satıcı, *a.g.t.*, s. 191.

⁶⁸⁵ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁸⁶ Satıcı, *a.g.t.*, s. 193.

Manisa’da da bir menzilhâne bulunmaktaydı.⁶⁸⁷ Manisa’daki menzilciler genellikle 2.500 kuruş ücretle atanmaktaydı. 1813’te Manisa menzilcisi Odabaşı Mustafa Ağa idi⁶⁸⁸. Mustafa Ağa’nın hem 24 Aralık 1813’te⁶⁸⁹ hem de Mayıs 1814’te⁶⁹⁰ yeniden menzilci tayin edildiği görülmektedir. 9 Ekim 1820’de ise Kalaycıoğlu es-Seyyid Osman, 2.500 kuruş ücret ile menzilci tayin edildi.⁶⁹¹

Kanuna uygun olarak 1813’te Manisa şehrinin 53 mahallesinde her bir hanesinden 7 kuruş 37 para menzilci ücreti toplanmaktaydı.⁶⁹² 1820’de Kalaycıoğlu es-Seyyid Osman tayine edilince Manisa’nın 295 hanesinden her bir hanesi 8’er kuruş 19’ar para ücret isabet etmişti⁶⁹³. Ayrıca, 1813’te menzil bargirleri için de Manisa mahallelerinin payına düşen yedişer kuruşun mütesellim Hacı Hüseyin Ağa aracılığıyla toplanarak Odabaşı Mustafa Ağa’ya iletilmesi talep edilmekteydi.⁶⁹⁴

Menzil teşkilatında 1824’te yeni bir düzenlemeye gidildi. Buna göre ülkedeki menzilhânelerin iltizâma verilmesinden vazgeçilerek, bunların kira usulüyle idare edilmesine karar verildi. Menzilhâneyi, bölgenin ileri gelenleri arasından seçilecek olan bir “*kiracıbaşı*” idare edecekti. Merkez, bu düzenlemeyle halktan menzil masrafları için alınan fazla tahsilatı önlemek istemekteydi. Bu amaç doğrultusunda merkez, taşraya gönderilen memurların ücretlerini rayiciyle ödemeye başladı. Sonrasında ise sancaklardan “*ref-i menzil bedeli*” adı altında bir verginin toplanmasına karar verildi.⁶⁹⁵

Fakat bu düzenleme sonrasında da menzillerden istenilen verim alınamadığından, II. Mahmud haberleşme alanında geleneksel menzil örgütü dışında, yeni bir modern teşkilatın kurulması konusunda bazı girişimlerde bulundu.⁶⁹⁶ II. Mahmud’un 1832 yılında bu konuya yönelik hattı sonrasında, Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa, Üsküdar-İzmit arasındaki taşımacılığın menzil yerine arabalarla *posta usulünce* gerçekleştirmek için girişimde bulundu. Sultan, Ahmet Fevzi Paşa’nın bu fikrine sıcak bakarak uygulamaya geçmesi için müsaade etti. Bu konuda çalışmalarını

⁶⁸⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s. 35.

⁶⁸⁸ BOA, MŞS. nr. 246, s. 5.

⁶⁸⁹ BOA, MŞS. nr. 248, s. 189.

⁶⁹⁰ BOA, MŞS. nr. 248, s. 161.

⁶⁹¹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 250.

⁶⁹² BOA, MŞS. nr. 248, s. 161.

⁶⁹³ Uluçay, *a.g.e.*, s. 250.

⁶⁹⁴ BOA, MŞS. nr. 246, s. 5.

⁶⁹⁵ Satıcı, *a.g.t.*, 194.

⁶⁹⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 294

tamamlayan Ahmet Fevzi Paşa Üsküdar-İzmit arasındaki ilk arabalı posta yolunun açılışını gerçekleştirdi. Açılışa Sultan Mahmud da bizzat teşrif etti.⁶⁹⁷ 1834'te ise Serasker Hüsrev Mehmed Paşa İstanbul-Edirne arasındaki menzilhanelerin posta usulüne dönüştürülmesini önerdi. Bunun üzerine Avrupa'dan posta kanunları getirildi ve bu konuda çalışmalar yapılması için komisyonlar kuruldu. Fakat II. Mahmud devrindeki bütün bu girişimlere rağmen uygulamalar oldukça sınırlı kaldı.⁶⁹⁸

2.2.6. II. Mahmud Devrinde Yeni Taşra Kurumları ve Görevliler

2.2.6.1. İhtisap Nazırlığı

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kadı'ya beledi işlerde yardımcı olan “*ihtisap ağası*”, “*ihtisap emini*” veya “*muhtesip*” denen bir kimse bulunurdu. Muhtesip şehir ve kasabalarda dolaşarak narhlarla ilgilenir, esnafın kanunlara uyup uymadığını denetler, kullanılan kile, arşın, endaze, terazi gibi ölçüleri kontrol ederdi.⁶⁹⁹ Muhtesip atamalarında kişinin adaletli, kudretli ve ilimle ilgili Müslüman bir erkek olmasına dikkat edilirdi. Genel itibarıyla muhtesip atanacak kişi ilmiye sınıfına mensup kişilerden veya medrese bitirmiş kimseler arasından seçilirdi.⁷⁰⁰ Muhtesip seçilen kişi hizmeti karşılığında devlet adına “*ihtisabiyye*” adında vergi toplardı.⁷⁰¹

19. yüzyıla gelindiğinde modern-merkeziyetçiliği kurma yolunda birçok alanda olduğu gibi muhtesipler ve topladıkları vergiler hususunda da bazı düzenlemelere gidildi. Nitekim yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra İstanbul'da şehir yönetiminin kontrolünü sağlayacak yeni bir idare sistemin kurulması da gerekmektedir. Bunun üzerine ilk olarak 1826 tarihli bir nizamname ile İstanbul'da “*ihtisap ağalığı*” teşkilatı kuruldu ve muhtesibin görevleri buraya devredildi.⁷⁰²

İhtisap ağalığı kurulduktan sonra ihtisap vergisi hususunda da yeni bir düzenlemeye gidildi ve geleneksel ihtisap vergileri haricinde “*ihtisap rüsumu*” adıyla

⁶⁹⁷ Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 10-13; Nesimi Yazıcı, “Tanzimatta Haberleşme Ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM*, S. 3, 1992, s. 335-336; Ayşenur Okumuş Gürtürk, *Osmanlı Posta Ve Telgraf Teşkilatı (1838-1876)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021, s. 40-42.

⁶⁹⁸ Demir, *a.g.e.*, s. 12-13; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 294.

⁶⁹⁹ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 143-144, (143-145); Özdemir, *a.g.e.*, s. 159.

⁷⁰⁰ Kazıcı, *a.g.m.*, s. 144.

⁷⁰¹ Kazıcı, *a.g.m.*, s. 144.

⁷⁰² Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 668-669; Özdemir, *a.g.e.*, s. 159; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 32-33; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 144.

yeni bir tür vergi konuldu. Vergi tıpkı eski ihtisap vergisinde olduğu gibi esnafı ve alım-satımı yapılan zaruri ihtiyaç maddelerini hedef almaktaydı. Fakat buradaki fark eskisine nispeten verginin kapsamının daha fazla genişletilmesi ve oranın da artırılmış olmasıydı. Bu özelliği ile ihtisap vergisi imparatorlukta önemli bir gelir kalemi haline getirilmiş oldu. Yeni biçimiyle ihtisap vergisi, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun finansmanına tahsis olundu. İhtisap vergisinin tahsil işlemleri ve idaresiyle ilgilenilmesi için “İhtisap Nezareti/İhtisap Nazırlığı” teşkil edildi (1826).⁷⁰³ İhtisap Nazırlığı Tanzimat döneminde önce biçim ve işlev anlamında değişikliğe uğradı⁷⁰⁴, sonrasında da Şehremaneti’nin kuruluşu⁷⁰⁵ ile ortadan kalktı (1855).

İhtisap vergisi ile ilgili yeni uygulama imparatorluğunun her yerinde aynı anda yürürlüğe girmedi. Verginin tahsiline ilk olarak İstanbul’dan başlandı. Sonrasında bunu Edirne, İzmir, Bursa gibi şehirler izledi. 1827’de başta Kastamonu, Maraş, Ankara olmak üzere birçok şehir tedricen ihtisap resmi kapsamına alındı. Böylelikle vergi imparatorluk geneline yayılmaya başladı.⁷⁰⁶

İhtisap rûsumuna dair düzenlemeler hususunda Manisa’ya bakıldığında, Manisa ihtisabının uzun bir müddet mukâtaa haline getirilerek tevcih edildiği görülmektedir.⁷⁰⁷ 13-21 Eylül 1827 tarihli bir belgede İstanbul, İzmir ve Edirne gibi şehirlerdeki Asâkir-i Mansûre Ordusu’na gelir olarak tevdi edilen ihtisap vergisinin Manisa’dan da toplandığı ve mukâtaa olarak *ber vech-i emanet* Ömer Lütfi Bey’in uhdesinde olduğu görülmektedir.⁷⁰⁸

Her ne kadar Manisa’da ihtisap nazırlığının kuruluşuna dair bir kayda rastlanılmasa da 1826’dan sonra yeniden düzenlenen ihtisap resmi uygulamaları Manisa’da da görülmektedir. 1827 yılında şehirlerdeki tüm iş yerlerini kapsayan bir

⁷⁰³ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 668-669.

⁷⁰⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 669-670.

⁷⁰⁵ Bu konu hakkında bkz. İlber Ortaylı, “Belediye”, *TDVİA*, C. 5, 1992, s. 398-402; aynı yazar, *Tanzimat Devrinde...*, s. 121-144.

⁷⁰⁶ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 668-669.

⁷⁰⁷ 1652’de Saruhan livası has mukâataalarından olan Manisa ihtisap mukâataası bir yıl süreyle Zülfikar Ağa isimli şahsın iltizâmına verilmişti. Bu mukâtaa gelirleri; resm-i bac-ı bazar, resm-i şemhâne, resm-i ihzâriye, resm-i başhâne, resm-i kantariye ve ağalık kalemlerinden oluşuyordu. Bkz. Tanju Demir, Bülent Çelik, “Aydın Muhassıllığı İdaresinde Saruhan Sancağı (XVII.XVIII. Yüzyıllar)”, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa 2018, s. 382-383. “*mukâta’a-i ihtisâp ve ihzâriye-i nefis-i Manisa mukâta’ası*”nın 1780 tarihli muhasebesi için ayrıca bkz. BOA, C. ML. 173-7320. Yine 19. yüzyılda Manisa ihtisap mukâataasının muhasebesi hakkında bkz. BOA, C. ML. 360-14732.

⁷⁰⁸ BOA, C. ML. 535-21590 (H. Evâhir S 1243).

sayım yapılarak, şehirlerdeki tüm hanlar, dükkanlar ve mahzenlerin her birinden günlük ihtisab rüsumu alınması kararlaştırılmıştır. Buna göre, vergilendirme ihtisap nazırları ya da nazırların kethüdaları başta olmak üzere mütesellimler ve esnaf kethüdaları marifetiyle sayımlar gerçekleştirilmiştir. Ardından tahammüllerine göre esnaflar ile hanların içindeki oda ve mahzen sayısına göre vergilendirilmiştir.⁷⁰⁹

1828’de Manisa’daki uygulama bu düzenlemeye dair bir fikir vermektedir. Manisa’daki dikici ve oturakçı esnafının günlük altışar paralık vergileri fazla geldiğinden azaltılarak, fazlası ekmekçi, kasap ve han esnafına eklenmiştir. Ayrıca, hanlardan maktuan alınan yevmiye (rüsum) tahsili usulü terk edilerek hanların içindeki oda ve mahzen sayısına göre günlük ikişer paradan dörder paraya kadar alınması kararlaştırılmıştır. Öte yandan, ihtisaba dahil olan diğer bir vergiye göre, taşradan gelen deve yükünden dört, bargir yükünden üç ve merkep yükünden ise iki para resm-i ihtisab alınmaktadır. Ayrıca suç işleyenlerden alınan cerimeler ise kadıya tahsis kılınmıştır.⁷¹⁰ Manisa’nın ihtisab resmine dair düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan vergi mükellef düzeni şu şekildedir:⁷¹¹

Tablo 16: İhtisap Rüsumu Mükellefleri

İhtisab Rüsumu Mükellefleri	Yevmiye (Para)
Bakkal ve haffaf ve dikici ve bezzazistan derununda ve ittisalinde ve sipah pazarında kain esnaf dükkanlarının beherinden	8
İslam ve reaya duhancılar ve kahveci ve keresteci ve abacı dükkanlarının beherinden ve sisam yağhanelerinin beherinden	7
Debbağ esnafının beher dükkanından	6
Börekçi ve katmerci ve attar ve yemişçi esnafı dükkanlarının beherinden	5
Berber ve boyacı ve bezzaz esnafının beher dükkanından	4
Etmekçi ve uncu ve derzi ve fesci ve kazzaz ve muytab esnafı dükkanlarının beherinden	3
Nalband ve helvacı ve mahyacı ve leblebici ve kassab ve keçeci ve yorgancı ve semerci ve kuyumcu ve timurcu ve kürekçi esnafı dükkanlarının beherinden	2
Serraç ve limoncu ve çıkırıkcı ve kozacı ve eskici ve kundakçı ve çilingir ve tenekeci ve Lüleci ve çanakçı ve hallaç ve şerbetçi esnafı dükkanlarının beherinden	1
Dükkan yekun 1645	

Şerbethanelerin beherinden	15
Çifte hamamların beherinden	12
Kuşluk hamamların beherinden	6

⁷⁰⁹ BOA, MŞS nr. 267, s. 3-4. H. Evâ’il Z 1243/M. 14-23 Haziran 1828.

⁷¹⁰ BOA, MŞS nr. 267, s. 3-4. H. Evâ’il Z 1243/M. 14-23 Haziran 1828.

⁷¹¹ BOA, MAD. d. 19450, s. 7-8. H. 1243/M. 1827-1828.

A'la bahçelerin beher dönümünden	1
Evsat bahçelerin beher dönümünden	2 (akça)
Edna bahçelerin beher dönümünden	1(akça)
Kurşunlu handan	40
Hacı Pulad Ağa hanlarından	20
Küçük Mehmed Ağa hanlarından	22
Mahmud Ağa hanından	13
Sabık (...) başı hanından	(silik)
Muhzırbaşı hanından	16
Çukur hanından	3
Çapkın hanından	12
Çelebizade hanından	12
(...) Kolcubaşı Mahmud Ağa hanından	12
Osman Ağa hanından	14
Keresteci hanından	12
Sadıklar hanından	10
Çeşnigir camii-i kurbunda sagir handan	3
Paşa hanından	1
Müderrişzade hanından	1

Ayrıca, bu vergi düzenlemesine göre, Manisa'da üretilen iplik alacasının her topundan ve çulhalardan birer akçe ihtisap resmi, İzmir'e nakledilip satılanlara ise İzmir'de damga vurularak kuruş başına birer para damga resmi alınmaktadır. Diğer yerlere gidecek alacaya da yine damga vurulduğunda kuruş başına birer para alınması kararlaştırılmıştır.⁷¹²

Tanzimat'ın ilanından sonra ihtisap rüsumunun her yıl talep edenlere maktu olarak ihalesi beklenildiğinden Aydın ve Saruhan sancakları dahilindeki kazaların ihtisap ve mahî rüsumları 1261 senesine mahsup olmak üzere Maliye hazinesinden müzayede usulüyle ihaleye çıkmıştır. Buna göre eski bedeli olan 2.020 kese 188 kuruş bedel üzerine 979 kese 312 kuruş zamlı toplamda 3.000 kese bedel ve sarraf taahhüdü ile bir yıllığına Salih Afif Efendi'ye ihale edilmiştir.⁷¹³ Bir yıl sonra aynı mukâtaa eski Bursa mîzân-ı harîr memuru Nazif Ağa'ya ihale edildi.⁷¹⁴

2.2.6.2. Karantina Uygulaması

Sultan Mahmud devrinde sağlık alanında da birtakım düzenlemeler gerçekleştirildi. Bunlardan biri karantina uygulamasıdır. Osmanlı Devleti'nde ilk karantina uygulaması, 1831 yılındaki büyük kolera salgını zamanında

⁷¹² BOA, MAD. d. 19450, s. 8.

⁷¹³ BOA, İ. DH. 99-4980. H. 27 S 1261/M. 7 Mart 1845.

⁷¹⁴ BOA, İ. DH. 119-6029. H. 20 RA 1262/M. 18 Mart 1846.

gerçekleştirilmiştir. Rusya’da çıkan kolera hastalığı sebebiyle Fransa, İngiltere ve Avusturya sefaret tercümanları Rusya’dan Osmanlı limanlarına gelen gemilere karantina uygulanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine devlet, karantina konusunu sadâret kaymakamı başkanlığında toplanan bir mecliste müzakere etti. Müzakere sonucunda gemilerin belli bir süre karantina altında tutulması kararlaştırıldı. Öte yandan 1834’te Anadolu’da hızla yayılan veba salgını da birçok insanın ölümüne sebep oldu. Bu bulaşıcı hastalıklar sağlık konusunda yeni önlemler alınması gerekliliğini ve modern anlamda bir karantina uygulamasının zorunluluğunu gözler önüne sermekteydi.⁷¹⁵ Bu sebeple karantina konusunda gerekli çalışmaları yapmak üzere *Meclis-i Tahaffuz* veya *Karantina Meclisi* adıyla bir de meclis kuruldu (1838).⁷¹⁶

Karantina konusunda yapılan çalışmalar sonucu alınan önlemler başlangıçta İstanbul ile sınırlı kaldı. İlk olarak İstanbul’un çeşitli bölgelerinde karantina noktaları kuruldu. Toplu ölümler gerçekleştiği takdirde, millet ve hastalık ayırt edilmeksizin karantina meclisine haber verilmesi kuralı getirildi. Ölen kişilerin defnedilebilmesi için meclisten tezkire alınmasına karar verildi.⁷¹⁷ Hastalık görülen mahalle veya ev hemen karantinaya alınacaktı. Yine İstanbul’a giriş yapan gemi yolcuları ve eşyalar kontrol edip karantinadan geçirilecekti. Alınan bu kararlara uymayanların ise cezalandırılmasına karar verildi.⁷¹⁸

İstanbul’a yönelik alınan bu tedbirlerin ardından Anadolu’daki diğer kentlerde de karantina meclisleri kurulmaya başlandı. 1838 baharında Bursa, Aydın, İzmir, Antalya, Edirne, Isparta, Konya, Erzurum, Adana ve Sinop’ta daha sonra da tedricen birçok şehir ve kasabada karantina usulü uygulanmaya başlandı.⁷¹⁹ Karantina usulünün Manisa’da uygulanması ise Tanzimat sonrasına tesadüf eder. Bundan dolayı Manisa özelinde karantina uygulaması çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınmıştır.

2.2.6.3. Defter Nazırlığı, Nüfus Mukayyitleri Ve Jurnal Teşkilatı

Sultan Mahmud devri öncesinde nüfus ve vergi kaynağını tespit etmek amacıyla çeşitli tarihlerde arazi tahrirlerinin yapıldığı bilinmektedir. II. Mahmud döneminde ise doğrudan vergi miktarını tespiti yönelik olmadan ilk defa modern anlamda nüfus sayımı yapılmıştır.⁷²⁰ 1826’da Yeniçeri Ocağının ilgasından sonra yeni

⁷¹⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 305.

⁷¹⁶ Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *TDVİA*, C. 24, 2001, s. 463-464.

⁷¹⁷ Sarıyıldız, a.g.m. , s. 463.

⁷¹⁸ Çadırcı, a.g.e. , s. 308.

⁷¹⁹ Çadırcı, a.g.e., s. 308.

⁷²⁰ Özdemir, a.g.e., s. 163.

kurulacak ordu için imparatorluğun gerek insan gerekse vergi potansiyelinin tespiti zaruri bir ihtiyaçtı. Bu amaç doğrultusunda imparatorluk genelinde nüfus sayımı ve emlak tespiti yapılması kararlaştırıldı. Zaman kaybetmeden 1830 yılı Haziran'ında ise ülke genelinde sayımlara başlandı.⁷²¹ Sayım sonuçlarının değerlendirilmesi ve bundan böyle nüfus işleriyle ilgilenilmesi için İstanbul'da “*Ceride Nezareti*” kuruldu.⁷²²

Eyalet ve sancak merkezlerinde ise nüfus işleriyle ilgilenilmesi için Defter Nazırlığı oluşturuldu. Bu yerlerin ileri gelenlerinden “nüfus nazırı” veya “defter nazırı” adıyla bir memur tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bunun yanında bölgenin büyüklüğüne göre nüfus memurları, mukayyitler ve katipler de nüfus işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirildi.⁷²³ Defter nazırları ve mukayyitler vali, mütesellim, kadı ve bölgenin ileri gelenlerinin seçimi ile belirleniyordu. Seçilen kişi merkezin onayı alındıktan sonra görevine başlıyordu.⁷²⁴ Bu görevlilere aylık maaşları sancak giderlerine eklenerek haktan vergi olarak toplanmaktaydı.⁷²⁵

Defter nazırlarının başlıca görevleri bulundukları bölgede doğan, ölen, bölgeye gelip yerleşen veya göç eden kişileri günü gününe nüfus defterlerine kaydetmektir. Ayrıca defter nazırları, mukayyitlerin gönderecekleri kayıtları da inceleyip merkezdeki nüfus defterine kaydederdi. Bu temel görevlerinin yanında daha önce kadıların yetki alanında olan “*mürur tezkeresi*” verme görevi de 1831'de kadılardan alınarak defter nazırlarına verildi.⁷²⁶

1831-1836 yılları arasında Anadolu'nun birçok yerinde defter nazırlıklarının oluşturulduğu bilinmektedir. Saruhan özelinde 1832 senesi Mart'ında Saruhan'a 250 kuruş maaşla bir nüfus nazırı atandığı anlaşılmaktadır.⁷²⁷ Ekim 1834'te Manisa'da

⁷²¹ İstanbul'da 1829 yılında nüfus sayımı yapıldıysa da imparatorluk genelinde esas sayımlar 1830 yılı haziran ayında başlamıştır. İstanbul sayımı için bkz. Sedat Bingöl, “İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, s. 43-60.

⁷²² Cevdet Küçük, “*Ceride Nezâreti*”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 409; Özdemir, *a.g.e.*, s. 163; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 45. Literatürde genellikle *Ceride Nezareti* olarak tabir edilen bu kurum gerçekte bir oda olarak teşkil edilmişti. Kurumun başındaki görevli nazır unvanlı olduğundan kurum da *Ceride Nezareti* şeklinde ifade edilmeye başlandı. Bu kurumun zaman içerisinde *Ceride Muhasebesi* olarak da adlandırıldığı oldu. *Ceride Odası*'nın kuruluşu, memurları ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Mesut Özekmekçi, “*Ceride Odası*”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 3, Eylül 2020, s. 1012-2014.

⁷²³ Küçük, *a.g.m.*, s. 409; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 45.

⁷²⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 164-165; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁷²⁵ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 309.

⁷²⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 48.

⁷²⁷ Özekmekçi, *a.g.m.*, s. 1020.

defter nazırı olarak Karakulak Şerif Ağa görev yapmaktaydı.⁷²⁸ Saruhan Sancağı nüfus nazırının maaşı 1839’da ise 250 kuruştan 500 kuruşa çıkarılmıştır.⁷²⁹

Defter nazırların tuttuğu nüfus kayıtlarını içeren defterlere bakıldığında sayımların Müslim ve gayrimüslim olarak sınırlandırıldığı ve öncelikle Müslim nüfusun kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. Sancak merkezlerinden sonra da kaza ve köylere ulaşılarak orada sayımlara devam edilmiştir. Sayımlar yapılırken Müslim-gayrimüslim ayırt edilmeksizin kişilerin isimleri, unvanları, eşkal vb. durumları ayrıca yazılmıştır. Müslim erkek nüfustan 14-40 yaş aralığındaki askerliğe elverişli kişilere “*mim*” konulmuştur. Askerlik yapamayacak kişiler ise *ihhtiyar*, *sakat*, *sabi*, *amelmânde* şeklinde belirtilmiştir. Gayrimüslim nüfus ise ekonomik güçleri esas alınarak *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* şeklinde kayıt altına alınmıştır. Cizye veremeyecek durumda olanlar ise *ihhtiyar* ve *amelmânde* olarak yazılmıştır.⁷³⁰ 1830-1831 genel nüfus sayımlarından sonra altı aylık nüfus yoklamaları yapılmıştır. İlk nüfus sayımına dahil edilen yerlerde altı aylık yoklamalarla nüfusun artış ve azalışı kontrol edilmeye çalışılmıştır.⁷³¹ Bu yoklamalarda da genellikle ilk nüfus sayımındaki tasnif modeli kullanılmıştır.⁷³²

Bunun yanında ilk nüfus sayımlarını içeren defterlerden anlaşıldığı kadarıyla ilk tahrirler çeşitli hataları da barındırıyordu. Nitekim bazı kişilerin yaş ve eşkallerinin doğru usulde tutulmadığı, ölen ve doğanların defterlere kaydedilmediği vb. hususlarda kayıtlar mevcuttur.⁷³³ Bunun bir örneğini de Saruhan’da görmek mümkündür. 31 Aralık 1831 tarihli bir nüfus defterinin başında, Saruhan Sancağı kazalarından daha önce altı ayda bir İstanbul’a gönderilen defterlerde kişilerin yaş, eşkal ve lakaplarının doğru usulde yazılmadığı belirtiliyordu. Bundan dolayı Saruhan Sancağı Mütessellimi Hacı Eyüb Ağa’dan bölgedeki kişilerin yaş, lakap ve eşkallerinin doğru şekilde yazılarak tekrar kaydedilmesi istendi.⁷³⁴

1830-1831 yılında yapılan ve Anadolu ve Rumeli’yi kapsayan sayımın sonucunda ülke genelindeki erkek nüfus 3.641.101 olarak hesaplanmıştır. Bu nüfusun 1.317.441’i Rumeli’de iken 2.323.660’ı ise Anadolu’da bulunuyordu. Öte yandan

⁷²⁸ BOA, MŞS nr. 269, s. 32. H. 3 C 1250/ M. 7 Ekim 1834.

⁷²⁹ Özekmekçi, *a.g.t.*, s. 163; aynı yazar, *a.g.m.*, s. 1020-1021.

⁷³⁰ Nejdî Bilgi, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Tür Yurdu*, C. 19-20, S. 148-149, 1999-2000, s. 119-120.

⁷³¹ Özekmekçi, *a.g.t.*, s. 68; Bilgi, *a.g.m.*, s. 121.

⁷³² Bilgi, *a.g.m.*, s. 121.

⁷³³ Özekmekçi, *a.g.t.*, s. 68-69, 200, 947. dipnot.

⁷³⁴ BOA, NFS. d. 2848, s. 2 (H. 18 Ş 1249/M. 31 Aralık 1831); Özekmekçi, *a.g.t.*, s. 200, 947. dipnot.

yazım sırasında gerçekleşen hata veya eksiklikler de hesaba katıldığında bu erkek nüfusun eksik hesaplandığı ve gerçek nüfusun 4.000.000 civarında olduğu söylenebilir. Bu rakama bir o kadar da kadın nüfusun varlığı eklendiğinde ülkenin nüfusu 8.000.000 civarına ulaşmaktadır.⁷³⁵ 1831’de Saruhan Sancağı’nda ise 73.984 Müslüman, 13.400 gayrimüslim, 8.405 konargöçer olmak üzere toplam 95.789 kişi sayılmıştı.⁷³⁶

Sultan Mahmud devrinde yine bir ilk olarak İmparatorluk içerisinde, Defter nazırlığı ve mukayyitlik memuriyetleriyle irtibatlı olacak şekilde “*Jurnal Teşkilatı*” oluşturuldu. İlk kez İstanbul, Kocaili ve İzmit sancaklarında kurulan bu teşkilat, 1835 yılı itibarıyla imparatorluğun diğer eyalet ve sancaklarında da kurulmaya başlandı.⁷³⁷ Taşradaki vali, mutasarrıf, mütesellim gibi idareciler bulundukları yerlerde teşkilatın kurulması ile görevlendirildi. Bu konuda yayınlanan ferman ve talimname suretlerinden anlaşıldığı üzere yönetim merkezi olan şehirlerde birkaç jurnal kâtibi görevlendirilecekti. Jurnal katiplerinin maaşlarının vilayet tarafından mahallinde ödenmesi kararlaştırıldı. Bununla birlikte diğer küçük kazalarda jurnal kâtibi görevlendirmek mümkün olmaz ise mukayyitler maaşlarına zam karşılığında oradaki jurnal işlerine de bakacaklardı. Mahallinde belirlenen jurnal kâtibi olacak kişilerin isimleri merkeze iletilecek, padişah onayı alındıktan sonra ise kişiler göreve başlayacaklardı.⁷³⁸

Jurnal teşkilatının kuruluşundaki esas amaç, imparatorluk içindeki eyalet ve sancaklardaki halkın nüfusunu ve niteliklerini tespit etmek, bölgelere giriş-çıkışı ve göç hareketlerini denetlemektir. Bunun yanında bulundukları bölgelerde iç güvenliği sağlamak amacıyla gerekli istihbarat bilgilerini toplamak, oralarda ortaya çıkan her türlü dava veya olaydan haberdar olmak, doğan ve ölenler hakkında malumat toplamak, hatta bölgede yetiştirilen ürünler hakkında dahi bilgi toplamak jurnal katiplerinin görevleri arasındaydı. Kısaca özetlemek gerekirse, devlet, oluşturulan bu yeni teşkilat aracılığıyla imparatorluk içerisinde meydana gelen her türlü olay hakkında bilgi sahibi olmayı amaçlamaktaydı.⁷³⁹

⁷³⁵ Bilgi, a.g.m., s. 120.

⁷³⁶ Karpat, a.g.e., s. 234.

⁷³⁷ Özdemir, a.g.e., s. 166; Satıcı, a.g.t., s. 230.

⁷³⁸ Satıcı, a.g.t., s. 230.

⁷³⁹ Özdemir, a.g.e., s. 167; Satıcı, a.g.t., s. 230.

Bu amaç doğrultusunda eyalet ve sancak merkezlerinde bulunan muhtarlar, esnaf kethüdaları, hancıbaşılar ile kiracıbaşılardan, bulundukları şehirlere giren çıkanları, doğanları, vefat edenleri ve meydana gelen diğer önemli olayları günü gününe jurnal katiplerine bildirmeleri istenmekteydi. Bu malumatlardan meydana gelen “*jurnal zabıtları*”nın ise günü gününe vilayet tarafına teslim edilmesi gerekmekteydi. Bunun yanında sancak merkezi dışında bulunan yerlerde de katipler yine jurnallerini hazırlayarak sancak yöneticisine iletilecekti. Bütün bu jurnal zabıtları merkez şehirde toplanarak her ay ve en az 100 varak olmak şartıyla Ceride Nezareti’ne gönderilecekti.⁷⁴⁰

Manisa’ya 18 Nisan 1835’te jurnal teşkilatının kurulmasına yönelik talimname⁷⁴¹ gönderilmesi üzerine bölgede teşkilatın kurulmasına başlanmıştır. Manisa Kazası’nın tespit edilen ilk jurnal katibi Ali Serveri Efendi’dir. Ali Serveri Efendi’ye görevi mukabilinde 500 kuruş maaş tahsis edilmiştir (Ekim 1835).⁷⁴²

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLMECİD DÖNEMİ (1839-1861)

Abdülmecid, babası II. Mahmud’un 1 Temmuz 1839’da vefatı üzerine Osmanlı tahtına geçti. Tahta geçtiği sırada henüz on altı yaşında idi. Genç hükümdarın idaredeki tecrübesizliği, devletin içinde bulunduğu sıkıntıları halletmesini güçleştiriyordu. Bununla birlikte Sultan’ın bu tecrübesizliği, dönemin devlet adamları tarafından kendi nüfuzlarını artırmak için de kullanıldı. Nitekim Abdülmecid’in tahta geçtiği sırada

⁷⁴⁰ Satıcı, *a.g.t.*, s. 231.

⁷⁴¹ Manisa’ya gönderilen Jurnal talimnamesi için bkz. BOA, MŞS nr. 269, s. 44-46. H. 19 Z 1250/M. 18 Nisan 1835.

⁷⁴² BOA, ML.MSF. d. 19226, s. 4, H. 9 B 1251/M. 31 Ekim 1835.

Meclis-i Vâlâ başkanı olan Koca Hüsrev Paşa, Başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa'dan mührü alarak yeni hükümdara kendisini sadrazam ilan ettirdi.⁷⁴³ Böylelikle II. Mahmud devrinde kurulan Başvekillik, yerini tekrar sadrazamlık makamına bıraktı.⁷⁴⁴

Abdülmecid devrinin önemli olayları arasında, II. Mahmud döneminden beri devam eden *Mısır Sorunu*, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu üzerindeki nüfuz mücadelesi sebebiyle patlak veren *Lübnan Olayları (1845)*, 1848 ihtilalleri sonucunda ortaya çıkan *Mülteciler Sorunu* ile Fransa ve Rusya'nın etkisiyle bir krize dönüşen *Kutsal Yerler Sorunu* ve akabinde patlak veren *Kırım Savaşı (1853-1856)* gibi hadiseler vardır. Ayrıca 1858'de Karadağ ve Cidde'de çıkan karışıklıklar ve 1860'ta Dürzilerle Maruniler arasında patlak veren karışıklıklar yine Abdülmecid devri siyasî olayları arasındadır.⁷⁴⁵

Sultan Abdülmecid'in saltanatı bir taraftan bu gibi sorunlarla mücadele edildiği diğer taraftan da II. Mahmud devrinde modern-merkeziyetçiliği kurma yolunda yapılan düzenlemelerin daha köklü bir şekle büründüğü bir devir olarak öne çıkar. Nitekim Türk hukuk, idare ve reform alanına damga vuran *Gülhane Hatt-ı Hümayû'nu (Tanzimat Fermanı)*, O'nun saltanatı döneminde ilan edildi.⁷⁴⁶ Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 3 Kasım 1839 tarihi, Osmanlı Devleti'nde *Tanzimat Dönemi* denen yeni bir devrin başlangıcını ifade eder.

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, Mustafa Reşid Paşa öncülüğünde Abdülmecid'in hükümrânlığı sırasında ilan edilmiş olsa da aslında hattın ilk nüveleri II. Mahmud devrinde oluşturulmuştur. Nitekim 1838'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, "*Tanzimat-ı Hayriyye'nin müzâkeresine mübaşeret*" edecek olan en üst danışma meclisi⁷⁴⁷ olarak kurulmuştu. Öte yandan II. Mahmud'un ölümünden bir yıl önce benzer bir fermanın ilan edilmesinin düşünüldüğü fakat padişahın mutlak otoritesini kısıtlayacağından bundan vazgeçildiği de bilinmektedir.⁷⁴⁸ Bu ayrıca, II. Mahmud'un devriyle halefi Abdülmecid dönemi arasındaki devamlılığı da göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka deyişle Tanzimat Fermanı'nda vadedilen reformlar, Mahmud devri düzenlemelerinin devamı niteliğindedir. Sultan Mahmud ile Sultan Abdülmecid

⁷⁴³ Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.* s. 86; Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 259; Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁴⁴ Küçük, *a.g.m.*, s. 261.

⁷⁴⁵ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 167. Sultan Abdülmecid devri siyasî olayları için ayrıca bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 197-248; Jorga, *a.g.e.*, C. 5, s. 358-473; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2966-2875, 2989-311, 3015-3108; Shaw, Kural-Shaw, *a.g.e.* s. 171-192.

⁷⁴⁶ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁴⁷ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 132.

⁷⁴⁸ Çelik, Yeşil, *a.g.e.*, s. 168.

devirleri arasındaki fark ise iktidar merkezinin saraydan, Bâbıâlfî'ye ve bürokrasiye geçişidir.⁷⁴⁹ Nitekim II. Mahmud devrinde reformlar bizzat padişah önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Fakat bunun aksine Sultan Abdülmecid, döneminde gerçekleştirilen reformların gerçek lideri olmamıştır. Dolayısıyla Abdülmecid devrindeki modernleşme adına yapılan reformlar dönemin bürokratlarının marifetiyle gerçekleştirilmiştir.⁷⁵⁰

Abdülmecid devri reformları Tanzimat'ın ilanının akabinde başladı. Tanzimat Fermanı'nın maddelerine bakıldığında fermana, dört temel reform vaadi üzerinde durulduğu görülür. Bunlar;

- halkın can güvenliği, mal, ırz ve namusunun korunması,
- iltizâm usulünün yerine adil bir vergilendirme sistemine geçilmesinin gerekliliği,
- askerlik sisteminde yapılması gereken düzenlemeler,
- Müslim-gayrimüslim ayırt edilmeksizin herkesin kanun önünde eşitliği idi.⁷⁵¹

Bu maddelerinden de anlaşıldığı üzere fermana, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslim ve gayrimüslim herkesin eşit kabul edileceği bir dönemin başlangıcı vurgulanıyordu. Ayrıca ferman, rüşvet ve yolsuzluğunun ortadan kalkacağı ve kimsenin yargılanmadan cezalandırılmaması gibi hususların da altını çizmekteydi. Bu açıdan ferman ile hukukun üstünlüğü kurularak, hukuk devleti olma yolunda adım atılıyordu.⁷⁵²

Devlet, Tanzimat'ın ilanı ile başlayan dönemde birçok alanda yeni kurumlar ve uygulamalarla köklü bir değişim sürecine girdi.⁷⁵³ II. Mahmud'un kurduğu meclis ve nezaretlerin sayıları Abdülmecid devrinde arttı. Bu dönemde Meclis-i Ziraat, Meclis-i Ticaret, Meclis-i Es'ar, Maâdin Meclisi, Meclis-i Zaptiye, Meclis-i Bahriyye gibi birçok yeni meclis kuruldu.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁷⁵⁰ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akınhay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 63.

⁷⁵¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 2-3; İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 135-138; Zürcher, *a.g.e.*, s. 70. Tanzimat Fermanının tam metni için bkz. İnalcık, Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 13-16.

⁷⁵² Ahmet Uçar, "Tanzimat Reformları Sürecinde Uygulamaya Konulan Vergi Politikalarının Modern Yerel Yönetimlere Etkileri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, Haziran 2014, s. 127.

⁷⁵³ Nizam Önen, Cenk Reyhan, "Osmanlı Mülkî İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1859)", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 1, 2009, s.10; Uçar, *a.g.m.*, s.127.

⁷⁵⁴ Küçük, *a.g.m.*, s. 261.

Meclis-i Vâlâ'nın üzerindeki iş yükünü hafifletmek ve böylelikle reformları hızlandırmak amacıyla 1854'te Meclis-i Âlî-i Tanzîmat kuruldu. Meclis-i Vâlâ'nın kanun (yasa) yapma görevi bu yeni kurulan meclise devredildi.⁷⁵⁵ 1857'ye gelindiğinde Meclis-i Vâlâ'da ele alınacak hususlar *mâliye, mülkîye ve evkâf, hâriciye, askerîye* ve *deâvî* olmak üzere beş alt komisyona bölündü. Fakat bu durum uzun sürmedi ve 1861 tarihinde bu iki meclis *Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye* adıyla birleştirildi.⁷⁵⁶

Malî alanda yapılacak reformları planlamak için Maliye Nezareti'ne bağlı olarak *Meclis-i Muhasebe-i Maliye* kuruldu (1840). Vergi ve malî işlere dair hususları görüşmek, bu konularda gerekli düzenlemeleri yapmak ve tüccarlar arasındaki problemlere bakmak da bu meclisin görevlerindendi. 1855'te bütçe hesaplarını denetleme yetkisi de yeni kurulan bu meclise verildi. Devletin alacaklarıyla ilgilenmek üzere kurulan Zimmet Muhasebeciliği, Zimemat (Tahsilat) Komisyonu adını aldı (1851). 1858'e gelindiğinde *Meclis-i Muhasebe-i Maliye*, *Meclis-i Muhasebe* adını alırken Zimemat Komisyonu da *Meclis-i Maliye*'ye dönüştürüldü. Bu düzenlemeye göre Meclis-i Maliye daha çok malî hususlardaki anlaşmazlıklara bakmakla; Meclis-i Muhasebe'nin ise eyalet ve sancakların yıllık gelir-gider ve bakaya defterlerini kontrol etmek, çeşitli vergilerin yıllık muhasebelerini incelemek, yeni gelir kalemleri oluşturmak gibi muhtelif görevleri vardı. Bu düzenleme çok uzun sürmedi ve 1860'ta Meclis-i Maliye lağvedilerek görevleri Meclis-i Muhasebe'ye devredildi.⁷⁵⁷

Abdülmecid reformları arasında eğitim konusu da ayrıca ele alındı. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'nin hazırladığı bir kanunda ilk ve orta öğretimin ücretsiz bir şekilde verilmesi, ilk okulun ise zorunlu olması öngörüldü. Bunun yanında bir de Dârülfünun'un kurulmasına karar verildi. 1847'de ilk ve orta öğretim çalışmalarıyla ilgilenilmesi için Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti kuruldu. Rüştîyeler ve sıbyan mektepleri iyileştirildi. 1847'de öğretmen yetiştirmek üzere Dârülmuaallimîn⁷⁵⁸ okulu kuruldu. 1849'da rüştîyeler ile Dârülfünun arasında eğitim verecek Dârülmaârif (lise) adında yeni bir okul açıldı. Harp Akademisi, Ziraat Mektebi, Ebe Mektebi, Telgraf Mektebi, Orman Mektebi gibi çeşitli okullar da yine bu dönemde ihdas edildi. Öte yandan Dârülfünun'un kurulması için de girişimde bulunulsa da başarılı olunamadı.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 66; Küçük, a.g.m., s. 261.

⁷⁵⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 66; Seyitdanlioğlu, a.g.e., s. 51.

⁷⁵⁷ Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 276-281; Yakup Akkuş, "Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış", *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 68, S. 1, 2018, s. 120-121.

⁷⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Cemil Öztürk, "Dârülmuaallimîn", *TDVİA*, C. 8, 1993, s. 551-552.

⁷⁵⁹ Küçük, a.g.m., s. 261-262.

Bu dönemde taşra teşkilatı da Fransız mülkî idare düzeni çerçevesinde yeniden ele alındı. Taşra idarecilerinin yanlarında mahallî meclisler oluşturuldu. Bu meclislerde Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlere de temsil hakkı verildi. Ayrıca adlî hususlarda da önemli düzenlemeler yapıldı. Şer'î mahkemeler ile cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin yanında bir de şer'î konular dışındaki davalara bakacak *Nizamiye Mahkemeleri*⁷⁶⁰ kuruldu. Batılı devletlerden tercüme edilmek suretiyle 1840'ta Ceza Kanunu, 1850'de Ticaret Kanunu ve 1858'de Arazi Kanunu gibi çeşitli kanunlar meydana koyuldu.⁷⁶¹

Tanzimat devrinin en belirgin özelliklerinden biri de mülkî idarede yeni bir nizam yaratma isteğidir. Dönemin başlangıcının ikinci Mısır krizine denk düşmesi taşra idaresine yönelik reformlarda merkeziyetçi düzenlemeleri şekillendirmiştir. Nitekim Tanzimat'ın ilk yıllarında valilerin nüfuz ve yetkilerini azaltmak amacıyla önemli düzenlemeler yapılmıştır. Valilerin nüfuzlarını kırma yolunda devletin mütteliklerinden biri de taşradaki yerel güçler olmuştur. Devlet valilere karşı yerel egemenleri taşra idaresinde yapılan reformlara dahil etmiştir. Bu aynı zamanda devletin, yerel güçleri kontrol altına alma çabasından da kaynaklanmaktaydı. Merkezî hükümet, bunları, reformlara dahil ederek devlete karşı bir tehdit olmaktan çıkarmayı ve böylelikle kendi kontrollerinde devleti idare etmeyi amaçlamaktaydı.⁷⁶²

3.1. Abdülmecid Dönemi İdari Düzenlemeleri

3.1.1. Muhassıllık Teşkilatı (1840-1842)

Sultan Abdülmecid, henüz Gülhane Hatt-ı Hümayûnu yayınlanmadan önce iltizâm sistemindeki sorunlara değinerek, reayayı daha fazla zor durumda bırakmamak için, iltizâmlara zam yapılmayarak eski bedelleri üzerinden ihale edilmelerini dile getirmişti.⁷⁶³ İltizâm sistemi Tanzimat Fermanı'nda da “*hiçbir zaman faydalı bir semeresi görülmeyen, tahrip aleti*” olarak nitelendirildi. Memleketin malî işlerinin tek bir kişiye bırakılmasıyla ve eğer bu kişi kötü niyetli biriye yaptıklarının zulme

⁷⁶⁰ Ayrıca bkz. M. Macit Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 185-188.

⁷⁶¹ Küçük, a.g.m., s. 261.

⁷⁶² Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 115-117.

⁷⁶³ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Hukuku*, Alfa Yayınları, İstanbul 2021, s. 38.

dönüşebileceği vurgulandı. Devlet, bu fermanla ülkenin en önemli malî probleminin iltizâm sisteminden kaynaklandığını ve bu sisteme son verileceğini taahhüt etti.⁷⁶⁴

Bu vaat doğrultusunda -Tanzimatın uygulandığı tüm bölgelerde- 1840 martından itibaren iltizâm *sistemi* kaldırılmıştır. Bunun yerine getirilen *muhassıl-ı emvâller*, halkın gelir düzeyinin tespiti ve vergilerin toplanmasından sorumlu olmuşlardır.⁷⁶⁵ Tanzimatın vergi reformları ülkenin her yerinde aynı tarihte uygulamaya konamadı. Bu yenilikler ilk olarak hükümet kontrolünün kolay olduğu ve başkente yakın olan yerlerde uygulamaya geçti. Rumeli, Silistre, Vidin, Biga, Selanik⁷⁶⁶, Edirne, Aydın, Ankara, Bursa, İzmir, Konya ve Sivas Eyaletleri Tanzimatın vergi reformlarının uygulandığı ilk bölgelerdi. Bu eyaletlerde Tanzimat'ta öngörüldüğü şekilde muhassıllar mal, mülk ve nüfus sayımına başladı.⁷⁶⁷

Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan 24 Ocak 1840 tarihli bir nizamnamede⁷⁶⁸ muhassılların atama ile çalışma esasları belirlendi. Bu nizamnameyle hazineye ait gelirlerin kayıtlı olduğu defterler muhassıllara verildi. Kayıt altına alınmamış olanlar ise bir an önce belirlenip kayda geçirilerek hazineye bildirilecekti. Ayrıca nüfus ve mülk sayımlarının ne şekilde yapılacağı ve memurları masraflarının hazinece ne şekilde karşılanacağı gibi hususlarda nizamnamede belirtilmekteydi. Kişilerin ödemesi gereken vergiler saptanıncaya kadar devlet hazinesinin zarar görmemesi adına halktan peşin bir verginin alınması kararlaştırıldı. Esas vergi oranı meydana çıkarıldıktan sonra daha evvelden ödenmiş vergi peşinleri de bu meblağdan düşülecekti.⁷⁶⁹

Muhassıllar validen bağımsız bir şekilde malî işlerden sorumlu olacaklardı. Bu şekilde devlet doğrudan kendi denetiminde bir vergilendirme sistemi kurmuş

⁷⁶⁴ Şener, *a.g.e.*, s. 38; Çoşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 41.

⁷⁶⁵ Şener, *a.g.e.*, s. 38; Çakır, *a.g.e.*, s. 42; Akyıldız, "Osmanlılar", s. 506. Bu düzenleme neticesinde *Maliye Nezareti* muhassıllardan ve Tanzimat'ın malî alanda uygulandığı yerlerden; *Hazâin-i Âmire Defterdarlığı* ise Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgelerden sorumlu tutuldu. Ancak kısa bir süre sonra iki başlı yönetim karmaşaya neden olduğundan, Nisan 1840'ta defterdarlık lağvedilerek Maliye Nezareti yeniden tek sorumlu haline getirildi. Akyıldız, *a.g.m.*, s. 506.

⁷⁶⁶ Şener, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷⁶⁷ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, 149-150; Şener, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷⁶⁸ Nizamname metni için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 237-245.

⁷⁶⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 209; Özkaya, Akyıldız, *a.g.m.*, s. 19.

oluyordu. Ayrıca muhassılların yanına birer kâtib-i mâl, kâtib-i emlâk ve kâtib-i nüfus verildi.⁷⁷⁰

Muhassılların tek görevi vergileri belirlemek değildi. Muhassıllar gittikleri yerlerde Tanzimatı anlatacaklardı. Ayrıca bulundukları sancak merkezi ve kazalarda muhassıllık meclisleri⁷⁷¹ (büyük meclisler) kurulacaktı. Bu meclis muhassıl, iki katip, müftü, kadı, asker zabiti, bölgenin dört ileri gelen azasından oluşmaktaydı. Bölgede gayrimüslim ahali varsa bunların metropolit ve kocabaşlarından belirlenen iki kişi de meclis üyesi olacaktı. Meclis haftada iki üç gün toplanacak ve vergi tahriri ve memleketin çeşitli sorunlarına ilişkin konuları görüşecekti. Eyalet merkezi olan sancakta meclisin başkanı müşir olacaktı. Diğer liva merkezlerinde ise eğer sancakta ferik var ise o meclis başkanı olacaktı. Sancakta ferik yok ise muhassıl, kadı veya zaptiye memurundan biri kura ile başkan olacaktı.⁷⁷²

Muhassıl olmayan kazalarda ve bir araya gelen bazı köylerde de beş kişiden oluşmak üzere küçük meclisler kurabilecekti. Başlangıçta meclis üyelerinin “*icabına göre tertibi*” tavsiye olunmuştu. Fakat sonradan küçük meclisin üyelerinin muhassıl vekili, kadı, zabıta memuru ve yörenin ileri gelenlerinden seçilmesi kararlaştırıldı. Küçük meclisler liva merkezindeki muhassıllık meclislerine bağlıydı. Küçük meclislerde alınan kararlar muhassıl bulunan meclislerde tekrar incelenerek karara varılıyordu. Büyük meclisler, mülkî, malî ve adlî konuları görüşerek karar alma yetkisine sahiptiler. Özellikle Tanzimat esaslarına aykırı olan vergi suçları ve suistimalleri konusunda şer’î kanunlara göre suçluları yargılama hakkına sahipti.⁷⁷³

Muhassıllık teşkilatı devlet için, mali-merkeziyetçi sistemi kurma yolunda bir vasıta idi. İltizamın kaldırılmasıyla birlikte vergi tahsil işleriyle ilgilenen vali, mütesellim ve voyvodaların görevleri son buluyordu. Artık vergi tahsil işlerine merkezden atanan muhassıllar ve onların kuracağı meclisler bakacaktı. Böylelikle tüm

⁷⁷⁰ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 209; Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 173; Özkaya, Akyıldız, *a.g.m.*, s. 19.

⁷⁷¹ Muhassıllık meclisleri, meclis üyelerinin seçimi, çalışma usulleri vb. konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 33-44.

⁷⁷² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 35; İnalçık, *a.g.m.*, s. 174; Özkaya, Akyıldız, *a.g.m.*, s. 19; Kaynar, *a.g.e.*, s. 254; Önen, Reyhan, *a.g.m.*, s. 10-11.

⁷⁷³ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 35-36; İnalçık, *a.g.m.*, s. 174-175; Özkaya, Akyıldız, *a.g.m.*, s. 19.

gelirler doğrudan merkezî hazine adına toplanacaktı. Böylece, mahallî idarecilerin hazine gelirlerinde yolsuzluk yapmalarının önüne geçilmiş olacaktı.⁷⁷⁴

3.1.2. 1842 İdari Düzenlemesi

Muhassıllık uygulamasının başarısızlığı sonucu iltizâm sistemine geri dönüldü. Ayrıca 1842 düzenlemesi ile idarî bakımdan eyalet-sancak-kaza şeklinde bir yapılanmaya gidildi. Böylelikle daha önce adlî-idarî bir birim olan kaza, bu tarihten itibaren idarî birim haline getirildi. Bu düzenleme ile eyaletlere valiler, sancaklarda *kaymakamlar*, kazalarda ise *kaza müdürleri* tayin edildi. Kaymakamlar merkezden atanacak, kaza yönetiminde görev alacak müdürler ise “*eşraf-ı hanedandan*” seçilecekti.⁷⁷⁵

Bu yeni düzenleme Mart 1842 sonrası Tanzimatın uygulandığı eyaletlerde yürürlüğe girdi. Meclis-i Vâlâ kararı gereğince kaza müdürlerinin seçimi şu şekilde yapılacaktı: Kazanın ileri gelenleri kendi aralarında bir kaza müdürü seçeceklerdi. Bu seçime vali ve kaymakamlar kesinlikle müdahale etmeyecekti. Kaza müdürü seçilen kişi hükümetin onayı ile göreve başlayacaktı. Müdür seçimlerinde kişinin, iyi huylu, halkın ve devletin yararını gözetecek, becerikli kimseler olmalarına dikkat edilecekti.⁷⁷⁶

Kaza müdürlerine ilk olarak hizmetleri mukabilinde belirli bir maaş ödenmesi düşünüldüyse de bu fikirden vazgeçilerek müdürlere, kazanın büyüklüğüne göre ahalinin karşılması koşuluyla maaş bağlandı. Bununla birlikte müdürler, gerektiğinde kendilerine yardımcı olmak üzere 200-300 kuruş maaşla katipler istihdam

⁷⁷⁴ İnalçık, a.g.m., s. 175-77; Özkaya, Akyıldız, a.g.m., s. 19.

⁷⁷⁵ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 76; Önen, Reyhan, a.g.e., s.135; Çadırcı, *Ülke Yönetimi*, s. 231-233; Shaw, Kural-Shaw, a.g.e., s. 118. “...memâlik-i mahrûse-i şâhânede hayli zevât bulunub bunlar ber muktezâ-yı hubb-ı vatan elbette bulundukları ve doğdukları memleketlerinin sa’âdet hâlini cümleden ve husûsuyla hâricden gelecek me’mûrdan ziyâde arzu ve emel iderek sîmâ-i vücûh-ı mûmâ-ileyhim kendü kazâları ahâlîsinin erbâb-ı iktidâr ve hâl ve tahammülünü ve içlerinden bî-kudret ve şâyân-ı i’âne bulunanlarını lâıykıyla biliüp ve müşîrân ve defterdârân ve me’mûrîn taraflarına bildirüb bu cihetle hüsn-i idâre-i memleket ve ahâlî için bunların istihdâmı ma’mûriyet-i mülkiye veistirâhat-ı tebe’a-i saltanat-ı seniyyeyi icâb ider ba’zı fevâ’id ve muhasenâtı dahî mü’eddâ olacağından iktizâsına göre mûmâ ileyhimden müdür-i kazâ nasb olunmak üzere istihsâl-i hüsn-i çâresi mecâlis-i ‘âliyyede bi’d-defe ‘ât mutâla’a ve tefekkür olunarak ol bâbda ittîfâk-ârâ ile virilen karâr vechle her bir eyâletin umûr-ı mâliyesi husûsât-ı mülkiye ve zaptiyesiyle berâber ol eyâletin müşîri bulunan zâta emâneten havâle ve tefviz ve ma’iyyetlerine kemâ-kân birer defterdâr ta’yîn birle hâvî olduğu elviyeden kürsülerine ümerâ-yı askerîye ve sâ’ir bendegân-ı devlet-i ‘aliyyeden muhasılîne bedel ka’immakamlar ikâme ve her bir kazâyı dahi eşraf-ı hanedândan birer müdür intihâb ile mutâla’a-i meşrûha icâbınca ol kazâlar umurunun ânlar ma’arifetleriyle idâre olunması...” bkz. Takvim-i Vekayi, Def’a 238, Sene 3 M 1258. (M. 14 Şubat 1842).

⁷⁷⁶ Önen, Reyhan, a.g.e., s.135; Çadırcı, a.g.e., s.233.

edebileceklerdi. Ayrıca kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmalarının, hazine gelirlerini zimmetlerine geçirmelerinin önüne geçebilmek adına kendilerinden güvenilir birer kefil istenmekteydi.⁷⁷⁷

Kaza müdürünün en önemli görevi kazasına bağlı köylerin aşar vb. vergilerini zamanında toplanmasını sağlamaktı. Bununla birlikte kaza halkının güvenliğini sağlamak ve Tanzimat'ın uygulamalarını pekiştirmek de kaza müdürünün görevlerindendi. Ayrıca müdürler, oluşturdukları kaza meclisleri aracılığıyla vergi dağıtım cetvellerini inceleyecekler, bir önceki yıllara karşılaştırma yaparak fazla veya eksik vergi görürlerse konuya dair araştırma yapacaklardı. Müdürler her malî yıl başında sancağa giderek kaymakamın riyasetindeki kurulda yer alırlardı. Bu kurulda kazanın yıllık muhasebeleri görülerek defter edilirdi. Bu defterler, kaymakamlar aracılığıyla defterdara iletilir ve oradan da eyalet meclislerine sunulurdu. Eyalet meclisi muhasebe defterlerini en baştan incelerdi. Hesaplarda bir eksiklik veya yanlışlık görülmesi durumunda defter imzalanmayarak soruşturma başlatılırdı.⁷⁷⁸

Buradan anlaşıldığı üzere merkez, kaza müdürlerinin vergileri eksiksiz ve zamanında toplaması için ciddi önlemler almıştı. Fakat bu önlemler müdürlerin yolsuzluk yapmalarını, halka zulmetmelerini, zimmetlerine para geçirmelerini engellemedi. Birçok kaza müdürü bu suçlardan cezalandırıldılar. Örneğin; Ankara'ya bağlı Yabanabad Kazası müdürü, topladığı vergileri hazineye teslim etmeyerek zimmetine geçirmişti. Bunun üzerine kaza müdürü, kaza ileri gelenleri ve muhtarlar Ankara Eyalet meclisine çağırılarak yargılandılar. Bir başka örnek olarak Çankırı Sancağı'na bağlı Kalecik Kazası Müdürü Hacı Mustafa Ağa zimmetine para geçirmekten yargılanarak görevinden alınmıştı. Menteşe Müdürü Tavaslı Osman Ağa⁷⁷⁹ ise halkı kendi işlerinde ücretsiz çalıştırtıldığı ve buna karşı gelen birini de öldürttüğü yönünde şikâyet edilmişti. Turhal Kasabası Müdürü Hacı Ahmed Ağa'nın halkın güvenliğini sağlamakta başarı olamadığı ve halkı rencide ettiği için görevinden alınmıştı. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 234-236; aynı yazar, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 241-242.

⁷⁷⁸ Çadırcı, *Ülke Yönetimi*, s. 233-234; aynı yazar, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 242-243.

⁷⁷⁹ Ayrıca bkz. M. Yaşar Ertaş, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayarı: Tavaslızâde Osman Ağa", *History Studies*, 2012, s. 117-133.

⁷⁸⁰ Bu gibi örnekler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çadırcı, *Ülke Yönetimi*, s. 236-244; aynı yazar, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 243-248.

Devlet, 1842 düzenlemeleriyle eyalet yönetiminin her kademesinde merkeziyetçiliği arttırmayı ve vergileri düzenli olarak toplamayı amaçlamıştır. Bunun yansıra devletin, kazaları idarî bir üniteye dönüştürerek, kaza müdürlerini yörenin ileri gelenleri içinden yöre halkı eliyle seçme yolunu benimsemesi yerel güçlere tanıdığı önemli bir ayrıcalıktır. Bu imtiyaz merkezin taşradaki güç odakları ile kurmaya çalıştığı uzlaşma arayışının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.⁷⁸¹ Keza çalışmanın bir önceki bölümünde de II. Mahmud döneminde (1808-1836) taşra idaresinde oluşturulan bazı yeni kurumlara- muhtarlık örgütü, redif teşkilatı ve müşirliklerin ihdası gibi- taşra güçlerinin de dahil edildiğinden bahsetmiştik. Devlet, Tanzimat döneminde de yeni kurumları veya düzenlemeleri uygulamaya geçirirken taşra ayanlarını dışlayamadı. Aksine merkezden atanacak yönetici kadroların yetersizliği ve ayanların çok güçlü olması dolayısıyla merkezden gelenlere zorluklar çıkartabileceği gibi sebeplerden ötürü bunların güçlerinden faydalanmaya devam etti.

1842 düzenlemesiyle sancak yönetimi merkezden atanan kaymakamlara⁷⁸² bırakıldı. Kaymakamların, halkın vergisini vaktinde meclis aracılığıyla tahsil ettirip hazineye göndermek, sancağın güvenliğini temin etmek, halkın iyiliğini gözeterek zulme engel olmak, kanuna aykırı hallerde bulunan memurları valiye şikâyet etmek, sancaktaki meclisin ve kaza müdürlerinin tarafsız olarak çalıştıklarına emin olmak gibi çeşitli görevleri vardı.⁷⁸³

Bir bölgede kaymakamlık teşkil edilmesi Meclis-i Vâlâ kararı ile olurdu. Meclis, bir bölgenin kaymakamlık yapılmasını onayladıktan sonra karar sadâret aracılığıyla padişaha iletilirdi. Padişahın kararı onaylaması halinde kaymakamlığın giderlerinin belirlenmesi için konu Maliye Nezareti'ne yönlendirilirdi. Ayrıca gerekli mülkî düzenlemeleri uygulaması için vali/mutasarrıfa emir gönderirdi. Bununla birlikte valiler bir bölgenin kaymakamlık yapılması hususunda taleplerde bulunabilmekteydi. Böyle bir durumda konu yine Meclis-i Vâlâ'da görüşülür ve karara

⁷⁸¹ Önen, Reyhan, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁸² Kaymakam kelimesi vekil, naib gibi anlamlara gelmekte olup, Osmanlı askerî ve idarî teşkilatında çeşitli görevliler için kullanılmıştır. Öte yandan 1842 yılında yapılan idarî düzenleme ile sancağın mülkî idarecisi de kaymakam olarak adlandırıldı. 1864'ten itibaren ise sancak yönetimindeki görevli mutasarrıf olurken, kaymakamlar da kazanın mülkî amiri oldular. Bkz. Yücel Özkaya, "Kaymakam", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 84-85.

⁷⁸³ Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 201-203.

göre bürokratik süreç başlatılırdı.⁷⁸⁴ Kaymakamlar, Dahiliye Nezareti'ne bağlıydı ve atamaları yine buraca yapılmaktaydı.⁷⁸⁵

Sancaklarda haftanın belirli günlerinde toplanan mecliste *kaymakam, mal müdürü, hakim, tahrirat başkatibi, mal başkatibi* ile *Müslim* ve *gayrimüslim* halkın temsilcileri bulunuyordu. Bu meclis sancağın idarî, malî, asayiş, eğitim-öğretim, beledî işleriyle ilgilenir ve bu hususlarda kaymakama yardımcı olurdu. Sancak meclisinin faaliyet raporları her ay düzenli olarak eyalet meclisine sunulurdu. Eyalet meclisi ve vali bu raporları incelerdi. Maliyeyi ilgilendiren konular ise incelenmesi için doğrudan Maliye Nezareti'ne bildirilirdi.⁷⁸⁶

Kaymakamın, bağlı bulunduğu valiliğe karşı sorumluluğu vardı.⁷⁸⁷ Taşradaki memurların görev ve sorumluluklarının belirtildiği bir talimatnameye göre, eyalete bağlı sancakların yöneticisi olan kaymakamlar gerekli gördüğü hususlarda valiye müracaat edecekti. Kaymakam, mülkî meseleleri valiyi es geçip doğrudan İstanbul'a yazmamalıydı. Kaymakamlar arz ve izin gerektiren hususları İstanbul'a değil, eyalet valisine ileteceklerdi. Konu eyalet meclisinde görüşüldükten sonra vali tarafından İstanbul'a iletilecekti. Benzer durum kaza müdürleri için de geçerliydi. Bunlar da ilk olarak sancaktaki kaymakama müracaat edeceklerdi.⁷⁸⁸ Böylelikle vali-kaymakam-müdür şeklinde bir hiyerarşi kurulmuş oluyordu.

Buna rağmen kaymakamlar ve kaza müdürlerinin aradaki hiyerarşiye uymayarak mahallî işleri doğrudan Sadârete yazdıkları olurdu. Bu durumda Sadâret tarafından kendilerine, söz konusu işlerin valiye danışılması gerektiği bildirilirdi.⁷⁸⁹ Merkez, Sultan Abdülmecid'in hükümrânlığın son yıllarında dahi hiyerarşiye uyulması konusunda sık sık uyarılarda bulunulmaktaydı. Bu durum yöneticiler

⁷⁸⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 32.

⁷⁸⁵ Özkaya, *a.g.m.*, s. 84.

⁷⁸⁶ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 76-77; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 236-237.

⁷⁸⁷ Özkaya, *a.g.m.*, s. 84.

⁷⁸⁸ Mutasarrıflık olarak yönetilen sancaklar bir eyalete bağlı olmadığından mutasarrıflar doğrudan Dersaadet'e müracaat edebileceklerdi. Aynı şekilde doğrudan eyalete bağlı kazalar ise valinin emri altındaydı. Bağlı olduğu eyalete uzak, Dersaadet'e yakın olan yerler de idarî işleri kolaylaştırmak adına doğrudan Dersaadet ile iletişime geçebilmekteydiler. Bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 206-208.

⁷⁸⁹ Güneş, *a.g.e.*, s. 206-208

arasındaki hiyerarşi kuralın söz konusu dönemde tam olarak yerleştirilememiş olduğunu göstermektedir.⁷⁹⁰

Dönemin diğer yöneticileri gibi kaymakamlar da zaman zaman kanun ve yönetmeliklere uymayarak yetkilerini kötüye kullanmaktaydılar. Örneğin; Gümüşhane Kaymakamı Tevfik Bey rüşvet aldığı yönündeki şikayetler sonucu görevinden alınarak eyalet meclisinde yargılanmıştı. Tevfik Bey'in yerine ise Yalova Kazası eski müdürü Tahir Ağa atanmıştı. Sinop Kaymakamı Hüseyin Bey, kereste ve vergi sebebiyle ahali arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu görevinden alınmış, yerine ise bölgenin hanedan üyelerinden İbrahim Bey atanmıştı. Hamid Kaymakamı Mehmed Ağa, Niğde Kaymakamı Zeki Efendi, Bayburt Kaymakamı Behlül Bey, “*ikramiye, mübaşiriye, ceraim, hediye baha*” gibi çeşitli adlarla halktan para aldıkları için görevlerine son verilmişti. Viranşehir eski ayanlarından Mustafa Efendi'nin, Ankara Kaymakamlığı görevini ifa ederken hazine gelirlerinden zimmetine para geçirdiği anlaşılmıştı. Viranşehir'de ayanlık yaptığı dönemde de zimmetine para geçirdiği bilinen Mustafa Efendi'nin eski alışkanlıklarını yeni kurumlar aracılığıyla devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁷⁹¹

Görevlerini kötüye kullanan kaymakamlara ve kaza müdürlerine rağmen 1842 senesinde gerçekleştirilen bu düzenleme 1867 senesine kadar devam etti. Bu tarihe kadar Tanzimat öncesinde voyvodalar ile mütesellimler/ayanların yaptıkları hizmetleri kaymakamlar ve kaza müdürleri ifa ettiler.⁷⁹² 21 Haziran 1867'de yayınlanan talimatname ile vilayet vali, liva mutasarrıf, kaza ise kaymakamın yönetimine bırakıldı.⁷⁹³

3.2. Abdülmecid Döneminde Manisa Kazası'nın İdaresi

Bu başlık altında 1839'dan 1861'e kadarki süreçte Osmanlı taşra idaresindeki değişimler Manisa Kazası özelinde ele alınacaktır. Çalışmada, Manisa Kazası'nın idaresi 1839-1845, 1845-1847 ve 1847-1861 yılları olmak üzere üç bölüme ayrılarak incelenecektir. Bu dönemlendirme yapılırken idarî düzenlemeler dikkate alınmıştır.

⁷⁹⁰ Abdülhamit Kırmızı, “Mülkiye Binasını Bütün Bütün Yeniden Kurmak: Erken Tanzimat Devrinde Taşra Teşkilatı”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, Ed. Kemal Kahraman, İlon Baytar, İBB Kültür, İstanbul 2015, s. 295.

⁷⁹¹ Çadircı, *a.g.e.*, s. 237-239.

⁷⁹² Çadircı, *a.g.e.*, s. 248; aynı yazar, *Ülke Yönetimi*, s. 244;

⁷⁹³ Bu talimatnameye göre vilayet-liva-kaza-nahiye-köy olmak üzere mülkî bir düzenlemeye gidildi. Nahiye müdürlerin, köyler ise muhtarların idaresine verildi. Bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 294-295.

1839-1845 dönemi Tanzimat ile başlayıp Saruhan Sancağı'nın 1845'te eyalete dönüştürülmesine kadarki süreci kapsamaktadır. 1845-1847 yılları Saruhan'ın Karesi Sancağı ile birleştirilerek bir eyalete dönüştürüldüğü dönemdir. 1847-1861 yılları arası ise Saruhan'ın tekrar Aydın Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edildiği dönemdir. Manisa'nın Saruhan Sancağı'nın merkez kazası olması sebebiyle anlatımlar çoğunlukla sancak bazlı olacaktır. Ayrıca bu bölümde Manisa Kazası'nın idaresine geçmeden önce ilk olarak Sultan Abdülmecid devrinde Saruhan Sancağı'nın idarî taksimatı ve nüfusuna dair bilgi verilecektir.

3.2.1. Abdülmecid Döneminde Saruhan Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Nüfusu

Tanzimatın ilanı sırasında Saruhan, Aydın Eyaleti'ne bağlı bir sancak idi (1838).⁷⁹⁴ 1842 yılında Tanzimatla birlikte yapılan idarî düzenlemeler sonucunda Sancağın kaza sayısı on beşten on sekize yükseldi. Bu kazalar şunlardı: *Manisa, Gördük, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Ilıca, Marmara, Sart, Adala, Timurcu (Demirci), Borlu, Güzelhisar-ı Menemen, Menemen, Kayacık, Foçateyn, Gördüs, Mendehora, Akhisar, Dağ Marmarası*. 1835 yılında Saruhan Sancağı'nın bir nahiyesi olan Turgutlu, 1842'de kaza olarak kaydedilmiştir. 1831'de Aydın Sancağı'na bağlı olan Sart ve Dağ Marmarası kazaları ise, 1842'de Saruhan Sancağı kazaları içerisinde yer almıştır. 1842'de Manisa Kazası'na bağlı *Emlak, Belen, Yurtdağı, Palamud* olmak üzere dört nahiye ve Demirci Kazası'na bağlı *Şehir, Ortapare, Karataş* olmak üzere üç nahiye bulunmaktaydı.⁷⁹⁵

1842'de Saruhan Sancağı'nda 74.477 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun 14.456'sı gayrimüslimlerden, 60.021'i ise Müslümanlardan oluşuyordu. Aynı tarihte Manisa Kazası'nın erkek nüfusu toplamda 25.432 idi. Bu nüfustan 11.630'u Manisa şehrinde yaşıyordu. Şehir 1842'de *Çarşı, Sultaniye, Çapraslar-ı Kebir, Körhane, Çapraslar-ı Sagir, Seydi Hoca, Nasırlı, Karahisar, Kara Yunus, İlyas-ı Sagir, İbrahim Çelebi, İvaz Paşa, Dere, Camii-i Kebir, Çengizade, Sakiler, İmad, Gökteşli, Niflizade, Bölücek-i Cedit, Ayn-ı Ali, Danişmend Halil, Deveciyan, Nişancı Paşa, İsa Fakih, Hüsnü Ağa, Alaybeyi, Saz, Dilşikar, Yaviler, Recai, Hüccacilar, Serabad, Derviş Ağa, Ali Ağa nam-ı diğer Saray, Yarhasanlar, Bektaş-ı Kebir, Bektaş-ı Sagir, Lala Paşa, Akmesid, Narlıca, Tekke, Babakuyusu, Ebekuyusu, Haki Baba, Hacı Yahya, Attar*

⁷⁹⁴ Emecen, "Aydın", s. 236-237.

⁷⁹⁵ Bilgi, "1842 Yılında...", s. 90-91, Aynı yazar, "Tanzimat'ın Öncesi...", s. 252-253.

Hoca, İlyas-ı Kebir, Bölücek-i Atik, Hidayet Ağa, Rumiyan, Timurkapu nam-ı diğer Süfla, Kilisa-i Aya Tanaş, Ermeniyan-ı Bala olmak üzere 54 mahalleden oluşuyordu.⁷⁹⁶

Manisa şehrinin en fazla müslim erkek nüfus barındıran mahallesi *Alaybeyi* idi. Müslüman nüfusunun yoğunluğu açısından *Alaybeyi*'ni *Yarhasanlar Mahallesi* takip etmekteydi. Şehirde en fazla gayrimüslimin nüfusun yaşadığı mahalle ise *Timurkapu nam-ı diğer Süfla* idi.⁷⁹⁷

Manisa Kazası'na bağlı Palamud Nahiyesi'nde 1842'de 34 köy ve 1 çiftlik olmak üzere 35 yerleşim yeri bulunuyordu. Buralarda toplam 4.524 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan 525'i gayrimüslim, 3.999'u müslim idi. Yine aynı tarihte Emlak Nahiyesi'nde ise 18 köy bulunuyordu. Bu köylerde toplamda 1.916 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun 1.099'unu Rumlardan meydana geliyordu. Belen Nahiyesi ise 20 köy olmak üzere 31 yerleşim yerinden oluşmaktaydı. Bu yerleşim birimlerinde 1842'de 3.661 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan 1.708'i Rumlardan, 1.953'ü ise Müslim nüfustan oluşmaktaydı. Aynı tarihte Yurtdağı Nahiyesi'nde ise 71 yerleşim yeri vardı. Nahiye 3.701 erkek nüfus barındırmaktaydı. Nahiye de sadece Eğri Köyü'nde 82 gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Geri kalan 3.619 nüfus Müslümanlardan oluşuyordu.⁷⁹⁸

1845-1847 yılları arasında Saruhan Sancağı Karesi ile birleştirilerek Saruhan merkezli bir eyalete dönüştürüldü. 1847 Devlet Salnamesi'ne göre Saruhan Eyaleti, Karesi, Ayvalık ve Sığla livalarından oluşmaktaydı. Aynı tarihte Aydın Eyaleti ise Denizli ve Menteşe sancaklarından oluşmaktaydı.⁷⁹⁹ Saruhan'ın tekrar Aydın Eyaleti'ne, Karesi Sancağı'nın da Hüdavendigâr Eyaleti'ne ilhak edilmesi sonrasında Aydın Eyaleti; Saruhan, Denizli ve Menteşe sancaklarından meydana gelmekteydi (1848).⁸⁰⁰ 1848'de Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı olan Sığla Sancağı, 1849'da Aydın Eyaleti'ne dahil edilmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁶ Bilgi, "1842 Yılında...", s. 95-96.

⁷⁹⁷ Bilgi, a.g.m., s. 95-96.

⁷⁹⁸ Bilgi, a.g.m., 97-102.

⁷⁹⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1263/M.1847, s. 84-85.

⁸⁰⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1264/M.1848, s. 116. Hüdavendigâr ise Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık, Sığla sancaklarından oluşmaktaydı. Bkz. H. 1264/M.1848 Devlet Salnamesi, s. 115-116.

⁸⁰¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1265/M.1849, s. 78.

1852 senesi Mart'ından itibaren Kütahya Sancağı'na tabii Kula Kazası'nın Saruhan'a ilhak edilmesine karar verildi.⁸⁰² 1867 senesinde idarî düzenlemeler sırasında Aydın Eyaleti Aydın, Denizli, Saruhan, İzmir ve Menteşe olmak üzere beş sancaktan meydana gelmekteydi.⁸⁰³

1867'de Saruhan Sancağı'na bağlı *Manisa, Turgutlu, Adala, Gördes, Akhisar, Demirci, Eşme, Kula, Alaşehir* dahil olmak üzere dokuz kaza vardı. Sancağa, 1880'de Salihli ve Kırkağaç, 1881'de Bergama, Soma ve Gediz de katıldı. Daha önce Saruhan Sancağı'na dahil olan Foçalar ve Menemen kazaları ise 1869'da İzmir'e nakledildi.⁸⁰⁴

1847'den itibaren devlet salnameleri aracılığıyla Saruhan Sancağı'nın idarî taksimatı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Buna göre sancağın kazaları ve nahiyeleri şunlardır:

Tablo 17: Devlet Salnamelerine Göre Saruhan Sancağı'nın Kazaları ve Nahiyeleri (1850-1864)

Yıl	Saruhan Sancağı'nın Kazaları	Nahiyeleri	Toplam
1850 ⁸⁰⁵	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Ilıca-i Saruhan nam-ı diğer Urganlu, Marmara, Sart maa Salihli, Adala, Timurcu Borlu, Borlu-i Saruhan, Kayacık, Timurcu, Gördüs, MendeHora, Gördük, Akhisar-ı Saruhan, Güzelhisar-ı Menemen, Menemen, Foçateyn	- Belen, Emlak ve Yayaköy maa Soğanderesi yani Palamud (Manisa) -Güre (MendeHora) -Marmaracık -Elmalı	18 kaza 6 nahiye
1855 ⁸⁰⁶	Manisa, Nif, Turgutlu, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Akhisar, Gördük, Marmaracık, Güzelhisar-ı Menemen, Menemen, Foçateyn, Timurcu, Gördüs, MendeHora, Borlu, Dağ Marmarası, Sart, Kula, Adala, Kayacık.		19 kaza

⁸⁰² BOA, A.} MKT. NZD. 53-63, H. 5 B 1268/M. 25 Nisan 1852; BOA, İ. MVL 235-8235; BOA, A.} MKT. MVL. 52-65.

⁸⁰³ Emecen, "Aydın", s. 237.

⁸⁰⁴ Emecen, "Manisa", s. 582; Bilgi, *a.g.t.*, s. 139.

⁸⁰⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1266/M.1850, s.74.

⁸⁰⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1271/M.1855, s.84.

1856 ⁸⁰⁷	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Dağ Marmarası, Sart maa Salihli, Adala, Timurcu-i Borlu, Kayacık, Borlu-i Saruhan, Gördüs, Mendehora, Gördük, Akhisar-ı Saruhan, Güzelhisar-ı Menemen, Menemen, Foçateyn.	-Belen, Emlak, Yayaköy ve Soğanderesi nam-ı diğer Palamud (Manisa) -Güre (Mendehora) -Marmaracık nam-ı diğer Timurcu-i Saruhan	17 kaza 6 nahiye
1857 ⁸⁰⁸	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Dağ Marmarası, Sart maa Salihli, Adala, Kayacık, Timurcu-i Borlu, Borlu-i Saruhan, Gördüs, Mendehora, Gördük.	-Belen, Emlak, Yayaköy ve Soğanderesi nam-ı diğer Palamud (Manisa) -Güre (Mendehora) - Pazarköy maa Gürele	13 kaza 6 nahiye
1858 ⁸⁰⁹	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Dağ Marmarası, Sart maa Salihli, Adala, Kayacık, Timurcu-i Borlu, Borlu-i Saruhan, Gördüs, Mendehora, Gördük, Foçateyn, Menemen, Güzelhisar-ı Menemen, Akhisar-ı Saruhan.	-Belen, Emlak, Yayaköy ve Soğanderesi nam-ı diğer Palamud (Manisa) -Güre (Mendehora) -Marmaracık namı diğer Timurcu-i Saruhan	17 kaza 6 nahiye
1860 ⁸¹⁰	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Dağ Marmarası, Sart maa Salihli, Adala, Kayacık, Timurcu-i Borlu, Borlu-i Saruhan, Gördüs, Mendehora, Gördük, Foçateyn, Menemen, Güzelhisar-ı Menemen, Akhisar-ı Saruhan.	-Belen, Emlak, Yayaköy ve Soğanderesi nam-ı diğer Palamud (Manisa) -Güre (Mendehora) -Marmaracık namı diğer Timurcu-i Saruhan	17 kaza 6 nahiye
1861 ⁸¹¹	Manisa, Kasaba-i Turgutlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca-i Saruhan, Dağ Marmarası, Sart maa Salihli, Adala, Kayacık, Timurcu-i Borlu, Borlu-i Saruhan, Gördüs, Mendehora, Gördük, Akhisar-ı Saruhan, Foçateyn, Güzelhisar-ı Menemen, Menemen.	-Belen, Emlak, Yayaköy ve Soğanderesi nam-ı diğer Palamud (Manisa) -Güre(Mendehora) -Marmaracık namı diğer Timurcu-i Saruhan	17 kaza 6 nahiye

⁸⁰⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1272/M.1856, s.87-88.

⁸⁰⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1273/M.1857, s. 93-94.

⁸⁰⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1274/M.1858, s.101-102.

⁸¹⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1276/M.1860, s. 131-132.

⁸¹¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1277/M.1861, s. 136-137

3.2.2. 1839-1845 Arasında Manisa Kazası'nın İdaresi

3.2.2.1. Manisa'da Muhassıllık Sisteminin Uygulanışı ve Manisa Muhassıllık Meclisi

Muhassıllar nizamnamede belirtilen hususlar doğrultusunda 1840 yılının başlarından itibaren mal ve emlak sayımına başladılar. Muhassıllık teşkilatı ilk olarak bazı pilot bölgelerde uygulamaya koyuldu.⁸¹² Bu pilot bölgelerden biri Saruhan Sancağı'nın bağlı bulunduğu Aydın Eyaleti'dir. Aydın Eyaleti'ne bağlı Aydın, Saruhan, Menteşe, Denizli ve Sığla sancakları 5 muhassıllık bölgesi olarak teşkilatlandırıldı.⁸¹³

1840 senesi başlarında Saruhan Sancağı beş muhassıllık bölgesine⁸¹⁴ ayrılmıştı. Bu beş bölge şu şekildedir: *Saruhan Sancağı dahilinde:*

1. *Manisa ve tevbii kazaları muhassıllığı* (Kasaba-ı Turgudlu, Nif, Urganlu nam-ı diğer Ilıca)
2. *Menemen ve tevbii kazaları muhassıllığı* (Foçateyn ve Güzelhisar-ı Menemen)
3. *Akhisar ve tevbii kazaları muhassıllığı* (Marmara ve Gördük)
4. *Timurcu ve tevbii kazaları muhassıllığı* (Gördes ve Kayacık)
5. *Adala ve tevbii kazaları muhassıllığı* (Mendehora, Borlu).⁸¹⁵

1840 idarî düzenlemesi öncesinde Saruhan Sancağı Mutesellimi Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa idi. Bu düzenleme ile muhassıllık teşkilatı kurulunca Manisa Muhassıllığı'na, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payeli Karaosmanzade Hacı Eyüb

⁸¹² İlk muhassıllık merkezleri ve muhassılları için bkz. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. 147-154, Ek-2; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Muhassıllık Uygulaması Hakkında Bir Belge", *Belgeler*, C. XXX, S. 34, s. 69-112.

⁸¹³ BOA, ML.MSF.d. 19226, s. 4-5.

⁸¹⁴ Tanzimat düzenlemeleriyle birlikte Anadolu'da kurulmaya başlanılan muhassıllıklar belirli sayıda kazalara bölünerek büyük meclislerin kurulması sağlanıyordu. Örneğin; Küre-i Nühas ve Kastamonu muhassıllıkları birleştirilerek dört büyük meclise ve on üç küçük meclise ayrılmıştı. Bkz. BOA, C.ZB. 56-2788. Anadolu'da bazı muhassıllıkların kaza olarak bölünmelerine dair ayrıca bkz. BOA, ML.MSF.d. 2113.

⁸¹⁵ Takvim-i Vekayi, Def'a 194, sene Z 1255 (5 Şubat-4 Mart 1840); BOA, TS.MA.d. nr. 8651; Feyzioğlu, a.g.m., s. 76; Uluçay, 18 ve 19. *Yüzyıllarda...*, s. 15. 1840-1841 (H. 1256) senesine ait olarak tarihlendirilen Anadolu sancaklarındaki kazaların muhassıllık defterinde de aynı bölünmeyi görüyoruz. Bkz. BOA, NFS.d. nr. 3866, s. 3.

Ağa tayin edildi.⁸¹⁶ Böylece Hacı Eyüb Ağa görevine bir bakıma unvanı değişerek devam etti.

1840 yılı muhassıllık gelirlerinin kaydedildiği bir deftere göre, Manisa Muhassıllığı gelirleri toplam 1.679.984 kuruştur.⁸¹⁷ Buna göre Manisa Muhassıllığı, Manisa ma'a Nevâhi, Nif, Urganlı (Ilıca) ve Turgudlu kazalarından oluşmaktaydı. Her bir kazanın bahse konu yıldaki gelirleri şu şekildeydi:

Tablo 18: Manisa Muhassıllığı'nın Gelirleri (1840)

Kaza	Gelir (Guruş)
Manisa ma'a Nevâhi	980.805
Nif	332.792
Urganlı (Ilıca)	78.967
Turgudlu	287.420
Yekûn	1.679.984

1840 yılı Haziran ayına ait Manisa Kazası ve tevabii kazaları muhassıllığından yapılan maaş ödemeleri ile çeşitli harcamaları içeren bir deftere göre Manisa muhassıl meclisi on iki kişiden oluşuyordu. Manisa Meclisi'nin bu 12 üyesi harcamaları mühürleriyle tasdiklemiştir. Bu deftere göre Haziran ayı maaş ödemeleri 54.380 kuruş iken, diğer masraflar 11.692 kuruş tutmuştu. Bu durumda toplam giderler 66.072 kuruşa ulaşıyordu. Bu giderler içerisinde 3.959,5 kuruşu tenzil edildiğinden, asıl harcamalar 62.113,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Haziran 1840'ta Manisa Muhassıllığı'ndan ödenen maaşlar şu şekildedir: ⁸¹⁸

Tablo 19: Manisa Muhassıllığı'ndan Maaş Alan Memurlar

Zaptiye Memuru Mustafa Paşa 10.000	Manisa Muhassılı el-Hac Eyüb Ağa 7.500	Naib-i Belde Ahmed Nazif Efendi 7.500	Katib-i Emlak İsmail Efendi 2.500	Katib-i Emval Mehmed Nazif Efendi 1.500
Müftü-i Belde	Nazır-ı Defter ve Aza-i Meclis	Azadan Hacı Ali Bey	Azadan İmaretçi Hacı Mehmed Efendi	Sandık Emni Mustafa Efendi

⁸¹⁶ BOA, ML.MSF.d. 1504.

⁸¹⁷ BOA. KK.d 5886, s.22. Ayla Efe, çalışmasında bu defteri kullanmış ancak Manisa'yı Menteşe olarak okumuştur. Defteri kontrol ettiğimizde bu yerin Menteşe değil Manisa olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Efe, *a.g.t.* s. 85.

⁸¹⁸ “*Tanzimât-ı hayriye usûl-i mehâsin-şûmulu üzerine işbu bin iki yüz elli altı senesi mâh-ı Rebî'ü'l-âhiri gurrelerinden gâyetine değin Manisa Muhassıllığı emvâlinde virilen ma'aş ve mâhiyeler ile vukû' bulan mesârifâtın defteridir.*” BOA, ML. MSF. d. 1504.

el-Hac Esad Efendi 500	Mehmed Efendi 1.000	500	500	500
Rum Milleti Tarafından Sava Çorbacı ⁸¹⁹ 250	Ermeni Milleti Tarafından Bogos Çorbacı 250	Yahudi Milleti Tarafından Morino Bazergan 250	Jurnal Kâtibi Ali Efendi 500	Nüfus Mukayyidi Mehmed Efendi 250
Mahkemede Mürur Kâtibi İsmail Efendi 150	İcabına mebni Muhassıl Ağa hizmetinde müstahdem Kâtip İsa Efendi 500	Vürud iden akçaların ta‘dadı için Sarraf 250	Karantinaya Memur Emin Bey ve maiyetinde müstahdem Kâtip ve Tabibin Maaşları 2500 Müdür 1500 Kâtip 250 Tabip 750	Karantina Tarafından İzmir ve Kasaba Yollarında Memur Nigehbânlar 6 Nefer 530
Redif Alay Kâtibi Ahmed Efendi 440 (maaş 200, tayinat 240)	Süvari Başbuğu Hacı Ali Ağa 500	Mahpushane Müdürü Mehmed Ağa 200	Çarşı ve Mahallat Muhafazasına Memur Kol Ağası Ali Ağa 300	Mahkeme Tarafından Memur Diğer Kol Ağası Nuri Ağa 100
Zaptiye Mahiyetinde Olan Süvari Nefaratının Maaş ve Bedel-i Tayinatları 47 Nefer 6.580 (Maaş 4760, Tayinat 2820)	Zaptiye Mahiyetinde Olan Piyade Nefaratının Maaş ve Bedel-i Tayinatları 34 Nefer 2.210 (Maaş 1460, Tayinat 850)	İzmir Yolunda 4 adet Derbendatın Muhafazasına Memur Neferatın Maaşı 46 Nefer 2.160	Zaptiyeye Memur Paşa Hazretlerinin Maiyetine Memur Kavasân 12 Nefer 4.000	Muhassıl Ağa Maiyetinde Olan Süvari Nefaratının Maaş ve Bedel-i Tayinatları 3 Nefer 420 (Maaşları 240, Tayinat 180)
Muhassıl Ağa maiyetinde olan Piyade Nefaratının Maaş ve Bedel-i Tayinat 3 Nefer 195 (Maaş 120, Tayinat 75)	Hancılar Kethüdası Maiyetinde Jurnal Kâtibi Osman Efendi 100	Rençberan Müdürleri Hacı Mustafa ve Hacı İbrahim 300	Sârıka ve Fahişelerin Muhafazasına Memur Veli 50	Eğriboz Muhacirlerinden Şeyh Hasan Efendi 150
Şeyh Hilmi Efendi 150	Şeyh Mecnun Baba 150	Paşa Konağı Su Yölcüsü Mâhiyesi 15		
YEKÜN 54.380				

Tablo 20: Manisa Muhassıllığı’ndan Yapılan Harcamalar (Haziran 1840)

Masraflar	Guruş
Mesâlih-i vâkı‘a için süvârî ve piyâde neferâtına verilen bâ-tezkire	(Yevmiye) 643

⁸¹⁹ Çorbacı unvanı merkez kuvvetlerinden Acemi ve Yeniçeri ocaklarının bölük ve orta kumandanlarına verilirdi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra çorbacı tabiri yerini “orta ağasına” bıraktı. Öte yandan ticaretle uğraşan zengin gayrimüslimlerle köy muhtarlarına da çorbacı unvanı verildiği oluyordu. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Çorbacı”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 369-370.

Bir mâh zarfında mübâya'a olunan kâğıd ve kalem ve mürekkebe mesârifi	310,5
Karantina me'mûru ve tabîbinin sâkin oldukları hâne îcârı	(şehir) 165
Jurnal kâtibinin sâkin olduğu dükkân îcârı	(şehir) 20
Muktezî olan misâfirhânenin îcâb eden mahallerinin ta'mîrâtı ve kirâhânde müceddeden binâ olunan ahura bâ-defter-i mümzî vukû' bulan mesârifât	4.715
Evkâf-ı Selâtin-i 'Îzâm hazerâtının cevâmî'-i şerîf ve imâret-i 'âmireleri mesârifi ve ta'sîr vaz' olunan mağazaların ta'mîrâtı bâ-defter-i mümzî mesârifi	3.959,5
Müfredât vechle bâ-mazbata inhâ olunmak üzere tenzil olunan BÂKÎ	-3.959,5 0
İzmir Muhassılı tarafından gelen sâ'îler ile Akhisar Muhassılı tarafından vürûd iden sürücülere verilen	100
Mahbûshâne için alınan revgan-ı zeyt bir mâh zarfında vukû' bulan mesârif	40
Ta'sîr me'mûrlarına verilmek üzere İzmir'den alınan salarların bahâsı	1.531,5
İzmir'e gönderilen hazînenin kirâsı olarak katırcıya verilen	207,5
YEKÛN	11.692
ber vech-i bâlâ başkaca inhâ olunmak üzere tenzîl olunan BÂKÎ	3.959,5 7.733,5
CEM'AN YEKÛN	66.072
ber vech-i bâlâ başkaca inhâ olunmak üzere tenzîl olunan BÂKÎ	3.959,5 62.113,5

Manisa Muhassıllığı'nın giderlerine bakıldığında çeşitli kalemlere yönelik harcamalar yapıldığı görülmektedir. Maaş defterinden anlaşıldığı yapılan harcamalar arasında memur maaşları en önemli gider kalemiydi. Öte yandan muhassıllık meclisinin kullandığı sarf malzemeleri (kâğıt, kalem ve mürekkebe) de masraflar kısmında yer almaktaydı. Taşrada hizmet eden Jurnal kâtibi ile karantina memurunun barınma giderlerinin de yine buradan karşılandığı görülmektedir. Kazadaki yapılan tamir ve tadili hususunda yapılan harcamalar da yine büyük bir yekûn tutmaktaydı. Bu giderlerin, şehirdeki Selâtin vakıflarına bağlı cami ve imarethanelerin tamiri ile şehirdeki bir başka yapı olan misafirhanenin bakımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İltizam sorununa kesin çözüm olabileceği düşünülen muhassıllık uygulamasından beklenen başarı sağlanamadı. Bu başarısızlığın nedenlerinden biri muhassıllık uygulamasıyla çıkarları zedelenen kitlelerin hoşnutsuzluğudur. Vergilerin iltizâm yerine emaneten muhassıllar tarafından toplanması sarraflar, mültezimler ve onlara bağlı pek çok kişinin gelirlerinin düşmesine neden oldu. Bu yeni düzenlemede vergilerin kişilerin gelirine göre alınması ile bazı imtiyazlar/muafiyetler kaldırılmıştı.

Dolayısıyla eski düzende az vergi veren veya imtiyaza sahip kişiler (din adamları, ayanlar, ağalar vb.) bu yeni uygulamaya şiddetle karşı çıkmışlardır.⁸²⁰

Bunun yanı sıra muhassılların birbirinden bağımsız çalışmaları, vergilerin toplu halde merkeze gönderilmesini geciktiriyordu. Ayrıca muhassıllarla birlikte eyalet yönetiminde biri askerî işlerden sorumlu müşirler ile malî işlerden sorumlu muhassıllar olduğundan ikilik meydana gelmişti. Muhasıllık uygulamasına dahil edilen muhassıllar ve katiplerin birçoğunun zaten eskiden vergi tahsilinden sorumlu kişiler olmaları da ayrı problemlere yol açtı.⁸²¹ Bu kimseler yeni düzeni benimsemek yerine eski düzenin alışkanlıklarına devam etmişler ve vergi toplama konusunda sık sık yolsuzluklara karışmışlardır.⁸²²

Vergi toplama konusunda yolsuzluk yapan muhassıllar görevinden alınmaktaydı. Örneğin; Alaşehir Muhassılı Kapıcıbaşlarından Rikâbzade Mehmed İzzet Bey, naip, zaptiye memuru ve diğer meclis üyeleri aralarında anlaşarak halktan fazla para toplamışlardı. Bu paraların bir kısmını zimmetine geçiren muhassıl Mehmed İzzet, Meclis-i Vâlâ'da yargılanmıştı. Yine Zile'ye bağlı Mecitözü Kazası Muhassıl Vekili Hacı Ömer Ağa, meclis üyeleriyle gezdikleri yerlerden ücretsiz yiyecek almışlar, “*kız başlığı, izinname harcı*” gibi alınması yasak vergiler toplamışlardı. Bu usulsüzlüklerinden dolayı Meclis-i Vâlâ'da yargılanmışlardır.⁸²³ Ayrıca Çal Muhassılı Süleyman Bey'in zimmetine yüklü miktarda para geçirdiği bilinmektedir. Uşak Muhassılı Ragıb Ağa'nın ise Tanzimat'a aykırı davranışlarından dolayı tutuklanmıştı.⁸²⁴ Bu gibi usulsüzlükler ülkenin dört bir yanında sık sık cereyan etmekteydi.

Özetle devletin malî merkeziyetçiliğe geçişinde önemli bir adım olabilecek muhasıllık uygulamasının hüsrana sonuçlanmasından da anlaşılacağı üzere, devlet taşradan merkeze akmasını istediği gelirleri merkeziyetçi bir aklın ürünü olarak taşradaki ayanları devlet memuru yaparak başarmak istediye de bunlar uzun

⁸²⁰ Mesela Hristiyan vakıfların vergiye tabii tutulması ruhban sınıfını ıslahat aleyhtarı bir tavır almasına neden olmuştu. Şener, *a.g.e.*, s. 44

⁸²¹ Bunun nedeni söz konusu dönemde Tanzimat reformlarını yürütecek yeterli sayıda nitelikli elamanların/memurların olmamasıydı. Var olan memurlar mültezimlerin yerine ve maaş karşılığı vergileri toplamaya gönüllü değillerdi. Mültezimler ise maaşlı memurlar olmak için bulundukları mevkilerinden vazgeçmek istemiyorlardı. Bkz. Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Versus Kitap, İstanbul 2011, s. 354.

⁸²² Önen, Reyhan, *a.g.e.*, s. 132; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 210-211.

⁸²³ Bkz. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 211.

⁸²⁴ Efe, *a.g.t.*, s. 24.

zamandan beri alışık oldukları adem-i merkeziyetçi düzenin yılmaz savunucusu olarak kendi düzenlerini bozmak istemediler. Mültezimler, devletin maaşlı memuruna dönüşmeyi tercih etmektense iltizâmlar yoluyla kendi artık değerlerini belirledikleri bir düzeni ve üzerlerinde tahakküm kurabildikleri reayanın, “önde geleni” olmayı seçtiler. Bu da demek oluyor ki, devletin dönüştürücü ve modernleşmeci zihniyetinin karşılığı ayanlarda bulunmadığından bu süreç başarısızlık ile sonuçlandı. 1840-1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde önemli bir düşüş meydana geldi. Bu başarısızlığın üzerine 1842’de ayanların lehine iltizâm sistemine yeniden dönüş sağlandı. Bu tarihten itibaren muhassıllıklar birleştirilerek malî işlerin idaresinde eyaletlere defterdarlar sancaklara ise mal müdürleri gönderilmeye başlandı. Muhassıllık meclisleri ise memleket meclisleri ismini alarak faaliyetlerine 1849 senesine kadar devam etti. Bu tarihte de eyalet meclisleri ismini aldılar.⁸²⁵

3.2.2.2.1842 Düzenlemeleri Sorasında Manisa Kazası’nın İdaresi

1842’deki idarî düzenleme öncesinde Hacı Eyüb Ağa, Aydın Sancağı Muhassılı bulunmaktaydı. Bunun yanında 1839 yılından beri Saruhan Sancağı Muhassıllığı da Eyüb Ağa’nın idaresi altındaydı.⁸²⁶ Eyüb Ağa, Aydın’da görev yaptığından Saruhan’da muhassıl vekili unvanıyla oğlu Mehmed Sadık Bey vardı.⁸²⁷ Hacı Eyüb Ağa, idarî düzenleme Takvim-i Vekayi’de⁸²⁸ yayınlanınca artık kaymakam sıfatına kavuştu.⁸²⁹ Nitekim Mart 1842 tarihli maaş defterinde Hacı Eyüb Ağa, Aydın Kaymakamı görünmektedir. Eyüb Ağa, Aydın Kaymakamı olunca, Sadık Bey de Saruhan Sancağı Kaymakamı oldu. Hacı Eyüb Ağa’nın maaşı 11.250 kuruş olarak hesaplanırken, Sadık Bey’in maaşı 4.500 kuruş idi.⁸³⁰

Aydın ve Saruhan sancaklarındaki unvan değişiklikleri ile yapılan tayinler uzun sürmedi. Düzenlemenin Aydın Eyaleti’nde uygulanması 27 Mart’tan sonra gerçekleşti. O esnada Aydın Müşiri olan Salih Paşa’nın eyalete bağlı sancaklara yapılacak kaymakam tayinleri hakkındaki teklifleri bulunmaktadır. Salih Paşa’nın takririnde Aydın muhassılı olan Hacı Eyüb Ağa Aydın’a; Manisa Muhassıl Vekili Hacı

⁸²⁵ Şener, *a.g.e.*, s. 45; Özkaya, Akyıldız, *a.g.m.*, s.19. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özgür Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)”, *Journal of History Studies*, C. 6, S. 6, 2014, s. 253-280; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 212-224.

⁸²⁶ Nagata, *a.g.e.*, s. 55.

⁸²⁷ BOA, ML.MSF.d 19164, s. 15, H. 9 ZA 1257/M. 23 Aralık 1841.

⁸²⁸ Takvim-i Vekayi, Def’a 238, Sene 3 M 1258. (M. 14 Şubat 1842).

⁸²⁹ BOA, ML.MSF.d 19164, s. 48.

⁸³⁰ BOA, ML.MSF.d 19164, s. 48.

Eyüb Ağa'nın oğlu Sadık Bey Saruhan'a, Denizli Muhassılı Mesrur Ağa'nın Denizli'ye ve o sırada Menteşe muhassılı olan Tahir Bey'in yerine de yöre hanedanından Tavaslı Osman Ağa veya oğlu Mehmed Ağa'nın Menteşe'ye kaymakam olarak tayin edilmesi teklif ediliyordu.⁸³¹ 27 Mart tarihli bir vesikada, Salih Paşa'nın görüşleri Sultana arz edilirken Salih Paşa'nın Aydın'da ikameti nedeniyle Aydın'a yeni bir kaymakam tayininin gerekli olmadığı ve Aydın muhassılı olan Hacı Eyüb Ağa'nın da Saruhan'a kaymakam olmasının doğru olacağı ayrıca belirtilmekteydi.⁸³²

Neticede Hacı Eyüb Ağa, Mart 1842 itibarıyla Aydın'dan Saruhan'a nakledildi. Nitekim 1842 yılı Saruhan Sancağı'ndaki memurlara yapılan maaş ödemelerinde Eyüb Ağa'nın ismi görülmektedir.⁸³³ Eyüb Ağa, Saruhan Kaymakamlığı görevini bir buçuk sene kadar sürdürdü. Eyüb Ağa'nın kaymakamlığı, bir maaş defterine göre⁸³⁴, 1843 Mayıs ayına kadar sürdü. Eyüb Ağa'ya son maaş ödemesi Nisan ayında yapılmıştı. 1843 yılı Haziran ayına ait bir başka maaş defterinde ise Saruhan Sancağı kaymakamı olarak Sadık Bey'in adı geçmektedir.⁸³⁵ Dolayısıyla Hacı Eyüb Ağa, Mayıs ayında⁸³⁶ görevini oğlu Sadık Bey'e devretmiş olmalıdır.

Mehmed Sadık Bey bu tarihten 1845 yılına kadar Saruhan Sancağı Kaymakamlığı görevini ifa etti.⁸³⁷ Saruhan Sancağı'nın merkez kazası konumunda olan Manisa'da ise ayrıca bir kaza müdürü bulunmamaktaydı. 13 Mart 1844'ten 12 Mart 1845'e değin Saruhan Sancağı Kaymakamı Sadık Bey'in aylık maaşı 11.250 kuruş, 12 aylık toplam maaşı ise 135.000 kuruştur.⁸³⁸

Hacı Eyüb Ağa, 1845 yılı ocak ayının 15'i Salı gecesinde vefat etti.⁸³⁹ Hacı Eyüb Ağa'nın vefatı sonrası, rütbesi ve nişanları oğlu Sadık Bey'e verildi. Böylece

⁸³¹ BOA, TSMA.e 713-48.

⁸³² BOA, C. DH. 203-10127, H. 18 S 1258/M. 31 Mart 1842.

⁸³³ BOA. ML.MSF.d. 3762 (1258 Mart); BOA. ML.MSF.d. 3991 (1258 Mayıs); BOA. ML.MSF.d. 4066 (1258 Haziran); BOA. ML.MSF.d. 4114 (1258 Temmuz); BOA. ML.MSF. d. 4170 (1258 Ağustos); BOA. ML.MSF.d. 4377 (1258 Kânûn-ı Evvel); BOA. ML.MSF.d. 4568 (1258 Şubat).

⁸³⁴ BOA. ML.MSF.d 4743.

⁸³⁵ BOA. ML. MSF.d 4879.

⁸³⁶ 275 numaralı Manisa Şer'iyye sicilinde Hacı Eyüb Ağa'nın Saruhan Kaymakamlığı'nda görüldüğü son kayıt 19 R 1259 (19 Mayıs 1843) tarihli dir. Bkz. BOA, MŞS. nr. 275, s. 107. Ayrıca bkz. Nagata, *a.g.e.*, s.55; Kale, *a.g.t.*, s. 224-225.

⁸³⁷ Ortaç, *a.g.t.*, s. 52; Ferhat Berber, "Sıradışı Bir Kaymakamın Terekesi Ve Manisa Üzerine", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediylüldüz'a Armağan*, Ed. Yunus KOÇ, Serhat KÜÇÜK, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 295.

⁸³⁸ BOA, ML.MSF.d. 5515.

⁸³⁹ BOA, İ. DH. 97-4861, H. 17 M 1261/M. 26 Ocak 1845.

Sadık Bey, Saruhan Sancağı kaymakamıyken İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payesini de elde etti.⁸⁴⁰

Tablo 21: 1839-1845 Arası Manisa Kazası İdaresinde Görev Alan Yöneticiler

Kişi	Görevi	Atanma Tarihi
Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa	Mütesellim	1839
Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa	Muhassıl	1840
Karaosmanzade Mehmed Sadık	Muhassıl Vekili	1841
Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa	Kaymakam	1842
Karaosmanzade Mehmed Sadık	Kaymakam	1843

1839-1845 yılları arasında Manisa'ya tayin edilen idarecilerin kimlikleri, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme adı altında gerçekleştirdiği düzenlemelerin taşrada ne şekilde etkili olduğu sonucunu göstermektedir. II. Mahmud döneminde taşrada ayanın gücünün kırılması hususunda uyguladığı siyaset 1816'dan sonra etkisini gösterdiyse de Tanzimat'la birlikte bu etkinin ortadan kalktığı görülmektedir. Tanzimat sonrasında taşradaki ayanların merkezden onaylı birer idareciye dönüştüğü, kurulan meclislerin ise bunların kontrolünde işlediği ayan beyan ortadadır. Buna göre, Karaosmanoğulları'nın kontrolündeki bir meclisten bunların aleyhine bir karar çıkması pek mümkün değildir. Bu anlamda Tanzimat sonrasındaki düzenlemelerde de devletin yerel güçleri bertaraf edemediği, belki de Tanzimat süreciyle birlikte merkezî idarenin bunlardan faydalandığı, hatta onlara dayanmadan iş yapamadığı görülmektedir. Muhassıllık ile başlayan sürecin bir merkezileşme denemesinden öteye gidememesinin başlıca sebebi de aslında bu örnekle çok açık bir biçimde ortaya konmuştur.

3.2.3. 1845-1847 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi

Osmanlı idarî taksimatındaki düzenlemeler Tanzimat'tan sonra da devam etti. Bu düzenlemelerden bir kısmı eyalet ve sancak bazlı iken bir kısmı da kaza ve nahiye bazlı idi. Sancak ve eyalet bazlı yapılan düzenlemeler genellikle sancakların bir eyaletten başka bir eyalete ilhakı ile gerçekleştiriliyordu. Mesela, Anadolu Eyaleti'ne

⁸⁴⁰ BOA, İ. DH. 97-4861, H. 17 M 1261/M. 26 Ocak 1845; *Tarih-i Lûtfî*, s. 1185; Uluçay, *a.g.e.*, s. 285, Nagata, *a.g.e.*, s. 56; Berber, *a.g.m.*, s. 100.

bağlı Kütahya⁸⁴¹ Sancağı, 1841’de Hüdavendigar Eyaleti’ne bağlandı.⁸⁴² Ankara ise 1849-1850 yıllarında Çankırı ve Kayseri sancakları ile Bozok Eyaleti’ne bağlı bir sancak oldu.⁸⁴³ 1849’da Bozok Eyaleti’ne bağlanan Çankırı, 1853-1855 yılları arasında Ankara Eyaleti kurulunca oraya bağlı bir sancak oldu. 1856-1865 yılları arasında ise tekrar Bozok Eyaleti’ne ilhak edildi.⁸⁴⁴

Ayrıca Tanzimatla birlikte mülkî idarede düzenleme yapılırken gerek birbirine yakın kazaların veya nahiyelerin bir araya getirilerek⁸⁴⁵ kaymakamlıkların oluşturulduğu gerekse çeşitli kaymakamlıkların müdürlük haline⁸⁴⁶ getirildiği durumlar sıklıkla yaşanmaktaydı. Örneğin; 1847’de Ayvalık ve Erdek kazaları, birkaç civar kazanın da ilhak edilmesiyle sancağa dönüştürülerek Erdek Kaymakamlığı adını aldı.⁸⁴⁷ 1849 yılı sonlarında müdürlük yapılan Tekfurdağı Sancağı’na bağlanan Silivri, 1858’de ise malî ve mülkî işlerde kolaylık sağlamak amacıyla bu sancaktan ayrılarak kaymakamlığı çevrildi ve Kaza-i Erbaa’ya dahil edildi.⁸⁴⁸ 1847’de Eskişehir Sancağı lağvedildi. Bazı kazaları Kütahya Sancağı’na dahil edilirken, bazı kazaları ise birleştirilerek Hüdavendigar Eyaleti’ne bağlı Bilecik Sancağı oluşturuldu. 1849’daki eyalet meclisleri düzenlemesiyle Bilecik Sancağı lağvedilerek kazaları Bursa, Bolu ve Ankara sancakları arasında bölüştürüldü. Bilecik Kazası ise müdürlük olarak Bursa Sancağı’na dahil edildi.⁸⁴⁹ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Osmanlı idarî taksimatındaki bu düzenlemelerin bir uzantısı olarak 1845 senesinde Saruhan Sancağı’nda da idarî anlamda yeni bir düzenlemeye gidildi. Aydın müşiri Yakub Paşa’nın görevinden alınmasından sonra devlet, Aydın Eyaletine yeni bir müşir atamadan önce buranın büyüklüğü sebebiyle eyaleti bölme yoluna gitti.

⁸⁴¹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 136; Kılıç, “II. Mehmed Devrinde...”, s. 70.

⁸⁴² Söz konusu yılda Hüdavendigar Eyaleti Bursa merkez olmak üzere Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi ve Karahisar-ı Sahip sancaklarından oluşmaktaydı. Bkz. Refik Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010, s. 31.

⁸⁴³ Özlem Gülenç İğdi, *Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 44-45.

⁸⁴⁴ Sıraç Aktürk, *Tanzimat’tan Birinci Dünya Harbi’ne Çankırı Sancağı (1839-1914)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2020, s. 3.

⁸⁴⁵ Birbirine yakın kazaların veya nahiyelerin bir araya getirilerek kaymakamlıkların oluşturulmasında en önemli maksat ahalinin, sancak merkezine kolayca varıp işlerini halledebilmeleridir. Bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁸⁴⁶ Kaymakamlığın, müdürlüğe dönüştürülmesinde önemli bir husus söz konusu mahallin işlerinin sınırlı ve az sayıda olmasıydı. Bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁴⁷ Satıcı, *a.g.t.*, s. 320; Güneş, *a.g.e.*, s. 38.

⁸⁴⁸ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 37-49.

⁸⁴⁹ Satıcı, *a.g.t.*, s. 320-321; Güneş, *a.g.e.*, s. 45.

Merkezî idare, bu şekilde daha iyi bir yönetim sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu amaç doğrultusunda 1845'te Saruhan Sancağı, Aydın Eyaleti'nden ayrıldı. Aynı tarihte Hüdavendigar Eyaleti'nde de benzer bir uygulamaya gidildi. Karesi Sancağı'nın Hüdavendigar'a olan uzaklığı sebebiyle söz konusu sancak Hüdavendigar Eyaleti'nden çıkarıldı. Bahse konu bu iki sancak⁸⁵⁰ 1845 yılında *Saruhan Eyaleti* adı altında birleştirildi. Saruhan Eyaleti, Manisa'da ikamet şartıyla eski Maliye Nazırı Vezir Hacı İbrahim Saib Paşa'ya tevcih edildi.⁸⁵¹ 1845 Kasım'ında Manisa'ya giderek görevine başlayan Saib Paşa'ya 67.500 kuruş maaş bağlandı. Ayrıca İstanbul'daki işleriyle ilgilenmesi için maiyetine bir de kapı kethüdası verildi.⁸⁵²

Aynı tarihte Aydın, Menteşe ile Denizli Hassı Kaymakamlığı birleştirilip eski Biga Mutasarrıfı Sadullah Paşa'nın yönetimine verildi.⁸⁵³ Karesi ve Saruhan sancaklarının Saib Paşa'ya, Aydın Menteşe ve Denizli sancaklarının Sadullah Paşa'ya tevcihiyle birlikte Aydın defterdarlığı da ilga edildi. Aydın ve Saruhan sancakları için birer mal müdürü tayin edilmesi uygun görüldü. Aydın defterdarı Raşid Bey azledilerek yerine Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümayûndan Mehmed Galib Efendi mal müdürü olarak atandı. Saruhan'a ise Namık Efendi mal müdürü tayin edildi. Defterdarlık maaşı olan 11.250 kuruştan her birine 5'er bin kuruş maaş tahsis edilecekti. Kalan 1.250 kuruş ise hazineye devredilecekti.⁸⁵⁴

Bununla birlikte Saruhan Sancağı mal müdürlüğü maiyetinde olan üç kişinin yetersiz kalışı sebebiyle buraya iki kişinin daha tayin edilmesi gerekti. Bunun üzerine Aydın defterdarlığında görevli olan sekiz kişiden Şevki ve Şeci Efendiler maaşları ile Saruhan mal müdürlüğüne tayin edildi. Aydın'da ise geriye kalan altı memur görevine devam edecekti.⁸⁵⁵

Aşağıdaki tabloda 1846 senesi Nisan ayında Saruhan ve Karesi sancaklarının mal ve tahrirat katipleri ve bunlara ödenecek maaş miktarları verilmiştir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁰ Karesi ve Saruhan sancakları ilk kez, Osmanlı hakimiyetine girdikten hemen sonra birleştirilerek önce Şehzade Ertuğrul'un sonra da Şehzade Süleyman'ın idaresine verilmiştir. Bkz. Emecen, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁵¹ BOA, C.DH. 264-13181; BOA, A.}DVN. 12-98; Ortaç, *a.g.t.*, s. 52.

⁸⁵² Ortaç, *a.g.t.*, s. 52-53.

⁸⁵³ BOA, A.}MKT. 29-93; BOA, C. DH. 263-13111.

⁸⁵⁴ BOA, İ.DH. 113-5683, H. 17 ZA 1261/M. 17 Kasım 1845.

⁸⁵⁵ BOA, İ.DH. 113-5683, H. 17 ZA 1261/M. 17 Kasım 1845. A.}M. 2-72, H. 3 RA 1262/M. 1 Mart 1846.

⁸⁵⁶ BOA, ML.MSF.d. 7324.

Tablo 22: Saruhan Sancağı Mal ve Tahrirat Katipleri

Kişi	Görevi	Maaş (Guruş)
Cerîde muhasebesi ketebesinden Tevfik Efendi	Mal baş kâtibi (Valilik-i liva-i Saruhan)	1.500
Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi kaleminden Şeci Efendi	Tahrirat kâtibi	1.250
Mustafa Şevki Efendi	Mal kâtibi refiki	1.500
Mehmed Efendi	Mal kâtibi refiki	500
Mustafa Efendi	Mal kâtibi refiki	400
Mehmed Efendi	Tahrirat kâtibi refiki	400

Tablo 23: Karesi Sancağı Mal ve Tahrirat Katipleri

Kişi	Görevi	Maaş (Guruş)
Raşid Efendi	Mal müdürü ve başkâtip (Kaymakamlık-ı Liva-i Karesi)	2.000
Hasan Efendi	Tahrirat kâtibi	400
Mehmed Efendi	Mal kâtibi refiki	400

Saruhan'da idarecilerin resmi işlerini görmek amacıyla makamı olarak kullandığı konaklar bulunmaktaydı. Mütesellimler devrinde *Mütesellim Konağı* adıyla bilinen bu türlü bir yapıdan Tanzimat sonrasında da bahsedilmektedir. Tanzimat sonrası düzenlemelerle taşrada devlet işlerini görmek üzere çeşitli devlet dairelerinin kurulduğu bilinmektedir. Saruhan ve Karesi sancaklarının birleştirilerek eyalet haline dönüştürülmesi sürecinde Saruhan'da bir *Vali Konağı* adında bir yapının bulunduğu görülmektedir.⁸⁵⁷ Öte yandan Karaosmanzade Sadık Bey'in Manisa'nın Göktaşlı Mahallesinde eşi, annesi ve amcası Yakub Paşa ile oturduğu bir konağı vardı. Sadık Bey'in 1862 tarihli muhallefâtından bahseden bir çalışmaya istinaden konağa ait bilgilerden Saruhan Sancağı'nın siyasî ve adlî işlerinin burada görüldüğü izlenimi uyanmaktadır.⁸⁵⁸

Sadık Bey'in konağının bölümlerine bakıldığında buranın bir ikamet alanından daha işlevsel bir mekan olduğu anlaşılmaktadır. Konakta bulunan *sarı oda*, *yaldızlı*

⁸⁵⁷ Ortaç, *a.g.t.*, s.40.

⁸⁵⁸ Yuzo Nagata, "19. Yüzyıl Ortalarında Manisa Kazası ve Karaosmanoğulları", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Ed. Ümit Ekin, Bilge Kültür Sanata Yayınları, İstanbul 2013, s. 265.

oda, yeşil mabeyn odası, meclis odası, zabt-ı dava odası, istintak odası, mabeyn odası ve bahçe içindeki yeşil oda gibi bölümlerden anlaşıldığı kadarıyla Manisa meclisinin toplandığı, davaların görüldüğü, gerektiğinde sorgulama yapıldığı alanların konağın ayrı ayrı birer bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konak diğer araştırmacıların da mutabık olduğu üzere bir hükümet merkezi idi.⁸⁵⁹

Saruhan Eyaleti teşkil edilmeden birkaç ay önce Saruhan Sancağı'nda temettüat sayımları⁸⁶⁰ başlamıştı. Manisa Kazası'nda 1845 senesi temmuz ayında başlayan sayım on ay kadar sürdü ve 1846 yılı Mart ayında tamamlandı.⁸⁶¹ Bu tarih aralığında sayımı yapılan Manisa Kazası'nın elli dört mahallesinden sadece otuz sekizinin temettüat kayıtları mevcuttur. Bu mahalleler şunlardır: *Alaybey, Nişancı Paşa, Dilşikar, Recai, Serabâd, Hüccacilar, Lala Paşa, Babakuyusu, Deveciyan, Danişmend Halil, Bektaş-ı Sagir, Bektaş-ı Kebir, İsa Fakih, İmad, Niflizâde, İlyas-ı Kebir, Hâki Baba, Hüsrev Ağa, Bölücek-i Cedid, Saz, Yarhasanlar, Çarşı, Sultan, Gürhane, Karahisar, İvaz Paşa, Dere, İbrahim Çelebi, Hacı Yahya, Attar Hoca, Akmescid, Ebekuyusu, Narlıca, Bölücek-i Atik, Yaviler, Tekye, Ermeniyan-ı Sufla, Hidayet Ağa.*

Manisa'nın geriye kalan on altı mahallesinin (*Ali Ağa, Göктаşlı, Cami-i Kebir, Derviş Ali, Çaprazlar-ı Kebir, Kirdeci, Sakalar, Seydi Hoca, İlyas-ı Sagir, Kara Yunus, Nasırlı, Ayn-ı Ali, Çaprazlar-ı Sagir, Ermeniyan-ı Bala, Yahudiyan*) ise temettüat defteri bulunmamaktadır.⁸⁶²

Temettuat defterleri bulunan Manisa Kazası'nın otuz sekiz mahallesinde Müslüman hane 3.260, Rum hane 354, Ermeni hane 297, Yahudi hane 7 olmak üzere

⁸⁵⁹ Berber, a.g.m., s. 105-106.

⁸⁶⁰ Saruhan Sancağındaki temettüat sayımlarına dayalı olarak yapılan bazı çalışmalar için bkz. Ferhat Berber, "Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği/Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)", *Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, 2013, s. 233-268; Nejdett Bilgi, "Temettuat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihi Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 1, 1998, s. 121-142; "Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S. 1, 2008, s. 37-89; Alpay Bizbirlik, Zafer Atar, "XIX. yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin yeri: Saruhan Sancağı Mutevelli Çiftliği Defteri Örneği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C. 11, S.1, Haziran 2009, s. 37-57; Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Demirci Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Mart 2016, s. 265-298; Saadet Tekin, "Temettüat Defterlerine Göre Turgutlu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844- 1845)" *Tarih Okulu*, S. 12, Ocak-Nisan 2012, s. 193-220; Melis Merve Ocak, *19. yüzyıl ortalarında Yuntdağı Nahiyesi'nin Sosyo-ekonomik Durumu*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2020.

⁸⁶¹ Ertan Gökmen, "Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri", *Bilgi*, S. 45, Bahar/2008, s. 75.

⁸⁶² Ortaç, a.g.t., s. 79-84.

toplam hane sayısı 3.918'dir. Söz konusu otuz sekiz mahalle içinden en kalabalık mahalle 411 hane ile Alaybeyi'dir. Bu mahalleyi 266 hane sayısı ile Yarhasanlar ve 247 hane ile Ermaniyan-ı Sufla takip etmektedir. Hane sayılarını beş ile çarparak elde edilen tahmini toplam nüfus ise (otuz sekiz mahalle için) 19.450'dir.⁸⁶³

Nüfusun büyük çoğunluğu, 0-500 kuruş ile 500-1.000 kuruşluk gelire sahiptir. Bunlar genellikle ırgat olarak veya çeşitli meslek dallarında esnaf, kalfa, çırak olarak çalışmaktaydı. Manisa Kazası'nda en yüksek gelire sahip olan kişileri Karaosmanoğulları'ndan idi. Karaosmanzade Ataullah Ağa'nın geliri 71.619 kuruş olarak kaydedilmiştir. Yine aynı aileden Ahmed Ağa'nın da 39.434 kuruş geliri vardı.⁸⁶⁴ Öte yandan Göktaşlı Mahallesi'ne dair kayıtları içeren temettuat defterinde, Sadık Bey'in 17.318 kuruşluk yıllık gelire sahip olduğu kaydedilmektedir. Aynı tarihlerde Sadık Bey'in Manisa ovasındaki çiftliklerinden de 54.000 kuruşun üzerinde bir geliri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Sadık Bey'in de Karaosmanoğulları ailesinin diğer üyeleri gibi bölgenin en zenginlerinden olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶⁵

1847 yılı Devlet Salnamesine göre bu tarihte Saruhan Eyaleti dört livadan müteşekkildi. Saruhan Eyaleti'ne, Karesi ile Sığla ve Ayvalık da katılmıştır. Salnameye göre Saruhan Eyaleti'nin idarî taksimatı ve yöneticileri şunlardır:⁸⁶⁶

Tablo 24: Saruhan Eyaleti'ne Bağlı Livalar

Eyalet-i Saruhan	Müşir Saib Paşa
Karesi	Zaptiye memuru Muhassıl / mirî miran Abdullah Paşa
Ayvalık	Kaymakam/ Hâcegândan Şakir Efendi
Sığla	Muhassıl/ Kapıcıbaşı Abdulkadir Ağa

⁸⁶³ Hilal Ortaç, Manisa Kazası mahallelerinin tahmini nüfusunu hesaplarken hane sayılarını 5 ile çarpmıştır. Ayrıca aynı hanede oturan çocuklar ve diğer akrabalar sayıma dahil edilmemiştir. Bu şekilde Manisa Kazasının otuz sekiz mahallesinin tahmini nüfusu 19.450 olarak hesaplanmıştır. bkz. Ortaç, *a.g.t.*, s. 82-84.

⁸⁶⁴ Manisa halkının kazançlarına göre gelir gruplarına dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaç, *a.g.t.*, s. 91-94.

⁸⁶⁵ Nagata, *a.g.m.*, s. 265.

⁸⁶⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1263/M.1847*, s. 84-85; Funda Adıtatır, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayetinin Mülki Teşkilatı Ve Nüfusu", *OTAM*, 51/Bahar 2022, s. 12-13. Tuncer Baykara, 1846 senesinde Sığla Sancağı'nın Saruhan Eyaleti'ne katıldığını yazmaktadır. Bkz. Baykara, *a.g.t.*, s.4

3.2.4. 1847-1861 Arası Manisa Kazası'nın İdaresi

1847 senesi mayıs ayına gelindiğinde Saruhan Sancağı'nın tekrar Aydın Eyaleti'ne bağlanmasına karar verildi. Aydın Valisi Sadullah Paşa ve Saruhan Valisi Saib Paşa görevlerinden alınarak, Saruhan Sancağı, Aydın Eyaleti'ne bağlandı ve eyalet Yakub Paşa'nın idaresine verildi.⁸⁶⁷ Merkezî idare, Aydın Eyaleti'nin yönetimini Yakub Paşa'ya vermeden önce kendisinden bölgeyi hukuka uygun şekilde yönetmesi için taahhüt istedi. Nitekim Yakub Paşa'nın Aydın'da hayli emlak ve akarı vardı. Zamanında buralarda parasız adam çalıştırarak halka zulmetmiş ve vergilerini vermekten kaçmıştı. Bundan dolayı merkez, bu gibi uygunsuzlukların önüne geçebilmek için Yakub Paşa'yı İstanbul'a çağırarak kendisinden bu yönde taahhüt alınmıştır.⁸⁶⁸

Kendisinden taahhüt alındıktan sonra Aydın Eyaleti Valiliğine getirilen Yakub Paşa'ya görevi mukabilinde 55.000 kuruş maaş tahsis edildi. Yeniden Aydın Eyaleti'ne ilhak edilen Saruhan Sancağı'na ise 5.000 kuruş maaş ile Mehmed Sadık Bey kaymakam olarak atandı.⁸⁶⁹

1845'te Hüdavendigar Eyaleti'nden çıkarılarak Saruhan Sancağı'yla birleştirilen Karesi ise Aydın'a uzaklığı ve Hüdavendigar Eyaleti'ne yakınlığı sebebiyle tekrar Hüdavendigar'a bağlandı.⁸⁷⁰ 1847 senesinde yeniden sınırları değişen

⁸⁶⁷ Karaosmanzade Yakub Paşa Aydın Eyaleti'ne atanmadan önce Selanik Eyaleti Valisi idi. Aydın Eyaleti'ne atanınca Selanik'e de Hıfzı Paşa getirildi. Bkz. BOA, A.} MKT. 83-42, H. 15 C 1263/M. 31 Mayıs 1847; BOA, A.} DVN.MHM. 4-14; Ortaç, a.g.t., s. 53.

⁸⁶⁸ BOA, İ.DH. 146-7554, H. 7 C 1263/M 23 Mayıs 1847.

⁸⁶⁹ “Mâliye nâzırı hazretleri: hasbe'l-icâb Aydın Eyâletinin 'atüfetlü Sadullah Paşa hazretleri 'uhdesinden sarf ve tahvili ve Saruhan vâlisi sa'âdetlü Saib Paşa hazretlerinin dahî Der-sa'âdete celbiyle sâbıkı vechle bu iki mahallerin birleşdirilerek Selanik Vâlisi 'atüfetlü Yakub Paşa hazretlerine ve Selanik eyâletinin dahî müceddeden mücdâd-ı rütbe-i celile-i vezâret tevcîhi ve oranın ma'âş-ı kadîmi ile sa'âdetlü Hıfzı Paşa'ya bi'l-ihâle Saruhan Kâ'immakâmlığına dahî müteveffâ Hacı Eyüb Ağazâde Istabl-ı Âmire Müdürlüğü pâyelülerinden 'izzetlü Sadık Bey'in icrâ-yı me'mûriyeti ve sâlifü'z-zikr Aydın ve Saruhan vâliklerinden kalacak yüz on yedi bin guruş ma'âşdan elli beş bin guruşunun müşârün ileyhimden Yakub Paşa'ya ve on beş bin guruşunun Saib Paşa ve yedi bin beş yüz guruşunun dahî Sadullah Paşa hazerâtına ve beş bin guruşun mûmâ ileyh Sadık Bey'e bi't-tahsis kusûr otuz beş bin guruşun dahî devletlü Halil Paşa hazretlerine tahsîsi buyrulacak ma'âşa karşılık tutulmuş husûslarına bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyrularak ...” BOA, A.}MKT. 83-42, H. 15 C 1263/M. 31 Mayıs 1847.

⁸⁷⁰ BOA, İ.MVL. 98-2093; Ortaç, a.g.t., s. 53. 1848'de Hüdavendigar Eyaletinin livaları, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık idi. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1264/M.1848, s. 115-116.

Aydın Eyaleti, Aydın, Saruhan, Menteşe Sancakları ile Denizli Kazası Kaymakamlığı'ndan oluşmaktaydı.⁸⁷¹

Saruhan Sancağı'nın posta yolu üzerinde olması sebebiyle yolun güvenliğini sağlamak üzere Sadık Bey'in ilk kaymakamlığı döneminde sancakta zaptiye neferatı istihdam edilmişti. Mehmed Sadık Bey'in, 1847'de ikinci kez Saruhan Kaymakamlığı'na getirilmesinden sonra da söz konusu neferatın sancakta kalmalarına ve maaşlarının mal sandığından ödenmesine karar verildi.⁸⁷²

Sadık Bey, 1848'de sağlık nedenleriyle kendi isteği doğrultusunda görevinden ayrıldı. Sadık Bey'in yerine Saruhan Kaymakamlığı'na eski Edirne Defterdarı es-Seyyid Mehmed Said Efendi getirildi.⁸⁷³ Said Efendi Temmuz 1848'de Manisa'ya gelerek görevine başladı.⁸⁷⁴ Said Efendi, Karaosmanzade Mehmed Sadık Bey gibi servet sahibi yerli bir aileye mensup değildi. Bu sebeple eski kaymakamın maaşı olan 5.000 kuruşun kendisine yetmeyeceğinden kaymakamlık maaşına 7. 500 kuruş eklenmiş ve toplam maaşı 12. 500 kuruş yapılmıştır.⁸⁷⁵

Said Efendi'nin görev süresi içerisinde Tanzimat-ı Hayriye'nin titizlikle uygulanıp uygulanmadığı hususu merkezî idarenin önem verdiği konuların başında geliyordu. Merkezî idare, sancak ve kaza meclislerine Tanzimat'ın uygulanması hususunda sık sık emirler gönderiyordu. Tanzimat'ı uygulamayanların olduğuna dair haberler merkeze ulaştığında hemen o yere emirler gönderilerek muntazam uygulanması isteniyordu. 12 Ocak 1849 tarihli Manisa meclisi mazbatasına göre, Saruhan ve kazalarındaki meclislere bu minvalde gönderilen emre istinaden Saruhan'da Tanzimat-ı Hayriye'ye aykırı karar alanların olup-olmadığı sorulmuş, Manisa Meclisi de bahse konu kişilerin Saruhan ve bağlı kazaların meclislerinde bulunmadığına dair meclis kararı almıştı. Bu tarihte Saruhan meclisi kaymakam, kadı,

⁸⁷¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1264/M.1848, s. 116; Adıttar, a.g.m., s. 13; Ortaç, a.g.t., s. 53. Saruhan'ın Aydın ile birleştirilmesinden sonra Saruhan Mal müdürlüğüne 4 bin kuruş maaş ile eski Selanik Mal müdürü Raşit Efendi tayin edilmiştir. Bkz. BOA, A.} MKT 87-2, H. 12 B 1263/M. 6 Haziran 1847.

⁸⁷² Ortaç, a.g.t., s. 77; Ferhat Berber, "Manisa'da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, Eylül 2015, s. 295.

⁸⁷³ BOA, İ.DH. 173-9247, H. 23 C 1264/M. 27 Mayıs 1848; Ortaç, a.g.t., s. 53; Berber, a.g.m., s. 296.

⁸⁷⁴ BOA, A.} MKT., 141-4, H. 19 Ş 1264/M. 21 Temmuz 1848.

⁸⁷⁵ BOA, İ.DH. 174-9357, H. 14 B 1264/16 Haziran 1848; Ortaç, a.g.t., s. 53.

mal müdürü, müftü, altı Müslüman üye ve birer Ermeni, Rum, Yahudi olmak üzere on üç üyeden oluşmaktaydı.⁸⁷⁶

Said Efendi, görevinde acziyet göstermesi nedeniyle görevinden azledildi. Aydın Valisi'nin Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği yazıya göre, Said Efendi Manisa'yı idarede zafiyet göstermiş ve asayiş sağlamamıştı. Hatta bir rivayete göre Balıkesir'in Manisa ile komşu olması münasebetiyle Aydın tarafından gelen eşkıyanın Balıkesir tarafına geçtiğinde yakalandığı ancak Manisa tarafına geçenlerin ise yakalanması hususunda Said Efendi'nin başarılı olamadığı söyleniyordu. Bunun üzerine, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de alınan kararlarla görevinden alınarak yerine eski Ağnam Müdürü Haşim Bey'in 12.500 kuruş maaşla kaymakamlık görevine başlaması uygun bulunarak Sultana bildirildi.⁸⁷⁷ Ancak Meclisin bu önerisinin Sultan tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır. Saruhan Sancağı'na yapılacak kaymakamlık tayini hususunda memuriyeti kararlaştırılmış kişi Süleyman Efendi oldu. Ancak Süleyman Efendi, yaşlılığı ve hastalığını gerekçe göstererek görevden affını istedi.⁸⁷⁸ Bunun üzerine eski Anadolu Varidat Muhasebecisi Tevfik Efendi Saruhan'a tayin edildi (Eylül 1849).⁸⁷⁹ Daha sonra Tevfik Efendi, sancağın zaptiye muavinliğine atanınca⁸⁸⁰, yerine *bölgeye vakıf ve liyakatli* biri olduğundan sancağı iyi yöneteceği düşünülen Mehmed Alim Ağa atandı (Kasım 1849). Mehmed Alim Ağa, Karaosmanzade Yakub Paşa'nın Kethüdası idi.⁸⁸¹

Tüm bunlar Karaosmanoğulları'nın bölgedeki etkinliklerinden öte merkezden atamaları bile etkileyebildiklerine dair bir intiba uyandırmaktadır. Said Efendi'nin görevde iken etkin bir yönetim sergileyememesi ve daha sonra azledilmesi doğrudan bununla ilgiliydi. Öte yandan Said Efendi'den sonra Saruhan'a tayin edilecek kaymakamın kim olacağı hususunda yaşanan gelişmelere bakıldığında Karaosmanoğulları'nın bölgenin idarecisini belirleyici bir role kavuştuğu sonucu çıkmaktadır. Nitekim bu istikrarsız tayinler neticesinde Karaosmanoğulları'nın kapı halkından birinin tayini halen memuriyet standardının oturtulamadığını göstermesi bakımından da ayrıca önemli bir husustur.

⁸⁷⁶ BOA, A.} MKT. 168-73, M.17 S 1265/M. 12 Ocak 1849.

⁸⁷⁷ BOA, A.} MKT. MVL. 19-38, H. 21 L 1265/M. 9 Eylül 1849.

⁸⁷⁸ BOA, İ. DH. 205-11783, H. 9 M 1266/M. 25 Kasım 1849.

⁸⁷⁹ BOA, A.} TŞF. 7-48; BOA, A.} MKT. 227-39.

⁸⁸⁰ BOA, İ. MVL. 162-4741.

⁸⁸¹ BOA, İ. DH. 205-11783, H. 9 M 1266/M. 25 Kasım 1849.

Alim Ağa'nın yöneticiliği devrinde Aydın'a birçok vali atanmıştır. Göreve geldiği sırada Aydın'ın idaresinde bulunan Yakub Paşa'dan sonra sırasıyla 1848'de eski Meclis-i Vâlâ Reisi Halil Rıfat Paşa⁸⁸², 1851'de Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Mehmed Ragıb Paşa⁸⁸³, 1851 sonunda Konya Valisi Halil Kamili Paşa⁸⁸⁴ Aydın Valisi oldu.

Mehmed Alim Ağa 13 Aralık 1849'da Manisa'ya giderek görevine başladı.⁸⁸⁵ Mehmed Alim Ağa'nın bir yıllık hizmetinin ardından Manisa meclisinde kaleme alınan bir mazbatada Manisa ahalisinin Alim Ağa'nın yönetiminden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim meclis kararı ile Manisa Kadısı Sıdkızade Mehmed Rıfat da aynı mealde bir arzı merkeze göndermiştir.⁸⁸⁶

Alim Ağa döneminde Aydın Eyaleti dahilindeki kazalarda eşkıyanın ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle bu eşkıya takımının şehirler arasından kolayca geçmesi sancak ve kaza idarecilerinin zaafı olarak görülmekteydi. Bu hususta Manisa kaymakamlarının bu geçişleri engelleyememesi sancak dahilinde olayların patlak vermesine sebep oluyordu. Alim Ağa'nın idareciliği sırasında Turgutlu Kasabası'nda ortaya çıkan Zeybek eşkıyasının yarattığı huzursuzluk, Manisa'daki jurnaller aracılığıyla merkeze bildiriliyordu. Her şeyden haberdar olan merkezî idare, mesele karşısında alınacak tedbirleri bildirmek üzere Manisa'ya görevli göndermeyi ihmal etmemekteydi.⁸⁸⁷

Alim Ağa, eşkıyalığın yoğun yaşandığı dönemde şehrin içinde bulunduğu durum nedeniyle kendisinden beklenildiği gibi iyi bir yönetim sergileyemedi. Hatta, kaymakamlığı döneminde idaredeki zafiyeti ile nam saldı. Nitekim Saruhan Kaymakamı Alim Ağa'nın kötü yönetimine dair arzuhaller verilmiş, Manisa kadısı da durumun doğruluğunu onaylamıştır. Bu sırada Aydın Valisi bulunan Halil Kamili Paşa'nın Alim Ağa'nın kötü yönetimini bildiren yazısı sonucu konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek, Alim Ağa görevinden azledilmiştir. Saruhan Kaymakamlığı'na Alim Ağa yerine sancağın durumuna vakıf olan Istabl-ı Âmire müdürlüğü payelilerinden Mehmed Sadık Bey getirildi (13 Temmuz 1852⁸⁸⁸). Böylelikle Sadık Bey üçüncü defa

⁸⁸² BOA, A.} M... 5-23.

⁸⁸³ BOA, A.} MKT.NZD. 39-10.

⁸⁸⁴ BOA, İ.DH. 241-14613.

⁸⁸⁵ BOA, A.} MKT. UM. 3-71 M.27 M 1266/M. 13 Aralık 1849.

⁸⁸⁶ BOA, MVL 236-12, H. 12 RA 1267/M. 15 Ocak 1851.

⁸⁸⁷ BOA, A.} MKT.UM 144-19.

⁸⁸⁸ BOA, İ.MVL. 240-8595.

Saruhan Kaymakamlığı'na getirilmiş oluyordu. Kendisine görevi mukabilinde beş bin kuruş maaş bağlandı.⁸⁸⁹

1853 yılı sonlarında Saruhan kaymakamının istifa edeceğine dair bir rivayet ortaya çıktı. Bu söylenti öyle bir yayıldı ki Saruhan'a kaymakam olmak isteyenler Meclis-i Vâlâ'da görüşülmesi için dilekçe vermeye başladılar. Böylece başkent bürokrasisi de mevzuyu öğrenmiş oldu. Bu dönemde Osmanlı bürokrasisi fazla sayıda memur yaratmıştı. Bu memurların hepsine bir görev tevdi etmek mümkün olamıyordu. Boşa çıkan memuriyetleri elde etmek için insanlar bir yarış halindeydi. Bu nedenle Saruhan Kaymakamlığı için birden fazla kişi talip oldu. Eski Rum İli Ordusu Muhasebecisi Hayri Efendi, Cabbarzade İzzet Bey ile İç İlli Ahmed Paşazade Abdurrahman Paşa fırsattan istifade ederek kaymakamlık için dilekçe verdiler.⁸⁹⁰ Bunun üzerine Sadık Bey'in istifasının gerçek olup olmadığı gerekçesinin ne olduğu eski Aydın Valisi Yakub Paşa'dan soruldu.⁸⁹¹

Sadık Bey'in istifa edeceğine dair rivayet uzun bir süre konuşuldu. Sadık Bey'den hoşnut olunduğuna dair İstanbul'a yazılmış bir mazbataya göre mevzu en az bir yıldır gündemdeydi. Rivayete göre Sadık Bey kendi haneleri ve çiftliklerinde asayiş sağlamaya için kaymakamlıktan istifa etmeye hazırlanıyordu. Bu rivayet İstanbul'da olduğu kadar Manisa'da da gündem oldu. Hatta, rivayetin bu kadar uzun süredir konuşuluyor olmasından dolayı Manisa Meclisi harekete geçerek İstanbul'a bir mazbata gönderdiler. Buna göre, Sadık Bey görevini layıkıyla yerine getiren ve Manisa'nın asayişini sağlama hususunda kudretli olan bir yöneticiydi ve Manisa kaymakamı olarak kalması istenmekteydi.⁸⁹²

Manisa meclisinin Kaymakam Sadık Bey'in yanında bir tavır sergilemesine rağmen İzmir ve çevresinde ortaya çıkan zahire kıtlığı sürecinde merkezî idarenin emirlerine uymaması sonucunda Sadık Bey görevinden azledildi. 1854'te bölgede

⁸⁸⁹ Bir önceki kaymakamlık maaşından (Alim Ağa'nın kaymakamlık maaşı yedi bin beş yüz kuruş idi) kalan iki bin beş yüz kuruş ise hazineye bırakıldı. Bkz. BOA, İ. MVL. 240-8595, H. N 1268/M. Temmuz 1852; BOA, A.} MKT. MVL. 57-71; BOA, A.} MKT. NZD. 57-84; BOA, A.} MKT.MVL. 54-71; Ortaç, *a.g.t.*, s. 53-54.

⁸⁹⁰ BOA, A.} MKT.NZD. 91-81, H. 23 Z 1269/M. 27 Eylül 1853.

⁸⁹¹ BOA, A.} MKT.NZD. 94-119, H. 5 M 1270/M. 8 Ekim 1853. Yakub Paşa, 1847'de Aydın Valisi idi. 1849'da Vidin'e (BOA. A.}MKT.MHM. 12-40), 1850'de Selanik'e vali oldu (BOA. İ.DH. 16-12708). 1851'de ihtiyarlığından dolayı Selanik Valiliğinden azledildi (BOA. A.}AMD. 33-79) 1853'te Kudüs Valisi tayin edildi (BOA. A.}DVN. 93-83) ve bu görevdeyken 1854'te Kudüs'te vefat etti (BOA. HR.MKT. 92-10).

⁸⁹² BOA, MVL. 284-35, H. 15 RA 1271/M. 6 Aralık 1854.

yaşanan zahire krizi 1855'teki çekirge istilası sonucu daha da kötü bir hal almıştı. Bu sırada İzmir'in ihtiyacını karşılayacak miktardaki zahirenin Manisa'dan nakliyesi gündeme geldi. Fakat Saruhan kaymakamı Sadık Bey, zahirenin İzmir'e nakledilmesine izin vermemiş ve bunun sonucunda görevinden azledilmiştir.⁸⁹³

Mehmed Sadık Bey azledildikten sonra yerine Ocak 1855'te eski Duhan Gümrükçüsü Aziz Efendi tayin edildi.⁸⁹⁴ Aziz Efendi 7 Şubat'ta Manisa'ya giderek görevine başladığını merkeze bildirdi.⁸⁹⁵ Aziz Efendi'ye Aydın Kaymakamlığı ile eşdeğer olarak 10.000 kuruş maaş tahsis edildi.⁸⁹⁶

Aziz Efendi'nin kaymakamlığı döneminde eski Kaymakam Sadık Bey, bölgede mütegalibe olarak faaliyette bulunmaya devam etmekteydi. Saruhan'daki sahipsiz ve boş arazileri zapt etmiş, sahipli bazı tarlaları ise gasp etmişti. Üstelik anayollarda eşkıyalık faaliyetlerine alttan alta destek de vermektedir. Bölgedeki gücünü kullanarak savaşlarda çocuksuz ölenlerin iki yüz bin kuruş değerindeki tarlalarını da müzayede yoluyla üç beş bin kuruşa kapatmak için Turgutlu kaza meclisinden mazbata almaya çalışmış ancak Kaza Müdürü Hasan Tahsin Ağa bu hususa rıza göstermediği için Zeybeklerden yedi sekiz kişiyle iş birliği yaparak müdürün canına kastetmişti. Bunun üzerine kaza müdürü istifa etmek zorunda kalmıştı.⁸⁹⁷

1855 yılında yaşanan çekirge istilası Saruhan Sancağı ahalisine yetecek kadar mahsulün kalmamasına neden oldu. Bununla birlikte, bir önceki yıl uygulanan geçici zahire satış yasağı bu yıl kaldırılmıştı. Bunu fırsat bilen muhtekirler (karaborsacılar) sancağın mahsullerini el atından dışarıya satmaya başlamışlardı. Bu nedenle, sancağın ihtiyacı olan mahsulün azaldığı bildirilmekteydi.⁸⁹⁸

24 Ekim 1855'te Avusturya Konsolosluğu'ndan Stendal, İzmir Müşiri Süleyman Paşa'ya Kaymakam Aziz Efendi'nin Avusturyalı tüccarlara kötü muamele ettiğini gerekçe göstererek bir şikâyet mektubu yazdı.⁸⁹⁹ 18 Nisan 1856'da ise bu kez

⁸⁹³ Ortaç, *a.g.t.*, s. 54; Berber, *a.g.m.*, s. 296-297. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 1 Temmuz 2002, s. 13-38.

⁸⁹⁴ BOA, A.} TŞF. 16-100; BOA. İ.MVL 321-13641; BOA, A.} MKT.NZD. 126-67.

⁸⁹⁵ BOA, A.} MKT. UM. 181-44.

⁸⁹⁶ BOA, A.} MKT.MVL. 70-28.

⁸⁹⁷ BOA, A.} MKT. UM. 185-52. (11 Mart 1855).

⁸⁹⁸ BOA, A.} MKT. UM. 186-85. (22 Mart 1855).

⁸⁹⁹ BOA, İ.MVL. 357-15660-4.

İzmir'in İngiltere Konsolosu Richard William Brant, İzmir Müşiri Süleyman Paşa'ya Manisa kaymakamı Aziz Efendi'yi tüccarlara kötü muamelesi nedeniyle defalarca şikâyet ettiğini bildirdi.⁹⁰⁰ Ayrıca, İzmir ve Avusturya konsoloshanelerinden memurların, kaymakam Aziz Efendi'nin bu davranışlarından dolayı Manisa'daki işlerinden emin olamadıklarından bahisle Süleyman Paşa'ya giderek bizzat şikâyetle bulundular. Meselenin halledilememesi halinde konsolosları aracılığıyla merkezî idareye bildireceklerini de ayrıca ifade ettiler.⁹⁰¹ Ayrıca, İzmir Asakir-i Zaptiye Sergerdesi İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payelilerinden Hamdi Bey'in ecnebi tebaa ile olan iyi ilişkilerini gerekçe gösterilerek onun kaymakam olmasını tavsiye etmekteydiler.⁹⁰²

Bunun üzerine, 19 Nisan 1856'da Süleyman Paşa, merkezî idareye Aziz Bey'in Manisa'da bulunan yabancı tebaa ve tüccar ile uyuşmadığını bildirdi. 1 Temmuz'da Aziz Bey'in görevinden azledileceği kesinleşti. Merkezî idarece önce Bolu kaymakamı Nebil Bey'in adı Manisa için geçtiyse de göreve yeni tayin edildiğinden vazgeçildi. Daha sonra eski Kaymakam Karaosmanoğlu Sadık Bey'in Aziz Bey'e göre daha başarılı olmasından hareketle önerildiyse de "*yerliden olması ve icra-yı memuriyeti nizamına tevafuk*" edemeyeceği gerekçesiyle reddedildi. Vehbi Efendi'yi görevinden azledip açıkta bırakmanın doğru olmayacağından hareketle İzmid Kaymakamı Hüseyin Remzi Paşa ile yer değiştirilmesi kararlaştırıldı.⁹⁰³ 4 Temmuz'da Saruhan Kaymakamlığı'na büyük sancakları idarede mahareti gerekçe gösterilerek Vehbi Efendi önerildi.⁹⁰⁴

Aziz Bey'den sadece yabancı konsoloslar ya da tüccarlar rahatsız değildi. Manisa'daki meclis üyelerinin de Aziz Bey'den memnun olmadıkları görülmektedir. Özellikle, Aziz Bey'in fitratından (*inhiraf-ı mizacından*) kaynaklı sorunlar Manisa Meclisi ile Aziz Bey arasında sorun yaratıyordu. Nitekim 25 Mayıs'ta Manisa Naibi es-Seyyid Mehmed Said Ziver Bey ile Manisa Mal Müdürü es-Seyyid Halil Hilmi

⁹⁰⁰ BOA, İ.MVL. 357-15660-5.

⁹⁰¹ BOA, İ.MVL. 357-15660-6.

⁹⁰² BOA, İ.MVL. 357-15660-6.

⁹⁰³ BOA, İ.MVL. 357-15660-7. Çağatay Uluçay, Hüseyin Remzi Paşa'nın 1857'de Vehbi Bey'den sonra Saruhan kaymakamı olduğunu kaydetmekteyse de bu bilgi doğru değildir. Bkz. Uluçay, *18. Ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 286. Aziz Efendi'den sonra Hüseyin Remzi Paşa Saruhan Kaymakamlığı'na önerilmişse de tayin edilmemiştir. Vehbi Bey'den sonra ise Ata Paşa'nın Saruhan Kaymakamı olduğu kesindir. Hüseyin Remzi Paşa, 10 Kasım 1857 tarihli bir kayda göre İzmid Kaymakamı iken bu tarihten az evvel vefat etmiştir. Bkz. BOA, A.} MKT.UM. 297-13.

⁹⁰⁴ BOA, İ.MVL. 357-15660-8.

Efendi, Aziz Bey'i kendi menfaatinden başka bir şeyle ilgilenmediği ve fitratındaki kifayetsizlik ve gayretsizlik nedeniyle işlerin sekteye uğradığı suçlamalarıyla Süleyman Paşa'ya mektup yazdılar. Süleyman Paşa da bu şikayetleri 28 Mayıs'ta yazdığı bir arz ile merkezî idareye bildirdi.⁹⁰⁵

15 Temmuz'da Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereğince Aziz Efendi'nin Manisa'da bulunan tüccar ve yabancı tebaaya kötü muamelede bulunması ve sancaktaki gelirlerin toplanmasında rehaveti görülmesi nedeniyle yabancı konsolosluk memurları tarafından peş peşe şikâyet edilmesi üzerine görevinden azledildi. Yabancıların şikâyet mektuplarında Aziz Efendi'nin yerine İzmir Asâkir-i Zaptiyesi Sergerdesi Istabl-ı Âmire Müdürlüğü payelilerinden Hamdi Bey önerilmekteyse de bir sergerdenin kaymakam olması yakışıksız görülerek Drama ve Siroz'da kaymakamlık yapan Vehbi Efendi tayin edildi.⁹⁰⁶

Manisa'nın idaresinde ilk kez tesadüf edilen bu türlü bir tayin, devletin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir. Manisa'ya atanan bir kaymakam, yabancı tebaa ve tüccarla olan kötü ilişkisinin neticesinde yapılan lobi faaliyetleriyle görevinden alındı. Yabancı konsoloslukların taşra idaresine etkisinin bu denli çarpıcı bir örneğine rastlanılması çalışılan zaman dilimi içerisinde Manisa açısından nadir görülen bir mevzudur. Bundan önce böyle bir olaya rastlanmamasının temel sebebi ise Manisa'da gayrimüslim nüfusunun az olmasıydı.

Mehmed Vehbi Efendi, 1856 yılının Eylül ayı başlarında Manisa'ya giderek görevine başladı.⁹⁰⁷ Aziz Efendi ise Sinop Kaymakamlığı'na tayin edildi.⁹⁰⁸ Vehbi Efendi, Saruhan Kaymakamlığı döneminde üçüncü rütbeden ikinci rütbeye yükseltildi.⁹⁰⁹ Vehbi Efendi'nin Manisa'yı idaresi dokuz ay kadar sürdü.

15 Nisan 1857'de Vehbi Efendi'nin görevinden azledilmesi üzerine Rumeli Beylerbeyliği payeli eski İşkodra Mutasarrıfı Ata Paşa Saruhan Kaymakamı tayin edildi.⁹¹⁰ Azil kararı Vehbi Efendi'ye beş gün sonra tebliğ edildi.⁹¹¹ Ata Paşa'nın

⁹⁰⁵ BOA. MVL. 299-49.

⁹⁰⁶ BOA, İ.MVL. 357-15660-9; BOA, A.} MKT. NZD. 176-30; BOA, A.} TŞF. 21-90; BOA, A.} MKT.MVL 81-30; BOA., A.} DVN. 115-11.

⁹⁰⁷ BOA, A.} MKT. UM. 253-81, H. 11 M 1273/M. 11 Eylül 1856; BOA, A.} MKT. UM. 252-57, H. 11 M 1273/M. 11 Eylül 1856.

⁹⁰⁸ BOA, A.} MKT.MHM. 115-96.

⁹⁰⁹ BOA, İ.DH. 358-23640; BOA, A.} MKT.MHM. 102-35.

⁹¹⁰ BOA, A.} DVN. 122-84; BOA, A.} MKT.NZD. 223-40.

⁹¹¹ BOA, A.} MKT.MVL 86-76.

maaşı Saruhan kaymakamlık maaşı olan 9.800 kuruş idi. Ata Paşa, maaşının yetmediğinden İzmir Eyaleti Müşiri es-Seyyid Mustafa aracılığıyla merkeze şikâyetle bulunmayı ihmal etmedi.⁹¹²

H. 1273/M. 1856-1857 yılı varidatını tahsil edememesi ve sancak yönetiminde kusurları görülmesi üzerine⁹¹³ 3 Ocak 1858’te Ata Paşa azledilerek yerine Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey son kez Saruhan Kaymakamı tayin edildi. Sadık Bey’in bu son tayininde kaza işlerinde tecrübesinin olması, atanmasının en önemli sebebi oldu.⁹¹⁴

Mehmed Sadık Bey’in bu son kaymakamlığı döneminde Kırım ve Kafkasya üzerinden farklı etnisitelerden Müslümanların Manisa’ya iskanı ile meşgul olunmuştur. Bu iskân süreci 1860’lı yıllar boyunca da devam etmiştir.⁹¹⁵

Mehmed Sadık Bey, kaymakamlık görevini ifa ederken hastalığa yakalandı. Hastalığı süresinde kaymakamlık vazifesini yerine getirememekteydi. Bu nedenle istifa etmeyi düşündü. Ancak istifa etmesine gerek kalmadan 28 Kasım 1861’de vefat etti.⁹¹⁶ Görevdeyken ölümünden kısa bir süre önce kendisine dördüncü dereceden Mecidiye nişanı da verilmişti (26 Ekim 1861).⁹¹⁷

Sadık Bey’in ölümü üzerine Manisa Meclisi’nin İzmir Müşiri Mehmed Paşa’ya gönderdiği yazıda, Sadık Bey’in oğlu Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûndan Arif Bey’in asaleten tayini talep edilmekteydi. Gerekçesi ise görevi yapabilecek nitelikte olmasının yanı sıra “*hânedânından ve kendüsünden beldece ve sancakca hoşnud ve müteşekkîr bulunulmuş*” olduğuydu.⁹¹⁸ Ancak Meclis-i Vâlâ’da alınan kararda sancağın işinin çokluğu ve zapt edilmesinin ehemmiyeti nedeniyle eski Mâbeyn-i Hümâyûn Kapı Çukadarı Mehmed İzzet Bey bu göreve tayin edildi (Aralık 1861).⁹¹⁹

⁹¹² BOA. MVL. 317-12. (21 Şubat 1858)

⁹¹³ Ortaç, a.g.t., s. 54-55.

⁹¹⁴ BOA., A.} MKT.MVL. 99-13.

⁹¹⁵ Berber, a.g.m., s. 297. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 34-62.

⁹¹⁶ BOA., A.} M... 26-21; BOA., MVL. 619-93.

⁹¹⁷ BOA., A.} DVN.MHM. 34-62.

⁹¹⁸ BOA., A.} M... 26-21.

⁹¹⁹ BOA., MB. İ... 16-110.

Mehmed İzzet Bey’e tayini vesilesiyle ikinci sınıf ikinci rütbesi verildi.⁹²⁰ Bu esnada Arif Bey de üçüncü derece rütbeye yükseltildi.⁹²¹

Bu çalışma Abdülmecid döneminin sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde ise Saruhan Sancağı Kaymakamlığı’na dört kez gelerek en uzun süre sancağı yöneten Sadık Bey de bir Karaosmanoğlu’dur. Tesadüf ki, ölümü de Abdülmecid ile aynı yıl olacaktır. II. Mahmud’un saltanatından beri bölgedeki etkinlikleri bir türlü kırılmayan ve muhassıllık, kaymakamlık hatta valilik gibi görevlere defalarca gelen Karaosmanoğulları, Sultan Abdülmecid’den sonraki taşra idaresinde yapılan daha köklü düzenlemeler neticesinde Manisa/Saruhan’ın yönetiminde en üst makamda bulunmayacaklardı.

Sultan Abdülmecid’in ölümü üzerine Osmanlı tahtına çıkan Abdülaziz (1861-1876) döneminde⁹²² taşra idaresinde daha köklü düzenlemeler yapıldı. 1864 senesinde ilk vilayet kanunu çıkarıldı. Bu nizamname ilk olarak Tuna Vilayeti’nde uygulamaya koyuldu. 1865-1867 yılları arasında ise neredeyse bütün imparatorlukta 1864 nizamnamesi yürürlüğe girdi. Bu nizamname, 1871’de yürürlüğe konan “*İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*” ne değin uygulandı. Bu nizamname ile taşra idaresine dair uygulamalarda bazı değişikliklere gidildi. Nizamnamede eyaletler “vilayet”, sancaklar ise “liva” olarak tabir edildi. Nizamnamede vilayet, livaya, kaza ve köy idaresi ile idarecilerinin görevleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verildi. Bu nizamname ile vilayetler valilerin, livalar mutasarrıfların, kazalar ise kaymakamların yönetimine bırakıldı.⁹²³ Bu nizamname ayrıca, nahiye denilen birimin de artık statüsü netleştirilen bir idarî birim olarak görülmeye başlandığı bir öneme de sahiptir.

Bu düzenleme ile Aydın Eyaleti vilayete dönüştü. Saruhan Sancağı ise yine eskiden olduğu gibi Aydın Vilayeti’ne bağlı bir livaya (sancak) olarak statüsünü korudu. Sultan Abdülaziz devri idarî düzenlemeler sürecinde Saruhan’da sırasıyla Alaaddin Paşa, Aziz Paşa, Nazif Paşa, Zühtü Efendi, Arif Paşa, Asaf Paşa, Ali Necip Paşalar mutasarrıf olarak görev yaptılar.⁹²⁴

Tablo 25: 1847-1861 Arası Saruhan Sancağı İdaresinde Görev Alan Yöneticiler

Kısa	Görevi	Atanma Tarihi
⁹²⁰ BOA, C. DH. 130-6465.		
⁹²¹ BOA, A. } MKT. MYL. 137-75.		
⁹²² Ş. Mehmed Sadık Bey hakkında Kaymakamlık Küçük, “Abdülaziz”, TDVİA, C. 1, İstanbul 1988, s. 178-185.	Kaymakam	1847
⁹²³ Ortaylı, <i>Tanzimat Devrinde...</i> , s. 57-63; Çadırcı, <i>Ülke Yönetimi</i> , s. 209-215.	Kaymakam	1848
⁹²⁴ Ortaç, <i>a.g.t.</i> , s. 55-56.		

Tevfik Efendi	Kaymakam	Eylül 1849
Mehmed Alim Ağa	Kaymakam	Kasım 1849
Mehmed Sadık Bey	Kaymakam	Temmuz 1852
Aziz Efendi	Kaymakam	Ocak 1855
Mehmed Vehbi Efendi	Kaymakam	1856
Ata Paşa	Kaymakam	Nisan 1857
Mehmed Sadık Bey	Kaymakam	Ocak 1858
Mehmed İzzet Bey	Kaymakam	Aralık 1861

3.2.5. Kazadaki Diğer Kurumlar ve Görevliler

Bu başlık altında en üst mülkî idarecilerin dışında kazada görevli diğer memurlar ele alınacaktır.

3.2.5.1.Kadı/Naip

Çalışmanın ikinci bölümünde de aktarıldığı üzere kadıların birtakım idarî ve malî yetkileri II. Mahmud devrinde kurulan yeni nezaretlere devredilmişti. Fakat Osmanlı kadısının görev ve yetkisini asıl azaltan süreç Tanzimat ile başladı. Nitekim bu dönemde idare hukuku, ceza ve ticaret alanında Fransız mevzuatı uyarlandı, karma nizami mahkemeleri, ceza ve bidayet mahkemeleri ve vilayetlerde temyiz divanları kuruldu. Bu değişimler kadı başkanlığındaki şer'î mahkemeleri nikah, tereke, borç-alacak vb. davalarla sınırlı kıldı.⁹²⁵

Öte yandan Tanzimat'ın ilanı sonrasında idarî teşkilatta yapılan reformlarla birlikte naipiler de diğer memurlar gibi maaşa bağlandı. Bunların görevleri mukabilinde *resm-i kısmet*, *hüccet*, *resm-i tereke*, *izinname* vb. diğer şer'î senetler üzerinden aldıkları resimleri toplamaları yasaklandı. Bunun yerine resimler, muhassıllık tarafından *hasılat-ı mahkeme* adı altında alınacak, naiplere ise aylık verilecekti. Bu dönemde Kadılar ise eskiden olduğu gibi Bâb-ı Meşihat'a bağlı idiler.⁹²⁶

Tanzimat'ın ilanı sırasında Manisa Mahkemesi, arpalık olarak Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi uhdesindeydi. Daha sonra Mehmed Hamdi Efendi'ye arpalık olarak verildi. 8 Haziran 1853'te ise eski Rumeli Kazaskeri

⁹²⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat...*, s. 268-269.

⁹²⁶ İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s. 150. Ayrıca bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat Ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 317-318.

Abdülhak Efendi'ye arpalık olarak⁹²⁷ tevcih edildi. Bu kişiler genellikle kazaya gitmek yerine naiplerini gönderiyorlardı.⁹²⁸ Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan idarî düzenleme sonrasında Manisa Naibi Ahmed Nazif Efendi'ye 7.500 kuruş maaş bağlandı (1840).⁹²⁹ Muhassıllık teşkilatının ilgasından önce Manisa naibi muhassıllık sandığından 6.500 kuruş alıyordu.⁹³⁰ 1841'den itibaren naiplere maaş ödemesinden vazgeçilerek eski sisteme dönüldü. Bunlara eskiden olduğu gibi şer'î resimleri doğrudan toplama yetkisi verildi.⁹³¹ Sultan Abdülmecid devrinde Manisa Kazası'nda görev alan naipler şunlardır:

Tablo 26: Manisa Kazası'nın Naipleri (1839-1861)

Adı	Görevli Olduğu Yıl
Hafız Ahmed Nazif Efendi ⁹³²	1839-1841
Mehmed Arif Efendi ⁹³³	1842-1844
es-Seyyid Mehmed Nafi Efendi ⁹³⁴	1845
es-Seyyid Abdülaziz Efendi ⁹³⁵	1845-1846
Mevâlîden Hacı Ahmed Ragıb Efendi ⁹³⁶	1847
Müderri Nazif Efendi ⁹³⁷	1848
Mevâlîden Raşid Efendi ⁹³⁸	1849
Mevâlîden Sıdkızade Rıfat Efendi ⁹³⁹	1850
Mevâlîden Rıfat Efendi ⁹⁴⁰	1851-1852
Mevâlîden Hüseyin Agah Efendi ⁹⁴¹	1853-1854

⁹²⁷ BOA, A.} DVN. 89-48.

⁹²⁸ Ortaç, *a.g.t.*, s. 66.

⁹²⁹ BOA, ML.MSF. d. 1504.

⁹³⁰ BOA, ML.MSF. d. 3605, s. 11.

⁹³¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 162; Ekici, *a.g.e.*, 318.

⁹³² BOA, MŞS nr. 276, s. 61; BOA, MŞS nr. 277, s. 132.

⁹³³ BOA, ML.MSF.d 3762, s. 11; BOA, ML.MSF.d 5920, s. 13.

⁹³⁴ BOA, ML.MSF.d 6156, s. 3.

⁹³⁵ BOA, ML.MSF.d 6752, s. 11.

⁹³⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1263/M. 1847, s. 73.

⁹³⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1264/M.1848, s. 74.

⁹³⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1265/M.1849, s. 67.

⁹³⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1266/M.1850, s. 37.

⁹⁴⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1267/M.1851, s. 66; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1268/M.1852, s. 63.

⁹⁴¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1269/M.1853, s. 65; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1270/M.1854, s. 73.

Mevâlîden Abdülaziz Efendi ⁹⁴²	1855
Mevâlîden Ziver Bey ⁹⁴³	1856-1857
Bilâd-ı Hamse Mevâlîsinden Esad Efendi ⁹⁴⁴	1858
Muhreç Mevâlîsinden Mustafa Bey ⁹⁴⁵	1859
Mekke Payeli Esad Efendi ⁹⁴⁶	1860
Mekke Payeli Ali Haydar Efendi ⁹⁴⁷	1861

3.2.5.2.Hapishane Müdürü

Osmanlı İmparatorluğunda neredeyse 19. yüzyılın son çeyreğine kadar hapishane olarak imar edilmiş bir yapı mevcut değildi. Bunun yerine genellikle bölgenin en üst makamındaki idarecinin konağında bulunan tomruk dairesi ya da mahzenler, hapishane işlevi görmekteydi. Aynı durum muhtemeldir ki Manisa hapishanesi için de geçerliydi.⁹⁴⁸ 1840'ta Manisa hapishanesi müdürü Mehmed Ağa idi. Mehmed Ağa'ya görevi mukabilinde 200 kuruş maaş ödenmekteydi.⁹⁴⁹

3.2.5.3.Jurnal Katipleri

İlk kez II. Mahmud devrinde oluşturulan jurnal teşkilatı Tanzimat'ın ilanından sonra da görevlerine devam etti. 1840 yılına ait bir evrakta Manisa'da görev yapan jurnal katibinin maaşında değişiklik olmadığı yine 500 kuruş aylık aldığı görülmektedir.⁹⁵⁰

Saruhan Sancağı'ndaki çeşitli vukuatları içeren bir jurnalde Manisa Kazası'nda bir kadının sancak meclisi huzurunda kendi rızasıyla Müslüman olduğu görülmektedir. Yine Manisa Kazası'nın Saz Mahallesi'nde oturan Mısırlı Hacı Mehmed'in evinde

⁹⁴² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1271/M.1855, s. 62.

⁹⁴³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1272/M.1856, s. 66; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1273/M.1857, s. 65.

⁹⁴⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1274/M.1858, s. 73.

⁹⁴⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1275/M.1859, s. 71.

⁹⁴⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1276/M.1860, s. 71.

⁹⁴⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1277/M.1861, s. 76.

⁹⁴⁸ Gözde Deve, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Hapishanesi (1890-1918)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2022, s. 22.

⁹⁴⁹ BOA, ML.MSF.d. 1504.

⁹⁵⁰ BOA, ML. MSF. d. 1504, s. 2.

kalpazanlığa ait aletler bulunduğu ve bu sebepten dolayı şahsın mecliste sorgulanarak suçunun açığa çıkarıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁵¹

3.2.5.4. Defter Nazırları

II. Mahmud devrinde kurulan Defter Nazırlığı kurumu, 19. yüzyıl boyunca varlığını devam ettirdi.⁹⁵² Bilindiği üzere nüfus nazırları Tanzimat öncesinde kura yoluyla tayin edilmekteydi. Fakat 1840 yılına gelindiğinde nüfus nazırlarının kura yoluyla göreve getirilmesi usulünün Saruhan Sancağı özelinde uygulanmadığı görülmekte. Nitekim 1840'ta Saruhan Sancağı Nüfus Nazırı Mehmed Efendi'nin vefatı dolayısıyla yerine usul gereği kura ile bir nazır seçilmesi gerekmekteydi. Fakat bölgede bu görevi layıkıyla yapacak kimse olmadığından, Manisa meclisi tarafından Müderriszade Ali Ağa'nın nüfus nazırı olması uygun bulundu.⁹⁵³ Müderriszade Ali Ağa'ya görevi mukabilinde Manisa Muhassıllığı sandığından aylık 500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.⁹⁵⁴

Defter nazırları ve mukayyidler işlerini sancak merkezlerinde kiralanan ya da inşa edilen “*Defter Nazırı Dairesi*” veya “*Jurnalhane*” olarak adlandırılan bir dairede görmektedirler.⁹⁵⁵ Manisa'da kiralanan “*jurnal katibinin sakin olduğu dükkân*” için 1840'ta Manisa Muhassıllığı'ndan 20 kuruş kira ödenmekteydi.⁹⁵⁶ Manisa'da çalışma sınırları dahilinde tespit edilen defter nazırları şunlardır:

Tablo 27: Manisa Defter Nazırları

Rumi ve Hicri Tarih	Miladi Tarih	Kişi-Maaşı (Guruş)
1256 Rebî'ü'l-ahîr	2- 30 Haziran 1840 ⁹⁵⁷	Defter nazırı Mehmed Efendi-1.000
1256 Şevvâl	Aralık 1840 ⁹⁵⁸	Nüfus nazırı Müderriszade Ali Ağa-500
1259 Mart	13 Mart-12 Nisan 1843 ⁹⁵⁹	Defter nazırı Ali Ağa-250
1259 Nisan	13 Nisan -12 Mayıs 1843 ⁹⁶⁰	Defter nazırı Ali Ağa-250
1259 Teşrîn-i Evvel	13 Ekim-12 Kasım 1843 ⁹⁶¹	Defter nazırı Ali Ağa-250

⁹⁵¹ BOA, MVL 218-12, H. 13 N 1272/M. 18 Mayıs 1856.

⁹⁵² Satıcı, *a.g.t.*, s. 302.

⁹⁵³ BOA, MŞS. nr. 284, s. 11, 16 L 1256/11 Aralık 1840; Ortaç, *a.g.t.*, s. 57.

⁹⁵⁴ Ortaç, *a.g.t.*, s. 57.

⁹⁵⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s.165; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 47-48.

⁹⁵⁶ BOA, ML. MSF. d. 1504.

⁹⁵⁷ BOA, ML. MSF. d. 1504.

⁹⁵⁸ BOA, MŞS. nr. 284, s. 11, 16 L 1256/11 Aralık 1840; Ortaç, *a.g.t.*, s. 57.

⁹⁵⁹ BOA, ML. MSF. d. 4628, s.2.

⁹⁶⁰ BOA, ML. MSF. d. 4743, s.2.

⁹⁶¹ BOA, ML. MSF. d. 5102, s.2.

1259 Teşrîn-i Sânî	13 Kasım-12 Aralık 1843 ⁹⁶²	Defter nazırı Ali Ağa-250
1259 Kânûn-i Evvel	13 Aralık 1843- 12 Ocak 1844 ⁹⁶³	Defter nazırı Ali Ağa-250
1259 Kânûn-i Sânî	13 Ocak-12 Şubat 1844 ⁹⁶⁴	Defter nazırı Ali Ağa-250
1260 Mart	13 Mart-12 Nisan 1844 ⁹⁶⁵	Defter nazırı Ali Ağa-250
1260 Nisan	13 Nisan-12 Mayıs 1844 ⁹⁶⁶	Defter nazırı Ali Ağa-250
1260 Mayıs	13 Mayıs-12 Haziran 1844 ⁹⁶⁷	Defter nazırı Ali Ağa- 250
1260 Haziran	13 Haziran-12 Temmuz 1844 ⁹⁶⁸	Defter nazırı Ali Ağa- 250
1260 Mart-1260 Şubat	13 Mart 1844-12 Mart 1845 ⁹⁶⁹	Defter nazırı Ali Ağa- 250

3.2.5.5.Karantina Uygulaması

II. Mahmud devrinde uygulanmaya başlanan karantina usulü Manisa’da ilk olarak 1840 yılında uygulandı. Manisa’nın İzmir’e yakın olması sebebiyle şehre çok fazla insan girip çıkmaktaydı. Bu durum karantina konusunda İzmir ile haberleşmeyi zorunlu kılmaktaydı. Bunun üzerine Meclis-i Tahaffuz tarafından 1840 yılının Mart’ında Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümayûndan Mehmed Emin Efendi aylık 1.500 kuruş maaş ile Manisa karantina memuru tayin edildi. Emin Bey’in maiyetine 750 kuruş maaşla bir tabip ve 250 kuruş⁹⁷⁰ maaşla bir de kâtip verildi.⁹⁷¹ Ayrıca aynı tarihte nighbanlar⁹⁷² da görevlendirildi. 1840 yılının Haziran ayında toplamda 6 nighban karantina uygulamasında görev almaktaydı, bunların maaşı ise toplamda 530 kuruştur.⁹⁷³

⁹⁶² BOA, ML.MSF.d. 4339, s.2.

⁹⁶³ BOA, ML.MSF.d. 5193, s.2.

⁹⁶⁴ BOA, ML.MSF.d., 5278, s. 2.

⁹⁶⁵ BOA, ML.MSF.d. 5517, s. 10.

⁹⁶⁶ BOA, ML.MSF.d. 5578, s.2; BOA, ML.MSF.d 5636.

⁹⁶⁷ BOA, ML.MSF.d. 5622, s.2.

⁹⁶⁸ BOA, ML.MSF.d. 5791, s.2.

⁹⁶⁹ BOA, ML.MSF.d. 5515, s.2. Bu defterde 1260 senesi Mart başlangıcından Şubat’ın sonuna kadar Saruhan Sancağı kazalarındaki memurların 12 aylık maaşları gösterilmektedir. Bu deftere göre 1844 Mart’ından 1845 Mart’ına kadar Defter nazırı Ali Ağa’ya ilk dört ay aylık 250 kuruştan toplamda 1.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Sonraki aylarda maaşını almadığı gözükmektedir.

⁹⁷⁰ BOA, ML. MSF. d. 1504.

⁹⁷¹ BOA, MŞS nr. 284, s. 4, H. Evâ’il M 1260/M. 6-14 Mart 1840; Ortaç, *a.g.t.*, s. 61. Manisa karantina memurunun, doktorun ve katibin Manisa’ya ulaştığına dair belge için bkz. BOA, C. SH. 25-1231, H. 1 S 1256/M. 4 Nisan 1840.

⁹⁷² Nigâh-bân: gözcü, bekçi. Bkz. Develioğlu, *a.g.e.*, 833.

⁹⁷³ BOA, ML. MSF. d. 1504.

1844 yılına gelindiğinde yine bir tabip ve bir katibin karantina konusunda görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu memurların maaşları bu tarihte de aynıdır. Bunun yanında 3 nighban görevlendirilmiş olup bunların maaşları toplamda 250 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁹⁷⁴

Aşağıda verilen listede de görüleceği üzere Saruhan karantina müdürünün maaşı başlangıçta 1.500 kuruş iken zamanla indirime gidilmiştir. İlk olarak 1.250 kuruşa sonrasında da 500 kuruşa düşürülmüştür.⁹⁷⁵

Tablo 28: Manisa Karantina Müdürleri ve Maaşları

Rumi ve Hicri Tarih	Miladi Tarih	Kişi	Maaş (guruş)
1256 Rebiü'l-ahir	2- 30 Haziran 1840 ⁹⁷⁶	Mehmed Emin Efendi	1.500
1257	1841-1842 ⁹⁷⁷	-	1.250
1259 Mart	13 Mart-12 Nisan 1843 ⁹⁷⁸	Mehmed Hüsrev Ağa	500
1259 Nisan	13 Nisan -12 Mayıs 1843 ⁹⁷⁹	Mehmed Hüsrev Ağa	500
1259 Teşrîn-i Evvel	13 Ekim-12 Kasım 1843 ⁹⁸⁰	Mehmed Hurşid Ağa	500
1259 Teşrîn-i Sâni	13 Kasım-12 Aralık 1843 ⁹⁸¹	Mehmed Hurşid Ağa	500
1259 Kânûn-i Evvel	13 Aralık 1843- 12 Ocak 1844 ⁹⁸²	Mehmed Hurşid Ağa	500
1259 Kânûn-i Sâni	13 Ocak-12 Şubat 1844 ⁹⁸³	Mehmed Hurşid Ağa	500
1260 Mart	13 Mart-12 Nisan 1844 ⁹⁸⁴	Hurşid Ağa	500
1260 Nisan	13 Nisan-12 Mayıs 1844 ⁹⁸⁵	Hurşid Ağa	500
1260 Mayıs	13 Mayıs-12 Haziran 1844 ⁹⁸⁶	Hurşid Ağa	500

⁹⁷⁴ BOA, ML.MSF.d. 5857, s.2.

⁹⁷⁵ Saruhan, Aydın ve Kuşadası karantina müdürlerinin maaşlarının 1843 yılı Mart'ından itibaren azaltılması konusunda bkz. BOA, C. SH. 23-1139.

⁹⁷⁶ BOA, ML. MSF. d. 1504.

⁹⁷⁷ BOA, ML.MSF.d. 19164, s.47.

⁹⁷⁸ BOA, ML.MSF.d. 4628, s.2.

⁹⁷⁹ BOA, ML.MSF.d. 4743, s.2.

⁹⁸⁰ BOA, ML.MSF.d. 5102, s.2.

⁹⁸¹ BOA, ML.MSF.d. 4339, s.2.

⁹⁸² BOA, ML.MSF.d. 5193, s.2.

⁹⁸³ BOA, ML.MSF.d., 5278, s. 2.

⁹⁸⁴ BOA, ML.MSF.d. 5517, s. 10.

⁹⁸⁵ BOA, ML.MSF.d. 5578, s.2; BOA, ML.MSF.d 5636.

⁹⁸⁶ BOA, ML.MSF.d. 5622, s.2.

1260 Haziran	13 Haziran-12 Temmuz 1844 ⁹⁸⁷	Hurşid Ağa	500
1260 Temmuz	13 Temmuz-12 Ağustos 1844 ⁹⁸⁸	Hurşid Ağa	500
1260 Ağustos	13 Ağustos-12 Eylül 1844 ⁹⁸⁹	Hurşid Ağa	500
1260 Eylül	13 Eylül-12 Ekim 1844 ⁹⁹⁰	Hurşid Ağa	500
1260 Teşrîn-i Evvel	13 Ekim-12 Kasım 1844 ⁹⁹¹	Hurşid Ağa	500
1260 Mart-1260 Şubat	13 Mart 1844-12 Mart 1845 ⁹⁹²	Hurşid Ağa	500

Manisa’da 16. yüzyıldan itibaren Sultan Külliyesi içerisinde bir Darüşşifa (Bimarhane) bulunmaktaydı. Bu sağlık kuruluşu 19. yüzyılda da varlığını sürdürdü. Bunun yanında Manisa’da bulunan eski bir menzilhâne 1847’de askerî hastaneye dönüştürüldü. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında Manisa’da Gureba Hastanesi ile Ermeni ve Rum cemaatlerine ait hastaneler de kuruldu.⁹⁹³

Karantina uygulamasının imparatorluğun bazı yerlerinde tepkilere yol açtığı da bilinmektedir. Örneğin Amasya’da ulemeden bazı kişilerin tahrikiyle başlayan isyan sonucu karantina doktoru öldürüldü. Yine Aydın, Manisa, Amasya, Kastamonu vb. şehirler halkından toplamda iki bin beş yüz kişi hac dönüşü karantinaya alınmamak için direnmişlerdi. Bu direnişe Saruhan Sancağı’na bağlı Demirci Kazası müftüsü öncülük yapmış ve karantina usulünün şeriata uymadığını dile getirmişti. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Demirci Kazası müftüsü İzmir’e sürgün edilerek bir ay kadar karantinada kalması kararlaştırıldı. Müftü karantina süresi bittikten sonra ise yargılanacaktı. Bunun yanında diğer hacıların da on beş gün karantinada tutulmasına karar verildi.⁹⁹⁴

⁹⁸⁷ BOA, ML.MSF.d. 5791, s.2.

⁹⁸⁸ BOA, ML.MSF.d. 5857, s.2.

⁹⁸⁹ BOA, ML.MSF.d. 5920, s. 6.

⁹⁹⁰ BOA, ML.MSF.d. 6687, s. 2.

⁹⁹¹ BOA, ML.MSF.d. 4708, s. 2.

⁹⁹² BOA, ML.MSF.d. 5515, s.2. Bu defterde 1260 senesi Mart başlangıcından Şubat’ın sonuna kadar Saruhan Sancağı kazalarındaki memurların 12 aylık maaşları gösterilmektedir. Bu deftere göre 1844 Mart’ından 1845 Mart’ına kadar Manisa’nın karantina müdürü Hurşit Ağa’dır. Hurşit Ağa dokuz ay boyunca 500’er kuruştan toplamda 4.500 kuruş maaş almıştır. Defterde Hurşit Ağa’nın son üç aylık maaşını almadığı görülmektedir.

⁹⁹³ Ortaç, *a.g.t.*, s. 61-62.

⁹⁹⁴ Çadircı, *a.g.e.*, s. 309.

Gerek Sultan Mahmud döneminde gerekse Tanzimat'ın ilanından sonra karantina konusunda alınan önlemler hastalıkları ortadan kaldırmaya yetmedi. Nitekim 1841, 1847, 1849 ve 1869'da veba hastalığı, 1847-1848 yıllarında ise kolera salgınları büyük kayıplar verilmesine sebep oldu. Özellikle İstanbul'da koleradan toplamda 4275 kişinin öldüğü kaydedilmektedir.⁹⁹⁵

3.2.5.6. Posta Teşkilatı

Tanzimattan önce, Osmanlı Devletinin ulaşım ve haberleşme işleri ulaklar⁹⁹⁶ ve menzil teşkilatı⁹⁹⁷ aracılığıyla yürütülürdü. Bununla birlikte II. Mahmud döneminde modern bir haberleşme teşkilatının kurulması yönünde bazı girişimlerde bulunulmuşsa da bunlar oldukça sınırlı kaldı.⁹⁹⁸

Tanzimatın ilanından sonra konu yeniden ele alındı. Haberleşme alanında yapılan çalışmalar sonucu 23 Ekim 1840'ta Posta Nezareti kuruldu. Böylelikle haberleşmede kullanılan “*ulak-menzilhâne*” sistemi bu tarihten sonra “*Posta Nezareti*” adı ile yeniden düzenlenmiş oldu. Nezaretin kurulmasından sonra ilk kez İstanbul'da daha sonra da taşrada olmak üzere postane açıldı. İstanbul dışında ilk defa 1840'ta Edirne'de postane kurularak bir posta müdürü tayin edildi. 1841-1842 yılları arasında ise Ankara, Adana, Kayseri, Erzurum ve Trabzon'a posta müdürleri atandı.⁹⁹⁹

Posta teşkilatı zamanla diğer bölgelerde de kuruldu. Nitekim 1845'te İstanbul haricinde, Anadolu'da 21, Rumeli'de ise 13 posta müdürü görev yapmaktaydı.¹⁰⁰⁰ 1849'a gelindiğinde ise Tanzimat'ın uygulandığı bütün eyalet merkezlerinde birer postane ve posta müdürü bulunmaktaydı. Posta müdürlerine görev yaptıkları kentin büyüklüğü mukabilinde 400-750 kuruş¹⁰⁰¹ arasında maaş ödemesi yapılmaktaydı. Bunun yanında eyalet merkezine bağlı kazalarda ise posta memurları görevlendirildi.¹⁰⁰²

⁹⁹⁵ Çadircı, *a.g.e.*, s. 309.

⁹⁹⁶ Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 159-161.

⁹⁹⁷ Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 77-79.

⁹⁹⁸ Konu hakkında bkz. Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005; Nesimi Yazıcı, “Tanzimatta Haberleşme Ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM*, S. 3, 1992, s. 333-377; Ayşenur Okumuş Gürtürk, *Osmanlı Posta Ve Telgraf Teşkilatı (1838-1876)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

⁹⁹⁹ Çadircı, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁰⁰⁰ Okumuş Gürtürk, *a.g.t.*, s. 43-44; Çadircı, *a.g.e.*, s. 294-295; Yazıcı, *a.g.m.*, s. 336-337.

¹⁰⁰¹ Aydın ve İzmir posta müdürlerinin aylıkları 500 kuruş idi. Bkz. BOA, C. NF. 56-2754, H. 4 C 1261/M. 10 Haziran 1845.

¹⁰⁰² Çadircı, *a.g.e.*, s. 295.

Posta teşkilatının bulunduğu yerler “*muntaazam*” olarak adlandırılırken diğer yerler ise “*gayr-ı muntaazam*” şeklinde adlandırıldı. Muntazam olarak adlandırılan yerlere birer postane kurularak posta müdürü tayin edilmekteydi. Ayrıca zamanla bu yerler arasında yapılan taşımacılık da muntazam olarak adlandırıldı. Bu postanelerde ücretleri mukabilinde her türlü posta maddesi tatarlar aracılığıyla taşınırdı. Gayr-ı muntazam yerlere ise Posta Nezareti tarafından bir müdür atanmıyordu. Buralarda mahallin en rütbeli memuru, meclisi veya muhassılın nezaretinde menzilciler ya da jurnaller posta işleriyle ilgilenirdi. Gayr-ı muntazam merkezler arasında sadece mektup ve evrak postacılığı yapılmaktaydı ve postaları sürücüler taşımaktaydı.¹⁰⁰³

Konuya Manisa özelinde bakıldığında çalışma sınırlarımız dahilinde Manisa’da bir posta müdürüne rastlanmamaktadır. Bunun yanında 1844 Mart’ından 1845 Mart’ına değin yapılan maaş ödemelerini gösteren deftere göre, Manisa’da haberleşme işinden sorumlu 3 posta sürücüsü vardı. Bunların her birinin aylık maaşı 50 kuruştı. Dolayısıyla Manisa sandığından sürücüler için her ay 150 kuruş ödenmekteydi. 12 ay boyunca maaşlarını düzenli aldıkları görülen bu 3 posta sürücüsüne, 1 yılda toplamda 1.800 kuruş ödeme yapıldı.¹⁰⁰⁴

Manisa’da postanenin açılması 1865 yılından sonra gerçekleşti. Manisa postanesinin açılmasında İzmir ile Kasaba arasında demir yolunun yapımı etkili oldu. Demir yolunun İzmir ve Manisa arasındaki kısmının 1865’te tamamlanmasından sonra Manisa’da bir postaneye ihtiyaç duyularak, 250 kuruş maaşla bir müdür tayin edildi.¹⁰⁰⁵

3.2.5.7.Zaptiye Teşkilatı

Bilindiği üzere II. Mahmud devrinde gerçekleştirilen askerî düzenlemelere kadar Osmanlı imparatorluğunda eyaletlerin iç güvenliğini yeniçeriler ve valilerin maiyetindeki kuvvetler sağlamaktaydı. 1826’da Yeniçeriliğin ilgasından sonra ise şehir ve kasabalarda güvenliğin sağlanması işi bir süre mütesellim, voyvoda gibi idarecilerin kapılarında beslediği düzensiz kuvvetlerden faydalanarak yürütüldü. Redif teşkilatının kurulması ile iç güvenliğin sağlanması hususunda redif birliklerinden faydalanılmaya başlandı. Fakat bu düzenlemeler tam anlamıyla iç güvenliğin sağlanması konusunda yeterli olmadı. Diğer taraftan asayişin temini için taşra

¹⁰⁰³ Yazıcı, a.g.m., s. 337-338; Okumuş Gürtürk, a.g.t., s. 49.

¹⁰⁰⁴ BOA, ML.MSF.d. 5515, s. 2.

¹⁰⁰⁵ Ortaç, a.g.t., s. 69.

idarecilerinin kapı halkından oluşan düzensiz birliklerden faydalanılmaya devam edildi.¹⁰⁰⁶

İç güvenliğin ve asayişin sağlanması hususu Tanzimat devrinde yeniden ele alındı. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın üzerinde önemle durduğu hususlardan biri halkın can güvenliğinin, mal, ırz ve namusunun korunması idi. Bu hususta ilk olarak, vergi işlerinden sorumlu olacak muhassıllarla birlikte eyaletlere müşir, sancaklara ise ferik, mirliya rütbesinde zaptiye memurları tayin edildi. Zaptiye memurlarının asayiş sağlamada redif askerlerinden faydalanmasına karar verildi. Öte yandan redif askerlerinin yetersiz kaldığı durumda ise zaptiye memuru maaşlı asker yazımı gerçekleştirebilecekti.¹⁰⁰⁷ Bu düzenleme sonrasında Manisa'ya zaptiye memuru olarak Mustafa Paşa tayin edildi. Mustafa Paşa'ya Manisa sandığından ayda 10.000 kuruş maaş verilmekteydi (Haziran 1840). Aynı tarihte Manisa'da zaptiye hizmetinde istihdam edilmiş 47 nefer süvari ile 34 nefer piyade kuvveti bulunmaktaydı. Mustafa Paşa, bunların dışında kendi inisiyatifini kullanarak 12 nefer de “kavas”¹⁰⁰⁸ istihdam etti. Zaptiye memuruna bağlı olan ve kavas denilen bu askerlerin maaşları toplamda 4.000 kuruş idi. Bunların maaşları da yine Manisa sandığından ödenmekteydi.¹⁰⁰⁹

1844 yılına gelindiğinde ülkede iç güvenlikten sorumlu olacak bir zaptiye teşkilatının¹⁰¹⁰ oluşturulmasına karar verildi. Nitekim gerek halkın can, mal, namus güvenliğinin temini gerekse merkez ve taşrada reformların uygulanabilmesi için merkezin denetiminde bir iç güvenlik teşkilatına ihtiyaç vardı.¹⁰¹¹ Bu konuda gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra padişahın da onayıyla 8 Haziran 1844'te Zaptiye Teşkilatı kuruldu. Bu düzenlemeyle Tımarlı Sipahiler de ortadan kalktı. Bilindiği üzere II. Mahmud devrinde tımarlıların bir kısmı Asakir-i Mansûre Ordusu'na alınmış olmalarına rağmen hala önemli bir sayıda tımar sahibi bulunmaktaydı. Bu düzenleme sonrasında bütün vali ve kaymakamlara idare ettikleri bölgedeki tımar sahiplerini gelirleriyle birlikte kaydetmeleri emredildi. Bunlardan yıllık gelirleri 500-1000 kuruş

¹⁰⁰⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 317; Satıcı, *a.g.t.*, s. 343.

¹⁰⁰⁷ Satıcı, *a.g.t.*, s. 343-344.

¹⁰⁰⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Canatar, “Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı”, *İlmi Araştırmalar*, S. 4, 1997, s. 67-88; aynı yazar, “Kavas”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 66-68.

¹⁰⁰⁹ BOA, ML.MSF. d. 1504, s. 2.

¹⁰¹⁰ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Sönmez, *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu Ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005; Abdülkadir Özcan, “Zaptiye”, *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 128-130.

¹⁰¹¹ Ali Sönmez, “Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, s. 200.

arasında olanların *piyade zaptiye neferi*, gelirleri 1000-2000 kuruş arasında olanların ise *süvari zaptiye neferi* olarak istihdam edilmeleri kararlaştırıldı. Öte yandan Tımarlı alaylarındaki subayların süvari veya piyade eri olmaları rütbeleri gereği uygun düşmeyeceğinden bahisle kendilerine zaptiye teşkilatında subaylık önerilecekti. Bunu kabul etmemeleri ve askerlik dışında farklı işlerle meşgul olmaları halinde ise kendilerinden gelirleri mukabilinde “bedel” vermeleri istenecekti.¹⁰¹²

Eyaletlerde valilere, sancak merkezlerinde ise kaymakamlara bağlı olan zaptiye erlerinin asli görevi bulundukları bölgenin iç güvenliğini muhafaza etmektir. Bunun yanında suçluları mahkemeye getirip götürme, posta tatarlarının güvenliğini sağlama, vergi tahsilatı sırasında memurlara nezaret etme¹⁰¹³, derbentlerin güvenliği, hapisane vb. kamu kurumlarının korunması da zaptiye erlerinin görevleri arasındaydı.¹⁰¹⁴

1844'te Saruhan Sancağı'nın merkez kazası olan Manisa'da Kaymakam Sadık Bey'in emrinde süvari ve piyade zaptiye neferatı ile derbentçi bulunmaktaydı. Yüzbaşı Abdullah Ağa'nın komutası altındaki 23 süvari, 13 piyade neferi ile 35 derbentçi olmak üzere toplamda 71 kişiden oluşan bu kuvvet Manisa'nın iç güvenliğinden sorumluydu. Bunların yanında bir de mülazım görevlendirilmişti. Bütün bu görevliler Manisa sandığından maaş alıyorlardı. Yüzbaşı Abdullah Ağa'nın maaşı 500 iken, Mülazım Mehmed Ağa'ya ise 300 kuruş maaş ödemesi yapılmaktaydı. 23 süvariye ödenen toplam maaş 2.990 kuruş, piyadelere 845 kuruş, derbentçilere ise 2.925 kuruş maaş ödenmekteydi.¹⁰¹⁵

Ayrıca yine aynı tarihte kaza dahilinde 130 kuruş maaşla bir de *Kır Zabiti* görevlendirildi. Kır zabitinin komutasında 15 nefer bulunuyordu. Bu neferlerin maaşları ise toplamda 1.125 kuruş idi.¹⁰¹⁶ Kır zabitleri (kır serdarı¹⁰¹⁷, kır bekçisi, kır çavuşu) ve maiyetindeki askerler kırsalda ortaya çıkan her türlü zabıtaı ilgilendiren

¹⁰¹² Çadırcı, *a.g.e.*, s. 318-319; Satıcı, *a.g.t.*, s. 348-349.

¹⁰¹³ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 319.

¹⁰¹⁴ Satıcı, *a.g.t.*, s. 349.

¹⁰¹⁵ BOA, ML.MSF.d. 5791 s.2, (13 Haziran-12 Temmuz 1844); BOA, ML.MSF.d. 5857, s. 2, (13 Temmuz -11 Ağustos 1844).

¹⁰¹⁶ BOA, ML.MSF.d. 5857, s. 2; BOA, ML.MSF.d. 5791 s.2; BOA, ML.MSF.d. 6117, s.2, (13 Ekim-12 Kasım 1844); BOA, ML.MSF.d. 6200 s.2, (13 Kasım-12 Aralık 1844).

¹⁰¹⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Gökhan Dalgıç, *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı; Osmanlı Geçici Köy Koruculuk Sistemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019; Neslihan Ermahış, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Kolluk Kuvveti: Kır Serdarlığı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.

olayları takip etmekle yükümlüydüler.¹⁰¹⁸ Bunlar özellikle yaz aylarında artış gösteren eşkıyalık hareketlerine geçit vermemek üzere Mayıs'tan Kasım'a kadar 6 aylık sürelerde istihdam edilmekteydiler.¹⁰¹⁹

Eşkıyalık olaylarına karşı geçici olarak istihdam edilen zaptiye neferatından istenilen şekilde fayda sağlanamadı. Bunun yanında zaptiye kuvvetlerinin çalışma esaslarına dair bir düzenleme de henüz yapılmamıştı. Bu durum birçok yerde fazla veya eksik sayıda zaptiye birliklerinin istihdamına sebep oluyordu. Öte yandan zaptiyeye dahil edilecek olan timar sahiplerinin ise gelirleri azalacağından bunların zaptiye birliklerinde istihdamları güçleşmekteydi. Bundan dolayı iç güvenliğin tam olarak temin edilebilmesi için bu gibi problemlerin çözümü şarttı. Bu amaç doğrultusunda Zaptiye teşkilatının kurulmasından kısa bir süre sonra İstanbul'da da *Zaptiye Müşirliği* ihdas edildi. Müşirliğin asli görevi iç güvenliği sağlama hususunda gerekli görüşmeleri yaparak bu konuda nizamnameler hazırlamaktı. Çok geçmeden müşirlik tarafından "*Zaptiye Askerine Dair Nizâmât*" adında bir nizamname hazırlanarak yürürlüğe kondu (Kasım 1846).¹⁰²⁰

Nizamnameye göre zaptiye birlikleri ilk olarak Anadolu'da Ankara, Hüdavendigar, Kastamonu, Konya, Sivas, Aydın ve Saruhan eyaletleri ile Biga ve Kocaeli sancaklarında; Rumeli'de ise Silistre, Vidin, Edirne, Üsküp, Niş, Selanik, Manastır eyaletleri ile Kaza-i Erba'a ve Gelibolu Sancağı'nda kurulacaktı. Zaptiye birlikleri vali veya mutasarrıfların nezaretinde eyaletlerin ihtiyacına göre süvari ve piyade şeklinde istihdam edilecekti. Böylelikle geçici olarak zaptiye birlikleri istihdamından da vazgeçilecekti. Eyalet ve sancaklara bölgenin ileri gelenlerinden bir zaptiye sergerdesi, bir bölükbaşı ve bir zaptiye katibi tayin edilecekti. Onar kişilik gruplara ayrılarak teşkilatlandırılacak zaptiye birliklerinin başına birer çavuş atanacaktı. Birliklere ait yoklama defterleri her ayın başında sancak meclislerinde hazırlanarak bağlı bulunduğu eyalete iletilecekti. Eyalet meclisinde de eyaletin genelindeki zaptiye işleriyle ilgili bilgiler hazırlanarak Zaptiye Müşirliği'ne gönderilecekti.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ Ermahış, *a.g.t.*, s. 13.

¹⁰¹⁹ Satıcı, *a.g.t.*, s. 353-354.

¹⁰²⁰ Sönmez, *a.g.m.*, s. 201-202.

¹⁰²¹ Sönmez, *a.g.m.*, s. 202-203.

Zaptiye teşkilatına dair bu düzenlemeden önce Saruhan Sancağı, Karesi Sancağı ile birleştirilerek eyalet statüsüne getirilmişti (1845). 1847’de ise tekrar Aydın Eyaleti’nin bir sancağı oldu. Bu idarî değişiklik karşısında Aydın Valisi Yakub Paşa, Saruhan’ın kaymakamlıkla yönetileceğinden bahisle, sancakta zaptiye sergerdesi ve baş katibe gerek olmadığını ifade etti. Onun yerine zaptiye bölükbaşı ve bir katibin yeterli olacağını merkeze bildirdi.¹⁰²²

1848 yılına ait bir yoklama defterinden anlaşıldığı üzere Manisa Kazası’nın zaptiyesinde Bölükbaşı Mehmed Bey görevlendirilmişti. Mehmed Bey görevi mukabilinde 500 kuruş maaş almaktaydı. Bölükbaşı Mehmed Bey’in maiyetinde 250 kuruş maaşla bir de katip istihdam edilmişti. Kazada başlarında 5 çavuş bulunan 57 süvari ve başlarında 4 çavuş bulunan 37 piyade zaptiye neferi bulunuyordu. Süvari çavuşlarının maaşları 850 kuruş, süvarilerin maaşları 7.980 kuruş idi. Piyade çavuşlarına ise 360 kuruş maaş ödenirken piyadeganların maaşı ise 2.220 kuruş idi. Bunların dışında kazada, 58 adet de Derbentçiyan bulunuyordu. Derbentçilerin maaşları 3.480 kuruş idi. Bunların başlarında da 540 kuruş maaşla 6 tane derbent çavuşu bulunmaktaydı. Neticede Manisa Kazası’nın zaptiyesinde görevli olan bu 169 kişiye Manisa sandığından toplamda 16.180 kuruş maaş ödenmekteydi.¹⁰²³

3.2.5.8.Sandık Emni

Çalışmanın ikinci bölümünde yer verildiği üzere II. Mahmud, yeniçeriliği ortadan kaldırdıktan sonra taşra idaresinde birtakım düzenlemelerde bulunmuştu. Bu düzenlemelerden biri de sancak merkezlerinde¹⁰²⁴ *memleket sandıklarının* kurulmaya başlanmasıdır. Malî idarede merkezileşmeyi sağlama amacıyla giderlerin tek elden karşılanması için kurulan memleket sandıklarının başına birer sandık emni tayin edildi. Sandık emnipleri Tanzimat’ın ilanından sonra da görevlerine aynı şekilde devam etti. Bunların asli görevi, eyalete ait gelirlerin tutulduğu mal sandıklarını idare ve muhafaza etmektir. Toplanan bütün vergi gelirleri sandık emninin idaresindeki mal sandığına koyulur, gerektiğinde ise harcamalar buradan karşılanırdı. Ayrıca bölgede

¹⁰²² Ortaç, *a.g.t.*, s. 77.

¹⁰²³ BOA, ML.MSF.d. 8297, s. 2-3, (13 Nisan-12 Mayıs 1848).

¹⁰²⁴ Bu kurumun başlangıçta sancak merkezlerinde kurulması kararlaştırılmışken, Tanzimat’ın ilanı sonrasında ise kaza ve nahiye merkezlerine de sandık emnipleri tayin edildi. Bkz. Fatma Akın, “Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Emnipliği (1839-1870), *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, 2024, s. 930.

görevli bütün sivil memurlar ve askerî birlik mensuplarının maaşları da mal sandıklarından ödenmekteydi.¹⁰²⁵

Sandık eminleri başlangıçta bölgenin ileri gelenleri tarafından seçilirken Tanzimat'tan sonra muhassıllık meclislerinin üyelerince seçilmeye başlandı. Sandık eminleri, mal sandığından birinci derece sorumlu olmalarına rağmen, toplanılan vergi gelirlerini kendi başlarına sandığa koyma veya sandıktan para alma gibi yetkileri yoktu. Bunun yerine sandık, emin tarafından meclis üyelerinin nezinde açılıp yine bu üyelerin mühürleriyle kapatılırdı.¹⁰²⁶ Sandık emini ihtiyaç halinde gerektiği kadar parayı meclis üyelerinin huzurunda sandıktan alırdı. Bu para ile masrafları karşıladıktan sonra kalan miktarı da poliçe ya da nakit olarak hazineye gönderirdi.¹⁰²⁷

Mal sandıklarının meclis üyeleri nezinde açılıp kapanmasının en önemli sebebi ortaya çıkabilecek çeşitli yolsuzlukların önüne geçebilmektir. Fakat bu önleme rağmen kendilerine maaş ödendiği halde bununla yetinmeyen sandık eminleri zimmetlerine para geçirmekteydi. Ayrıca bazı eminler ise taşradaki yöneticilerle iş birliğine giderek vergilerin hazineye iletilmesini geciktirmekteydi. Bu gibi yolsuzluklar ve aksaklıkların ortadan kaldırılması için Meclis-i Vâlâ'da alınan kararla sandık eminlikleri lağvedildi. Bundan böyle eminlerin yerlerine *Kumpanya Sarraflarının* mal sandıklarını idare etmesine karar verildi (1846).¹⁰²⁸

Bilindiği üzere Muhassıllık teşkilatının 1842'de kaldırılmasından sonra Kumpanya Sarraflığı adıyla bir şirket kuruldu (1842-1852). Anadolu ve Rumeli olarak iki kola ayrılan bu şirket Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde toplanan vergilerin, merkez hazineye aktarılması hususunda görev aldı.¹⁰²⁹ Bu şirket, adamlarını mal sandıklarına gönderip paraların devlet hazinesine naklini gerçekleştirme karşılığında bir miktar pay alıyordu.¹⁰³⁰ 1847 yılındaki düzenleme ile kumpanyanın her yüz kuruşta elli para miktarı masraf alması kararlaştırıldı.¹⁰³¹

¹⁰²⁵ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 230-231; Satıcı, *a.g.t.*, s. 303-304.

¹⁰²⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 231; Satıcı, *a.g.t.*, s. 304; Akın, *a.g.m.*, s. 932.

¹⁰²⁷ Akın, *a.g.m.*, s. 932-933.

¹⁰²⁸ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 231; Satıcı, *a.g.t.*, s. 304-305; Akın, *a.g.m.*, s. 933.

¹⁰²⁹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatma Akın, "Tanzimat Dönemi Mali İdaresinde Kumpanya Sarraflığı Teşkilatına Dair Bir İnceleme (1842-1852)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 83, 2024, s. 974-994.

¹⁰³⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2020, s. 673.

¹⁰³¹ Akın, *a.g.m.*, s. 979.

Öte yandan 1846'da gerçekleşen sandık eminlerinin yerlerini kumpanya sarraflarına bıraktığı düzenleme İmparatorluğun genelini kapsamıyordu. 1846 düzenlemesi ile sadece Anadolu ve Rumeli kumpanyalarına bağlı bölgelerdeki sandık eminlikleri ortadan kaldırıldı ve görevleri kumpanya sarraflarına devredildi. Bu yerlere kumpanyalar, kendi adamlarını sandık eminliği görevini ifa etmeleri için yolladı. Bu kişiler genellikle *sandık sarrafları* olarak anıldı. Diğer yerlerde ise sandık eminliği uygulaması devam etti.¹⁰³²

Kumpanya sarraflığına devredilen yerler şunlardır; Anadolu'da *Aydın Valiliği, Denizli Kaymakamlığı, İzmir Muhassıllığı, Karesi Kaymakamlığı, Hüdavendigar Valiliği, Saruhan Valiliği, Menteşe Muhassıllığı, Bilecik Kaymakamlığı, Erdek Muhassıllığı, Karahisar-ı Sahib Muhassıllığı, Kütahya Muhassıllığı, Konya Valiliği, Hamid Muhassıllığı, Teke Muhassıllığı, Alaiye Muhassıllığı, Nevşehir Kaymakamlığı, İçil Muhassıllığı, Ankara Mutasarrıflığı, Çankırı Muhassıllığı, Kastamonu Valiliği, Sinop Kaymakamlığı, Bolu Kaymakamlığı, Kocaeli Muhassıllığı, Viranşehir Kaymakamlığı, Bozok Mutasarrıflığı, Biga Mutasarrıflığı, Suşehri Mutasarrıflığı, Amasya Muhassıllığı, Divriği Kaymakamlığı, Kayseri Kaymakamlığı*. Rumeli'de ise *Edirne Müşirliği, Vize Muhassıllığı, Filibe Muhassıllığı, Tekfurdağı Muhassıllığı, İslimiye Muhassıllığı, Selanik Müşirliği, Siroz Muhassıllığı, Drama Muhassıllığı, Niş Valiliği, Samakov Muhassıllığı, Manastır Mutasarrıflığı, Ohri Kaymakamlığı, Kesriye Kaymakamlığı, Silistre Valiliği, Varna Muhafızlığı, Tırnova Muhassıllığı, Tırhala Mutasarrıflığı, Üsküp Valiliği, Prizren Kaymakamlığı, Priştine Kaymakamlığı, Kaza-ı Erbaa maa Silivri Muhassıllığı, Vidin Valiliği, Sofya Kaymakamlığı, Köstendil Kaymakamlığı*.¹⁰³³

Kumpanya sarraflarının mal sandıklarında biriken gelirleri merkezî hazineye nakletme süreci Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna kadar devam etti. 1856'da banka kurulunca sarrafların para nakil işlemleri oraya devredildi. Maliye Nezareti'nin talimatıyla ödemeler bu tarihten sonra banka aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁰³⁴

¹⁰³² Akın, "Sandık Eminliği...", s. 933-934.

¹⁰³³ BOA, ML. MSF. d. 7313, s. 2-3; Fatma Akın, çalışmasında bu defteri kullanmış ancak Menteşe'yi Manisa olarak okumuştur. Defteri kontrol ettiğimizde bu yerin Manisa değil Menteşe olduğu tarafımızca tespit edilmiştir Akın, a.g.m., s. 934.

¹⁰³⁴ Tabakoğlu, a.g.e, s. 673.

Konuya Manisa özelinde bakıldığında her ne kadar literatürde sandık emininin II. Mahmud devrinde tayin edildiği aktarılsa da¹⁰³⁵ Manisa Kazası'nda söz konusu dönem içerisinde bir sandık emini ataması kaydına rastlanılmamıştır. Öte yandan Tanzimat'ın ilanından sonra Manisa'da sandık emininin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1840 yılında Manisa sandığından maaş alan memurlar içerisinde Sandık Emini Mustafa Efendi bulunmaktadır. Mustafa Efendi bu görevini uzunca bir süre ifa etti. Manisa sandık emininin başlangıçta maaşı 500 kuruş iken¹⁰³⁶ sonraki yıllarda 250 kuruşa¹⁰³⁷ düşürüldü. Sandık Emini Mustafa Efendi'nin 1846 düzenlemesinden önce maaşı 250 kuruştan 340 kuruşa yükseltildi.¹⁰³⁸

1846 kumpanya sarraflığı düzenlemesinden az zaman önce yolsuzlukların önlenmesi hususunda gönderilen bir emirnameye cevaben Saruhan Valisi Saib Paşa'nın merkeze gönderdiği bir yazıda kaza müdürlerinin halktan fazla para talep etmeleri ve toplanan vergileri zimmetlerine geçirmelerine gerekçe olarak kazalarda sandık eminliğinin bulunmamasını ve kaza meclislerinin verginin tahsili ve iletiminde layıkıyla dikkat edilmemesini gösterir. Buna son vermek için kazalara kaza ahalisi, eyalet makamı ya da vali ve mal memuru marifetiyle ve meclis nezaretinde birer maaşlı sandık emini tayin edilmesini önerilir.¹⁰³⁹

1846'daki düzenleme sonrasında Saruhan'a kumpanya vekili olarak Matos'un görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1849 tarihli bir kayıta Saruhan'ın eski kumpanya vekili Matos'un sancak emval sandığından ve bazı kişilerden 205.241 kuruş alacağının kaymakam aracılığıyla tahsil edilmesi istenmekteydi.¹⁰⁴⁰ 1847'deki kumpanya vekillerinin masraf düzenlemesiyle birlikte Saruhan'a tayin edilen vekilin

¹⁰³⁵ Çadırcı, ülke genelinde sandık eminliğinin kuruluşunun 1826-1828 yılları arasına tesadüf ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁰³⁶ BOA, ML. MSF. d. 1504. (Haziran 1840)

¹⁰³⁷ Sandık Emini Hacı Mustafa Efendi, 1843'ten 1845'e kadar görevi mukabilinde aylık 250 kuruş maaş aldı. Bkz. BOA, ML. MSF. d. 4628, s.2; BOA, ML. MSF. d. 4743, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5102, s.2; BOA, ML. MSF. d. 4339, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5102, s.2 BOA, ML. MSF. d. 4339, s.2. BOA, ML. MSF. d. 5193, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5278, s. 2; BOA, ML. MSF. d. 5517, s. 10; BOA, ML. MSF. d. 5578, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5636; BOA, ML. MSF. d. 5622, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5791, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5857, s.2; BOA, ML. MSF. d. 5920, s. 6; BOA, ML. MSF. d. 4708, s. 2; BOA, ML. MSF. d. 5515, s.2.

¹⁰³⁸ BOA, ML. MSF. d. 7313, s. 2; Akın, *a.g.m.*, s. 942.

¹⁰³⁹ BOA, A.} MKT. 60-71, H. 7 Ca 1262/M. 3 Mayıs 1846.

¹⁰⁴⁰ BOA, A.} MKT.UM. 2-79, H. 23 M 1266/ 9 Aralık 1849; BOA, A.} MKT.UM. 5-7; BOA, A.} DVN. 55-81.

masrafı 2000 kuruş idi.¹⁰⁴¹ 1855'te Manisa sandık emini olarak tayin edilen kişi Serkez idi.¹⁰⁴²

3.2.5.9.Mal Müdürü

Sancakta merkezlerinde görev yapan mal müdürleri, eyaletlerdeki defterdarlara karşılık gelmekteydi. Bunlar sancağa bağlı kazalardan gelen gelirleri kayıt altına alırlar, aldıkları kayıtların özetlerini de üç aylık raporlar şeklinde eyalet meclisine iletirlerdi. Meydana gelen herhangi bir aksaklıkta, durumu kaymakam ile hükümete bildirmek de mal müdürlerinin görevleri arasındaydı.¹⁰⁴³ Mal müdürlerinin bulunmadığı kazalarda ise bu görevi mal başkatipleri icra ederdi.¹⁰⁴⁴ 1858 yılında yayınlanan *Eyaletler Nizamnamesi* ile vilayetlerdeki malî meselelerin sorumluluğu taşraya yeni tayin olunan muhasebecilere ve katiplere devredildi.¹⁰⁴⁵ Bu düzenlemeyle birlikte defterdarlıklar ve mal müdürlükleri ortadan kaldırılmışsa da 1864'te taşrada yeniden defterdarlık düzeni getirilmiştir.¹⁰⁴⁶

Manisa'ya bakıldığında mal müdürlüğünün bulunduğu görülmektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla verdiğimiz listeden anlaşıldığı üzere Tanzimat'ın ilanından 1858'de mal katipliğinin lağvına kadarki geçen sürede görev yapan mal müdürleri tespit edilmiştir. Ancak 15 Ocak 1852 tarihli bir arzda Anadolu Teftiş Memuru İsmet Paşa'nın¹⁰⁴⁷ bir yazısına istinaden Sultan'ın iradesiyle Saruhan Sancağı Mal Müdürlüğü'nün - gerekçesi açıkça yazılmayarak- lağvedildiği belirtilmektedir. Arzın devamında kaldırılan Saruhan Mal Müdürlüğü'nün yerine Mal Başkatibi Halil Efendi'nin mal müdürü itibarıyla tayin edildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴⁸ Böylece bu tarihten itibaren Manisa özelinde mal müdürlüğü ile mal başkatipliği birleştirilmiş görünmektedir. Çalışma sınırları dahilinde sancakta tespit edilen mal müdürleri ve mal başkatipleri şunlardır:

¹⁰⁴¹ BOA, İ.MSM. 20-487.

¹⁰⁴² BOA, A.} MKT.NZD. 129-22, H. 3 Ca 1271/ M. 22 Ocak 1855.

¹⁰⁴³ Çadircı, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁰⁴⁴ Satıcı, *a.g.t.*, s. 325.

¹⁰⁴⁵ Çadircı, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁰⁴⁶ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 672.

¹⁰⁴⁷ İsmet Paşa bu göreve 6 Kasım 1850'de tayin edilmiştir. BOA, A.} DVN. 65-2.

¹⁰⁴⁸ BOA, A.} MKT.UM. 91-83.

Tablo 29: Saruhan Mal Müdürleri ve Mal Başkatipleri

Saruhan Mal Müdürleri	Tarih
Namık Efendi ¹⁰⁴⁹	17 Kasım 1845 (tayin)
Raşid Efendi (Eski Selanik Mal Müdürü) ¹⁰⁵⁰	15 Temmuz 1847 (tayin)
Abdulfettah Efendi ¹⁰⁵¹	9 Aralık 1849 (tayin)
Hayri Efendi (Biga Mal Müdürü) ¹⁰⁵²	9 Mart 1851 (tayin)
Halil Hilmi Efendi ¹⁰⁵³	15 Ocak 1852 (tayin)
Ali Rıza Bey ¹⁰⁵⁴	1 Mayıs 1854 (tayin)
Haşim Efendi (Mesarifat Muhasebesi ketebesinden) ¹⁰⁵⁵	21 Mayıs 1857 (tayin)
Nüzhet Efendi ¹⁰⁵⁶	1858

3.2.5.10. Tahrirat ve Mal Katipleri

Tahrirat katibi bulunduğu bölgedeki mülkî amirin maiyetinde, gerekli yazışmaları yapmak ve kayıt tutmakla görevli idi. Mal katipleri ise görevli olduğu bölgenin malî kayıtlarını düzenlemekle yükümlüydü. Hükümet taşrada görev yapan katiplerin güvenilir ve ehil kişilerden olmasına özellikle dikkat etmiştir. Nitekim 1851 yılında taşrada görevli katiplerin atanma hususlarına dair düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeye göre mal katiplerinin Maliye Nezareti kalemlerinde eğitim görmüş ve işin ehli kişiler arasından seçilmesine karar verildi. Memuriyete talip olanların sayısı birden fazla kişi olursa ise bunlar Meclis-i Muhasebe-i Maliye’de sınava tabii tutulacaklardı. Sınav sonucuna göre içlerinden en başarılı olan mal katibi olarak görevlendirilecekti. Sınav sonucunda bir eşitlik olması durumunda ise memur seçiminde kura yoluna gidilecekti. Ayrıca katipler istifa veya görevlerini suistimal etmedikleri sürece en az üç yıl süreyle görev yapmaları kararlaştırıldı.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁴⁹ BOA, İ.DH. 113-5683.

¹⁰⁵⁰ BOA, A.} MKT. 89-80.

¹⁰⁵¹ BOA, A.} TŞF. 7-83.

¹⁰⁵² BOA, A.} TŞF. 9-41; BOA, A.} MKT.MHM. 29-36; BOA, A.} MKT.NZD. 28-49.

¹⁰⁵³ BOA, İ.DH. 296-18668-8.

¹⁰⁵⁴ BOA, HR.MKT. 75-95.

¹⁰⁵⁵ BOA, A.} MKT.UM 281-22.

¹⁰⁵⁶ BOA, MV.L. 578-72.

¹⁰⁵⁷ Satıcı, *a.g.t.*, s. 301-302.

Manisa Kazası'nın katiplerine dair bilgiler yine masraf defterlerinde bulunmaktadır. Haziran 1840 tarihli deftere göre Manisa Kazası'nın katib-i emvâli Mehmed Nazif Efendi 1500 kuruş maaş almaktaydı. Katib-i Emlak İsmail Efendi'ye ise 2.500 kuruş ödenmekteydi.¹⁰⁵⁸ Kasım 1843 tarihli masraf defterine göre, tahrirat kâtibi Mehmed Efendi'nin 500 kuruş maaşı vardı.¹⁰⁵⁹ Mehmed Efendi, Manisa Kazası'nda uzunca bir süre görev yaptı. Bu süre zarfında maaşı değişmeyerek 500 kuruş aldı.¹⁰⁶⁰

3.2.5.11. Evkaf Müdürü

Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetimi klasik dönemde vakıf kurucularının düzenledikleri vakfın işleyiş şartlarını ihtiva eden vakfiyelerde belirtildiği şekilde yönetilmekteydi. Vakfın idaresinden sorumlu olan *mütevelli* ile vakfın denetleyicisi olan *nazır* sorumluydu. Vakfın muhasebeleri ise her yıl mütevelli tarafından görülür, kadılar tarafından tasdik edilirdi. Kadılar görev yaptıkları bölgelerdeki vakıfların teftişlerinden sorumlu tutulmaktaydılar. Sultan'ın ve ailesinin kurduğu vakıfların yönetimi ise Sadrazam, Şeyhülislam ya da kapı ağalarına bırakılmıştı.¹⁰⁶¹

Zamanla vakıfların türü ve sayısındaki artışla birlikte vakıfların idaresinden sorumlu birtakım nezaretler ortaya çıkmıştır. Fatih'in kurduğu vakıfların nezaretini sadrazamlarına vermesiyle 1464'te Sadr-ı Âlî Nezareti kuruldu.¹⁰⁶² II. Bayezid ise kurduğu vakıfların yönetimini 1506'da Şeyhülislamı Alaeddin Ali Efendi'ye verince, böylece Şeyhülislamlık Nezareti teşkil etti.¹⁰⁶³ Harem-i Hümayûn mensuplarının (sultanlar, kadınlar, kapı ağaları vb.) kurdukları vakıflara nezaret eden Bâbüssaâde (Kapı) Ağalarının nezaretine ise Bâbüssaâde (Kapı) Ağası Nezareti denilmekteydi. Bu nezaretin ortaya çıkışı Hürrem Sultan'ın 1545'te vakıfların nezaretini Kapı Ağası Hadım Mehmed Ağa'ya bırakması sonucundadır.¹⁰⁶⁴ 1586'da Haremeyn-i Şerifeyn için (Mekke ve Medine ahalisi ve tesisleri) tahsis edilen vakıflara mahsus Evkâf-ı Haremeyn Nezareti ortaya çıkmıştır. Bu nezaret daha sonra Dârüssaâde ağalarının vakıflarının nazırlığı ile birleştirildi. Böylece, Evkâf-ı Haremeyn müfettişliği,

¹⁰⁵⁸ BOA, ML. MSF. d. 1504.

¹⁰⁵⁹ BOA. ML.MSF.d 4339, s. 2

¹⁰⁶⁰ BOA. ML.MSF.d 6656

¹⁰⁶¹ Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 521.

¹⁰⁶² Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 99; Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s.2.

¹⁰⁶³ Kahraman, *a.g.e.*, s. 2. Kazıcı, nezaretin kuruluş tarihini 1495-96 olarak verir. Kazıcı, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁰⁶⁴ Kahraman, *a.g.e.*, s. 2.

muhasebeciliği ve mukâtaacılığı ile Dârüssaâde yazıcılığı adlı dört memuriyet ihdas edilerek genişledi.¹⁰⁶⁵ Zaman içerisinde bu nezaretlerin sayısı artmıştır.

18. yüzyılda Sultanlar vakıfların idaresinde birtakım değişikliklere gittiler. Bu değişimler Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin temelini oluşturdu. I. Abdülhamid, 1774'te kurduğu Hamidiyye vakıfları için yeni bir nezaret ihdas etti. Vakıflarının idaresi için mütevellî kaymakamlığı, evkâf kitabeti ile ruznamçe kitabeti üç büro bulunuyordu. Daha sonra bu üç büronun yönettiği vakıflara Harem-i Hümayûn ile Bostancıbaşı vakıflarının nezaretleri de eklendi. Bunun üzerine bu yeni yapının adı Evkâf-ı Hamidiyye ve Mülhakâtı oldu, yönetimi ise Darphâne-i Âmire nazırlarına verildi. 1788'de III. Mustafa'nın Laleli ve Mülhakâtı Vakıfları da bu yapıya dahil edildi. II. Mahmud, 1809 yılında kendi kurduğu vakıflarını bu yapıya dahil edince Evkâf-ı Hamidiyye ve Mahmudiyye adını aldı. 1814'te bu vakıfların nezaretinden Darphâne-i Âmire nazırları sorumluydu. Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra 14 Ekim 1826'da vakıfların tek elden idare edilmesi düşüncesiyle Evkâf-ı Hümayûn Nezareti kuruldu. Bunda Yeniçeriliğin ilgasından sonra yeniçerilerin ve sekbanbaşılardan idaresindeki vakıfların dahil edilmesi neticesinde Darphâne-i Âmire Nezareti'nin iş yükünün artması önemli rol oynadı. Evkâf Nazırlığı'nın başına ise Darphâne-i Âmire'nin eski nazırı Hacı Yusuf Efendi getirildi.¹⁰⁶⁶

Taşradaki vakıfların idaresinde de yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak bazı gelişmeler yaşandı. Evkâf-ı Hümayûn ile Haremeyn vakıflarının teftişinden Evkâf-ı Haremeyn müfettişleri sorumluydu. 16 Ağustos 1834'te bu müfettişliğin yanı sıra Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği kuruldu. Temmuz 1835'te Rumeli ve Anadolu'daki vilayet merkezlerine “*muaccelat nazırı*” unvanlı kimseler evkâf müdürlüğüne tayin edildi.¹⁰⁶⁷ Bu kişiler, bu iki hazinece idare edilen vakıfların Evkâf Hazinesi'ne aktarılması gereken gelirlerinden ve bu vakıfların ferağ ve intikal işlemlerinden sorumluydular.¹⁰⁶⁸ Bu dönemde Saruhan Sancağı, Aydın Müşirliği'ne bağlıydı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1838-39 yıllarında Aydın ve Saruhan sancakları Muaccelat Nazırı Mustafa Hasib Efendi idi.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 3; Öztürk, *a.g.m.*, s. 522; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 101-104.

¹⁰⁶⁶ Kahraman, *a.g.e.*, s. 4-5; Öztürk, *a.g.m.*, s. 522; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 104-105.

¹⁰⁶⁷ Kahraman, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰⁶⁸ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 81.

¹⁰⁶⁹ BOA, EV.d. 9820, vr. 30a, vr. 30b.

Tanzimat devrinde taşradaki vakıfların idaresinde birtakım düzenlemelere gidilmiştir. 1840 yılındaki bir iradeyle taşradaki mazbut vakıfların naipler ve kadıların nezaretinde yerel meclislerce idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu vakıfların gelirleri yıllık olarak Evkâf Hazinesi'ne intikal ettirilmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte evkâf gelirleri yerel mîrî sandıklarda toplanıyor daha sonra hazineye intikal ettiriliyordu.¹⁰⁷⁰ Ancak kadıların etkin bir yönetim sergileyememesi ve gelirlerin Hazine'ye aktarımındaki güçlükler nedeniyle 1842'de yeni bir ferman yayınlandı. Bu fermanda mazbut vakıfların idaresi müşir, defterdar ve kaymakamlarca yerel ahaliden veya gümrük memurlarından uygun birinin tayini emredilmiştir. Bu düzenleme öncesinde merkezden memur atanması fikri görüşüldüyse de memurlara maaş ve harcırah ödemeleri yerine vakıf gelirlerinden pay verilerek ücret ödenmesi görüşü uygun bulunmuştu.¹⁰⁷¹ Bu yeni düzenlemeyle birlikte mazbut vakıfların idaresi kadılardan alınarak mahalli memurlara devredildiyse de benzer nedenlerle bu düzenlemeyle de istenilen verim alınamamıştır.¹⁰⁷² 1845 yılına gelindiğindeyse vakıfların iyi idare edilerek yönetimlerinin istikrara kavuşturulması ve gelirlerin merkeze aktarılmasında yaşanan güçlüklerin ortadan kaldırılması amacıyla İstanbul'dan evkâf müdürleri ve katipleri atanması karara bağlandı.¹⁰⁷³

İncelenen dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla Saruhan'a 1844-1861 yılları arasında 12 farklı evkâf müdürü tayini gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde Aydın ve Saruhan'daki vakıfların birlikte idare edildiği, tayin edilen evkâf müdürlerinin hem Aydın'daki hem de Saruhan'daki vakıfları birlikte idare ettikleri görülmektedir. 1846'da Aydın ve Saruhan evkâf müdürlükleri birbirinden ayrılarak iki farklı evkâf müdürü tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bu bölünme sırasında Aydın ve Tevabii ile Saruhan ve Tevabii Evkâfı şeklinde iki evkâf müdürlüğü oluşturulmuştur.¹⁰⁷⁴ Öte yandan Saruhan Sancağı evkâfının büyüklüğü nedeniyle evkâf müdürleri için güçlük oluşturmuştur. Örneğin, 1848'te Mehmed Efendi, evkâfın büyüklüğünden dolayı görevini layıkıyla ifade edememiş yerine oğlu Hâcegândan Akif Bey tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁵ Konumuz açısından bir diğer husus ise evkâf müdürlüğü kavramı ile

¹⁰⁷⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 81-82.

¹⁰⁷¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰⁷² Öztürk, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁰⁷³ Öztürk evkâf müdürlüklerinin kuruluşunu 1845 yılına tarihlendirir. Öztürk, *a.g.e.*, s. 83. Kahraman ise evkâf müdürlüklerinin kuruluşunu muaccelat nazırlarının atandığı 1834 yılı olarak verir. Kahraman, *a.g.e.*, s. 7. Tespit ettiğimiz kadarıyla Saruhan'da evkâf müdürü tabiri 1844 yılı öncesine dayanır.

¹⁰⁷⁴ BOA, İ.DH.121-6154.

¹⁰⁷⁵ BOA, İ.DH. 180-9816.

muaccelat müdürlüğü kavramının birlikte kullanılmasıdır. 1857’de evkâf müdürlüğü yapmış Edib Efendi, bir belgede muaccelat müdürü olarak anılmaktadır.¹⁰⁷⁶ 1844-1861 yılları arasında Saruhan’da görev yapmış evkâf müdürleri şunlardır:

Tablo 30: Saruhan Evkâf Müdürleri

Evkâf Müdürleri	Tarih
Akif Efendi ¹⁰⁷⁷	1844
Mustafa Bey ¹⁰⁷⁸	1845
Seyyid Mehmed Efendi ¹⁰⁷⁹	1846-1847
Hâcegândan Akif Efendi ¹⁰⁸⁰	1848-1849
Mehmed Efendi ¹⁰⁸¹	1850
Hacı Ahmed Ağa ¹⁰⁸²	1851
Feshâne-i Âmire ketebesinden Yahya Efendi ¹⁰⁸³	1852
Aydın Evkâf Müdürü Mehmed Raşid Efendi ¹⁰⁸⁴	1853
Hacı Emin Efendi ¹⁰⁸⁵	1855
Hâcegândan Yahya Efendi ¹⁰⁸⁶	1856
Edib Efendi ¹⁰⁸⁷	1857
Abdülaziz Ağa ¹⁰⁸⁸	1858-1861

¹⁰⁷⁶ BOA, A.} MKT. MHM. 115-94.

¹⁰⁷⁷ BOA, EV.d. 12337.

¹⁰⁷⁸ BOA, İ.DH.121-6154.

¹⁰⁷⁹ BOA, İ.DH.121-6154.

¹⁰⁸⁰ BOA, İ.DH. 180-9816.

¹⁰⁸¹ BOA, A.} AMD. 33-4

¹⁰⁸² BOA, A.} MKT.UM. 90-24; BOA, İ. DH. 243-14828. H. 15 M 1268/ M.10 Kasım 1851.

¹⁰⁸³ BOA, A.} AMD. 39-33 (25 Ağustos 1852).

¹⁰⁸⁴ BOA, İ. DH. 270-16866.

¹⁰⁸⁵ BOA, İ. DH. 315-20279.

¹⁰⁸⁶ BOA, A.} MKT. MHM. 94-47.

¹⁰⁸⁷ BOA, MVL.312-27 (20 Haziran 1857); BOA, İ. DH. 335-23417.

¹⁰⁸⁸ BOA, İ. DH. 405-26792; BOA, A.} MKT.MHM. 229-94.

SONUÇ

III. Selim'in hükümrânlığı döneminde başlayan reform hareketleri gerek Sultan II. Mahmud gerekse Sultan Abdülmecid dönemlerinde daha etkili bir şekilde devam ettirildi. İki sultan döneminde modern-merkeziyetçiliğe kavuşmak adına yapılan düzenlemeler kısmen başarılı oldu. Bu çalışmada 19. yüzyıl başlarından 1861'e kadarki süreç içerisinde taşra idaresine yönelik gerçekleştirilen idarî düzenlemeler, Saruhan Sancağı'nın merkez kazası olan Manisa özelinde irdelenmiştir. Öte yandan 19. yüzyıldaki taşra idaresindeki dönüşüm sürecinde merkezî idare ile yerel güçler (Karaosmanoğulları özelinde) arasındaki ilişkinin boyutlarındaki değişimin tezahürü de, bu çalışma ile ortaya koyulmuştur. Bu çalışma birtakım sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar şunlardır;

Modern literatürde II. Mahmud dönemi genellikle ayanların taşra idaresinden büyük ölçüde tasfiye edildikleri bir dönem olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmayla birlikte ortaya konulmuştur ki literatürde geçen ayanların tasfiye edildiği anlatısı bölgesel bazda ele alındığında pek gerçekçi görünmemektedir. Özellikle, Karaosmanoğulları ve onların hüküm sürdüğü Manisa özelinde incelendiğinde bu durumun hiç de bahsedildiği gibi olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim Sultan Mahmud tahta çıktığında Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa on bir senedir Manisa idaresinde görev yapmaktaydı. Bu görevini -zaman zaman azledilse de- ölüm tarihi olan 1816'ya kadar devam ettirdi. Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği devrinde, II. Mahmud, Manisa'nın idaresinde değişiklik yaratacak bir müdahalede bulunmadı. Dolayısıyla, Hacı Hüseyin Ağa'nın mütesellimliği devri Manisa özelinde, adem-i merkeziyetçi bir idare tarzının varlığının devam ettiğini gösterir.

II. Mahmud'un ayanları tasfiye süreci bölgelere göre farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Taşradaki ayanların önde gelenlerinin ölümünü bekleyen Sultan, fırsattan istifade ederek ayanları yerel idareden uzaklaştırdı. Manisa için bu siyasetin uygulandığı yıl 1816'dır. 1816'da Hacı Hüseyin Ağa'nın ölmesi Manisa idaresinde bir milat sayılabilir. II. Mahmud'un tasarladığı ve yaymaya çalıştığı merkeziyetçi idarenin taşrada güçlendirilmesi, Manisa'da ancak bu tarihte uygulamaya konulabildi. 13 yıl sürecek olan bu dönemde Manisa ile özdeşleşen Karaosmanoğulları'nın adını -istisnai bir dönem- Manisa'nın idaresinden silmiştir. Bu dönemde Manisa, *muhassıllık*

vechiyle mutasarrıflara tevcih edilmiştir. Mutasarrıflar zaman zaman bölgedeki güçlerine istinaden Saruhan idaresi hususunda Karaosmanoğulları ile iş birliği yapsalar da 1816-1829 tarihleri arasında sancak genel itibariyle Karaosmanzadelere mensup olmayan mütesellimlerce yönetildi. Bir diğer ifadeyle, bu tarihe kadar yerelden tayin edilen ayan-mütesellimlerin yerine merkezden gönderilen mutasarrıf paşalar ve onların kendi kapı halklarından kimseler Manisa'yı idare etmişlerdir. Burada vurgulanması gereken husus ise şudur ki bu dönemde Karaosmanoğulları'nın Manisa'nın idarededeki rolü büyük oranda ortadan kalkmışsa da vakıf ve çiftlik işletmeciliğinden kaynaklanan ekonomik nüfuzu hala devam etmiştir.

II. Mahmud'un Manisa özelinde taşrada yerel güçleri tasfiye çabaları 1829'da hüsrana uğradı. Nitekim Karaosmanoğulları bölgeyi derinden sarsan Atçalı Kel Mehmed isyanı neticesinde Manisa idaresine yeniden getirilmeye başladı. Bu isyanın bastırılmasında gösterdikleri başarı nedeniyle mükafatlandırıldılar ve yeniden sancağın idarecileri arasında boy göstermeye başladılar. Öte yandan bu döneme kadar Karaosmanoğulları her ne kadar Manisa idaresinde bulunmasalar da etrafındaki kazalarda yönetici olmaya devam ettiler. Bununla birlikte, sancağın gelirlerini iltizâma almaya devam ederek servetlerini ve bu ekonomik gücün getirdiği siyasî nüfuzlarını korumayı bildiler.

II. Mahmud devrinde Karaosmanoğulları'nın yayıldıkları nüfuz alanı, edindikleri servet ve devlet ile olan siyasî ilişkilerinin sıkı olması ve bu ilişkinin getirdiği iktisadî refah nedeniyle, Manisa'daki nüfuzları kırılmayacak derecede güçlü kalmıştır. Dönemin siyasî durumu gereği, yerel güçler devlete askerî, malî, lojistik destek sağlayan taşradaki en önemli yapılar olmuşlardır. İstanbul'un da bu gücün farkında olduğu, onları tamamen yok etmemek ancak güçlerini olabildiğince azaltmak ve kendine bağımlı hale getirmek üzerine bir politika güttüğü anlaşılmaktadır.

Öte yandan II. Mahmud'un taşraya yönelik yarattığı yeni idare tarzının Manisa'daki yansıması, adem-i merkeziyetçi bir yapının yerini merkeziyetçi yapıya bırakmasına yol açtı. 1834'te Manisa'da muhtarlık ve redif teşkilatları kuruldu. Mahallelere muhtarlar tayin edilerek kaza idaresinde yeni idareci profilleri görülmeye başlandı. Aynı yıl Redif teşkilatı ile kazada yeni askerî birliklerin varlığı görüldü. Böylece, Manisa'nın idaresinde görülen merkezî etki, taşrada askerî teşkilatın varlığıyla iyiden iyiye hissettirildi. 1836'da alınan kararla redif birliklerini merkezî

idareye bağlamak amacıyla bir nevi klasik dönemin beylerbeyliğine benzer bir düzenleme yapılarak müşirlik teşkilatı kuruldu. Bu düzenlemeyle eyaletlerin malî ve askerî işlerinin bir arada yürütülmesi kararlaştırıldı. Bu düzenlemeye istinaden Aydın Müşirliği kuruldu ve Saruhan da bu müşirliğe bağlandı. Bu yeni düzenin ilk uygulayıcısı ise kendisi de Karaosmanoğulları'ndan olan Yakub Paşa idi.

II. Mahmud'un taşra üzerinde hakimiyet kurmak için yaptığı uygulamalar ilginçtir ki yine yerel güçler eliyle gerçekleştirildi. Yerel güçler bir yandan nüfuzlarını korumaya çalışırken, öte yandan merkezin taşradaki tahakkümünü sağlamlaştırmak zorunda kalıyorlardı. Bu dönemde anılan düzenlemelerin Manisa'da tatbikinde Karaosmanoğulları'nın önemli rolü vardır. Gerek muhtarların tayininde gerekse Saruhan redif birliğinin oluşturulmasında sancağın mütesellimi Hacı Eyüb Ağa'nın önemli katkıları olmuştur.

II. Mahmud'un ardından Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülmecid devri Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Tanzimat denen yeni bir dönemin başlangıcını ifade eder. Tanzimat döneminin ilk safhası olan Abdülmecid devrinde gerçekleştirilen reformların amaçlarından biri de taşrada merkezî otoriteyi tesis etmek olmuştur. Bu devirde, bu amaç doğrultusunda taşra idaresinde gerçekleştirilen en önemli düzenlemelerden biri muhassıllık teşkilatının oluşturulmasıdır.

Tanzimat Fermanı'nda öngörüldüğü şekliyle 1840'ta iltizâm sisteminden vazgeçilerek yerine valilerden bağımsız, vergileri toplamakla görevli muhassıllıklar oluşturuldu. Muhassıllık sistemi taşrada mali-merkeziyetçiliği kurma yolunda atılmış önemli bir adımdı. Nitekim vergileri tahsil işleriyle ilgilenen vali, mütesellim ve voyvodaların bu anlamda görevleri sona eriyordu. Yerlerine merkezden atanan muhassıllar ve muhassılların kuracağı meclisler vergi işleri ile ilgilenecekti.

Bu uygulama ile 1840 senesi başlarında Saruhan Sancağı beş muhassıllık bölgesine ayrıldı. Buna göre *Manisa ve tevabii kazaları muhassıllığı*: *Manisa, Kasaba-ı Turgudlu, Nif, Urganlı nam-ı diğer Ilıca* kazalarından oluşmaktaydı. Ayrıca sancak merkezinde vergi işleri ve bölgenin çeşitli sorunlarıyla ilgilenmek üzere on iki kişiden oluşan bir muhassıllık meclisi oluşturuldu. Bu tarihte Manisa muhassılı ise Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa idi. Bu düzenleme öncesinde Saruhan Sancağı Mütesellimi olan Hacı Eyüb Ağa, düzenleme ile bir nevi unvanı değişerek görevine devam etti.

1840-1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde önemli bir düşüş meydana gelmesi dolayısıyla, 1842’de taşra güçlerinin lehine iltizâm sistemine yeniden dönüş sağlandı. Bu tarihten itibaren muhassıllıklar birleştirilerek malî işlerin idaresinde eyaletlere defterdarlar, sancaklara ise mal müdürleri gönderilmeye başlandı. Aynı yıl yapılan düzenleme ile kaza, idarî birim haline getirildi ve eyalet-sancak-kaza şeklinde yeni bir mülkî derecelendirme ortaya çıktı. Bu düzenleme ile eyaletlerin yönetimi valilere, sancakların yönetimi kaymakamlara, kazaların yönetimi ise kaza müdürlerine verildi.

Tanzimat’ın taşraya getirdiği yeniliklere Manisa özelinde bakıldığında Karaosmanoğulları ailesi yine başı çekmektedir. Babadan oğula devam eder şekilde idarede görev aldıkları görülmektedir. Saruhan’a tayin edilecek idarecinin adı ister muhassıl isterse de kaymakam olsun ailenin Manisa’daki konumu ve nüfuzu hemen yok olmayacaktı. Nitekim 1840 düzenlemesi ile Saruhan Sancağı Muhassılı olan Eyüb Ağa, 1842 düzenlemesi ile de Saruhan Sancağı Kaymakamı oldu. Sonra da oğlu Sadık Bey görevi devraldı.

Tüm bunlar, merkezin taşrada hayal ettiği değişimleri gerçekleştirdiği hissini uyandırır da aslında olan unvanlar ve görev tanımlarındaki kavramsal değişimlerden ibarettir. Öte yandan merkezî hükümet, idarî düzenlemelere yerel güçleri dahil ederek bunları bürokrasinin adamı haline getiriyor, böylelikle yerel güçleri kontrol altında tutmayı amaçlıyordu.

1845 senesinde Saruhan Sancağı’nda idarî anlamda yeni bir düzenlemeye gidildi. Aydın müşiri Karaosmanoğulları’ndan Yakub Paşa’nın görevinden alınmasından sonra merkezî idare, Aydın Eyaleti’ne yeni bir müşir atamadı. Eyaletin büyüklüğü ve rahat idare edilememesi gerekçe gösterilerek 1845’te Saruhan Sancağı, Aydın Eyaleti’nden ayrıldı. Aynı tarihte Karesi Sancağı, Hüdavendigâr Eyaleti’nin merkezine olan uzaklığı sebebiyle eyaletten çıkarıldı. Bahse konu bu iki sancak 1845 yılında Saruhan Eyaleti adı altında birleştirildi. Saruhan Eyaleti, Manisa’da ikamet şartıyla eski Maliye Nazırı Vezir Hacı İbrahim Saib Paşa’ya verildi. Saruhan’ın iki yıllık eyalet macerası aynı gerekçelerle dağıtılarak eski haline döndürüldü. Bunun sonucunda Yakub Paşa yeniden Aydın müşiri olurken, akrabası Sadık Bey ise Manisa’ya kaymakam oldu.

1847-1861 yılları arası Saruhan’ın tekrar Aydın Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak idare edildiği dönemdir. Bu dönemde de Karaosmanoğulları, merkezî idarenin

“gözdesi” olmaya devam ettiler. Özellikle Sadık Bey’in defalarca sancağa kaymakam atandığı görülmektedir. Ayrıca yerel güçler, taşra idaresinde doğrudan bulunmadıkları dönemlerde de taşra meclislerinde boy göstermeye devam etmişlerdir.

Öte yandan merkezî hükümet, her ne kadar yerel güçleri reformlara dahil ederek kontrol altında tutma amacı gütsede bunlar eski alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçmeyeceklerdir. Nitekim merkeze, ülkenin dört bir yanından kaymakam, kaza müdürü vb. memurların görevlerini suistimal ettikleri yönünde şikayetler ulaşıyordu. Manisa’da 1855 yılına gelindiğinde dahi Karaosmanoğulları’ndan kişilerin mütegalibelik faaliyetlerine devam ettiği görülür. Örneğin, Karaosmanzade Sadık Bey’in eşkıyalık faaliyetlerini desteklediği, bazı arazi ve tarlaları gasp ettiği bilinmektedir. Yine aynı aileden Yakub Paşa, tarlalarında çalışan kişilere ödeme yapmayarak halka zulmetmiştir. Dolayısıyla Sultan Abdülmecid devrinde yerel güçlerin sadece unvan değişikliğine uğrayarak birer memur statüsüne getirildikleri, fakat zihniyet olarak değişimlerinin ise çabucak gerçekleşmediği söylenebilir. Yerel güçlerin eskiye olan özelemleri devletin, modern-merkeziyetçi bir yapıya kavuşabilmesinin önündeki engellerden biri olmuştur.

Sonuç olarak, Manisa özelinden bakıldığında hadise bu şekilde tezahür etmektedir. Eski nizamdan yeni düzene geçiş sürecinde görülmektedir ki ayanlar, merkezî idarenin taşradaki zorunlu ortaklarıydı. Bu ortaklar eski alışkanlıklara sahip fakat yeni düzene uyum sağlamakta pek de sorun yaşamayan yerel unsurlardı. Zaman zaman devletin merkeziyetçi zihniyetinin yarattığı havanın tesiriyle güçlerini kaybetmiş gibi görünseler de, aslında yerelle olan ekonomik ve sosyal bağları onları merkezle işbirliği yapmaktan ya da devletin desteğini aradığı kimseler olmaktan alıkoymamıştır. Yine de devletteki değişiklikler ve çağın konjonktürel sonuçları uzun vadede Karaosmanoğulları’nın gücünün azalmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Manisa Şer'iyye Sicili (MŞS)

Defter nr. 242, 243, 244, 246, 247, 248, 250, 251, 152, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 275, 276, 277, 284.

Hatt-ı Hümayun (HAT)

79-3278; 115-4628; 34-1693; 672-32883; 715-34155; 244-13714; 1319-51440; 518-25334; 518-25333; 734-34846; 718-34244; 718-34233; 471-23058; 480-23514; 300-17832; 1260-48763; 1549-48; 1555-7; 663-32280; 663-32280-E; 729-34666; 509-25009; 509-25010; 729-34666; 932-40374; 277-16329; 800-37083; 1558-36; 855-38220; 882-39024; 657-32109; 893-39422; 639-31477; 1061-43600; 476-23324; 736-34916; 1088-44262-B; 866-38577-A; 467-22833-L; 467-22833-B; 1053-43378-1; 714-34076-A; 1596-46; 1663-40; 467-22833-E; 693-33453; 693-33453-C; 466-22820; 518-25334; 539-26589; 729-34666; 690-33407; 690-33407-D; 371-20379-C; 361-20094-A; 691-33415; 329-19074; 1631-12; 1424-58270; 1634-17; 1325-52839; 1622-50; 287-17251.

Ali Emiri, Selim III (A.E. SSLM.III.)

289-16824; 304-17797; 125-7588; 12-656; 344-19835; 224-13086.

Cevdet, Dahiliye (C. DH.)

205-10210; 218-10882; 99-4934; 274-13690; 156-7753; 112-5569; 91-4502; 69-3407; 91-4510; 295-14705; 256-12784; 49-2427; 203-10127; 263-13111; 264-13181; 130-6465.

Cevdet, Askeriye (C. AS.)

833-35519; 839-35794; 169-7388; 179-7780; 848-36258; 1222-54842.

Cevdet, Maliye (C. ML.)

173-7320; 360-14732; 535-21590; 167-7049; 489-19913; 551-22657.

Cevdet, Sıhhiye (C. SH.)

23-1139; 25-1231.

Cevdet, Zabtiye (C. ZB.)

17-849; 56-2788.

Cevdet, Darphane (C. DRB.)

25-1237.

Cevdet, Bahriye (C. BH.)

130-6310.

Cevdet, Timar (C. TZ.)

21-1007; 95-4718.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR. MKT.)

75-95; 92-10.

İrade, Dahiliye (İ. DH.)

99-4980; 119-6029; 34-1592; 97-4861; 113-5683; 146-7554; 173-9247; 205-11783; 174-9357; 358-23640; 296-18668-8; 121-6154; 180-9816; 243-14828; 315-20279; 335-23417; 270-16866; 241-14613; 16-12708.

İrade, Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)

20-487.

İrade, Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)

235-8235; 98-2093; 162-4741; 357-15660; 240-8595; 321-13641; 357-15660-4; 357-15660-5; 357-15660-6; 357-15660-7; 357-15660-8; 357-15660-9.

Meclis-i Vala (MVL.)

236-12; 284-35; 299-49; 619-93; 317-12; 218-12; 578-72; 312-27.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e.)

315-59; 899-80; 1395-38; 1157-19; 713-48.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d.)

Defter nr. 3318; 8651.

Bâb-ı Asaî Divan-ı Hümayun Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri (A. {DVNSNŞT. d.)

Defter nr. 39.

Bâb-ı Asaî Nişan ve Tahvil Defterleri (A. {NŞT.d.)

Defter nr. 1446.

Evkaf Defterleri (EV. d.)

Defter nr. 12337; 9820.

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

Defter nr. 2863; 7322; 3866; 2839; 2889; 2826; 2897, 2848.

KK. d. (Kamil Kepeci, Defterler)

Defter nr. 5886.

Takvim-i Vekâyi

Def'a 152; Def'a 135; Def'a 238; Def'a 17; Def'a 73; Def'a 194.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye

H. 1263, H. 1264, H. 1265, H. 1266, H. 1267, H. 1268, H. 1269, H. 1270, H. 1271, H. 1272, H. 1273, H. 1274, H. 1275, H. 1276, H. 1277.

Maliye Nezareti, Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.d.)

Defter nr. 7324; 2113; 1504; 19164; 4743; 4879; 3762; 3991; 4066; 4114; 4170; 4377; 4568; 19226; 5515; 3605; 5920; 6156; 6752; 4628; 5102; 4339; 5193; 5278; 5517; 5578; 5636; 5622; 5791; 5857; 6687; 4708; 6117; 8297; 7313; 6656.

Sadaret, Amedi Kalemi Evrakı (A.} AMD.)

33-4; 39-33; 33-79.

Sadaret, Mektubi Kalemi Evrakı (A.} MKT.)

29-93; 83-42; 87-2; 141-4; 227-39; 168-73; 60-71; 89-80.

Sadaret, Meclis-i Vala Evrakı (A.} MKT.MVL.)

19-38; 57-71; 54-71; 70-28; 137-75; 99-13; 86-76; 81-30; 52-65.

Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.)

53-63; 57-84; 91-81; 94-119; 126-67; 53-63; 223-40; 176-30; 129-22; 28-49; 39-10.

Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.} MKT. UM.)

3-71; 144-19; 185-52; 297-13; 181-44; 186-85; 253-81; 252-57; 2-79; 5-7; 91-83; 90-24; 281-22.

Sadaret, Teşrifat Kalemi Evrakı (A.} TŞF.)

16-100; 7-48; 21-90; 7-83; 9-41.

Sadaret, Müteferrik Evrakı (A.} M...)

26-21; 2-72; 5-23.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.} MKT.MHM.)

102-35; 115-96; 29-36; 229-94; 12-40.

Sadaret, Mühimme Evrakı (A.} DVN.MHM.)

4-14; 34-62.

Sadaret, Divan Kalemi Evrakı (A.} DVN.)

12-98; 122-84; 115-11; 65-2; 5581; 89-48; 93-83.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ...)

16-110.

Yayınlanmış Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1891, C. XII.

Ahmed Lûtfî Efendi, Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1999: C. I-VIII.

Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Haz. Nuri Akbayer, Çev. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, Haz. Yılmaz Kurt, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, *Vak'anüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2000.

Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, C. II, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım, İstanbul 2008.

Araştırma Eserleri

Adıtar, Funda, “On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayetinin Mülki Teşkilatı Ve Nüfusu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 51/Bahar 2022, s. 1-47.

Akbal, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus”, *Belleten*, C. 15, S. 60, 1951, s. 619-620, s. 617-628.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999.

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 14, 2009, s. 13-48.

Akgündüz, Ahmet, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 93- 119.

Akın, Fatma, “Tanzimat Dönemi Mali İdaresinde Kumpanya Sarraflığı Teşkilatına Dair Bir İnceleme (1842-1852)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 83, 2024, s. 974-994.

Akın, Fatma, “Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Eminliği (1839-1870), *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, 2024, s. 922-958.

Akşin, Sina, “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, Ankara 1994, s. 115-123.

Aktürk, Sırac, *Tanzimat’tan Birinci Dünya Harbi’ne Çankırı Sancağı (1839-1914)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2020.

Akkuş, Yakup, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi’ Defterlerinden Vergi-i Mahsusa’ya Geçiş”, *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul 2017, s. 29-62.

Akkuş, Yakup, “Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış”, *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 68, S. 1, 2018, s. 113-160.

Akyıldız, Ali- Hanioglu, Şükrü, “Negotiating the Power of the Sultan: Ottoman Sened-i İttifak (Deed of Agreement), 1808”, *The Modern Middle East: A Sourcebook for History*, Ed. C. M. Amin ve diğerleri, Oxford 2006, s. 22-30.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Akyıldız, Ali, “Muhtar”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 51-53.

Akyıldız, Ali, “Osmanlılar”, *TDVİA*, C. 33, 2007, s. 506-509.

Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul 1998, s. 209-222.

Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 512-514.

Akyıldız, Ali, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 273-274.

Akyıldız, Ali, “Tercüme Odası”, *TDVİA*, C. 40, 2011, s. 504-506.

Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 1-10.

Akyıldız, Ali, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 7, S. 14, İstanbul 2006, s.11-30.

Alkan, Mustafa, “Softa”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 342-343.

Arıkan, Refik, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2010.

Arıkan, Zeki, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Belleten*, C. 52, S. 203, Ağustos 1988, s. 571-600.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2010.

Arslan, Zehra, “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı Ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Internation Journal of Social Science*, C. 6, S. 8, 2013, s. 77-91.

Atalar, Münir, “Emîr-i Hac”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 131-133.

Aydın, H. Veli, “1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı Ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 2, 2018, s. 303-334.

Aydın, Mahir, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud Ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriden Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81-106.

Aydın, Mehmed Akif, *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye’nin Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.

Aydın, Mehmed Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 24-33.

Aydın, Mehmed Akif, “Mahkeme”, *TDVİA*, C. 27, 2003, s. 341-344.

Baltacı, Cahit, “Arpalık”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Kronik Yayınları İstanbul 2021, s.119-121.

Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Versus Kitap, İstanbul 2011.

Başar, Fahameddin, “Mustafa Çelebi, Düzme”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 292-293.

Başaran Mehmet- Sarıbey Haykıran, Aysun-Özçelik, Ali, *Atçalı Kel Mehmed Efe, Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2018.

Başaran, Mehmet-Sarıbey Haykıran, Aysun “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, s. 22, Aralık 2009, s. 155-164.

Bayır, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Baykara, Tuncer, “Kaza”, *TDVİA*, C. 25, 2002, s. 119-120.

Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür-Sanat, 2. Basım, İstanbul 2019.

Baykara, Tuncer, *XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1966.

Berber, Ferhat- Özekmekçi, M. Mesut, *Tarihte Akhisar*, Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2019.

Berber, Ferhat, “Manisa’da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, Eylül 2015, s. 291-304.

Berber, Ferhat, “Sıradışı Bir Kaymakamın Terekesi Ve Manisa Üzerine”, *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir “Yalnız” İsim Bahaeddin Yediyıldız’a Armağan*, Ed. Yunus KOÇ, Serhat KÜÇÜK, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 97-106.

Berber, Ferhat, “Temettüât Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği/Köyü’nün Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)”, *Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, 2013, s. 233-268.

Berber, Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Berber, Ferhat, “Osmanlı Döneminde Manisa’da Rum Nüfusun Artışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırmalar Kavramlar, Araştırmalar ve Uygulama-2*, Ed. Sevilay Özer, Şükrü Ünar, Lyon 2022, s. 21-38.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 27. Baskı, İstanbul 2018.

Beydilli, Kemal, “Alemdar Mustafa Paşa”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 364-365.

Beydilli, Kemal, “Mahmud II”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 352-357.

Beydilli, Kemal, “İmam”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 181, s. 181-186.

Beydilli, Kemal, “Vak’ai Hayriyye”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 454-457.

Beydilli, Kemal, “Pazvandoğlu Osman”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 208-210.

Beydilli, Kemal, “Mustafa IV”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 283-285.

Bilgi, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarisında Manisa Kazası: 1908-1950*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996 İzmir.

Bilgi, Nejdet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Tür Yurdu*, C. 19-20, S. 148-149, 1999-2000, s. 117-124.

Bilgi, Nejdet, “1834-1835 Yıllarında Saruhan Sancağı’nda Nüfus”, *Manisa Dergisi*, S. 13, Mayıs 1997, s. 19-30.

Bilgi, Nejdet, “1842 Yılında Saruhan Sancağı’nın Nüfusu Ve İdari Bölünüşü”, *Manisa Araştırmaları I*, S. 1, Manisa 2001, s. 87-122.

Bilgi, Nejdet, “Tanzimat’ın Öncesi Ve Sonrasında Saruhan Sancağı’nda Nüfus”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 249-290.

Bilgi, Nejdet, “Temettuat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihi Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 1, 1998, s. 121-142.

Bilgi, Nejdet, “Temettüât Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S. 1, 2008, s. 37-89.

Bingöl, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, Sayı 36, s. 43-60.

Bizbirlik, Alpay- Atar, Zafer, “XIX. yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri’nin yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Defteri Örneği”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C. 11, S.1, Haziran 2009, s. 37-57.

Börekçi, Mehmet Çetin, *Aydın Muhassılı ve Saruhan Mütesellimi Karaosman-zade Hacı Hüseyin Ağa ve Yılanlı Oğulları (Yılanlı Musa ve Oğulları)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1963.

Buzpınar, Ş. Tufan, “Nakîbüleşraf”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322-324.

Canatar, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı”, *İlmi Araştırmalar*, S. 4, 1997, s. 67-88.

Canatar, Mehmet, “Kavas”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 66-68.

Ceran, İrem, *19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Reformları Ve Başkent İstanbul’daki Sivil Yüksekokullar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023.

Cevger, Gürkan, “Akşehir Ayânı Hacı Paşazade Ahmet Bey’in Terekesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S.1, 2019, s. 52-62.

Cezar, Yavuz, “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Ayanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, C. 41, S. 161, 1977, s. 41-78.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1986.

Çadırcı, Musa, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, 1963, s. 63-75.

Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. 34, S. 135, 1970, s. 409-420.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2013.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitabevi, Der. Tülay Erçoşkun, Ankara 2008.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Erçoşkun, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2017.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, der. Tülay Erçoşkun, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

Çağlar, İlker Mümin, *273 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

Çakır, Baki, “Kese”, *TDVİA*, EK-2, 3.baskı, Ankara 2019, s. 42-43.

Çakır, Çoşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

Çakmak, Biray, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Eşrâf-Toplum İlişkileri: Uşak Eşrâfından Acemzâdelerin Tarihine Katkı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 2, Aralık 2015, s. 63-80.

Çakmak, Biray, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı Taşrasında İftâ’: Uşak Müftüleri ve Müftü Hacı Mustafa Asım Efendi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 64, S. 1, 2023, s. 69-97.

Çelik, Şenol, “Şehir Kethüdası”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 451-453.

Çelik, Yüksel- Yeşil, Fatih, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt Ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

Çetin, Atilla, “Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa’nın Muhallefât Defteri”, *Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı*, Adapazarı 2000, s. 21-43.

Dalyan, Murat Gökhan, *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı; Osmanlı Geçici Köy Koruculuk Sistemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akınhay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

Demir, Tanju, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.

Demir, Tanju-Çelik, Bülent, “Aydın Muhassıllığı İdaresinde Saruhan Sancağı (XVII.XVIII. Yüzyıllar)”, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa 2018, s. 365-385.

Deve, Gözde, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Hapishanesi (1890-1918)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2022.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Durkan, Halil Haluk, *Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın Hayatı Ve Ayanlık Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017.

Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat Ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Ekinci, Ekrem Buğra, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Türkler*, C. 13, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1401-1413.

Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Emecen, Feridun M., “Alaşehir”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 342-343.

Emecen, Feridun M., “Ayan ve Muhallefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa”, *XIV. CIEPO*, Ankara 2004, s. 141-148.

Emecen, Feridun M., “Aydın”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 235-237.

- Emecen, Feridun M., “Cüneyd Bey”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s.122.
- Emecen, Feridun M., “Manisa”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 577-583.
- Emecen, Feridun M., “Saruhanogulları”, *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, s. 170-173.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.
- Emecen, Feridun M., “Saruhan Beyliğinin Kurucusunun Kimliği Üzerine Notlar”, *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanogulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 9-19
- Emecen, Feridun M., “Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Dünyasında Saruhanogulları Beyliği”, *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanogulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 1-7.
- Emecen, Feridun M., “Kayacık Kazasının Avârız Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, s. 159-170.
- Emecen, Feridun M., “Beylikten Sancağa. Batı Anadolu’da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar”, *Belleten*, C. 60, S. 227, 1996, s. 81-92.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, S. IV, 1984, s. 69-78.
- Erkan, Derya, *Osmanlı Devleti’nde Nahiye İdaresi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2022.
- Ermahiş, Neslihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Kolluk Kuvvet: Kır Serdarlığı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.
- Eroğlu, Haldun, “Şehzade”, *TDVİA*, C.38, İstanbul 2010, s. 480-483.
- Ertaş, M. Yaşar, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayarı: Tavashizâde Osman Ağa”, *History Studies*, 2012, s. 117-133.
- Fahmy, Khaled, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Fahmy, Khaled, *Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu Ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

Faroghi, Suraia, "Anadolu'nun Güneybatısında Tahıl İhracatı: Tekelioğlu Mehmed Ağa ve Ailesinin Güç ve Serveti", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 415- 442.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, "Muhassıllık Uygulaması Hakkında Bir Belge", *Belgeler*, C. XXX, S. 34, s. 67-125.

Findley, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2019.

Goffman, Daniel, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 95-164.

Gök, Uğur- Qasimov, Cavid-Kimya, Osman, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi", *Turkuaz*, C. 2, S. 1, Ankara 2021, s. 44-62.

Gökmen, Ertan, "Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri", *Bilig*, S. 45, Bahar/2008, s. 73-90.

Gökmen, Ertan, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Demirci Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Mart 2016, s. 265-298.

Göyünç, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar), *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 6, Ankara 1999, s. 77-88.

Gülenç İğdi, Özlem, *Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Günel, Zerrin, "Karesioğulları", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 488-489.

Günay, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

Güven, Ahmet- Dülger, Battal, “Osmanlı’dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü”, *Enderun Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, s. 44-53.

Halaçoğlu, Yusuf, “Ankara Savaşı”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 210-211.

Halaçoğlu, Yusuf, “Ulak”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 77-79.

Halaçoğlu, Yusuf, “Menzil”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 159-161.

Haykıran, Kemal Ramazan, “Aşiretten Beyliğe: Batı Anadolu’da Saruhanoğulları Beyliğinin Kuruluşu”, *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanoğulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat-Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 105-117.

Hayta, Nejdet, Ünal, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

Hazır, Hayati, “Sened-i İttifak’ın Kamu Hukuku Bakımında Önemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Diyarbakır 1984, s. 17-28.

İlgürel, Mücteba, “Subaşı”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 447-448.

İlgürel, Mücteba, “Çaka Bey”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s.186-188.

İnalcık, Halil- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018.

İnalcık, Halil, “Eyalet”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548-550.

İnalcık, Halil, “Murad I”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 156-164.

İnalcık, Halil, “Murad II”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 164-172.

İnalcık, Halil, “Cizye”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 603-622.

İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnû”, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s. 89-110.

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 169-195.

İnalcık, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ed. Emre Yalçın, 6. Baskı, İstanbul 2019.

İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69-74.

İpşirli, Mehmet, “Kazasker” , *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 140-143.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: 1774-1912*, C. 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Kahraman, Seyit Ali, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

Kale, Özlem, *275 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H. 1254-1255/M. 1838-1840)*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019.

Kara, Ahmet Sinan, *Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Karademir, Gökmen, *Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın Doğu Karadeniz’de Ayanlık Mücadelesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2022.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid Ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK, Ankara 2022.

Karasu, Hamit, *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ayanların Rolü*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2021.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Katıracı, Ümit, *Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2022.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, 4. Baskı, Ankara 2010.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Kazıcı, Ziya, "Hisbe", *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s.143-145.

Keklik, Ebubekir, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018.

Kenanoğlu, M. Macit, "Nizâmiye Mahkemeleri", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 185-188.

Kesik, Muharrem, "Saruhanogullarının Diğer Türk Beylikleri ile İlişkileri", *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanogulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 323-341.

Kılıç, Orhan, "II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Teşkilatı ve Taksimatı", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri: Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 65-95.

Kılıç, Orhan, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Vilayetler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.167-188.

Kılıç, Orhan, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 315-332.

Kılıç, Orhan, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 97-130.

Kılıç, Orhan, “Adana Hükümeti’nden Adana Eyaleti’ne”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 335-364.

Kılıç, Orhan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri 1*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 229-259.

Kılıç, Orhan, “Ocaklık”, *TDVİA*, C. 33, 2007, s. 317-318.

Kılıç, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık Ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, C. 10, S. 10, 1999, s. 119-137.

Kırmızı, Abdülhamit, “Mülkiye Binasını Bütün Bütün Yeniden Kurmak: Erken Tanzimat Devrinde Taşra Teşkilatı”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, Ed. Kemal Kahraman, İlon Baytar, İBB Kültür, İstanbul 2015, s.286-305.

Köse, Ömer Faruk, *Osmanlı Devleti’nde Taşra Müftüleri (1550-1700)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023.

Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

Kurt, Yılmaz, “Hasanpaşazâdeler”, *TDVİA*, C. EK-1, Ankara 2020, s. 539.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, “İbrâhim Paşa, Kavalalı”, *TDVİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 330-333.

Kuyulu, İnci, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1988.

Küçük, Cevdet, “Cerîde Nezâreti”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 409-410.

Küçük, Cevdet, “Abdülaziz”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 179-185.

Küçük, Cevdet, “Abdülmecid”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 259-263.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Bir Âyân Ailesi Tavaslızâdeler”, *Belleten*, C. 75, S. 273, 2011, s. 447-470.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1982, s. 127-158.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. B. Babür Tuna, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017.

Manisalı Padişahlar, Manisa Valiliği Yayınları, 2. Baskı, Manisa 1999.

Menekşe, Metin, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikayesi: İsyan, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış, *Journal of History School*, S. XLV, Nisan 2020, s. 784-832.

Mert, Özcan, “Âyan”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195-198.

Mert, Özcan, “Çapanoğulları”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 221-224.

Meşe, Özge- Karayaman, Mehmet, “Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, Denizli 2021, s. 357-370.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, Ankara 2017.

Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997.

Nagata, Yuzo “Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya Âit Bir Tereke Defteri”, *IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım*, TTK, Ankara 1988, s. 1055-1062.

Nagata, Yuzo, “Anadolu ve Balkanlarda Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. Ve 19. Yüzyıllar)”, *Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011 s. 383-414.

Nagata, Yuzo, “19. Yüzyıl Ortalarında Manisa Kazası ve Karaosmanoğulları”, *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Ed. Ümit Ekin, Bilge Kültür Sanata Yayınları, İstanbul 2013, s.256-276.

Nagata, Yuzo-Emecen Feridun M., “Bir Âyanın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler”, *Belgeler*, C. XXV, S. 29, 2004, s.1-67.

Ocak, Melis Merve, *19. yüzyıl ortalarında Yuntdağı Nahiyesi'nin Sosyo-ekonomik Durumu*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2020.

Okumuş Gürtürk, Ayşenur, *Osmanlı Posta Ve Telgraf Teşkilatı (1838-1876)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

Orhonlu, Cengiz, “Hazine”, *TDVİA*, C. 17, 1998, s. 132, s. 130-133.

Ortaç Gürpınarlı, Hilal, “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Âşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 1 Temmuz 2002, s. 13-38.

Ortaç, Hilal, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1996.

Ortaylı, İlber, *Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara 2018.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017.

Ortaylı, İlber, “Belediye”, *TDVİA*, C. 5, 1992, s. 398-402.

Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.

Öğün, Tuncay, “Müsadere”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 67-68.

Önen, Nizam- Reyhan, *Cenk Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Önen, Nizam- Reyhan, Cenk, “Osmanlı Mülkî İdaresinde Tanzimat Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1856)”, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. X1, S. 1, Bahar 2009, s. 9-23.

Örenç, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları”, *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Örenç- İsmail Mangaltepe, İhlas Matbaacılık, Bursa 2013, s. 71-99.

Örenç, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11, 2011, s. 5-32.

Özcan, Abdülkadir, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.10, S. 1, 1995, s. 14, s. 13-39.

Özcan, Abdülkadir, “İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu”, *TDVİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 560-561.

Özcan, Abdülkadir, “Eşkinici Ocağı”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 471.

Özcan, Abdülkadir, “Buçuktepe Vak’ası”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 343-344.

Özcan, Abdülkadir, “Redif”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 524-526.

Özcan, Abdülkadir, “Zaptiye”, *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 128-130.

Özcan, Abdülkadir, “Kapıcı”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 345-347.

Özcan, Abdülkadir, “Çorbacı”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 369-370.

Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 694, 1. Baskı, Ankara 1986.

Özekmekçi, Mustafa Mesut, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları İle Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2020.

Özekmekçi, Mustafa Mesut, “Ceride Odası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 3, Eylül 2020, s. 1012-2014.

Özekmekçi, Mustafa Mesut, “Milli Mücadele Dönemi Manisa Müftüleri”, *Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa (Manisa Vilayet/Manisa Merkez)*, Ed. Nurettin Görmez-Nejdet Bilgi, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 247-262.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Genişletilmiş 2. Baskı, *TTK Yayınları*, Ankara 2014.

Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203-204.

Özkaya, Yücel, “Anadolu’daki Büyük Hanedanlıklar”, *Belleten*, C. 56, S. 217, Aralık 1992, s. 809-846.

Özkaya, Yücel, “Kaymakam”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 84-85.

- Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203-204.
- Özkaya, Yücel-Akyıldız, Ali, “Muhassıl”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 18-20.
- Öztürk, Cemil, “Dârülmuallemîn”, *TDVİA*, C. 8, 1993, s. 551-552.
- Öztürk, Mensure, *XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Müsâdere Usulünde: Alemdâr Mustafa Paşa Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2016.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Öztürk, Nazif, “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 521-524.
- Özvar, Erol, “Voyvoda”, *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129-131.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2012.
- Polat, Serkan, “Çapanoğlu Ahmet Paşa’nın Muhallefatı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, 2015, s. 85-120.
- Polat, Serkan, “Çapanoğulları Örneğinde Osmanlı Devleti’nde Âyanlara Paye Tevcihi”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 12/40, 2024, s. 377-402.
- Polat, Serkan, *Yenilikçi Bir Âyan: Çapanoğlu Süleyman Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017.
- Sarıbey, Aysun, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın’da Yönetim*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006, s. 51.
- Sarıbey Haykırın, Aysun, *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839–1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2013.
- Sarıkavak, Kazım, *Merkez ve Taşra Teşkilatlarıyla Dahiliye Nezareti (1836-1922)*, TİAV, Ankara 2021.
- Sarıyıldız, Gülден, “Karantina”, *TDVİA*, C. 24, 2001, s. 463-465.

Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri, Haz. H. Mustafa Eravcı, Mustafa Korkmaz, Ed. Mehmet Çelik, Manisa Valiliği Yayınları, 1. Baskı, Manisa 1999.

Satıcı, Emre, *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Sertoğlu, Midhat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi- Resimli-Haritalı*, C. V, TTK, Ankara 2011.

Sertoğlu, Midhat, “Tanzimat’a Doğru”, *Sultan II. Mahmud Ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriden Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 1-10.

Seyitdanlioğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

Shaw, Stanford J., *Eski Ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Shaw, Stanford J.- Kural Shaw, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, E Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017.

Solak, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 77-111.

Sonyıldırım, Şahin, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Sönmez, Ali, *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu Ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005.

Süme, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Taşrada Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu: Bolu Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/14, s.93-108.

Sütçü, Mehmet Sait, *Osmanlı Anadolu’sunda Müftülük Kurumu*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2013.

Şahin, İbrahim, “Saruhanogullarının Menşesine Dair”, *Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV: Saruhanogulları Beyliği*, Haz. Mehmet Ersan-Cüneyt Kanat- Mehmet Şeker- Muzaffer Tepekaya, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 29-50.

Şahin, İlhan, “Sancak”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 97-99.

Şahin, İlhan, “Nahiye”, *TDVİA*, C. 32, 2006, s. 306-308.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Hukuku*, Alfa Yayınları, İstanbul 2021.

Şimşek, Muttalip, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Teşkilatında Nahiye Yönetimi: Kireli Örneği”, *Çatalhöyük: Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2017, s. 53-75.

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2020.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, “İmdadiyye”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

Taşdemir, Ahmet- Küçükbaş, Özkan, “Saruhan Redif Teşkilatının Kuruluşu Ve İşleyişi (1834-1842)”, *Manisa: Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C. 1, Ed. Hasan Akyol, Aylin Çankaya ve Mehmet Esendemir, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 379-406.

Tekin, Saadet, “Temettüat Defterlerine Göre Turgutlu’nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844- 1845)”, *Tarih Okulu*, S. 12, Ocak- Nisan 2012, s. 193-220.

Telci, Cahit, “Turgutlu Voyvodası Seyfi-zade es-Seyyid Halil Ağa’nın 1791 Senesinde Müsadere Edilen Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, S. 1, 2007, s. 173-216.

Tozduman, Arzu, *Aydın Güzelhisar’ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

Uçar, Ahmet, “Tanzimat Reformları Sürecinde Uygulamaya Konulan Vergi Politikalarının Modern Yerel Yönetimlere Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, Haziran 2014, s. 125-139.

Uluçay, M. Çağatay- Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi, İstanbul 1939.

Uluçay, M. Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.

Uluçay, M. Çağatay, “Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1943, s. 243-260.

Uluçay, M. Çağatay, “Manisa”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 288-294.

Uluçay, M. Çağatay, “Saruhan-oğulları”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 239-244.

Uluçay, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.

Uluçay, M. Çağatay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2013.

Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Lise Matbaası, Manisa 1946.

Uluçay, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220 H.)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.

Uluçay, M. Çağatay, *Manisa’da Sarây-i Âmire ve Şehzadeler Türbesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941.

Uluçay, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

Uluçay, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

Ustaoğlu, Züleyha- Yılmaz, Hüseyin, “Nizâm-ı Cedîd’in Taşrada Uygulanması: Saruhan Sancağına Dair Bulgular”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 18, S. 35, 2022, s. 35-65.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgâline Dair Vesikalar”, *Belleten*, C. XLVII, S. 185, Ocak 1983, s. 1-30.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Belleten*, C. 37, S. 156, Ankara, 1975, s. 659-696.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1984/2022.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2021.

Ünal, Feyzullah, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal Ve Yapısal Dönüşümü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 30, Ağustos 2011, s. 241-248.

Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite Ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, Ankara 1999, s. 111-122.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010.

Üstündağ, Nagehan, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Varlık, Mustafa Çetin, “Anadolu Eyaleti”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143-144.

Varol, Muharrem, *Beş Nesil Beş Devir, Sirozîler, Âyânlıktan İlmiyeye Bir Hanedânlığın Öyküsü*, Timaş Akademi, 2021 İstanbul.

Yakut, Esra, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, 2003, s. 33-54.

Yaycıoğlu, Ali, *Partners Of The Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, California 2016.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimatta Haberleşme Ve Kara Taşımacılığı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, S. 3, 1992, s. 333-377.

Yenişehirlioğlu, Filiz, “Anadolu’da Ayan Ailelerinin Mimari Hamiliği”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, Ed. A. Anastasopoulos, Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 449-470.

Yerasimos, Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont-François Georgeon, TVY Yayınları, İstanbul 1999, s. 1-18.

Yeşil, Fatih, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik Ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Yıldız, Aysel, *Osmanlı’da Kriz Ve İsyan-Sultan’ın Düşüşü-*, çev. Dara Elhüseyni, Fol Yayınları, Ankara 2023.

Yıldız, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 47-111.

Yılmaz, Fikret, “Kara Osman-oğlu Ataullah Ağa’ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, 1990, s. 239-252.

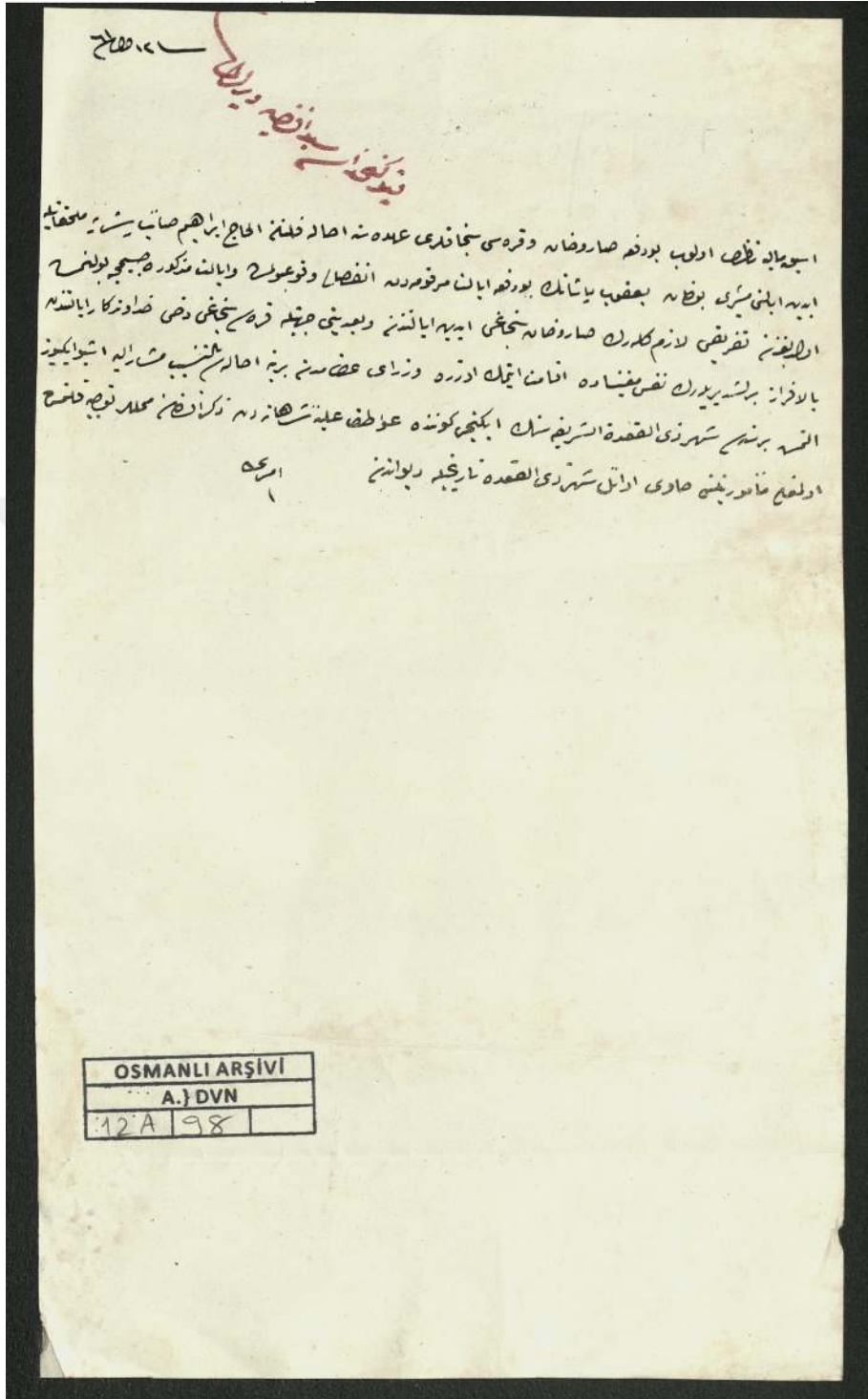
Yılmaz, Özgür, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)”, *Journal of History Studies*, C. 6, S. 6, 2014, s. 253-280.

Yurdoğlu, Zekeriya, *Manisa Tarihi (Kuruluştan Cumhuriyete Kadar)*, Manisa Barosu Kültür Yayınları, Manisa 1994.

Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, C. 38, S. 152, 1974, s. 657-708.

Zinkeisen, Johann Wilhelm *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, C. 7, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2019.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2022.

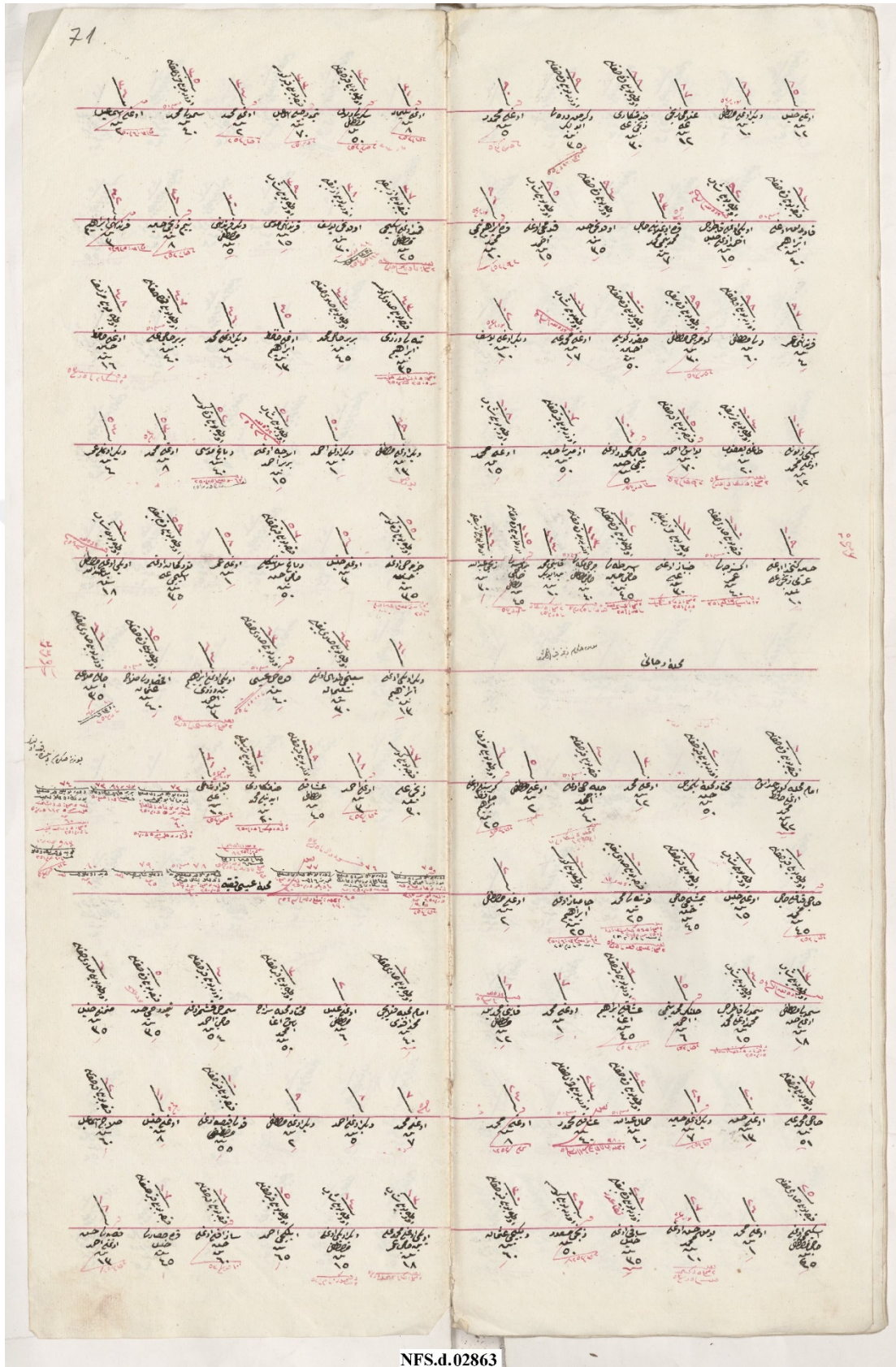
A.}DVN.00012.A.00098.001

EK 1- Aydın Eyaleti Müşiri Yakub Paşa'nın infisâlinden ve eyaletin büyüklüğünden dolayı Saruhan Sancağı'nın Aydın Eyaleti'nden çıkarılması, Karesi Sancağı'nın da Hüdavendigar'dan çıkarılarak bahse konu iki sancağın birleştirilerek eski Maliye Nazırı İbrahim Saib Paşa'ya tevcih edilmesi hakkında.

صاحبخانه فاضل سروده بدک اورالده اولاده چشمتك والضى سانه فاعته ايتمهك بدوصا
 وفالده
 بورالري خطا ايتك وبعضيهك زلاريني نهى غصب ايتك وقطع طرعيه وسارده مقولرينه معاوت
 ايتك مملو حرات نامرضيه حرات ايكيننه بنقه محابه لرم بدولدت اولونك بوزالده قطع نه معاوت
 ايكوزيك خورمه زلاريني بدولدينه اوج بيليك خورمه خورمه اولونك طرخلورده قهني مجسمه نه
 مضطه ايتك بولمدير
 مديره صبره حشمتيغا بوضعه رضا كوتوريكه معني نضائيه فاقبته نه
 مديره ايله جارسودم بدكاش ^{اولور كيمه} زحمت مديره مومن ايلك ارمني خيالي ايتمه نه كندك باينه بفر
 سوانه ادع محمد نه كنه نيبيك كرده نه مصل اولده يدى سزلفر ايتمه باينه كلابي بفر
 مصليه بد اولامه مرفوع محمد باينه جدرهك وديكراريني تسريده ايلك لهجي ايتمه اولون
 واكره برقيت قبضه نفس ايتمه ايلك بوماده ميرموني ايلك تحريك نه سارا ايلك ايتمه اولونه معني مضطه
 اولده نه خدر سر ميركندن استعفا ايتمه ايلك باينده ايتك اجلس ايتمه موماليه طرفنه
 باينده استعفا اولونه اوليه كيشيه محبس اولور ايتمه ميرموني ايلك حرات محوره نفس اولونه موفقه
 اصول معصيت وقانونه حقايتك بالوجوب معاري اولده نه قصقات مضطه اجلس ايتمه
 باقاسي لاندرنه اولرينه مولد نكوره نك خضه وجد با اولونك تحقيقه كيشيك وموماليه
 خضه وقوعه كلابه معامده كيشيه محميد وكنه سنك خوله چينج وقاباحت ايتمه وقوعه
 بدغمه بروجو خدر سر استعفى ايتمه بورالرينه رضه ايضاهه با مضطه ايتمه خضه
 صوب رستورينه بيلدي نه زك فائده ايتمه ميرموني ايلك تحقيقه واطنه نه محمد بفر

A.}MKT.UM.00185.00052.001

258

NFS.d.02863

EK 3- Manisa Kazası nüfus defteri. (1834)

A Son Excellence
Suliman Pacha, Gouverneur
Général de la Province de
Smirne V^o. V^o. V^o.

دولتہ اقدس علیہ السلام پاشا حضرت

Excellence

مفتی فایضات علیہ السلام نظر فی جمعی بنجار طائفہ لربک بجه

و عماری بد فوسل و ثروت وسطه به رات شبانه لرینه عرض قلعه

اولیوب طرف دولتمندہ فی امر و تنبیہ ہوئے۔ اہل فایمقام مورالہ

حرکت و طور بنی تبدیل انجمن با عدم اهلیتند و با خود سفیدند

وَلَسْتَ بِمُحَرِّرٍ كَلِيمًا مُعَاتِرٍ حَكِيمًا

ہو حال کیفیتی صورت رفقہ اقتضا ایدہ تدابیر و اسباب مؤثر بہ

نشد بیور وادی رحمتی عریضه فالصائم نحر برینه مجبور

عالمی فوسلور
ایکٹور
ایم
۹

اولم افندم ۲۵
۱۵

شہزادہ عیسیٰ علیہ السلام

فرید پور قوماریہ
نرمہا

Le Consulat de S. M.
Britannique à Smyrne a été
dans le cas de vous adresser
plusieurs réclamations des
négociants anglais et Ioniens,
contre l'administration du
Paimacam actuel de magnésie,
et malgré les ordres et admoni-
tions que Votre Excellence
a été dans le cas de lui adresser,
il n'a pas changé de conduite.
Soit incapacité, soit
mauvais vouloir, ce fonctionnaire
continue à se conduire d'une
manière tout-à-fait contraire
aux ordres de son gouvernement,
ce qui me met dans le cas de
vous adresser la présente note
en vous priant de vouloir
bien prendre des mesures
officielles pour faire cesser
cet état de choses.

Pour le Consul d'Angleterre
le vice-consul Chancelier

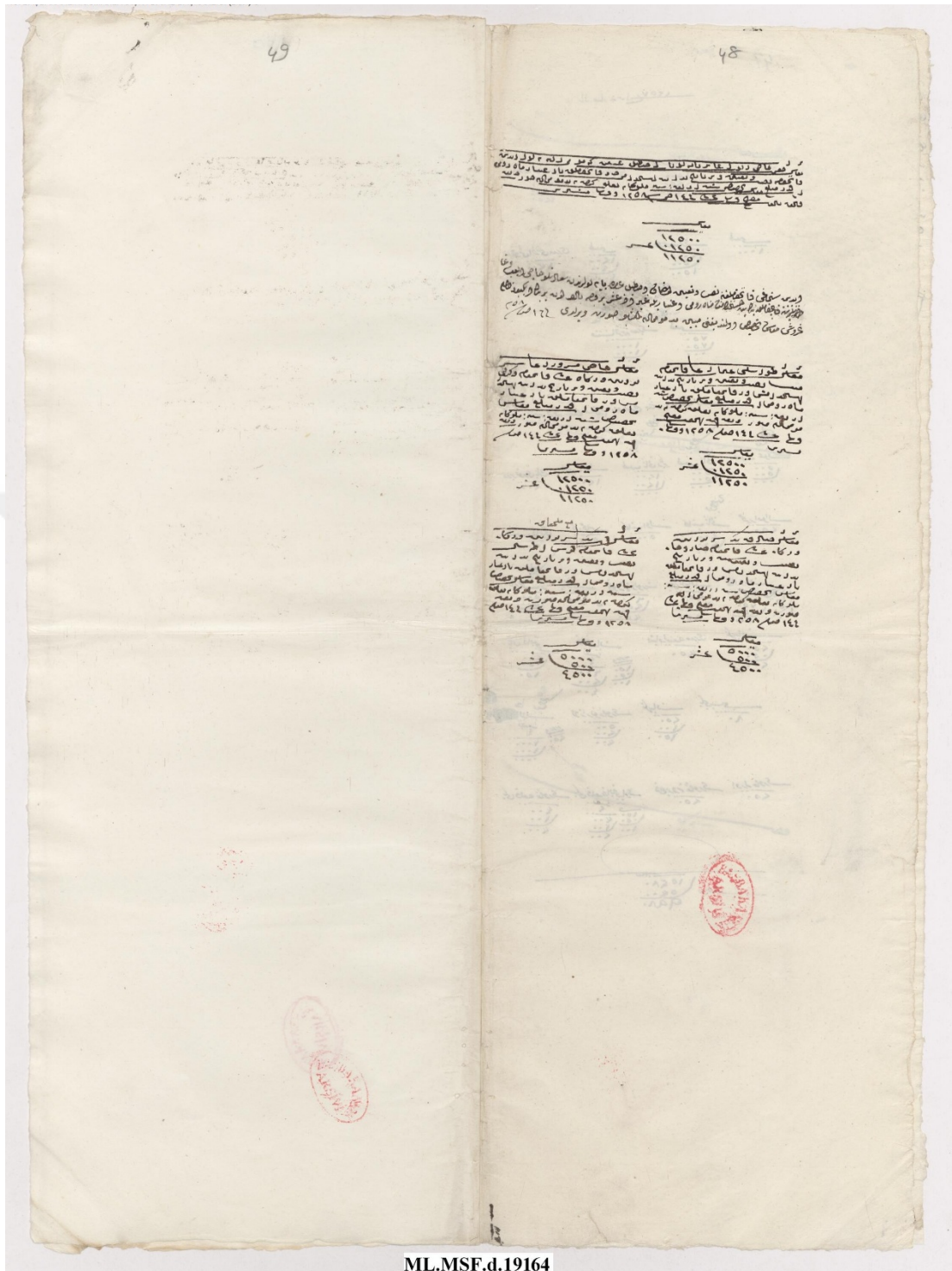
J. H. Vekovar

5

1-MUL-357/15660

2 varak
(2 sayfa boş)

İ.MVL.00357

ML.MSF.d.19164

EK 7- Karaosmanzade Hacı Eyüb Ağa'nın Aydın Kamkakamlığı'na, Karaosmanzade Sadık Bey'in ise Saruhan Kaymakamlığı'na atanmaları ve bunların maaşlarına dair.

